

UNIwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
Szkoła Doktorska Nauk Humanistycznych,
Teologicznych i Artystycznych
Dyscyplina: Historia

Jagoda Jankowska

**Kształtowanie się polskiej sfragistyki państwowej w okresie 20-lecia międzywojennego.
Przykład ziem byłego zaboru pruskiego**

Praca doktorska napisana pod kierunkiem
dr. hab. Marcina Hlebionka, prof. UMK

Toruń 2025

Spis treści

Wstęp	3
Wykaz skrótów	12
Rozdział 1. Założenia teoretyczne.....	13
Rozdział 2. Między prawem a praktyką.....	34
2.1. System sfragistyczny II Rzeczypospolitej w świetle prawa.....	34
2.2. Prawo a praktyka	51
2.3. Przepisy niższego szczebla regulujące kwestie używania pieczęci urzędowych.....	68
Rozdział 3. Narodziny pieczęci na przykładzie systemu sfragistycznego Urzędu Wojewódzkiego Pomorskiego w Toruniu	85
Rozdział 4. Życie pieczęci na przykładzie systemu sfragistycznego Urzędu Wojewódzkiego Pomorskiego w Toruniu	117
4.1. System sfragistyczny Urzędu Wojewódzkiego Pomorskiego.....	117
4.2. Uzus – czyli życie pieczęci urzędowych.....	126
4.3. Zaburzenia życia pieczęci urzędowych – zagubienia, kradzieże, fałszerstwa	149
Rozdział 5. Śmierć pieczęci.....	164
Zakończenie	178
Bibliografia	186
Aneks 1	207
Aneks 2	222
Aneks 3	236
Spis ilustracji	238

Wstęp

Niniejsza rozprawa dotyczy procesu kształtowania się polskiej sfragistyki państwowej w okresie 20-lecia międzywojennego. W pracy tej skoncentrowano się na przykładzie ziem byłego zaboru pruskiego ze szczególnym uwzględnieniem akt Urzędu Wojewódzkiego Pomorskiego w Toruniu (dalej: UWP).

Punktem wyjścia, ale też inspiracją do podjęcia prezentowanego tematu była praca Marka Adamczewskiego „Sfragistyka państwowa i samorządowa II Rzeczypospolitej Polskiej”¹. Ujęcie tego zagadnienia przez pryzmat zastosowanych i planowanych rozwiązań prawnych wzbudziło we mnie pytanie o to jak rzecz się miała od strony praktycznej. Czy faktycznie było tak jak zaplanował i przewidział ustawodawca? Jako archiwistkę, moje rozważania od razu skierowały się ku materiałom archiwalnym. To one pozwalają nam badać przeszłość i snuć na jej temat przypuszczenia, wyciągać wnioski i syntetyzować wiedzę o minionych zdarzeniach.

Wstępna kwerenda na najbliższym mi obszarze, czyli w aktach Urzędu Wojewódzkiego Pomorskiego w Toruniu pozwoliła postawić tezę, że rzeczywistość sfragistyczna II Rzeczypospolitej Polskiej różniła się od obrazu systemu sfragistycznego, jaki można przedstawić na podstawie obowiązujących norm prawnych. Dlatego też podjęłam badania zmierzające w kierunku poszukiwania odpowiedzi na pytanie jak od strony praktyki kancelaryjnej przebiegało kształtowanie się państwowego systemu sfragistycznego. Ze względów merytorycznych praca nie obejmuje obszaru całej II Rzeczypospolitej. Już wstępna kwerenda pokazała bowiem, że zagadnienie jest na tyle szerokie, materiał badawczy zaś z jednej strony niełatwo uchwytne, a z drugiej strony w pewnym sensie masowy, że omówienie zagadnienia dla obszaru całego kraju w ramach badań doktoranckich będzie trudne lub wręcz niemożliwe. Stąd potrzeba podjęcia decyzji o zawężeniu terytorialnym przedmiotu badań do obszaru ziem byłego zaboru pruskiego. Zaś w związku z tym, że wspomniane wyżej, akta UWP okazały się najbogatszym informacyjnie materiałem w zakresie pieczęci urzędowych spuścizna aktowa tego urzędu stała się głównym punktem odniesienia dla prowadzonych rozważań.

Na wstępie należy wskazać, iż stan badań nad prezentowanym zagadnieniem do tej pory przedstawia się skromnie. Wśród literatury, która porusza pewne z interesujących nas

¹ M. Adamczewski, *Sfragistyka państwowa i samorządowa II Rzeczypospolitej Polskiej. Geneza niektórych rozwiązań prawnych*, Warszawa 2019.

zagadnień, żadna z pozycji nie wyczerpuje wskazanej tematyki. Opracowania dotyczące problematyki podejmowanej w pracy można podzielić na dwie główne grupy. Do pierwszej grupy należą opracowania z zakresu sfragistyki i heraldyki. Stan badań nad późnonowożytną sfragistyką jest niezbyt pokaźny. Dotychczasowe prace poświęcone tej tematyce mają dwojaki charakter. Jedną grupę stanowią opracowania inwentaryzacyjne omawiające zasób pieczętny². Drugą grupą są studia o charakterze analitycznym. Można tu wskazać na prace Marka Adamczewskiego³, Pawła Guta⁴ czy Marcina Hlebionka⁵, wytyczające ścieżkę metodyczną do badania systemów sfragistycznych, niemniej nie są to prace liczne.

Odniesienia do sfragistyki nowożytnej znajdują się również w pracach heraldycznych, choć często mają one jednak charakter ilustracyjny. Z kręgu prac heraldycznych poświęconych wizerunkowi Orła Białego warto wskazać teksty m. in. Stefana Krzysztofa Kuczyńskiego⁶, Leszka Pudłowskiego⁷ czy Marka Adamczewskiego⁸. W szerszym kontekście heraldycznym warto zwrócić uwagę na pracę Agnieszki Gut „Herby powiatów i gmin w prowincji Pomorze

² V. Perkun, *Katalog pieczęci z ziem ukraińskich ze zbiorów Profesora Mariana Gumowskiego*, Warszawa 2011. W kontekście prowadzonych w niniejszej pracy rozważań użyteczność tego katalogu jest stosunkowo niska. Dysertacja bowiem nie koncentruje się na analizie ikonograficznej pieczęci, zaś oderwane od kontekstu kancelaryjnego odciski ze zbioru M. Gumowskiego są ubogim materiałem dla analizy systemu sfragistycznego jako takiego. Niemniej pod względem ikonografii katalog V. Perkuna jest cennym materiałem ilustrującym różnorodność wizerunków orła występującego na pieczęciach urzędowych na ziemiach wschodnich II RP.

³ M. Adamczewski, *Pieczęcie urzędowe władz lokalnych z obszaru Polski centralnej, cz. 3. Pieczęcie władz miejskich do 1950 roku*, Zgierz 2010; tenże, *Sfragistyka państwowa i samorządowa*. Zob. też: M. Adamczewski, *Uwagi w sprawie systemów sfragistycznych i typologii pieczęci miejskich*, w: *Dawne pieczęcie. Typologia – metody badań – interpretacje*, red. Z. Piech, Warszawa 2015, s. 99-144.

⁴ P. Gut, *System sfragistyki państwowej w Prusach w XIX i XX wieku*, w: *Dawne pieczęcie. Typologia – metody badań – interpretacje*, red. Z. Piech, Warszawa 2015, s. 493-506; tenże, *Pieczęć urzędowa pruskiej administracji prowincjonalnej w latach 1808-1945*, tamże, s. 507-527.

⁵ M. Hlebionek, *Kształtowanie się polskiej sfragistyki urzędowej na ziemiach byłego zaboru pruskiego. Przykłady byłych Prus Zachodnich i Wielkiego Księstwa Poznańskiego*; referat wygłoszony na międzynarodowej konferencji sfragistycznej zorganizowanej w Kijowie w 2017 r., [w druku]. Dalsza literatura to m.in.: tenże, *Pieczęcie na ziemiach polskich pod zaborem pruskim. Zarys problematyki*, w: *Dawne pieczęcie. Typologia – metody badań – interpretacje*, red. Z. Piech, Warszawa 2015, s. 529-551; W. Fabijański, *Próba klasyfikacji i nazewnictwa pieczęci używanych w kancelariach urzędów oraz instytucji polskich XX wieku*, tamże, s. 553-579; *Inskrypcje na pieczęciach: treści, formy, funkcje*, red. P. Pokora, M. Hlebionek, T. Kałuski, Poznań 2016.

⁶ S. K. Kuczyński, *Spory o godło Rzeczypospolitej*, „Kultura”, 1978, nr 39 z 24 XI, s. 13; tenże, *Z niedawnych dziejów godła Rzeczypospolitej*, „Kultura”, 1979, nr 29 z 22 VII, s. 4.

⁷ L. Pudłowski, *Z najnowszych dziejów Orła Białego*, w: *Orzeł Biały. Herb Państwa Polskiego. Materiały z sesji naukowej w dniach 27-28 czerwca 1995 roku na Zamku Królewskim w Warszawie*, red. S. K. Kuczyński, Warszawa 1996, s. 267-295.

⁸ M. Adamczewski, *Orzeł Biały, ale jaki? Poszukiwania formy polskiego orła państwowego w okresie międzywojennym*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego”, 16, 2017, s. 7-46; tenże, *Orzeł Biały z I VIII 1919 – idealny wzór polskiego orła państwowego czy „heraldyczne nieszczęście”? Uwagi na marginesie inicjatywy obywatelskiej w sprawie przywrócenia „tradycyjnego” herbu Rzeczypospolitej*, „Studia z historii społeczno-gospodarczej”, 20, 2018, s. 7-42; tenże, *Orzeł Biały 1927-2017 ver. Orzeł Biały 2.0. Uwagi na marginesie prac prowadzonych w Ministerstwie Kultury i Dziedzictwa Narodowego nad zmianą ustawy o godle państwowym i nad korektą realizacji plastycznej orła państwowego*, „Rocznik Łódzki”, 68, 2018, s. 67-108; tenże, *O Orle Białym z 1926 r. w stylizacji kazimierzowsko-jagiellońskiej na „Pomniku dla synów Ziemi Słupskiej poległych w walce o wolność Polski w latach 1914-1918-1920*, „Polonia Maior Orientalis”, 6, 2019, s. 123-146.

w okresie międzywojennym”⁹; materiały z sesji naukowej „Heraldyka samorządowa II Rzeczypospolitej (1918-1939)”¹⁰ czy też przedstawione przez Zenona Piecha „Uwagi Adama Chmiela i Władysława Semkowicza o herbach wojewódzkich II Rzeczypospolitej”¹¹. Z punktu widzenia zestawienia norm prawnych oraz różnych form prezentacji/wykorzystania Orła Białego cenna jest praca „Orzeł Biały. Źródła do historii herbu państwa polskiego (1815-2015)”. W kontekście prowadzonych badań istotny jest tom II dotyczący okresu 1914-1944¹².

Należy jednak zauważyć, iż związku z tym, że niniejsza praca ma charakter zdecydowanie sfragistyczny, wskazana literatura heraldyczna dotycząca wizerunku Orła Białego stanowi jedynie punkt odniesienia i kontekst dla prowadzonych w pracy rozważań. Opracowania heraldyczne siłą rzeczy niewiele jednak wnoszą do analizy procesu kształtowania się systemu sfragistycznego II RP jako takiego. Tło do rozważań stanowią również teksty dotyczące kwestii heraldycznych powstałe w okresie 20-lecia międzywojennego¹³.

Drugą główną grupą literatury są publikacje z zakresu archiwistyki i aktoznawstwa. W tym zakresie na wstępie należy zwrócić uwagę na opracowania natury ogólnej, dotyczące kancelarii administracji publicznej. Dla tego nurtu najbardziej reprezentatywne są prace Haliny Robótki „Kancelaria urzędów administracji państwowej II Rzeczypospolitej” oraz „Archiwa państwowe i reforma biurowości w Polsce międzywojennej”¹⁴. Z punktu widzenia przedmiotu niniejszej rozprawy niewątpliwie istotna jest praca Melanii Dereszyńskiej-Romaniuk „Kancelaria Urzędu Wojewódzkiego Pomorskiego w Toruniu w latach 1919-1939”¹⁵. Na przykładach konkretnych urzędów oparł swoje prace również m.in. Waldemara Kozyra, który w kontekście przemian politycznych, uwarunkowań społeczno-gospodarczych i budowania struktur państwowo-administracyjnych przedstawił dzieje Urzędu Wojewódzkiego

⁹ A. Gut, *Herby powiatów i gmin w prowincji Pomorze w okresie międzywojennym*, Szczecin 2005.

¹⁰ *Heraldyka samorządowa II Rzeczypospolitej (1918-1939). Materiały z sesji naukowej Włocławek 24-25 października 2001 roku*, red. S. K. Kuczyński, Włocławek 2002.

¹¹ Z. Piech, *Uwagi Adama Chmiela i Władysława Semkowicza o herbach wojewódzkich II Rzeczypospolitej*, w: *Heraldyka i okolice*, red. A. Rachuba, S. Górzyński, H. Manikowska, Warszawa 2002, s. 155-169.

¹² *Orzeł Biały. Źródła do historii herbu państwa polskiego (1815-2015)*, red. M. Adamczewski, t. 2, *Orzeł Biały 1914-1944*, opr. M. Adamczewski, I. Florczak, Warszawa 2021.

¹³ Zob. np.: *Godło i barwy Rzeczypospolitej Polskiej*, rysunki Z. Czaykowski, tekst S. Łoza, Warszawa 1921; S. Łoza, *Orzeł Polski*, „Grafika Polska”, 1927, z. 3, s. 2-9; *Graficy o Orle Polskim*, „Grafika Polska”, 1927, z. 3, s. 10-16; *Czem powodowałem się przy projektowaniu obecnego godła państwowego. Wywiad z prof. Zygmuntem Kamińskim*, „Sztuka Złotnicza, Zegarmistrzowska, Jubilerska i Rytownicza”, 1928, nr 4, s. 56.

¹⁴ H. Robótka, *Kancelaria urzędów administracji państwowej II Rzeczypospolitej*, Toruń 1993; też, *Archiwa państwowe i reforma biurowości w Polsce międzywojennej*, „Archeion”, 93, 1994, s. 83-95.

¹⁵ M. Dereszyńska-Romaniuk, *Kancelaria Urzędu Wojewódzkiego Pomorskiego w Toruniu w latach 1919-1939*, Warszawa 1998.

Lubelskiego w 20-leciu międzywojennym¹⁶, Marek Konstankiewicz z kolei przebadł kancelarie starostw województwa lubelskiego w latach 1919-1939¹⁷.

Warto również zauważyć, iż prócz prac monograficznych w literaturze tematu obecne są również artykuły poświęcone biurowości konkretnych urzędów w 20-leciu międzywojennym. Piotr Romanowski opisał np. obieg pism w centrali Ministerstwa Spraw Zagranicznych¹⁸. Kancelarię Ministerstwa Spraw Wewnętrznych badali m.in. Mieczysław Motas¹⁹ i Adam Dąbrowski²⁰. Warto również zwrócić uwagę na stosunkowo licznie podnoszone zagadnienie usprawnień i organizacji biurowości administracji w okresie II RP²¹.

Kolejną grupą literatury, stanowiącą kontekst informacyjny dla prowadzonych rozważań, są również opracowania z epoki dotyczące organizacji biurowości. W 1926 r. Antoni Chmurski omówił zagadnienie koniecznych reform administracji²². Tadeusz Manteuffel już w

¹⁶ W. Kozyra, *Urząd Wojewódzki w Lublinie w latach 1919-1939*, Lublin 1999; tenże, *Procesy kancelaryjne i decyzyjne w Urzędzie Wojewódzkim Lubelskim w latach 1919-1936*, „Rocznik Chełmski”, 7, 2001, s. 169-185.

¹⁷ M. Konstankiewicz, *Kancelaria starostw województwa lubelskiego w latach 1919-1939*, Lublin 2011. Zob. też: tenże, *Ustrój starostw województwa lubelskiego w latach 1919-1939*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny”, 2, 2005, s. 277-297; tenże, *Rola starosty powiatowego w załatwianiu spraw urzędowych w okresie II Rzeczypospolitej*, w: *Dzieje biurokracji na ziemiach polskich*, t. 1, red. A. Górak, I. Łuć, D. Magier, Lublin-Siedlce 2008, s. 417-431.

¹⁸ P. Romanowski, *Obieg pism w centrali Ministerstwa Spraw Zagranicznych w latach 1918-1939. Zarys problematyki*, w: *Zarządzanie dokumentacją, archiwistyka i... koty. Księga jubileuszowa Profesora Haliny Robótki*, Warszawa 2016, s. 57-63. Zob. też: tenże, *Kancelaria centrali Ministerstwa Spraw Zagranicznych – organizacja, podział zadań, personel, w latach 1918-1939*, w: *Dzieje biurokracji*, t. 6, red. T. Bykowska, A. Górak, G. Smyk, Lublin 2016 s. 759-780; tenże, *Najważniejsze elementy reformy kancelarii centrali Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie w 1933 roku*, „Radzyński Rocznik Humanistyczny”, 16, 2018, s. 85-111; tenże, *Przekształcenia organizacyjne w centrali Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie w latach 1918-1939*, w: *Dzieje biurokracji*, t. 10, red. A. Górak, J. Kukarina, D. Magier, Lublin 2019, s. 107-134.

¹⁹ M. Motas, *Pomoce kancelaryjne w centralnych urzędach i instytucjach w okresie międzywojennym*, „Archeion”, 35, 1961, s. 105-129; tenże, *Zarys dziejów kancelarii Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w latach 1918-1931*, „Archeion”, 43, 1966, s. 155-164, tenże, *Z dziejów kancelarii Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w latach 1931-1939*, „Archeion”, 44, 1966, s. 213-219.

²⁰ A. Dąbrowski, *Obieg pism w centrali Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w Warszawie w latach 1918-1939*, w: *Dzieje biurokracji na ziemiach polskich*, t. 3, red. A. Górak, T. Latawiec, D. Magier, Radzyń Podlaski 2010, s. 527-543. Zob. też: W. Kozyra, *Polityka administracyjna ministrów spraw wewnętrznych w zakresie organizacji i funkcjonowania urzędów organów administracyjnych w latach 1918-1926*, w: *Dzieje biurokracji*, t. 8, red. T. Bykowska, A. Górak, J. Legieć, Lublin 2018, s. 19-40; L. Teter, *Biurowość wojskowa w latach 1918-1939*, „Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej”, 1971, nr 3, s. 18-34; W. Kołacz, *Kancelaria wojskowa okresu międzywojennego 1918-1939*, „Rocznik Archiwalno-Historyczny CAW”, 2009, nr 2, s. 17-51.

²¹ Zob.: R. Degen, *Kancelarie i archiwisci. Garść uwag na temat wpływu pracowników archiwów państwowych na mechanizmy pracy biurowej w Polsce po 1918 roku*, w: *Dzieje biurokracji na ziemiach polskich*, t. 2, red. A. Górak, D. Magier, Lublin-Siedlce 2009, s. 267-277; J. Przygodzki *Komisje dla usprawnienia administracji w Polsce w okresie międzywojennym*, w: *Dzieje biurokracji*, t. 6, red. T. Bykowska, A. Górak, G. Smyk, Lublin 2016, s. 749-758; A. Dąbrowski, *Projekt ramowej instrukcji o pracy biurowej dla referentów merytorycznych urzędów administracji rządowej autorstwa Stefana Stosyka ze stycznia 1932 r.*, „Teki archiwalne. Seria nowa”, 12 (34), 2017, s. 5-22; M. Smoczyński, *Racjonalizacja biurowości w działaniach komisji dla usprawnienia administracji publicznej w II Rzeczypospolitej*, w: *Dzieje biurokracji*, t. 10, red. A. Górak, J. Kukarina, D. Magier, Lublin 2019, s. 143-158; tenże, *Walczy o usprawnienie administracji!. Komisje dla usprawnienia administracji publicznej i ich rola w racjonalizacji polskiej biurowości do roku 1956*, Toruń 2023.

²² A. Chmurski, *Reforma administracji*, Warszawa 1926.

1929 r. przedstawił omówienie początków państwowej biurowości polskiej²³, Antoni Robaczewski omówił systemy kancelaryjne, które funkcjonowały w urzędach II RP²⁴. Swoją rolę w krzepnięciu wypracowywanych rozwiązań prawnych od zawsze miały komentarze analityczne do norm. Stefan Stosyk przygotował takie komentarze dla instrukcji kancelaryjnej z 1931 r. czy do przepisów dotyczących przechowywania akt w urzędach²⁵. Prowadzone prace związane z organizacją biurowości oraz staraniami dążącymi do wprowadzenia oszczędności w 1935 r. omówił Roman Hausner²⁶.

Należy jednak zauważyć, iż wskazana literatura poruszająca kwestie kancelaryjno-biurowe administracji w 20-leciu międzywojennym, podobnie jak literatura heraldyczna, stanowi jedynie punkt odniesienia do prowadzonych rozważań. Ze względu na fakt, że w zdecydowanej większości prace te nie poruszają zagadnień sfragistycznych ich wykorzystanie ogranicza się uzyskania kontekstu informacyjnego o tym jak wyglądała biurowość II RP.

W związku z obraną metodą badań konieczne było również odwołanie się do literatury z zakresu nauk systemowych. Wykorzystane prace posłużyły wyjaśnieniu pojęcia systemu jak i metody analizy systemowej. Pod tym względem warto wskazać na prace Piotra Sienkiewicza „Analiza systemowa. Podstawy zastosowania” czy Józefa Koniecznego „Inżynieria systemów działania”²⁷. Z młodszej literatury warto odnotować pracę zbiorową „Elementy teorii systemów i analizy systemowej” czy Jerzego Łunarskiego „Inżynieria systemów i analiza systemowa”²⁸.

By zrozumieć strukturę administracyjną II RP oraz by prowadzone rozważania osadzić w odpowiednich kontekstach należało również zapoznać się z literaturą z kręgu ustroju i

²³ T. Manteuffel, *Początki współczesnej państwowej biurowości polskiej, jako materiał do organizacji registratur w urzędach państwowych (1917-1920)*, „Archeion”, 5, 1929, s. 45-58.

²⁴ A. Robaczewski, *Biurowość w Polsce*, „Gazeta Administracji i Policji Państwowej”, 1930, nr 19, s. 683-691.

²⁵ S. Stosyk, *Przepisy kancelaryjne dla urzędów administracji publicznej w teorii i praktyce*, Warszawa 1934; tenże, *Przepisy o przechowywaniu akt w urzędach administracji publicznej*, Warszawa 1936.

²⁶ R. Hausner, *Poczynania organizacyjno-oszczędnościowe w Polsce w latach 1918-1934*, Warszawa 1935. Dodatkowym uzupełnieniem są również późniejsze prace poświęcone funkcjonowaniu administracji badanego okresu, zob. np.: T. Manteuffel, *Wykaz akt. Wskazówki praktyczne*, Warszawa 1935; tenże, *Wykaz akt w kancelarii urzędu*, „Archeion”, 19-20, 1951, s. 178-193; A. Dereń, *Niemieckie XIX i XX-wieczne pomoce archiwalne i ich przydatność w archiwach śląskich*, „Archeion” 62, 1975, s. 27-30.

²⁷ P. Sienkiewicz, *Analiza systemowa. Podstawy i zastosowania*, Warszawa 1994; J. Konieczny, *Inżynieria systemów działania*, Warszawa 1983. Zob. też: E. Laszlo, *Systemowy obraz świata*, Warszawa 1978; R. Kulikowski, *Analiza systemowa i jej zastosowanie. Modelowanie środowiska, zarządzanie i planowanie rozwoju*, Warszawa 1977.

²⁸ T. Jajuga, K. Jajuga, K. Wrzosek, S. Wrzosek, *Elementy teorii systemów i analizy systemowej*, Wrocław 1993; J. Łunarski, *Inżynieria systemów i analiza systemowa*, Rzeszów 2010.

administracji. W tym względzie warto wskazać prace Bohdana Wasiutyńskiego²⁹, Ryszarda Łaszewskiego i Stanisława Salmonowicza³⁰ czy Jerzego i Doroty Malców³¹.

Zakres chronologiczny omawianego tematu to okres 20-lecia międzywojennego, czyli lata od 1918 do 1939 roku. Trzeba jednak zaznaczyć, że analizowany system sfragistyczny tworzyły również pieczęcie powstałe przed 1918 rokiem.

Głównym celem pracy była odpowiedź na pytanie jak przebiegało kształtowanie się systemu sfragistycznego II Rzeczypospolitej. Prezentowany temat ujęto w dwie główne grupy zagadnień. Pierwsza z nich związana jest z regulacjami prawnymi dotyczącymi pieczęci w administracji II RP. Analizie poddano normatywy wyższego i niższego szczebla dotyczące tworzenia i funkcjonowania pieczęci urzędowych. W dalszej kolejności starano się skonfrontować obowiązujące prawo z praktyką. Szukano zatem odpowiedzi na pytanie jak przebiegało wdrażanie i przestrzeganie obowiązujących przepisów.

Druga grupa zagadnień została poświęcona zagadnieniom sfragistyczno-kancelaryjnym. Obejmuje ono charakterystykę: faktycznego używania pieczęci; funkcjonowania pieczęci od strony kancelaryjnej; materiału pieczętnego oraz częściowo też relację pieczęć - parasigillum. Efektem powyższych rozważań jest próba zarysowania kształtu oraz zasad funkcjonowania systemu sfragistycznego funkcjonującego na ziemiach polskich w czasie 20-lecia międzywojennego. Charakteryzowane pieczęcie omówiono również od strony formalnej. Analizie poddano: kształty i rozmiary pieczęci, inskrypcje napieczętne (liternictwo), materiał wykonania oraz wyobrażenia napieczętne.

Zestawienie obu grup poruszonych zagadnień i połączenie wynikających z ich analizy informacji posłużyło przedstawieniu systemu sfragistycznego na przykładzie UWP. Ponadto starano się wskazać na trudności w kształtowaniu się państwowego systemu sfragistycznego oraz jego ewentualne dysfunkcje.

Materiał źródłowy dla prezentowanego tematu w pierwszej kolejności stanowiły normatywy najwyższych władz państwowych z okresu 20-lecia międzywojennego. Analizie poddano akty prawne, zarządzenia oraz instrukcje dotyczące organizacji biurowości urzędów administracji publicznej, ze szczególnym uwzględnieniem odbicia w nich aspektów sfragistycznych. W tym celu prześledzono publikatory urzędowe począwszy od Dziennika

²⁹ B. Wasiutyński, *Ustrój władz administracyjnych, państwowych i samorządowych*, Encyklopedia prawa obowiązującego w Polsce, cz. 1, z. 2, Poznań 1925.

³⁰ R. Łaszewski, S. Salmonowicz, *Historia ustroju Polski*, Toruń 1995.

³¹ J. Malec, D. Malec, *Historia administracji i myśli administracyjnej*, Kraków 2003.

Ustaw, Monitora Polskiego, urzędowych dzienników ministerstw, urzędów wojewódzkich oraz publikatorów urzędów niższych szczebli. Przeprowadzona kwerenda archiwalna dotyczyła materiałów wytworzonych przez Prezydium Rady Ministrów i poszczególne ministerstwa zachowane w Archiwum Akt Nowych. W następnej kolejności kwerendą objęto zespoły archiwalne Urzędów Wojewódzkich w Toruniu, Poznaniu, Katowicach i – porównawczo - Łodzi. Oprócz dokumentacji UWP akta pozostałych urzędów wojewódzkich okazały się ubogie w materiały dotyczące zagadnień pieczęci urzędowych. Dlatego też w pracy skupiono się na materiałach archiwalnych UWP, które okazały się najbogatsze pod względem spraw sfragistycznych. Na niższych szczeblach administracji kwerendą objęto zespoły archiwalne starostw i wydziałów powiatowych. Przeprowadzono również kwerendę w dostępnych zbiorach tłoków pieczętnych i materiałach ulotnych zawierających odciski pieczęci.

Ponieważ prezentowana tematyka badań znajduje się na pograniczu kilku subdyscyplin naukowych: sfragistyki, heraldyki, archiwistyki i aktoznastwa wskazane było odwołanie się do metod, którymi posługują się te dyscypliny. Ze względu na skupienie uwagi na funkcjonowaniu systemu sfragistycznego w świetle biurowości administracji publicznej omawiany temat zbadano wykorzystując metodę nazywaną analizą systemową.

Wspomniane wyżej, w omówieniu podstawy źródłowej, rozporządzenia wyższego i niższego szczebla dotyczące funkcjonowania pieczęci w urzędach administracji państwowej stanowiły punkt odniesienia do analizy ich recepcji na gruncie kancelaryjnym urzędów. W celu prześledzenia tej recepcji została zebrana próba materiałów archiwalnych, poddana badaniom wymienioną wyżej metodą analizy systemowej.

Ze względu na ilość archiwalnego materiału źródłowego konieczne było odwołanie się do metod statystyki, które miały umożliwić przeprowadzenie analiz ilościowych, a także dobór reprezentatywnej próby, na której oparte zostały badania. Podstawowym kryterium doboru materiału okazało się wskazane wyżej terytorialne ograniczenie kwerendy do ziem byłego zaboru pruskiego. W przypadku wykorzystania metod statystyki kryterium ilościowe ustąpiło miejsca jakościowemu. O wyborze materiału źródłowego ostatecznie zadecydowała jego zawartość. Z różnych względów, w zdecydowanej większości trudnych do ustalenia, zagadnienia pieczęci urzędowych w aktach urzędów będących przedmiotem zainteresowania zachowały się w znikomym stopniu. Zatem jako podstawę rozważań wybrano te zespoły archiwalne i te jednostki, które dostarczały informacji o pieczęciach.

Warto jeszcze odnieść się do głównej, obranej metody badawczej. Należy bowiem podkreślić, że choć analiza systemowa w swoim prymarnym założeniu ma służyć identyfikacji

potencjalnych błędów, niepowodzeń w zarządzaniu i funkcjonowaniu systemu, które mają służyć zoptymalizowaniu jego działania, to w związku z tym, że przedmiotem badań w niniejszej pracy jest system sprzed blisko stu lat trudno mówić o tym by prowadzona analiza systemowa miała przynieść receptę i usprawnić badany system. Wykorzystana metoda miała raczej posłużyć obraniu odpowiedniej optyki, która pozwoliła przedstawić proces kształtowania się tego systemu i jego ewentualne niedostatki funkcjonalne, oraz wskazać ich możliwe przyczyny.

Treść niniejszej dysertacji podzielono na pięć rozdziałów. Rozdział pierwszy jest prezentacją założeń teoretycznych. Podjęto się z nim wyjaśnienia pojęcia systemu i analizy systemowej, które posłużyły ujęciu tematu rozprawy. W dalszej kolejności zaprezentowano pojęcia sfragistyczne istotne z punktu widzenia prowadzonej narracji. W rozdziale drugim skupiono się na aspektach prawnych związanych z prezentowaną tematyką. Został on podzielony na trzy podrozdziały. Pierwszy z nich prezentuje system sfragistyczny II Rzeczypospolitej w świetle międzywojennego prawa. W kolejnym podrozdziale skonfrontowano prawo i praktykę sfragistyczną w oparciu o materiały archiwalne Prezydium Rady Ministrów oraz ministerstw. Rozdział drugi zamyka omówienie przepisów niższego szczebla regulujących kwestie używania pieczęci urzędowych. Koncepcja kolejnych trzech rozdziałów została oparta na użytej przez Tomáša Krejčika³² metaforze życia pieczęci³². Wobec czego rozdział trzeci poświęcono narodzinom pieczęci na przykładzie systemu sfragistycznego Urzędu Wojewódzkiego Pomorskiego w Toruniu. Zobrazowano z nim proces narodzin pieczęci z uwzględnieniem procedur zamawiania pieczęci oraz wprowadzania typariuszy do systemów sfragistycznych urzędów. Kolejny rozdział podzielony na trzy podrozdziały prezentuje życie pieczęci na przykładzie systemu sfragistycznego Urzędu Wojewódzkiego Pomorskiego w Toruniu. W pierwszym podrozdziale na podstawie zachowanych materiałów archiwalnych UWP zrekonstruowano system sfragistyczny tego urzędu. Kolejny podrozdział poświęcono życiu pieczęci urzędowych, czyli uzusowi kancelaryjnemu. Rozdział zamyka prezentacja zaburzeń życia pieczęci urzędowych. Za takie zaburzenia uznano sytuacje związane z zagubieniami, kradzieżami oraz fałszerstwami pieczęci. Rozdział piąty został poświęcony różnym obliczom śmierci pieczęci. Istotnym elementem pracy prócz rozdziałów merytorycznych są załączone aneksy. Pierwszy z nich to aneks źródłowy zawierający obszerniejsze pisma zachowane w z materiałach archiwalnych czy niepublikowane zarządzenia władz, których przytoczenie w całości tworzy kontekst dla prowadzonych w pracy rozważań.

³² T. Krejčík, *Pečet v kultuře středověku*, Ostrava 1998.

Aneks 2 to aneks ikonograficzny, prezentujący przykłady pieczęci wchodzących w skład systemów sfragistycznych II Rzeczypospolitej. Jest to jednak tylko wybór najbardziej reprezentatywnych odcisków. Ma on charakter odwróconej piramidy. Najbardziej obszerna jest reprezentacja odcisków pieczęci wpisujących się w I system sfragistyczny II Rzeczypospolitej. Są to zatem odciski pieczęci przedstawiających orła używanego przez Radę Regencyjną oraz warianty tej wizualizacji godła. W dalszej kolejności zebrano odciski pieczęci wpisujących się w II system sfragistyczny II RP, czyli odciski pieczęci z wizerunkiem orła zgodnym z prawem z 1919 r. oraz warianty tego rysunku orła. Ze względu na petryfikację wzorów orła na pieczęciach urzędowych najmniej licznie reprezentowane są odciski dla najbardziej rozpoznanego i już unormowanego momentu czyli pieczęci prezentujących wizerunek godła z 1927 roku. Takie ujęcie prezentowanego materiału posłużyło wizualnej prezentacji państwowego nadsystemu sfragistycznego, jego zróżnicowania w początkowym okresie funkcjonowania oraz procesu unifikacji wizerunków pieczęci urzędowych II RP. Ostatni z aneksów zawiera uzupełniający materiał ilustracyjny. Praca zawiera również wykaz stosowanych skrótów, bibliografię oraz spis ilustracji.

Wykaz skrótów

Dz. U. – Dziennik Ustaw

Dz. Urz. – Dziennik Urzędowy

Mon. Pol. – Monitor Polski

II RP – II Rzeczypospolita Polska

PRM – Prezydium Rady Ministrów

MSW – Ministerstwo Spraw Wewnętrznych

MSZ – Ministerstwo Spraw Zagranicznych

MWRiOP – Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego

MPiOS – Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej

MPiT – Ministerstwo Poczty i Telegrafów

Min. Kom. – Ministerstwo Komunikacji

MbDzP – Ministerstwo byłej Dzielnicy Pruskiej

AAN – Archiwum Akt Nowych

AP Bydgoszcz – Archiwum Państwowe w Bydgoszczy

AP Poznań – Archiwum Państwowe w Poznaniu

AP Katowice – Archiwum Państwowe w Katowicach

UWP – Urząd Wojewódzki Pomorski w Toruniu

UW Pzn – Urząd Wojewódzki Poznański

UWŚ – Urząd Wojewódzki Śląski w Katowicach

PBR – Państwowy Banko Rolny

Rozdział 1. Założenia teoretyczne

Zrozumieć współczesny świat może tylko ten, kto rozumie systemy w nim występujące. Otaczający nas świat jest bowiem pełen systemów, wśród których wypadło nam żyć i działać. Rządzą się one swoistymi obiektywnymi prawami, które człowiek współczesny musi poznać, aby być świadomym podmiotem działania w tym świecie systemów. Widzenie i myślenie systemowe stało się więc dzisiaj nie tylko modną rozrywką, lecz także życiową koniecznością¹.

Myślę, że te kilka zdań Józefa Koniecznego dość dobitnie tłumaczy konieczność dostrzegania złożoności świata przez pryzmat systemów. Konstatacja ta będzie prowadziła do wyjaśnienia dlaczego na gruncie badań sfragistycznych przyjęto metody badawcze spoza typowo historycznych², a przedmiot niniejszej rozprawy został ujęty w taki a nie inny sposób. Nim jednak przejdę do wyłożenia sfragistycznych założeń pracy warto przedstawić czym jest *system* i *analiza systemowa*.

Jak w 1994 r. wyjaśnił Piotr Sienkiewicz badania systemowe nie stanowią nowego „odkrycia”, a są efektem wielowiekowych poszukiwań ogólnych modeli, które pozwalają identyfikować złożoność świata. Zauważył, że obecnie badania systemowe należy postrzegać jako rozległą dziedzinę działalności poznawczej, w której paradygmatem jest system (zasada systemowości) oraz jako działalność praktyczną, której nadrzędną stosowaną metodą jest metoda systemowa. Definiuje on system jako *złożony obiekt wyróżniony w badanej rzeczywistości, stanowiący całość tworzoną przez zbiór obiektów elementarnych (elementów) i powiązań (relacji) między nimi*³. Systemowe ujęcia są obecne w różnych obszarach rozważań i

¹ J. Konieczny, dz. c., s. 11. Andrzej Straszak wyjaśnił, że myślenie systemowe to *koncepcja widzenia poprzez systemy, widzenie holistyczne, a nie partykularne, wycinkowe, jest to zasób wiedzy i narzędzi rozwijanych w systemowym nurcie zarządzania*, zob.: A. Straszak, *Analiza systemowa na progu XXI w.*, w: *Analiza systemowa i zarządzanie. Książka jubileuszowa z okazji 50-lecia pracy naukowej Romana Kulikowskiego*, red. K. Mańczak, Warszawa 1999, s. 222.

² Postulat uteoretycznienia historii z wykorzystaniem m.in. osiągnięć cybernetyki, a co za tym idzie przedstawienie postrzegania dziejów jako gigaukładu (zdolnego do autodynamicznych transformacji), w którym pomiędzy jego elementami zachodzą reakcje zaproponował Jerzy Topolski, zob.: J. Topolski, *Metodologia historii*, Warszawa 1968. Rozwinięcie zaproponowanych przez Topolskiego możliwości metodologicznych opisał Stanisław Piekarczyk, zob.: S. Piekarczyk, *Propozycje teorii (wokół „Metodologii historii” J. Topolskiego)*, „Przegląd Historyczny”, 61, 1970, z. 1, s. 95-111. Z kolei na gruncie badań archiwistycznych wprowadził metodę analizy systemowej Bohdan Ryszewski, zob.: B. Ryszewski, *Problemy i metody badawcze archiwistyki*, Toruń 1985.

³ W nieco innych słowach system jako paradygmat zdefiniował Ervin Laszlo ujmując to w ramach szerszej refleksji dotyczącej tego, że operowanie pojęciem systemu jest w istocie przeciwstawieniem się dotychczasowemu wzorom myślenia analitycznego, wywodzącym się od Kartezjusza i Newtona. *Początki myślenia naukowego miały charakter holistyczny, a zarazem spekulatywny, natomiast nauka nowożytna ukształtowała się w duchu empirystycznym, a zarazem atomistycznym. Oba te podejścia nie są wolne od błędów: błąd pierwszego polega na tym, że badanie faktów zastąpiono wiarą i intuicją, drugiego zaś na tym, że kult faktu każe wyrzec się ideału ładu. Obecnie jesteśmy świadkami kolejnej odmiany stylu myślenia: zwrotu ku teoriom ścisłym, a jednocześnie holistycznym. Oznacza to myślenie w kategoriach faktów i zdarzeń, osadzonych w kontekście pewnych całości*,

dziedzin naukowych, od filozofii i socjologii, przez psychologię, humanistykę po teorię organizacji i cybernetykę. P. Sienkiewicz podaje główne kierunki współczesnych badań systemowych. Wskazuje również, że w każdym z tych kierunków obecne są rozmaite nurty, wynikające z różnych postaw badaczy. Niemniej podkreśla, że mimo wysokiego zróżnicowania, a czasem nawet sprzecznych ujęć ten kierunek badawczy łączy wspólna wyjściowa podstawa jaką jest pojęcie systemu (choć bywa różnie definiowane). Podaje też kluczowe cechy, które determinują wszelkie dociekania o charakterze systemowym. Są to:

- traktowanie badanego (tworzonego) obiektu jako systemu;
- traktowanie danego systemu jako obiektu złożonego z wzajemnie powiązanych podsystemów;
- traktowanie danego systemu jako obiektu należącego do większego systemu;
- świadome posługiwanie się modelem systemu, wyrażającym określony aspekt potrzeb (poznawczych/praktycznych), których zaspokojenie jest celem badań systemowych⁴.

Jedną z definicji analizy systemowej jest ta przedstawiona przez Romana Kulikowskiego w 1977 r. *Przedmiotem analizy systemowej są systemy, które jako elementy zawierają obiekty lub procesy fizyczne ulegające zmianom w czasie i przestrzeni. Inaczej mówiąc, przedmiotem zainteresowań analizy systemowej w ogólnym przypadku są systemy wchodzące nie tylko w zakres rozważań nauk przyrodniczych i technicznych, lecz również nauk ekonomicznych, społecznych, biologicznych, rolniczych itp.*⁵, warto dodać, że również nauk humanistycznych czy precyzyjniej historycznych. W świecie, w którym jak podkreślił J. Konieczny otaczają nas systemy wykorzystanie analizy systemowej do ich zrozumienia i zrationalizowania staje się koniecznością na każdej płaszczyźnie życia.

które stanowią zintegrowane układy o swoistych własnościach i relacjach. Patrzenie systemowe polega na ujmowaniu świata w kategoriach układów zintegrowanych relacji. Stanowi kolejną fazę, następującą po atomizmie, mechanicyzmie i rozczłonkowanej specjalizacji. Zob. E. Laszlo, dz. c., s. 40-41. W pracach z zakresu teorii systemów czy analizy systemowej autorzy niejednokrotnie zwracają uwagę, że w literaturze tematu istnieje wiele definicji systemu. Zestawienia tych definicji można znaleźć m.in. w pracach: J. Habr, J. Vepřek, *Systemowa analiza i synteza*, Warszawa 1976, s. 27-33; T. Jajuga, K. Jajuga, K. Wrzosek, S. Wrzosek, dz. c., s. 18-19.

⁴ P. Sienkiewicz, dz. c., 15-18. Tożsame cechy ujęcia systemowego przedstawili Autorzy skryptu *Elementy teorii systemów i analizy systemowej*, warto jednak przytoczyć jeszcze 6. cech systemowego postrzegania świata wskazywanych przez Wojciecha Gasparskiego, są to: holizm (całościowość), kompleksowość, esencjonalizm, strukturalizm, kontekstowość i teleologizm, zob.: T. Jajuga, K. Jajuga, K. Wrzosek, S. Wrzosek, dz. c., s. 12-14.

⁵ R. Kulikowski, dz. c., s. 13. Ciekawe ujęcie badań systemowych przedstawił Witold Pogorzelski tłumacząc, że badania systemowe zajmują się znajdowaniem sposobu urzeczywistnienia najwspanialszej – naszym zdaniem – wizji biegu zdarzeń i świata, w którym jesteśmy zanurzeni, przez merytoryczną analizę opartą na (obiektywnej) informacji i (subiektywnym) wyczuciu. Nie chodzi o ślepego ufność, lecz – przeciwnie – o myślenie, dociekania, badanie danych i samodzielnie najlepszą decyzję. (...) analiza systemowa, która rozważa naukowe sposoby znajdowania rozwiązań teoretycznie najlepszych (optymalnych), zob.: W. Pogorzelski, *Pitagorejskie życie badaczy systemowych. Operacyjny wyraz filozofii nowej ery*, Warszawa 2004, s. 158.

Badanie dowolnego obiektu/zjawiska można przeprowadzić przez rozłożenie go na elementy składowe (analiza) lub na połączeniu określonych elementów składowych w całość (synteza). P. Sienkiewicz zadaje pytanie co zatem różni analizę systemową od analizy jako ogólnej metody badawczej? I wyjaśnia, że istotą tej metody jest przede wszystkim rozpatrywanie przedmiotu badań jako systemu. Dla określenia przebiegu analizy systemowej kluczowe jest określenie kryterium jakie ma spełniać wynik tej analizy, wobec czego wyróżniamy analizy: identyfikacyjną, problemową, matematyczną i ilościowo-statystyczną. Zasadniczym zaś narzędziem analizy systemowej jako takiej jest modelowanie, to znaczy odwzorowanie rzeczywistego (badanego) obiektu za pomocą określonego języka i metody w obiekt symboliczny, traktowany jako obraz oryginalnego obiektu. W ten sposób rozumiany obraz obiektu staje się modelem poddawany analizie. W zależności od wybranego języka, w którym stworzony jest model obiektu można wyróżnić modele: werbalne (opisowe), ideograficzne (wyrażone za pomocą symboli pozajęzykowych, np. schematy blokowe) itd. Można również wskazać na klasyfikację modeli według kryterium ich przeznaczenia. Będą to np. modele zjawiskowe, które mają za zadanie wyjaśnić istotę rozpatrywanych zjawisk, modele ocenowe czy prognostyczne. Ostatecznie kierując się kryterium cech systemowych badanego obiektu można wyróżnić modele: strukturalne, funkcjonalne i rozwojowe. Należy zaznaczyć, że prowadzenie analizy systemowej nie musi się odbywać w oparciu wyłącznie o jeden rodzaj modelu. W zależności od potrzeb i oczekiwań względem prowadzonej analizy można korzystać z kilku koniecznych modeli. Proces modelowania systemowego przeprowadza się w oparciu o następujące działania poznawcze:

- obserwacja analizowanego obiektu systemowego;
- konceptualizacja (tworzenie przestrzeni istotnych cech obiektu);
- idealizacja (określenie związków tylko między głównymi z istotnych cech obiektu);
- konkretyzacja (uwzględnienie podczas określania związków między istotnymi cechami obiektu kolejnych cech ubocznych);
- weryfikacja (logiczne i empiryczne sprawdzenie systemowych praw, tzn. związków między istotnymi cechami systemu, formuł pozwalających określić cechy systemów itp.);

- preparacja (podjęcie działań praktycznych na bazie przyjętego zbioru zasad metodologicznych zmierzających do uzyskania pożądanych informacji o aktualnym i przyszłym działaniu analizowanego obiektu systemowego)⁶.

W kontekście samych systemów warto jeszcze dodać, że *pewna liczba elementów przejawiających silniejsze sprzężenia wzajemne niż inne tworzy podsystem. Często system jest elementem systemu wyższego rzędu, a element jest systemem niższego rzędu*⁷. Prowadzi to nas do konstatacji, że system wyższego rzędu (nadsystem) może składać się z iluś systemów niższego rzędu. Każdy z nich z kolei może być zbudowany z podsystemów (subsystemów). W obrębie takiego nadyststemu między jego elementami składowymi, czyli systemami i podsystemami będą zachodziły zróżnicowane relacje tak jak to ma miejsce w przypadku elementów systemu prostego. Prócz stopnia złożoności systemów wyróżniają je takie cechy jak otwartość czy zamkniętość. Według L. von Bertalanffy’ego system otwarty to taki, który przez importowanie i eksportowanie materii, energii lub informacji osiąga stan stacjonarny w sposób ekwifinalny, czyli dąży do stanu równowagi. Posiada ponadto umiejętność dokonywania zmian w swoim sposobie działania analizując dane o przeszłości, które odbierały jego receptory. W istocie oznacza to, że system taki potrafi się uczyć i doskonalić sposoby działania. Warunkiem trwania takiego systemu jest również ciągła zdolność do adaptowania zmian zachodzących w otoczeniu systemu⁸. Analogicznie system zamknięty jest przeciwieństwem systemu otwartego, jest on skupiony na swoich wewnętrznych problemach i dąży do izolacji od swojego otoczenia. Cechą charakterystyczną systemów zamkniętych jest skłonność do maksymalizacji entropii, czyli tendencja do wzrostu nieładu w systemie⁹.

⁶ P. Sienkiewicz, dz. cyt., s. 35-67. Jerzy Łunarski zwrócił uwagę, że istotą podejścia systemowego jest wszechstronne rozpatrzenie tego co w procesie analizy systemowej chce się zbadać (zaprojektować lub utworzyć). Rozpatrzenie takie powinna rozpocząć identyfikacja podstawowego celu systemu. Następnie należy wskazać jakie obiekty (elementy) systemu będą w stanie spełnić postawione cele. W dalszej kolejności dokonuje się analizy realizacji założonych celów przez wskazane obiekty oraz oceny ich działania. Ostatecznie analizuje się alternatywne sposoby postępowania z uwzględnieniem ich efektywności. W oparciu o analogiczne podejście procesowe Łunarski rozpiął poszczególne etapy podejścia systemowego, zob.: J. Łunarski, dz. cyt., s. 35-37.

⁷ B. Ryszewski, dz. cyt., s. 76. Zob.: J. Habr, J. Vepřek, dz. cyt., s. 31-32.

⁸ [J. Penc], System otwarty- open system, <http://www.placet.com.pl/?mod=Leksykon&hs=%20system%20otwarty&act=View&r=3>, dostęp: 5.12.2024. W prostym ujęciu otoczenie systemu to *te aspekty świata zewnętrznego, które mają wpływ na skutki działania [systemu], lecz same nie są pod jego wpływem*, zob. W. Findeisen, E. S. Quade, *Metodologia analizy systemowej*, w: *Analiza systemowa – podstawy i metodologia*, red. W. Findeisen, Warszawa 1985, s. 118-119. W uproszczony sposób system zamknięty można określić jako taki system, który nie prowadzi wymiany z otoczeniem (nie ma on wejścia ani wyjścia). Zaś system otwarty to taki, który prowadzi wymianę z otoczeniem, zob.: T. Jajuga, K. Jajuga, K. Wrzosek, S. Wrzosek, dz. cyt., s. 38.

⁹ P. Sienkiewicz, dz. cyt., s. 170.

Przechodząc od powyższych zagadnień na grunt rozważań sfragistycznych należy zacząć od omówienia pojęcia, które określa główny przedmiot niniejszej pracy. Chodzi mianowicie o *system sfragistyczny*. Na gruncie klasycznej, sfragistycznej literatury zachodnioeuropejskiej próżno szukać sformułowania *system* na opisanie zjawiska występowania więcej niż jednej pieczęci jednego dysponenta. Samo zjawisko jest z reguły ledwie sygnalizowane bez głębszej jego analizy. W większości wypadków Autorzy publikacji z przełomu XIX i XX wieku zauważają, że zdarza się tak, iż jeden dysponent posługiwał się więcej niż jednym typariuszem pieczęci, przeważnie następujących po sobie chronologicznie¹⁰. Wilhelm Ewald w swojej pracy „*Siegelkunde*” poświęcił temu zagadnieniu stosunkowo więcej miejsca niż inni Autorzy. Zwraca on uwagę, iż od XII wieku upowszechnia się używanie przez dysponenta więcej niż jednej pieczęci w tym samym czasie. Wynika to z rozwoju działalności kancelarii oraz sprawowania przez danego dysponenta władzy na różnych terytoriach i odcinkach administracji, co wiązało się z posługiwaniem się różnymi tłokami wyrażającymi odrębne kompetencje¹¹. Do podobnych wniosków doszedł Joseph Roman, wskazując grupy dysponentów, którzy mieli prawo posługiwać się więcej niż jedną pieczęcią¹². Obaj Autorzy zauważają wzrastające różnicowanie znaczenia poszczególnych pieczęci jednego dysponenta, uwarunkowane potrzebą pieczętowania dokumentów różnej wagi¹³. Podobnie jest z nowszą literaturą, Michel Pastoureau również pisał o tym, że istnieje wielu dysponentów, którzy posiadają wiele pieczęci, których zastosowanie i wartość prawna są różnorodne¹⁴. Niemniej, żaden ze wskazanych wyżej Autorów nie nazwał omawianego zjawiska *systemem*, nie pochyłili się oni również nad pogłębieniem analizy tegoż zjawiska. Wskazane pojęcie jest nieobecne w teaurusie pojęciowym innych Autorów prac poświęconych pieczęciom. Nie pojawia się ono w wiodącej literaturze sfragistycznej XX wieku. Prace takie jak „*Siegel*” E. Kittel’a¹⁵ czy „*Pečet v kultúre stredoveku*” Tomáša Krejčíka¹⁶ nie operują określeniem systemu sfragistycznego¹⁷. Nie znajdziemy go również w „*Międzynarodowym Słowniku*

¹⁰ F. K. zu Hohenlohe-Waldenburg, *Sphragistische Aphorismen. 300 mittelalterliche Siegel systematisch classificirt und erläutert*, Heilbronn 1882, s. 59, 66.

¹¹ W. Ewald, *Siegelkunde*, München-Berlin 1914, s. 73-104.

¹² J. Roman, *Manuel de Sigillographie Française*, Paris 1912, s. 30-32.

¹³ Tamże, s. 32; W. Ewald, dz. cyt., s. 73-83.

¹⁴ M. Pastoureau, *Les sceaux*, Turnhout 1981, s. 31, 40.

¹⁵ E. Kittel, *Siegel. Mit über 400 Abbildungen und 8 farbigen Tafeln*, Lipsk 1970.

¹⁶ T. Krejčík, dz. cyt..

¹⁷ Z innych klasycznych prac z zakresu sfragistyki, które również nie operują pojęciem *systemu sfragistycznego* warto wymienić m.in.: P. D. A. Harvey, A. McGinness, *A guide to British medieval seals*, Toronto 1996; A. Stieldorf, *Siegelkunde. Basiswissen*, Hannover 2004; F. de Lasala, J. Grisar, *Aspetti della sigillografia. Tipologia, storia, materia, e valore giuridico dei sigilli*, Roma 2005.

Sfragistycznym”¹⁸ wydany w 1990 roku opracowany przez środowisko komisji ds. sfragistyki działającej przy Międzynarodowej Radzie Archiwów i przetłumaczonym następnie na inne języki europejskie w 2016 roku¹⁹. Podobnie jest w przypadku podręczników akademickich wydanych w środowiskach słowackim²⁰ i czeskim²¹. Przyczyną tego stanu rzeczy jest najpewniej charakterystyka podejmowanych badań. Zachodnioeuropejczy (czy w ogóle Europejczycy) sfragiści koncentrują swoją uwagę głównie na badaniach nad sfragistyką głębokiego średniowiecza, która zdaje się nie wymagać używania w stosunku do niej omawianego pojęcia. Zyskuje ono na znaczeniu głównie w stosunku do sfragistyki późnośredniowiecznej i nowożytnej, która w większym stopniu jest przedmiotem zainteresowania polskich badaczy. Prowadzi to do wniosku, że pojęcie systemu sfragistycznego zdaje się być wytworem wyłącznie polskiej sfragistyki.

Zagadnienie występowania kilku pieczęci jednego właściciela, o zróżnicowanej wartości prawnej w polskiej literaturze pojawia się m.in. w opublikowanej w roku 1960 pracy „Sfragistyka”. W części poświęconej sfragistyce ogólnej Marian Haisig, w sposób zbliżony do tego w jaki zrobił to W. Ewald, przedstawił proces rozwoju potrzeb kancelaryjnych średniowiecznych kancelarii, które wpłynęły na konieczność posługiwania się przez dysponentów równocześnie więcej niż jednym tłokiem pieczętnym²². Podobnie jak wspomniani wyżej Autorzy nie użył on jednak określenia *system sfragistyczny*.

Wprowadzenie na grunt badań sfragistycznych ujęcia systemowego należy wiązać ze zmianą paradygmatów i sposobem badania historii w ujęciu modelowym, zmiany te podkreślał m. in. Jerzy Topolski²³. W szerszej perspektywie, paradygmatów naukowych, o wejściu na ścieżkę badań systemowych pisał wspomniany wyżej E. Laszlo²⁴. W przypadku omawianych badań sfragistycznych trzeba również uwzględnić podejmowane przez badaczy próby wykorzystania w badaniach humanistycznych metod z zakresu informatyki i cybernetyki²⁵.

¹⁸ *Vocabulaire international de la sigillographie*, ed. S. Rici Noè, Rome 1990.

¹⁹ *Vocabularium internationale sigillographicum*, ed. K. Müller, L. Vrtel, Bratislava 2016.

²⁰ V. Rabík, P. Labanc, M. Tibenský, *Vybrané kapitoly z PVH (sfragistika)*, Trnava 2013.

²¹ K. Maráz, *Sfragistika, Studijní texty pro posluchače pomocných věd historických a archivnictví*, Brno 2014.

²² M. Haisig, *Kilka lub więcej pieczęci jednego właściciela – różnica ich znaczenia prawnego*, w: M. Gumowski, M. Haisig, S. Mikucki, *Sfragistyka*, Warszawa 1960, s. 85-87.

²³ J. Topolski, *Prawda i model w historiografii*, Łódź 1982.

²⁴ E. Laszlo, dz. cyt., s. 40-41.

²⁵ Możliwości wykorzystania w badaniach historycznych modeli matematycznych czy metod z zakresu cybernetyki rozważał Stanisław Piekarczyk. Zob.: S. Piekarczyk, *Z problemów polisemantyzacji kultury; próba konstrukcji modelu*, „Studia Źródłoznawcze”, 16, 1971, s. 1-24; tenże, *Historia, kultura, poznanie. Książka propozycji*, Warszawa 1972.

Najprawdopodobniej jako pierwszy w polskiej literaturze pojęcie *systemu sfragistycznego* zastosował Stefan K. Kuczyński, zrobił to w pracy „Pieczęcie książąt mazowieckich” z 1978 roku²⁶. S. K. Kuczyński wskazuje, że na Zachodzie Europy od końca XII wieku w związku z rozwojem form i rodzajów dokumentów i koniecznością usprawnienia praktyki kancelaryjnej zaczęła wzrastać liczba typariuszy pieczęci będących jednocześnie w dyspozycji danego dysponenta. Choć mówi on o *systemie pieczęci* nie wyjaśnia wprost co pod nim rozumie. Z prowadzonej przez niego narracji można wywnioskować, że ma on na myśli zbiór pieczęci różnego rodzaju kancelaryjno-prawnego należących do jednego dysponenta²⁷.

Następnie posłużył się tym pojęciem Kazimierz Bobowski w artykule „Ze studiów nad pieczęciami i systemami sfragistycznymi stosowanymi na Pomorzu Zachodnim do końca XIII w.”²⁸ z 1986 roku, i ponownie w trzy lata później w pracy „Dawne pieczęcie na Pomorzu Zachodnim. Zabytki prawa i kultury z epoki Gryfitów”²⁹. W tekstach tych K. Bobowski pisze o systemach pieczęci książąt zachodniopomorskich, biskupów i kapituł oraz miast. Podobnie jak wspomniani wyżej Autorzy zwraca on uwagę na przyczyny występowania więcej niż jednej pieczęci danego dysponenta. Prócz chronologicznego następowania po sobie, z różnych przyczyn, dezaktualizujących się typariuszy podkreślił następujący od II połowy XIII w. rozwój produkcji kancelaryjnej na Pomorzu Zachodnim i związane z tym różnicowanie wartości prawno-kancelaryjnej pieczęci. I choć Bobowski również nie tłumaczy używanego przez siebie pojęcia, z kontekstu wynika, że ma on na myśli pieczęcie należące do jednego dysponenta. Przy czym systemem będzie zarówno zbiór następujących po sobie typariuszy jednego właściciela jak również zespół typariuszy o różnych walorach prawno-kancelaryjnych używanych przez niego równocześnie³⁰.

Zdaje się zatem, że S. K. Kuczyński i K. Bobowski podobnie intuicyjnie rozumieli system sfragistyczny, jako zbiór pieczęci należących do danego dysponenta. Obaj Autorzy analizując przedstawiane przykłady wskazywali na wspólne, powtarzalne cechy typowe dla pieczęci danego rodzaju dysponentów, np. książąt, dostojników kościelnych czy miast rysując

²⁶ S. K. Kuczyński, *Pieczęcie książąt mazowieckich*, Wrocław 1978, s. 39-44.

²⁷ *System trzech pieczęci: większej, średniej i sygnetowej, dostosowany do wszelkiego rodzaju dokumentów i pism wychodzących z kancelarii książęcej przyjęli prawie wszyscy książęta panujący w XV w.*, zob.: S. K. Kuczyński, *Pieczęcie książąt*, s. 50 oraz *Wprowadzony u schyłku XIV w. system trzech pieczęci książęcych: większej, średniej i sygnetowej, oparty na określonym zakresie ich kompetencji, obsługiwał całą produkcję kancelaryjną książąt mazowieckich*, tamże, s. 53.

²⁸ K. Bobowski, *Ze studiów nad pieczęciami i systemami sfragistycznymi stosowanymi na Pomorzu Zachodnim do końca XIII w.*, „Przegląd zachodniopomorski”, 30, 1986 z. 1, s. 117-135.

²⁹ K. Bobowski, *Dawne pieczęcie na Pomorzu Zachodnim. Zabytki prawa i kultury z epoki Gryfitów*, Szczecin 1989, s. 69-144.

³⁰ Tenże, *Ze studiów*, s. 123; K. Bobowski, *Dawne pieczęcie*, s. 37, 54-55, 122.

w ten sposób swego rodzaju model systemu sfragistycznego danego rodzaju dysponenta, za decydujące kryterium przyjmując funkcje pieczęci, ich prawno-kancelaryjne przeznaczenie. Zastosowanie pojęcia systemu otwiera drogę do głębszej analizy zjawiska i prowadzi do badań pieczęci konkretnych dysponentów jako ich systemów sfragistycznych.

Pierwsze utrwalone w polskiej literaturze sfragistycznej wyjaśnienie pojęcia kryjącego się pod terminem systemu sfragistycznego znajduje się w tekście Zenona Piecha poświęconym średniowiecznym pieczęciom tynieckim. Wyjaśnił on, że [pieczęcie] *jako nieodzowny składnik kancelarii tworzyły pewien system sfragistyczny, czyli skoordynowany według określonych zasad układ elementów, jakimi były poszczególne pieczęcie*. Wskazał ponadto, że do głównych zadań sfragistyki należy rekonstrukcja tego systemu i wzajemnych relacji zachodzących między pieczęciami go tworzącymi³¹.

Po omawiane pojęcie sięgnął również Piotr Dymmel w artykule poświęconym systemowi sfragistycznemu średniowiecznego Lublina w zbiorze studiów „Pieczęć w Polsce średniowiecznej i nowożytnej”. Na przykładzie pieczęci miejskich wyjaśnił on system sfragistyczny jako *wzajemnie skorelowany układ pieczęci odpowiadający ustrojowi, strukturze i hierarchii władz miejskich. Jego zewnętrznym wyrazem było wyobrażenie napieczątne z reguły zróżnicowane treściowo (ikonograficznie), w zależności od kompetencji urzędów, oraz legenda, czyli inskrypcja, która towarzyszyła przedstawieniu i werbalnie identyfikowała dysponenta pieczęci informując o charakterze i zakresie jego władzy*³². Omówienie zjawiska długiego trwania czyli zbioru pieczęci osoby prawnej jaką jest miasto pokazało, że zbiór taki jest pewną strukturą, a wskazane przez P. Dymmela cechy charakterystyczne dla tej struktury i jej elementów pozwoliły przedstawić jedną z pierwszych spójnych definicji systemu sfragistycznego. Tak wyraźne wskazanie cech charakterystycznych dla zaistnienia systemu sfragistycznego umożliwia jego dalszą analizę i podjęcie badań nad owymi systemami.

Wprowadzone do literatury sfragistycznej przez Z. Piecha pojęcie systemu sfragistycznego chronologicznie zbiegło się ze wzmożoną wśród archiwistów obserwacją kształtowania opisów materiałów archiwalnych, w tym również pieczęci oraz z wykorzystaniem dla potrzeb tych opisów środowisk bazodanowych. Zatem wpływ na rozwój tego pojęcia miało również upowszechnienie się relacyjnych baz danych, które pozwalały na

³¹ Z. Piech, *Średniowieczne pieczęcie tynieckie*, w: *Benedyktyni tynieccy w średniowieczu. Materiały z Sesji Naukowej Wawel-Tyńiec, 13-15.10.1994*, red. K. Żurowska, Kraków 1995, s. 123.

³² P. Dymmel, *System sfragistyczny średniowiecznego Lublina*, w: *Pieczęć w Polsce średniowiecznej i nowożytnej. Zbiór studiów*, red. P. Dymmel, Lublin 1998, s. 194.

prezentację informacji w postaci hierarchicznego drzewa obiektów powiązanych ze sobą konkretnymi relacjami³³.

W pierwszym dziesięcioleciu XXI wieku środowisko polskich archiwistów w związku z pracami nad usystematyzowaniem sfragistycznego tezaury pojęciowego na potrzeby poprawnego i przejrzystego opisu sfragistycznych materiałów archiwalnych również podjęło się próby zdefiniowania systemu sfragistycznego. I tak np. propozycja z 2009 roku została najprawdopodobniej zaczerpnięta ze wspomnianego tekstu P. Dymmela, jest bowiem z nim niemalże jednobrzmiąca³⁴. Kolejna wersja definicji tego pojęcia znalazła się w opublikowanych w następnym roku na łamach „Archiwisty Polskiego” „Materiałach do polskiego słownika sfragistycznego”³⁵. W opublikowanym w 2020 roku nakładem Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych „Opracowaniu materiałów sfragistycznych w archiwach”, stanowiącym katalog dobrych praktyk w postępowaniu z pieczęciami, system sfragistyczny został zdefiniowany jako *zbiór pieczęci połączonych relacjami odpowiadającymi ustrojowi, strukturze i hierarchii kompetencji dysponenta. Ich zewnętrznym wyrazem było wyobrażenie napieczątne z reguły zróżnicowane treściowo w zależności od kompetencji urzędów oraz legenda, która towarzyszyła przedstawieniu i werbalnie identyfikowała dysponenta pieczęci informując o charakterze i zakresie jego władzy*³⁶.

Przytoczone spojrzenia na system sfragistyczny i różne jego definicje pokazują swoistą drogę ewolucji. Pierwsze z przytoczonych definicji systemu sfragistycznego zdają się dziś niepełne i niewystarczające, przede wszystkim ze względu na sposób ich sformułowania, który w istocie wynikał z niewystarczającej znajomości samych zagadnień systemowych, a rozpoznawaniu ich w pewnej mierze intuicyjnie. Wspomniana ewolucja w definiowaniu systemu sfragistycznego polega na porzuceniu tautologicznych sformułowań typu: *system to układ* i przejściu do definiowania systemu sfragistycznego w oparciu o najbardziej ogólną

³³ Zob.: D. Bednarek, D. Sokołowska, D. Żygadło, *Problem opisu pieczęci (w formacie FOPAR na podstawie kart inwentarzowych pieczęci A i B)*, w: *Problemy opracowania archiwaliów staropolskich w skomputeryzowanych systemach informatycznych*, Komputeryzacja Archiwów, t. 1, Toruń 1994, s. 29-42; M. Hlebionek, *W stronę Sigillum. Problemy opisu pieczęci w polskich archiwach*, „Archiwista Polski”, 2006, nr 4, s. 9-26; A. Baniecki, D. Bednarek, D. Żygadło, R. Forysiak-Wójciński, P. Gut, J. Leśniewska, M. Hlebionek, *Materiały do polskiego słownika sfragistycznego*, „Archiwista Polski”, 2010, nr 3, s. 43-56; M. Hlebionek, *Pieczęć jako obiekt archiwalny. Wybrane problemy*, w: *Teoria archiwalna wczoraj – dziś – jutro*, Toruńskie Konfrontacje Archiwalne, t. 2, Toruń 2011, s. 303-320.

³⁴ *Słownik terminologii dla opisu archiwalnego materiałów sfragistycznych*, opracowany przez Zespół Naukowy ds. przygotowania wskazówek metodycznych do opracowania materiałów sfragistycznych w zasobie Archiwów Państwowych, Jelenia Góra 2009 r., http://adacta.archiwa.net/file/slo_sfra_ost.pdf, dostęp: 05.05.2023.

³⁵ A. Baniecki, D. Bednarek, D. Żygadło, R. Forysiak-Wójciński, P. Gut, J. Leśniewska, M. Hlebionek, *Materiały do polskiego*, s. 54.

³⁶ Słownik, w: *Opracowanie materiałów sfragistycznych w archiwach*, red. P. Gut, M. Hlebionek, Warszawa 2020, s. 132.

definicję samego systemu. Najprościej definiując: system, to elementy połączone relacjami. Definicje systemu sfragistycznego, począwszy od tej zaproponowanej przez P. Dymmela, w ogólną definicję systemu wpisały po prostu to, co charakteryzuje systemy sfragistyczne: wskazały elementy składowe systemu i wymienili ich cechy, które określają relacje zachodzące między tymi elementami. Występujące w tych definicjach różnice to w istocie kosmetyka wynikająca ze sposobu zredagowania.

Najbliższe prezentowanym w niniejszej pracy rozważaniom są te podjęte przez Marka Adamczewskiego w pracy „Sfragistyka państwowa i samorządowa II Rzeczypospolitej Polskiej. Geneza niektórych rozwiązań prawnych”³⁷. Jako jedna z niewielu³⁸ praca ta dotyczy sfragistyki XX wieku, dlatego też jest dla mnie tak interesująca. Zaproponowane przez M. Adamczewskiego ujęcie systemu sfragistycznego zostało opracowane na gruncie badań nad tym samym materiałem, który jest również przedmiotem mojego zainteresowania, dlatego też poświęcę mu nieco więcej uwagi.

W przytoczonej pracy Autor odwołuje się do definicji systemu sfragistycznego zawartej w „Materiałach do polskiego słownika sfragistycznego”. W efekcie przedstawia następujące spojrzenie na system sfragistyczny:

*Pod pojęciem system sfragistyczny (...) należy rozumieć zespół pieczęci jednego dysponenta (osoby fizycznej lub prawnej) używanych w tym samym czasie, które z uwagi na odmienne kształty, rozmiary, wyobrażenia, napisy bądź inne cechy widoczne dla odbiorcy – wykorzystywane były w praktyce kancelaryjnej do różnych celów (...). Stopień złożoności systemów sfragistycznych pośrednio informuje o strukturze kancelarii, o jej pionowym (hierarchicznym) i poziomym (horyzontalnym) zorganizowaniu. Pieczęcie znajdujące się na wyposażeniu kancelarii i tworzące system sfragistyczny są (...) dopasowane do struktury władzy lub urzędu oraz do zadań podejmowanych przez władze i urzędy*³⁹.

³⁷ Nad zagadnieniem systemów sfragistycznych M. Adamczewski pochylił się również w tekście Uwagi w sprawie systemów, 99-144.

³⁸ Pieczęciom przełomu XIX i XX wieku poświęcili uwagę m.in.: P. Gut, *System sfragistyki państwowej* s. 493-506; tenże, *Pieczęć urzędowa pruskiej*, s. 507-527; M. Hlebionek, *Kilka uwag o pieczęciach XIX wieku, na przykładzie zaboru pruskiego*, w: *Nauki pomocnicze historii: teoria, metody badań, dydaktyka*, red. A. Jaworska, R. Jop, Warszawa 2013, s. 191-200; W. Fabijański, *Próba klasyfikacji i nazewnictwa*, s. 553-570; M. Adamczewski, *Pieczęcie urzędowe władz*; P. Stróżyk, *Stan, potrzeby i możliwość badań nad pieczęciami polskimi z XIX i XX wieku, ze szczególnym uwzględnieniem pieczęci z lat 1939-1989*, w: *Sfragistyka w warsztacie badawczym historia dziejów najnowszych*, red. R. Kościński, E. Skibiński, P. Stróżyk, Studia i Materiały Poznańskiego IPN, T. 53, Poznań-Warszawa 2022, s. 23-44.

³⁹ M. Adamczewski, *Sfragistyka państwowa i samorządowa*, s. 107.

Jako istotne wymienia on cechy widoczne dla odbiorcy, ale przenosi środek ciężkości w stosunku do przytoczonych powyżej definicji, odwracając kolejność tych cech, w pierwszym rzędzie wymieniając kształty i rozmiary pieczęci, a dopiero na samym końcu wyobrażenia i napisy. Ponadto zwraca uwagę, że system sfragistyczny tworzą pieczęcie używane w tym samym czasie⁴⁰.

Warto w tym miejscu zastanowić się czy wyszczególnione cechy można względem siebie wartościować. Kryterium takiego wartościowania jest niewątpliwie walor informacyjny. Inaczej bowiem sprawa ma się w przypadku pieczęci dawnych, których odbiorca był z reguły niepiśmienny, w związku z czym najważniejszy informacyjnie komunikat zawierał się dla niego w wizerunku napieczętym oraz wielkości pieczęci, która manifestowała rangę dysponenta⁴¹. Zależność ta zmienia się z czasem. Wraz ze wzrostem piśmienności zacierą się potrzeba różnicowania wielkości, kształtu i wyobrażenia pieczęci. Rozwój administracji przyniósł ze sobą formalizację kształtów oraz wyobrażeń. Zaś wielkość pieczęci zyskała dodatkowe znaczenie, w kontekście użyteczności kancelaryjnej, np. pieczęć legitymacyjna, która choć mała, ze względu na rodzaj pieczętowanych dokumentów, ma ten sam walor prawny i informacyjny. Zatem dla pieczęci późnonowożytnych, czy konkretnie XX wieku można przyjąć następującą hierarchię omawianych cech pod względem wartości informacyjnej dla odbiorcy: inskrypcja, kształt i rozmiar, wizerunek. Wynika to bezpośrednio ze stopnia informacyjnego różnicowania pieczęci; legendy pieczęci poszczególnych organów administracji różniły się najbardziej, zaś samo wyobrażenie, którym dla pieczęci państwowego systemu sfragistycznego co do zasady było godło, stało się informacyjnie najuboższe, bo powtarzalne, jednorodne.

Trudno zgodzić się ze stwierdzeniem M. Adamczewskiego, że na system sfragistyczny składają się wyłącznie pieczęcie funkcjonujące/używane w tym samym czasie. Wystarczy

⁴⁰ Tamże, s. 107.

⁴¹ Proporcje pomiędzy ikonosferą (wyobrażeniem napieczętym) a logosferą (napisami napieczętymi) na przykładzie pieczęci starostów bydgoskich analizował M. Hlebionek, zob.: M. Hlebionek, *Pieczęcie starostów bydgoskich w zasobie APB*, „Kronika Bydgoska”, 28, 2006, 327-328. Z kolei Zenon Piech na przykładzie pieczęci Piastów przedstawił ewolucję legend pieczęci od ich genezy do formalizacji związanej z ustandaryzowaniem przekazywanych przez nie informacji. Podkreślał, że w analizie napisów napieczętych powinno się skupiać nie tylko na ich formie oraz treści, ale powiązaniu ich z szerszym kontekstem, m.in. ideowo-politycznym oraz analizą komunikatu jaki dysponent chciał przekazać odbiorcy pieczęci, zob. Z. Piech, *Studia nad legendą pieczęci Piastów*, „Sfragisticznij Soricznik”, 6, 2016, s. 205-264. Autor ten akcentował również nierozzerwalny związek kanałów komunikacyjnych, za pomocą których pieczęć przekazuje informacje – czyli związek obrazu z napisami napieczętymi. Podkreślał jednak wiodący charakter komunikatu obrazowego ze względu na to, że wypełniał on zdecydowanie większy obszar pieczęci, ponadto ze względu na fakt, że w niepiśmiennych społeczeństwach to obraz był powszechnie rozumianą formą przekazu (językiem), zob. tenże, *Pieczęć jako źródło ikonograficzne: ze studiów nad ikonografią historyczną*, „Sfragisticznij Soricznik”, 5, 2015, s. 21-87.

wziąć pod uwagę przypadek ewentualnego zniszczenia tłoka, który został zastąpiony przez nowy o tym samym wyobrażeniu lub sytuację gdy w strukturze danego urzędu powstała nowa komórka, dla której zamówiono nową pieczęć, w rezultacie tłoki te funkcjonują w systemie krócej niż wcześniejsze pieczęcie, czyli nie w tym samym czasie, są jednak jego elementami. Decydujący w tym względzie jest zatem czasokres funkcjonowania prawnego dysponenta i na tej przestrzeni pojawianie się, funkcjonowanie i umieranie danych pieczęci (tłoków pieczętnych). Jak bowiem wynika z przytoczonej powyżej definicji systemu zaproponowanej przez R. Kulikowskiego to właśnie zmiany w czasie, które oddziałują na elementy systemu są jedną z jego immanentnych cech.

M. Adamczewski zwrócił również uwagę na to, że w praktyce kancelaryjnej pieczęcie używane były do różnych celów, jak uwierzytelnianie dokumentów o zróżnicowanym znaczeniu prawnym bądź wydawanych przez różne agendy urzędu⁴². Sugeruje ponadto, że stopień złożoności systemów sfragistycznych informuje pośrednio o strukturze kancelarii, jej pionowym i poziomym zorganizowaniu⁴³. Ciężko przyznać rację temu twierdzeniu. Trudno bowiem zgodzić się z tym, iż kancelarie posiadały tak skomplikowaną strukturę organizacyjną. Na stopień złożoności systemu sfragistycznego rzutuje raczej struktura samej administracji, a w jej obrębie struktury poszczególnych urzędów, które mogą być pionowo i poziomo zorganizowane⁴⁴.

Powyższy przegląd istniejących w polskim obiegu naukowym definicji systemu sfragistycznego stanowi punkt wyjścia do refleksji terminologicznej, która ma posłużyć stosunkowo precyzyjnemu określeniu przedmiotu badań niniejszej rozprawy oraz przejrzystości prowadzonego dyskursu. Podjęcie określonego w tytule pracy zagadnienia skłoniło autorkę do refleksji nad użytecznością wskazanych definicji na tym gruncie. Bliższe pochylenie się nad zebranymi powyżej wyjaśnieniami systemu sfragistycznego pokazało, że są one niewystarczające.

Jak wskazano powyżej przytoczone definicje choć różnią się od siebie sposobem zredagowania, co do zasady wyrażają jednak tę samą myśl przewodnią, że system sfragistyczny to pieczęcie połączone relacjami. Jak już wskazano wyłuszczone relacje te wynikają z

⁴² Adamczewski, *Sfragistyka państwowa i samorządowa*, s. 107.

⁴³ Tamże, s. 107.

⁴⁴ Występowanie w urzędzie jednego organu jakim było MSW kilku kancelarii (wydziałowych, a później oddziałowych) omawia Piotr Romanowski. Jednakże występowanie w urzędzie kilku kancelarii nie dowodzi jeszcze ich wewnętrznego mocno ustrukturyzowanego pionowego i poziomego zorganizowania. Zob.: P. Romanowski, *Kancelaria centrali Ministerstwa*, s. 759-780.

chronologii użytkowania, praktyki kancelaryjnej i pozycji społecznej oraz kompetencji prawnych dysponenta. Znajdują swoje obicie w wyobrażeniu napieczętym, legendzie i inskrypcjach, ale również w wielkości, często wskazującej na miejsce pieczęci w hierarchii systemu oraz w kształcie pieczęci. Warto jeszcze przypomnieć, że systemy sfragistyczne zaczęły się formować, kiedy wzrost produkcji kancelaryjnej wymógł na dysponentach posługiwanie się więcej niż jednym typariuszem, które z biegiem czasu zaczęły różnicować się pod względem wartości prawnej. Zdaje się w takim razie, że rozwijające się na gruncie polskiej sfragistyki definicje systemu sfragistycznego są kompletne i możliwie pełne. Dlaczego zatem nie bardzo znajdują swoje zastosowanie w odniesieniu do poruszanych w niniejszej pracy zagadnień? Wyjaśnieniem jest konstatacja, że przytoczone definicje ukształtowały się w ramach badań nad sfragistyką średniowieczną i wczesnonowożytną⁴⁵. Spojrzenie z perspektywy późnonowożytnej, a w tym konkretnym przypadku z perspektywy zupełnie nowego systemu państwowości jakim była II Rzeczypospolita pozwala dostrzec, że zmiany w sferze administracji mają wpływ również na postrzeganie systemu sfragistycznego i jego kształt. Przykładem niech będzie podkreślone przez M. Hlebionka znaczenie relacji wynikającej z chronologii pieczęci⁴⁶. Owszem w odniesieniu do dawnych pieczęci była to najczęstsza relacja między zbiorem pieczęci jednego dysponenta, wynikająca przeważnie z następowania po sobie tłoków. Jednak obserwując rozwój administracji na przełomie XIX i XX wieku nie sposób nie dostrzec, że na pierwszy plan wysunęły się czynniki prawno-merytoryczne⁴⁷. To z nich wypływają relacje spajające pieczęcie w system, czego dowodem jest powstawanie norm prawnych poświęconych pieczęciom administracji publicznej, które określały ramy tych systemów sfragistycznych⁴⁸. Są to spostrzeżenia, które uzasadniają potrzebę uzupełnienia dotychczasowych definicji. Skłoniło to mnie do sformułowania przedstawienia własnej propozycji definicji, która odnosi się do szczególnego przypadku, który

⁴⁵ Jest to problem nie tylko terminologiczny, ale również metodyczny. Podkreśla to Karel Maráz wskazując, że dopiero w ostatnich latach zwrócono baczniejszą uwagę na sfragistykę nowożytną, dla której w przeciwieństwie do średniowiecznej, nie ma opracowań o charakterze ogólnym. Stawia on zatem słuszne pytanie o to czy metody badań, z powodzeniem wykorzystywane, względem materiału średniowiecznego zdadzą swój egzamin w przypadku pieczęci młodszych, zob.: K. Maráz, *Sfragistika, Sfragistika, Studijní texty pro posluchače pomocných věd historických a archivnictví*, Brno 2014, s. 102. I choć są to refleksje odnoszące się do sfragistyki czeskiej nie da się ukryć, że mają one charakter uniwersalny.

⁴⁶ M. Hlebionek, *Sfragistyka w systemie nauk. Podstawowe pojęcia sfragistyczne*, w: *Opracowanie materiałów sfragistycznych*, s. 18.

⁴⁷ U podstawy tego leżą cechy nowożytnej administracji publicznej, czyli zasady, które wpłynęły na jej kształt. Są to przede wszystkim zasada resortowości i biurokratyzmu, które kładły nacisk na sprawowanie administracji państwem według podziału kompetencji merytorycznych i zhierarchizowanie struktury organizacyjnej. Zob.: J. Malec, D. Malec, dz. cyt., s. 13-20.

⁴⁸ Zob. rozdział 2.

jest przedmiotem niniejszej rozprawy. Definicja dopełniona została przymiotnikiem *państwowy* ze względu na przedmiot badań niniejszej rozprawy. Wobec czego:

Państwowy system sfragistyczny to ogół pieczęci urzędowych administracji publicznej (państwowej i samorządowej) trwający w czasie działania dysponenta, funkcjonujący w ramach określającego go ustroju, prawa i praktyki administracyjno-kancelaryjnej, które tworzą i wpisują poszczególne jego elementy w relacje między nimi zachodzące. System taki składa się z podsystemów, co jest odzwierciedleniem złożoności struktur państwowych.

Przyjęte na grunt nauk humanistycznych pojęcie systemu, w tym konkretnym wypadku nauk historycznych, jest przez samych zainteresowanych czasem nie do końca zrozumiany. Bardzo często bowiem system sfragistyczny postrzegany jest po prostu jako zbiór elementów, bez wskazania na wagę relacji je łączących, nie wspominając już o możliwości złożoności nadsystemów, systemów i podsystemów⁴⁹. Wpływ na takie podejście ma również fakt, iż jak wskazywano powyżej przytaczane definicje systemu sfragistycznego w większości odnoszą się do systemów pieczęci dawnych (średniowiecznych i wczesnonowożytnych), a zatem zdecydowanie mniej skomplikowanych i złożonych niż te późnonowożytne, jak omawiany w niniejszej rozprawie przykład pieczęci funkcjonujących w ramach nowoczesnej państwowości, która sama w sobie stanowiła złożony system organizacyjny. Dlatego tak istotnym zdaje się podkreślenie złożoności systemu sfragistycznego w zaproponowanej wyżej definicji.

Jest to próba możliwie ogólnego zdefiniowania swoistego nadsystemu sfragistycznego i wskazania jego złożoności. Należy zaznaczyć, że złożoność tego nadystemu można określić horyzontalnie i wertykalnie. W ujęciu horyzontalnym państwowy nadsystem sfragistyczny składa się z dwóch systemów; systemu pieczęci administracji państwowej i systemu pieczęci administracji samorządowej. W ujęciu pionowym każdy z tych systemów tworzą podsystemy poszczególnych szczebli hierarchicznie zorganizowanych organów i urzędów danego pionu administracji publicznej. Między poszczególnymi elementami tego nadsystemu mogą zachodzić relacje krzyżujące wskazane kierunki, np. w sytuacji zależności władz samorządowych nie tylko względem przełożonych sobie władz tego pionu administracji, a również względem władz administracji państwowej. Osobną kwestią pozostaje jeszcze

⁴⁹ M. Mazur, *Pojęcie systemu i rygory jego stosowania*, w: *Materiały Szkoły Podstaw Inżynierii Systemów*, nr 2, Orzysz 1976. Przedruk: „Postępy Cybernetyki”, 2, 1987, s. 21-29.
http://www.autonom.edu.pl/publikacje/mazur_marian/pojecie_systemu_i_rygory_jego_stosowania.php, dostęp: 08.02.2023.

współistnienie obok siebie systemów, które teoretycznie powinny były już przestać działać, o czym szerzej będzie mowa w dalszej części pracy.

W świetle tych rozważań terminologicznych należy również przyjrzeć się pojęciu dysponenta pieczęci w kontekście tak zarysowanego państwowego systemu sfragistycznego. Klasyczna definicja z „Międzynarodowego Słownika Sfragistycznego” zakłada, że dysponent pieczęci to *organ władzy, osoba fizyczna lub prawna, w imieniu którego (której) odciskany jest tłok pieczętny i którego (której) znak znajduje się na tej matrycy*⁵⁰. Ponownie definicja ta nie do końca przystaje do zagadnień podejmowanych w niniejszej rozprawie. Stara się ona bowiem połączyć realia sfragistyki średniowiecznej i nowożytnej. W odniesieniu do pieczęci państwowych traci sens wymienienie jako dysponenta osoby fizycznej w sensie osoby prywatnej. W tym konkretnym przypadku państwo należy postrzegać jako nadrzędny organ władzy, zaś osobę fizyczną jako organ władzy lub urzędnika reprezentującego to państwo, zaś osobę prawną jako jednostkę organizacyjną, będącą samodzielnym podmiotem prawa cywilnego⁵¹.

Wychodząc od przytoczonych definicji jako dysponent jawi się w pierwszym rzędzie państwo. Trudno jednak mówić, że dysponentem pieczęci poszczególnych organów⁵² działających w imieniu tego państwa i w ramach jego struktury organizacyjnej każdorazowo jest państwo jako byt w pewnym sensie idealny/wirtualny.

W prezentowanym powyżej ujęciu dysponent pieczęci w państwowym systemie sfragistycznym w moim odczuciu może być rozumiany dwojako, a nawet trojako. Po pierwsze jako byt prawny jakim jest państwo jako takie i po drugie każdorazowo jako poszczególny organ administracji tego państwa jako wykonawca woli tego dysponenta, ostatecznie zaś jako urzędnik posługujący się pieczęcią w imieniu organu.

Refleksja ta prowadzi do wyróżnienia trzech typów dysponentów w ramach państwowego systemu sfragistycznego. Wobec czego wyróżniamy:

- dysponenta nadrzędnego – państwo

⁵⁰ *Vocabularium*, s. 113. Zob.: *Le sigillant est l'autorité ou la personne physique ou morale au nom de qui la matrice est imprimée dont elle porte les marques distinctives. C'est donc le possesseur du sceau, à distinguer du *scelleur o udu *garde du scel, ainsi que du bénéficiaire d'un *sceaux d'emprunt*, w: *Vocabulaire*, s. 47.

⁵¹ B. Wasiutyński, dz. cyt.; R. Łaszewski, S. Salmonowicz, dz. cyt.; J. Malec, D. Malec, dz. cyt..

⁵² (...) *W imieniu podmiotu, którym jest państwo, działają również jego organy – organy państwowe. W imieniu gminy jako jednostki samorządu terytorialnego działają organy gminy (rada gminy, wójt, burmistrz, prezydent miasta)*, zob.: *Prawo administracyjne*, red. M. Wierzbowski, Warszawa 2017, s. 89.

- dysponenta nominalnego – organ (urząd) administracji państwowej lub samorządowej⁵³
- dysponenta faktycznego – urzędnik, czyli osoba podejmująca decyzję o przystawieniu pieczęci do dokumentu.

Na koniec trzeba jeszcze pamiętać o osobie, która fizycznie pieczętowała dokumenty, czyli pracowniku z reguły odpowiadającemu za czynności biurowe, czy też upoważnionym pracowniku merytorycznym⁵⁴.

Tak rozumiany dysponent pieczęci pozwala wskazywać na konkretne pieczęcie jako elementy państwowego systemu sfragistycznego i odróżniać je od siebie porządkując w podsystemy na niego się składające. Wskazując bowiem dysponenta nominalnego np. organ wojewody i pieczęcie funkcjonujące w ramach urzędu obsługującego ten organ, w domyśle wiemy, że nadrzędnym dysponentem pieczęci tworzących ten podsystem jest państwo, co ściśle wynika z hierarchii instytucji to państwo tworzących.

Zaczynając na wstępie od ogółu jakim jest pojęcie systemu sfragistycznego należy dojść do szczegółu jakim w tym kontekście będzie pojęcie pieczęci. „Międzynarodowy Słownik Sfragistyczny” pod tym pojęciem w sensie ścisłym widzi *odcisk na nośniku powstały w wyniku przyłożenia tłoka ze znakami określającymi osobę prawną bądź fizyczną, stanowiący poświadczenie woli dysponenta. Potocznie jest to odcisk w wosku lub innym miękkim materiale (głina, papier), w odróżnieniu od bulli, która jest wyciskana w metalu. W szerszym ujęciu termin ten odnosi się również do tłoka pieczętnego, którym został wykonany ten odcisk*⁵⁵.

⁵³ W tym miejscu warto wyjaśnić, że (...) Organ administracji publicznej w zakresie podmiotowym jest zasadniczą jednostką składową administracji. Zatem organ administracji publicznej to osoba lub osoby, które zostały powołane na określoną funkcję (np. minister), z którą wiąże się wypełnianie funkcji organu, a nie jednostka organizacyjna (np. określone ministerstwo), która jest traktowana tylko jako urząd wspomagający jednostkę, w wypełnianiu jego kompetencji jako organu administracji publicznej. Jednakże nie wszyscy ludzie piastujący określone stanowiska w administracji publicznej, są organami tejże administracji, a tylko specjalnie nazwanymi i dla określonych potrzeb wyróżnionymi pracownikami danego urzędu (np. sekretarza stanu w ministerstwie).(...), zob.: L. Graniszewski, organ administracji publicznej, w: *Słownik pojęć w administracji publicznej*, red. I. Wieczorek, J. Szymanek, Łódź 2018, s. 147-148. By rozstrzygana kwestia określeń dysponentów pieczęci była możliwie klarowna trzeba jeszcze dodać, że idąc za prawem sfragistycznym II RP jako dysponenta nominalnego należy również rozumieć państwowe i samorządowe zakłady, instytucje, przedsiębiorstwa.

⁵⁴ Odróżniam pieczętującego od dysponenta, ponieważ definicje dysponenta opisują go jako osobę posiadającą prawo do posługiwania się pieczęcią, które wynika z określonych kompetencji, nie wspominają zaś o samodzielnym pieczętowaniu przez niego dokumentów. Według Międzynarodowego Słownika Sfragistycznego *Pieczętarz (a.), Bullator (b.) to urzędnik kancelarii zajmujący się fizycznie *przykładaniem pieczęci (a.) lub *bulli (b.) na dokumencie. Zob.: Vocabularium, s. 382.*

⁵⁵ Tamże, s. 108; inna definicja określa pieczęć jako *powtarzalny znak uwierzytelniający dokument w miejsce podpisu bądź obok niego, mogący służyć także do fizycznego zabezpieczenia nienaruszalności rzeczy lub pism, albo jako wykładnia woli dysponenta. Znak ten zazwyczaj jest powielany przez odcisnięcie matrycy (tłoka, typariusza) w plastycznej masie bądź też barwniku (docisk pieczęci), zob.: Słownik, w: *Opracowanie materiałów sfragistycznych*, s. 132.*

Zdawałoby się, że na przytoczeniu powyższej definicji można poprzestać. Ale podobnie jak z pojęciem systemu sfragistycznego tak i w przypadku definicji pieczęci urzędowej w kontekście nowożytnej państwowości, szczególnie tej z 20-lecia międzywojennego należy się kilka słów uzupełnienia.

Według ustawy o godłach i barwach Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 1 sierpnia 1919 r. za pieczęć Rzeczypospolitej uznaje się *pieczęć okrągłą z herbem Państwa na tle heraldycznym*, według załączonych wzorów ustawodawca wyróżnił: pieczęć dla aktów prawno-państwowych, pieczęć Naczelnika Państwa oraz pieczęć dla władz i urzędów państwowych⁵⁶.

M. Adamczewski zwraca uwagę na niejednoznaczność użytych w ustawie z 1919 roku określeń. Szczególne wątpliwości budziła ostatnia odmiana określana jako *pieczęć dla władz i urzędów państwowych*. Nie określa ona kręgu osób fizycznych i prawnych uprawnionych do posługiwania się nią⁵⁷. Oczywistym bowiem jest, że kompetencji władz państwa nie realizują wyłącznie urzędy, a szeroko rozumiana administracja, na którą składają się różnego rodzaju instytucje i przedsiębiorstwa państwowe, którym te kompetencje są poruczone. Problem ten podnoszony był przez różne kręgi co poświadczają materiały archiwalne, w których zainteresowani pytali o prawo do posługiwania się pieczęcią *państwową*⁵⁸. Wydaje się, że nieco precyzyjniej ustawodawca wyraził swoje intencje kilka lat później.

W myśl art. 18 Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 13 grudnia 1927 r. o godłach i barwach państwowych oraz o oznakach chorągwiach i pieczęciach *pieczęcią urzędową władz i urzędów oraz zakładów, instytucyj i przedsiębiorstw państwowych jest pieczęć okrągła z wyobrażeniem orła państwowego pośrodku i napisem, odpowiadającym nazwie danej władzy (urzędu, zakładu, instytucji, przedsiębiorstwa), w otoku*⁵⁹.

⁵⁶ Dz. U. 1919, nr 69, poz. 416, Ustawa z dn. 1 sierpnia 1919 r. o godłach i barwach Rzeczypospolitej Polskiej, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19190690416>, dostęp: 26.11.2023. Czynniki wpływające na decyzje władz kreujących system sfragistyczny II RP, czyli schedę sfragistycznych tradycji zaborczych, ale również wpływy polskich sojuszników omówił M. Adamczewski. Zob.: tenże, *Rozdział I. Dziedzictwo zaborów (1815-1915), okupacji niemiecko-austriackiej (1915-1918) i walk o granice II Rzeczypospolitej (1918-1922)*, w: *Sfragistyka państwowa i samorządowa*, s. 15-85.

⁵⁷ Tamże, s. 114.

⁵⁸ Tamże, s. 114-116.

⁵⁹ Analogicznie w art. 19 wskazano, że *pieczęcią urzędową władz i urzędów samorządowych jest pieczęć owalna. W górnej części pieczęci znajduje się orzeł państwowy, poniżej napis, odpowiadający nazwie danej władzy (urzędu, zakładu, instytucji)*. Zob. Dz. U. 1927, nr 115, poz. 980, Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dn. 13 grudnia 1927 r. o godłach i barwach państwowych oraz o oznakach, chorągwiach i pieczęciach, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19271150980>, dostęp: 26.11.2023.

Choć i to wyliczenie nie rozwiązało wszystkich wątpliwości i ponownie wielokrotnie władze ministerialne rozstrzygały o prawie posługiwania się pieczęcią urzędową w odpowiedzi na zapytania zainteresowanych organów (władz) i urzędów.

Jak zatem zdefiniować pieczęć tak by oddać jej naturę w strukturze omawianej państwowości oraz precyzyjnie określić krąg jej użytkowników? Rozwiązaniem jest odwołanie się do przedstawionej powyżej definicji systemu sfragistycznego. Jeżeli przyjmiemy nadrzędne określenie *pieczęć urzędowa* dla pieczęci w sferze szeroko pojętej administracji reprezentujących dysponenta jakim jest państwo, którego nadsystem sfragistyczny, jak zauważono powyżej, składa się z dwóch systemów w kierunku poziomym dojdziemy do następującej konstatacji:

państwowy system sfragistyczny tworzą *pieczęcie urzędowe*, są to *pieczęcie państwowe* oraz *pieczęcie samorządowe*, użytkowane przez wszelkie organy państwa, urzędy, zakłady, instytucje i przedsiębiorstwa państwowe i samorządowe. Nie zapominając oczywiście o podstawowych cechach formalnych charakteryzujących pieczęć wskazanych w przytoczonych wyżej definicjach.

Prócz rudymenarnych terminów, które zostały już omówione powyżej pozostaje jeszcze grupa dodatkowych pojęć, które warto tutaj przedstawić.

Właściwość dyplomatyczna pieczęci to według „Międzynarodowego Słownika Sfragistycznego” *cechy pieczęci związane z używaniem jej na dokumentach i regułami obowiązującymi w danej kancelarii lub urzędzie*⁶⁰. Podobnie jak to zostało wyżej zaznaczone, również to pojęcie odnosi się do sfragistyki średniowiecznej. Może zatem w odniesieniu do pieczęci późnonowożytnych warto mówić nie tyle o właściwości dyplomatycznej a o właściwości kancelaryjnej. Zatem brzmiałoby to tak: właściwość kancelaryjna pieczęci - cechy pieczęci związane z używaniem jej na dokumentach i/lub aktach i regułami obowiązującymi w danej kancelarii lub urzędzie. Zaproponowane określenie nie rości sobie prawa do stania się odrębną definicją, służy jedynie podkreśleniu specyfiki zmian w obszarze ustroju kancelaryjnego i wynikających z tego faktu zmian w kontekście samych pieczęci. W istocie właściwość dyplomatyczna pieczęci administracji 20-lecia międzywojennego to cechy pieczęci wynikające z ich używania, czyli np. rozmiar pieczęci legitymacyjnych dostosowany do rodzaju dokumentów nimi pieczętowanych charakteryzujących się ograniczonym miejscem na

⁶⁰ *Vocabularium*, s. 132. Zob. też: Natura dyplomatyczna pieczęci – jest określeniem odnoszącym się do sposobu użycia pieczęci w kontekście jej używania w kancelarii lub administracji, *Słownik terminologii*, s. 3.

przystawienie pieczęci, czy wskazanie zamykania pakietów korespondencyjnych i przesyłek wartościowych pieczęciami lakowymi.

Idąc dalej za „Międzynarodowym Słownikiem Sfragistycznym” właściwość prawna pieczęci to *zespół cech pieczęci wynikających z jej waloru prawnego i mocy dowodowej, jaką pieczęć przedstawiała w sferze publicznej. Od właściwości prawnej zależało dla jakich dokumentów dana pieczęć stanowiła poświadczenie autentyczności ich treści*⁶¹. Warto w tym miejscu zwrócić jeszcze uwagę na zdawałoby się pokrewną definicję natury prawnej pieczęci ze „Słownika terminologii do opisu archiwalnego materiałów sfragistycznych”. *Natura prawna pieczęci – jest określeniem znaczenia, jakie odciskowi pieczęci nadaje zawartość związanego z nim pisma [dokumentu, aktu] w ramach obowiązującego prawa*⁶². Choć wskazane definicje na pierwszy rzut oka, w zakresie poruszanej materii zdają się być pokrewne, to prezentują odmienne stanowiska. Wskazują one bowiem inne źródła, z których wypływa właściwość/natura prawna pieczęci. Pierwsza wskazuje, że wynika ona z waloru prawnego i mocy dowodowej samej pieczęci, i to właśnie to determinowało do jakich dokumentów była ona stosowana. Druga definicja wskazuje, że właściwość ta wypływa z rangi dokumentów. W odniesieniu to prowadzonych w tej pracy rozważań nasuwa się spostrzeżenie, że określone w tych definicjach właściwości powinny się wzajemnie uzupełniać. Analizowane w rozprawie przykłady dowodzą, że w praktyce sfragistycznej II RP omawiane właściwości pieczęci wynikały zarówno z prawa jak i uzusu kancelaryjnego. Kolejną definicją, na którą warto zwrócić uwagę jest ta określająca podstawy prawne stosowania pieczęci – *to zespół norm, bądź to ustalonych na mocy jednorazowego aktu [ustawa, regulamin wewnętrzny dysponenta], bądź też wynikających z tradycji, określających zakres stosowania pieczęci*⁶³. Powyższe definicje prowadzą nas do wniosku, że w ustrukturyzowanym systemie sfragistycznym, normowanym przepisami prawa powinny się również znaleźć zasady praktycznego użycia pieczęci, określające rodzaje dokumentów/akt, które powinny być zaopatrywane pieczęciami ze wskazaniem jakie rodzaje pieczęci służą do pieczętowania określonych rodzajów dokumentów. Do tego zagadnienia wrócimy w dalszych częściach pracy.

Wskazane powyżej na podstawie słowników sfragistycznych cechy są w pewnym sensie zdefiniowaniem (przynajmniej części) relacji zachodzących między pieczęciami w systemie sfragistycznym. W teorii określenia większości tych cech, rzutujących na relacje między

⁶¹ *Vocabularium*, s. 133.

⁶² *Słownik terminologii*, s. 3.

⁶³ Tamże, s. 6.

elementami systemu możemy oczekiwać od norm prawnych regulujących ten system. Jednakże obserwacja prawa sfragistycznego 20-lecia międzywojennego, instrukcji o charakterze kancelaryjno-biurowym oraz dokumentacji aktowej dowodzi, że sytuacja ta była bardziej złożona niż mogłoby się wydawać. Niektóre kwestie nie doczekały się konkretnych regulacji, wynikały z przyjętego uzusu, inne były rozstrzygane *ad hoc* wydawanymi zarządzeniami czy okólnikami powstającymi na skutek zidentyfikowania konkretnej potrzeby. Dowodzi to, że nie tylko na płaszczyźnie praktycznej, czyli wdrażania systemu w życie (zamawiania nowych i wymiany starych pieczęci), ale że również w sferze prawnego kształtowania tego systemu był on otwarty, uzupełniany.

Ostatecznie omawiając system sfragistyczny działający w ramach administracji, a co za tym idzie w sferze biurowości trudno przejść obojętnie wobec jednego z aspektów tejże, który w jakimś stopniu dotyka sfragistyki. Mowa o tzw. *pieczętkach*, potocznie i w języku źródeł nazywanych również *stemplami*, *stampilami*. Chodzi mianowicie o tego rodzaju *pieczętki*, które w rozwijającej się biurowości miały ułatwić pracę kancelaryjną, przez powielanie powtarzalnych not kancelaryjnych, treści o charakterze nagłówkowym czy formularzowym. Pytanie czy owe *pieczętki*, *stemple* oraz *stampile* są w istocie pieczęciami, a co za tym idzie integralnymi elementami systemu sfragistycznego. Otóż, odwołując się do słownikowej definicji pieczęci trzeba stwierdzić, że nie. Nie posiadają one waloru prawnego koniecznego do wyrażenia woli dysponenta, a kwestii ich używania nie regulowało prawo określające system sfragistyczny. Z pieczęciami łączy je jedynie technologia wykonania i technika powielania. Są narzędziami wykorzystywanymi dla podniesienia ergonomii pracy biurowej. Dlaczego zatem o nich mowa w pracy poświęconej systemowi sfragistycznemu? Ze względu na dotychczasowe wątpliwości z nimi związane, które warto zasygnalizować. Wielu badaczy sfragistyki waha się czy i jak badać owe pieczętki. Skoro nie mają walorów typowych dla pieczęci *sensu stricto* czy zasadnym jest badać je metodami sfragistycznymi⁶⁴? Ze względu na ich charakter oraz niewątpliwy związek z produkcją aktową logiczniejsze wydają się być metody z zakresu aktoznawstwa.

Pozostaje jeszcze kwestia nazewnictwa owych *pieczętek*. Choć jako historycy lubimy odwoływać się do języka źródeł i na ogół jest to właściwe podejście, w tym wypadku wydaje się pożądanym oddzielenie pieczęci od *pieczętek*, *stempli* i *stampil*. Są to określenia mylące w

⁶⁴ A. Baniecki, D. Bednarek, D. Żygadło, R. Forysiak-Wójciński, P. Gut, J. Leśniewska, M. Hlebionek, *Materiały do polskiego*, s. 51; M. Hlebionek, *Pieczęć jako obiekt*, s. 304-311; tenże, *Pieczęcie na ziemiach polskich*, s. 537-538; W. Fabijański, *Próba klasyfikacji i nazewnictwa*, s. 553-579; P. Stróżyk, *Stan, potrzeby i możliwości*, s. 23-44.

dwójnasób, po pierwsze ze względu na to, że nieświadomy sfragistycznie odbiorca, gotów uznać *pieczętkę* bez waloru prawnego za pieczęć. Zastosowane zdrobnienie jakim jest określenie *pieczętka* budzi ponadto pewną wątpliwość językową. W języku polskim zdrobnienia na ogół mają na celu podkreślenie wielkości opisywanych przedmiotów bądź zjawisk. Stąd może pieczętką powinniśmy nazywać pieczęć małych rozmiarów. Po wtóre omawiane określenia są mylące pod względem materialnym, stempel czy stampila prawdopodobnie mają podkreślać aspekt fizycznego wykonania odcisku, podobieństwa do pieczęci. W istocie stempel⁶⁵ to zarówno określenie używane do tego rodzaju *pieczętek*, ale przede wszystkim nazwa elementu tłoka (typariusza), służąca odciskaniu wizerunku. Są to w mojej opinii półśrodki. Wobec powyższego dobrym rozwiązaniem jest przyjęcie jednego określenia, które będzie charakteryzowało grupę not kancelaryjnych powielanych techniką odcisku. Takim określeniem wydaje się termin zaproponowany przez twórców materiałów do polskiego słownika sfragistycznego, tj. *parasigillum*. Według propozycji Autorów *parasigillum – każdy odcisk wykonany za pomocą stempla w masie plastycznej bądź barwniku nie pełniący funkcji pieczęci, a służący do powielenia sformalizowanych elementów formularza pism*⁶⁶. Jest to propozycja słuszna ze względu na swój słowotwór. Przedrostek *para* oznacza coś tak jakby, czyli pieczęć, ale nie w dosłownym rozumieniu tego terminu⁶⁷. Co podkreśla fakt, że jest ona podobna do pieczęci jedynie w sferze materialnej i procesie powielania/odbijania, ale *sensu stricto* jest czymś odmiennym od pieczęci. Zasygnalizowanie w tym miejscu istnienia tej odmiennej od właściwych pieczęci formy jaką są parasigilla jest istotne ze względu na zauważoną w toku badań nad prezentowanym tematem nieczytelność granicy między pieczęcią urzędową a parasigillum dla urzędników II Rzeczypospolitej.

⁶⁵ Stempel to wykonana w trwałym materiale płytka, będąca elementem typariusza, połączona zazwyczaj z uchwytem, na której umieszczono wklęsły lub wypukły, lustrzany w stosunku do odcisku, relief ze znakiem i/lub napisem identyfikującym zazwyczaj dysponenta, zob.: Słownik, w: *Opracowanie materiałów sfragistycznych*, s. 134.

⁶⁶ *Słownik terminologii*, s. 7.

⁶⁷ Według Słownika Języka Polskiego PWN: *para-* pierwszy człon wyrazów złożonych, oznaczający: niby, prawie, wyrażający podobieństwo do tego, co jest określane drugą częścią złożenia.

Rozdział 2. Między prawem a praktyką

2.1. System sfragistyczny II Rzeczypospolitej w świetle prawa

Fundament prawa sfragistycznego¹ odrodzonego państwa określiła ustawa wydana 1 sierpnia 1919 r. o godłach i barwach Rzeczypospolitej Polskiej (dalej: Ustawa 1919)². Artykuł pierwszy tego aktu prawnego wskazywał jednoznacznie na jego tymczasowy charakter. Określone w ustawie godła, barwy państwowe, tytuły urzędów i instytucji miały być użytkowane przez urzędy II RP, do czasu gdy nie zostaną one opisane przez konstytucję oraz do momentu ustalenia granic państwa. Artykuł 1. w punktach od 1. do 8. charakteryzował tymczasowy herb i pieczęć Rzeczypospolitej, barwy narodowe, chorągwie Rzeczypospolitej, flagi dyplomatycznych przedstawicieli państwa, chorągwie, sztandary, bandery i proporce wojskowe oraz flagi i godła poszczególnych Ministerstw³.

Punkt 1. art. 1. tymi słowami opisuje herb Rzeczypospolitej Polskiej: *znak orła białego z głową zwróconą w prawo (dla patrzącego w lewo), ze skrzydłami wzniesionymi do góry, ze złotymi szponami, koroną i dziobem w czerwonym polu prostokątnym*. Warto zauważyć, że rysunek herbu nie znalazł się w Ustawie 1919 jako osobny wzór. Za jego wizualizację ustawodawca przyjął wzór No 1, który przedstawia pierwszą odmianę pieczęci opisanych w ustawie. Należy również zaznaczyć, iż punkt 1. art. 1 zamyka stwierdzenie, że szczegółowy rysunek orła ustali Rada Ministrów na wniosek Ministra Sztuki i Kultury⁴.

Kolejny punkt art. 1. dotyczy pieczęci Rzeczypospolitej. W myśl zapisu ustawy jest to pieczęć okrągła z herbem państwa na tle heraldycznym. W zdaniu kolejnym określone zostały trzy odmiany pieczęci, których wizualizacje stanowią wzory No 1, 2 i 3 załączone do ustawy:

¹ Marek Adamczewski w swojej pracy poświęconej sfragistyce II Rzeczypospolitej Polskiej wprowadził do narracji określenie: prawo sfragistyczno-heraldyczne. Rozumie on pod nim system rozproszonych przepisów (ustaw, rozporządzeń i komentarzy władz państwowych), które w łączności opisują treści, formy i zasady stosowania urzędowych pieczęci i herbów. Za przyczynę połączenia dwóch pokrewnych lecz rozdzielnych dyscyplin M. Adamczewski przedstawia budowę pieczęci, zwłaszcza pieczęci heraldycznych, które przez umieszczenie w ich polu godeł lub herbów spowodowały w XX wieku powiązanie ich w prawie dotyczącym godeł i barw Rzeczypospolitej, M. Adamczewski, *Sfragistyka państwowa i samorządowa*, s. 7, przyp. 1. W związku z tym, że głównym przedmiotem zainteresowania niniejszej pracy są pieczęcie II Rzeczypospolitej swoją uwagę będę skupiać głównie na aspektach sfragistycznych wspomnianego prawodawstwa, dlatego też będę posługiwać się określeniem prawo sfragistyczne. Periodyzację zmian i rozważanych projektów M. Adamczewski przedstawił w rozdziale 2 pacy *Sfragistyka państwowa i samorządowa*, s. 86-106.

² Ustawa została opublikowana w Dzienniku Ustaw z datą 28 sierpnia 1919 roku, zaś art. 3 wskazał, że wykonanie niniejszej ustawy zostało polecone Ministrom Spraw Wojskowych, Zagranicznych, Wewnętrznych i Sprawiedliwości z dniem jej ogłoszenia.

³ Dz. U. 1919, nr 69, poz. 416.

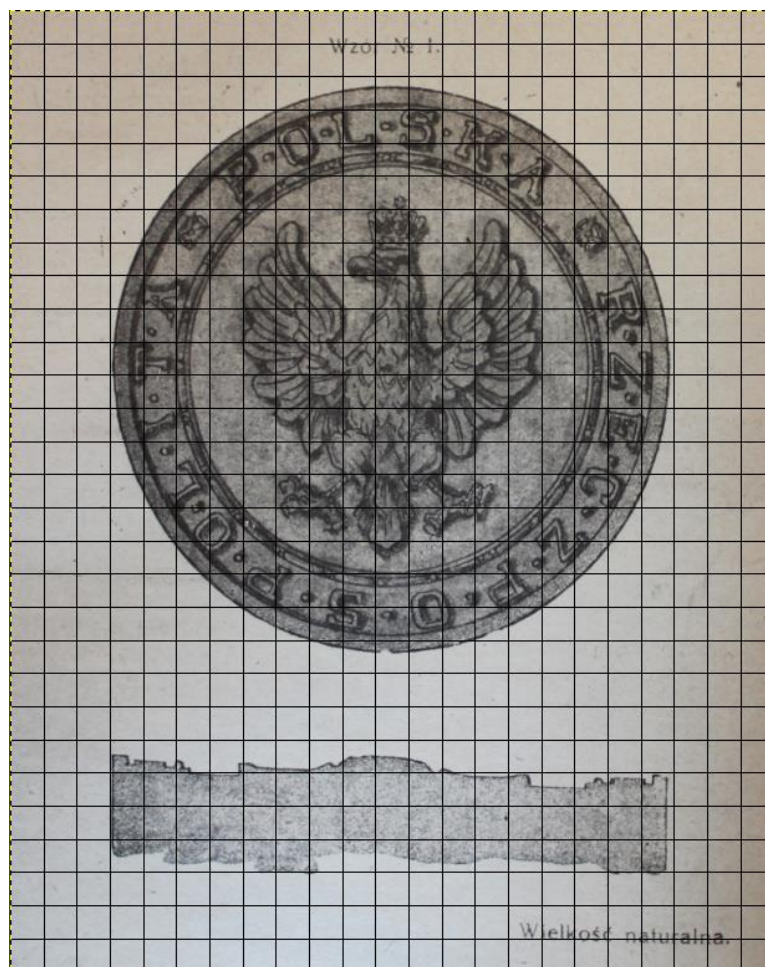
⁴ Tamże, art. 1, pkt. 1.

- pieczęć Rzeczypospolitej Polskiej dla aktów prawno-państwowych (wzór No 1);
- Pieczęć Rzeczypospolitej Polskiej dla Naczelnika Państwa (wzór No 2);
- Pieczęć Rzeczypospolitej Polskiej dla władz i urzędów państwowych (wzór No 3)⁵.

Warto podkreślić, że w treści pisemnej ustawy nie podano rozmiarów tych pieczęci. Zostały one określone na graficznych wzorach pieczęci podpisanych zwrotem *wielkość naturalna*. Zatem by poznać jakie średnice ustawodawca przewidywał dla poszczególnych pieczęci należy dotrzeć do oryginalnego wydruku Dziennika Ustaw z epoki i dokonać pomiaru. Pieczęć dla aktów prawno-państwowych ma w Dzienniku Ustaw 77 mm średnicy, pieczęć Naczelnika Państwa – 59 mm śr., zaś pieczęć dla władz i urzędów państwowych zaprezentowana na przykładzie pieczęci Min. Spraw Zagranicznych – 49 mm śr.⁶. Szczególnie interesujące jest to co znajduje się pod wzorami pieczęci. Po bliższym oglądzie można dojść do wniosku, że jest to poprzeczny przekrój pieczęci wzdłuż jej pionowej osi. Ustawodawca pisząc o wzorach pieczęci milczy w kwestii znajdujących się pod wzorami rysunkach, ani też o funkcji jaką miały one spełniać. Literatura tematu również nie komentuje owych przekrojów. A właśnie kwestia tego, czemu miałyby one służyć jest najbardziej intrygującą. Prawdopodobnie zamieszczenie takiego przekroju miało służyć również jako wzornik wymiarów, w tym przypadku głębokości reliefu tłoka i wielkości odstępów między poszczególnymi elementami pieczęci jak litery, otoki i pole.

⁵ Tamże, art. 1, pkt. 2.

⁶ Marek Adamczewski dla trzeciej odmiany pieczęci Rzeczypospolitej podaje rozmiar 48 mm śr., zob.: tenże, *Sfragistyka państwowa i samorządowa*, s. 108. Ta milimetrowa różnica może być spowodowana błędem pomiarowym, warto jednak zauważyć, że pomiary pieczęci zbierane w toku mojej kwerendy oscylowały w przedziale 45-50 mm średnicy. O tych rozbieżnościach i ich potencjalnych przyczynach będzie mowa w dalszej części pracy.

Il. 1. Zdjęcie Dziennika Ustaw 1919, nr 69, poz. 146: pieczęć wzór No 1 z nałożoną siatką, której linie pionowe wskazują zbieżność punktów na wzorze pieczęci z punktami na linii przedstawiającej jej przekrój, oprac. J. Jankowska

Wzór No 1 przedstawiający pieczęć do aktów prawno-państwowych miał wewnętrzny otok pieczęci składający się z kresek i kropek ułożonych naprzemiennie, wzór No 2 czyli pieczęć Naczelnika Państwa posiadała wewnętrzny otok perełkowy i liniowy, zaś otok pieczęci władz i urzędów państwowych (wzór No 3) składał się z podwójnej obwódki liniowej. Napisy legendy otokowej złożone majuskułą, w przypadku pieczęci do aktów prawno-państwowych każda litera została oddzielona dywizorem w postaci punktu, a sama treść napisu wskazuje na dysponenta nadrzędnego jakim jest państwo, poszczególne zaś słowa oddzielone są dywizorem w postaci rozety. Legenda pieczęci naczelnika państwa składa się z napisu: RZECZPOSPOLITA POLSKA · NACZELNIK PAŃSTWA. Podobnie skonstruowana jest legenda trzeciego wzoru pieczęci dla władz i urzędów państwowych, pierwsza jej część wskazuje na nadrzędnego dysponenta pieczęci: RZECZPOSPOLITA POLSKA, druga część oddzielona od pierwszej dywizorami w postaci kropek wskazuje na dysponenta nominalnego, czyli organ władzy, który posługiwał się daną pieczęcią.

Il. 2. Zdjęcie Dziennika Ustaw 1919, nr 69, poz. 146: pieczęcie wzór No2 i No 3, fot. J. Jankowska

W tym miejscu warto jeszcze zwrócić uwagę na pozostałe elementy formalne ustawowych wzorów pieczęci. Zgodnie z literą ustawy w polach trzech odmian pieczęci Rzeczypospolitej znajduje się herb Orzeł Biały. Z oczywistych względów pieczęć nie jest w stanie oddać barw określonych dla korony, szponów i dzioba orła oraz barwy prostokątnego pola herbu Rzeczypospolitej. Kwestią, która może budzić wątpliwość dotyczącą interpretacji zapisów ustawy jest fakt, że w świetle słów *za pieczęć Rzeczypospolitej Polskiej uznaje się pieczęć okrągłą z herbem Państwa na tle heraldycznym*⁷. Wynika z tego, że właśnie owo prostokątne pole (tarcza herbowa) powinno również znaleźć się w polu pieczęci. Jednakże załączone do ustawy wzory prezentują Orła Białego umieszczonego bezpośrednio w polu pieczęci. Jak zatem to rozumieć jako niekonsekwencję ustawodawcy wobec własnych słów? Czy, jak prezentuje to M. Adamczewski jako błąd w zapisie ustawy, który postawił znak równości między pieczęcią a herbem? M. Adamczewski tłumaczy to wieloletnią przedrozbiorową praktyką mieszania dwóch porządków: sfragistycznego i heraldycznego. Jako przykład podał lokalizację miejskie i nadanie barwnego znaku, identyfikującego miasto, wraz z funkcjami charakterystycznymi pieczęci⁸. Przedstawione wyjaśnienie wskazywałoby na kilkusetletnią pamięć zbiorową dotyczącą zwyczajów sięgających niemalże średniowiecza. Należy sobie zadać pytanie czy wskazana praktyka faktycznie miała miejsce w poprzedzającym interesujący nas czas wieku XIX. Owszem, pieczęcie, m. in. miejskie, dla terenu ziem polskich, w XIX w. znajdujących się

⁷ Dz. U. 1919, nr 69, poz. 416.

⁸ M. Adamczewski, *Sfragistyka państwowa i samorządowa*, s. 110.

w zasięgu władz zaborczych często prezentowały wizerunek godła herbowego położony wprost w polu pieczęci⁹. Jednak zdaje się, że źródeł tej praktyki należy szukać chronologicznie bliżej niż w tradycjach przedrozbiorowych. Warto przyrzeć się sfragistyce i prawu państw zaborczych, które mogły stanowić punkt odniesienia dla twórców systemu sfragistycznego II RP. Jak na przykład Zarządzenie z 9 stycznia 1817 r. w sprawie królewskiego tytułu i herbu Królestwa Prus¹⁰, które zespoliło w jeden system sfragistyczny pieczęcie monarsze i pieczęcie urzędowe, regulowało również ich użycie oraz doprowadziło do decentralizacji systemu pieczęci¹¹. Określony w tym zarządzeniu herb mały, który prezentował wyłącznie orła pruskiego, na pieczęciach urzędów, którym przysługiwało prawo posługiwania się nim, był kładziony wprost w polu pieczęci, bez tarczy herbowej¹². W pracy Ottona Posse'go znaleźć można wiele dziewiętnastowiecznych przykładów pieczęci w przypadku których godło zostało położone wprost w polu pieczęci, jak np. pieczęcie cesarzy Wilhelma I i Wilhelma II czy pieczęcie urzędowe Reichskammergericht¹³. Podobnie rzecz się w miała w przypadku pieczęci w Królestwie Polskim, którego urzędy pod protektorem Imperium Rosyjskiego, kładły swoje ówczesne godło herbowe bezpośrednio w polu pieczęci czy pieczęci carów rosyjskich jako królów Królestwa Polskiego¹⁴. Analogicznie wyglądały pieczęcie na obszarze zaboru austriackiego, gdzie bezpośrednio w polu pieczęci położony był orzeł dwugłowy w koronie cesarskiej, na którego piersi herb Habsburgów¹⁵. Czy zatem niedopatrzaniem bądź błędem była wizualizacja pieczęci w załączniku do Ustawy 1919 oraz odpowiadające wzorowi pieczęcie, na których tarczy nie ma? Nie, bowiem w przypadku pieczęci, w których polu wyobrażony ma być herb czy inaczej godło herbowe samo pole pieczęci semantycznie odpowiada tarczy herbowej. Takie spojrzenie może wyjaśniać brak tarczy na pieczęciach zarówno według wzoru z 1919 roku jak i późniejszych wg. wzoru z Rozporządzenia z 1927 roku.

⁹ Obrazują to m.in. kolekcje dziewiętnastowiecznych pieczęci miejskich przechowywane w zasobie Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz, zob.: GStA PK, I H.A., Slg. I/32; GStA PK, VIII H.A., Slg. I/9.

¹⁰ Verordnung wegen des Königlichen Titels und Wappen, Berlin, 9. Januar 1817, w: *Rechtsgrundlagen der Heraldik. Gesetze und Verordnungen des 19. und 20. Jahrhunderts*, hrs. R. Nagel, Köln 1988, https://afz.lvr.de/media/archive_im_rheinland/publikationen/archivhefte/LVR_Archivheft19.pdf, dostęp: 18.12.2023.

¹¹ M. Hlebionek, *Pieczęcie królów pruskich*, „Archiwista Polski”, 2008, nr 2, s. 64.

¹² P. Gut, *System sfragistyki państwowej*, s. 493-506; tenże, *Pieczęć urzędowa pruskiej*, s. 507-527; M. Hlebionek, *Pieczęcie na ziemiach*, s. 529-551.

¹³ O. Posse, *Die Siegel der Deutschen Kaiser und Könige von 751 bis 1806. Band IV 1711-1806, 1871-1913*, Dresden 1913, Taf. 71, 1; Taf. 72, 1, Taf. 68-70.

¹⁴ *Orzeł Biały. Źródła do historii herbu państwa polskiego (1815-2015)*, t. 1, *Orzeł Biały 1815-1914*, red. M. Adamczewski, Warszawa 2021, s. 120-132.

¹⁵ Zob.: *Pieczęcie urzędników państwowych (zabór austriacki)*, w: sigillarium.pl, <https://sigillarium.pl/index.php/pieczecie-urzednikow-panstwowych-zabor-austriacki/>, dostęp: 20.02.2025; *Pieczęcie urzędników samorządowych (zabór austriacki)*, w: sigillarium.pl, <https://sigillarium.pl/index.php/pieczecie-urzednikow-samorzadowych-zabor-austriacki/>, dostęp: 20.02.2025.

Od momentu przyjęcia w marcu 1921 roku ustawy konstytucyjnej, w związku z tymczasowym charakterem ustawy o godłach i barwach Rzeczypospolitej, potrzebne stało się zrealizowanie planów o nowelizacji tej ustawy¹⁶. Warto wspomnieć, że po dwóch latach prac nad nowelą ustawy z 1 sierpnia 1919 r. okazało się, że wprowadzone zmiany nie przyniosą oczekiwanych rezultatów. Jasnym stało się, iż ustawodawstwo dotyczące godeł i barw II RP trzeba napisać od nowa¹⁷. Proces związany z przygotowywaniem ustawy opisał Marek Adamczewski, a związku z tym, że przedmiotem niniejszej pracy jest stan faktyczny, nie zaś projekty ustaw i godeł pozwolę sobie jedynie odnotować ten fakt¹⁸.

Wspomniane prace na przestrzeni niemalże dziesięciu lat miały okresy mniej lub bardziej wzmożonej intensywności. W efekcie tych prac w Dzienniku Ustaw z 28 grudnia 1927 roku ukazało się Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dn. 13 grudnia 1927 r. o godłach i barwach państwowych oraz oznakach, chorągwiach i pieczęciach (dalej: Rozporządzenie 1927). Zostało ono wydane na podstawie art. 44. ust. 6. Konstytucji oraz ustawy z dn. 2 sierpnia 1926 r. o upoważnieniu Prezydenta do wydawania rozporządzeń z mocą ustawy. W tytule pierwszym zostały przedstawione godła i barwy państwowe. W myśl zapisu art. 1. pkt. 1. jednym z godeł państwowych jest herb państwowy przedstawiający wizerunek Orła Białego, z głową zwróconą w prawo, z rozwiniętymi skrzydłami, koroną, dziobem i szponami złotymi na prostokątnej tarczy w czerwonym polu¹⁹. Punkt 2. art. 1. określa drugie *godło państwowe* – chorągiew Rzeczypospolitej, która przysługiwała jedynie Prezydentowi RP²⁰. Drugi tytuł rozporządzenia poświęcono oznakom władz, urzędów, zakładów, instytucji, przedsiębiorstw i korporacji publicznych, zaś tytuł trzeci opisywał flagi, bandery, chorągwie i sztandary. Dopiero tytuł czwarty poświęcono interesującemu nas zagadnieniu pieczęci. W artykułach od 15. do 20. opisano nowy system sfragistyczny II Rzeczypospolitej, który miał zastąpić ten, pochodzący z sierpnia 1919 roku²¹.

W nowym systemie sfragistycznym najważniejsza pieczęć została określona mianem pieczęci państwowej. Była to okrągła pieczęć z *wyobrażeniem orla państwowego pośrodku na tle heraldycznym*²², legendą z napisem „RZECZPOSPOLITA POLSKA”, o średnicy 77 mm.

¹⁶ M. Adamczewski, *Sfragistyka państwowa i samorządowa*, s. 88.

¹⁷ Tamże, s. 89.

¹⁸ Tamże, s. 88-96.

¹⁹ Dz. U. 1927, nr 115, poz. 980, art. 1, pkt. 1.

²⁰ Tamże, art. 1, pkt. 2.

²¹ Internetowy System Aktów Prawnych za datę uchylenia Ustawy z 1919 roku podaje dzień 29 marca 1928 r. czyli datę wejścia w życie Rozporządzenia z 13 grudnia 1927 r.

²² W kontekście *tła heraldycznego* na pieczęciach zob. wyżej – rozważania dotyczące podobnego zapisu w Ustawie 1919. W przypadku systemu sfragistycznego normowanego Rozporządzeniem 1927 warto podkreślić, że

Powyższy opis wynika z art. 15. omawianego rozporządzenia, zamyka go informacja o tym, że pieczęć przedstawia wzór No 9 załączony do rozporządzenia. Następny artykuł opisywał kolejną pieczęć w systemie, mianowicie pieczęć Prezydenta Rzeczypospolitej, która miała średnicę 62 mm, wyobrażenie orła państwowego w polu oraz legendę „Prezydent Rzeczypospolitej”. W dalszej części tytułu IV opisano pieczęcie urzędowe Marszałków Sejmu i Senatu. Miały one średnicę 50 mm, *wyobrażenie orła państwowego pośrodku* na oraz odpowiednio napis „Marszałek Sejmu” lub „Marszałek Senatu”²³. Artykuł 18. opisywał pieczęć urzędową władz i urzędów oraz zakładów, instytucji i przedsiębiorstw państwowych – *okrągła z wyobrażeniem z napisem w otoku odpowiadającym nazwie danej władzy*. W przeciwieństwie do powyższych, dla tego rodzaju pieczęci nie podano przewidywanych wymiarów. W następnym artykule zostały opisane odmienne od wymienionych wyżej pieczęcie urzędowe władz i urzędów samorządowych, miały one bowiem mieć kształt owalny. W górnej części pieczęci miał znajdować się orzeł państwowy, poniżej napis odpowiadający nazwie danej władzy (urzędu, zakładu, instytucji). Artykuł 20. zastrzegł wyrób pieczęci z orłem państwowym Mennicy Państwowej. Ustawodawca zaznaczył w tym artykule, że wyjątki od tej zasady może ustanowić rozporządzenie wykonawcze Prezydenta RP²⁴.

wskazywane określenie, które sugerowałoby wystąpienie w polu pieczęci tarczy herbowej odnosi się wyłącznie do pieczęci państwowej, nie pojawia się ono w odniesieniu do pozostałych pieczęci: Prezydenta RP, Marszałków Sejmu i Senatu czy pieczęci ogólno-urzędowych. Na podkreślenie zasługuje też fakt, że w przeciwieństwie do Ustawy 1919 wzór pieczęci państwowej z Rozporządzenia 1927 w jakimś stopniu oddawał zapis Rozporządzenia o tle heraldycznym. Załączona grafika przedstawiała pieczęć, której pole zostało wypełnione szrafirunkiem, który miał oddać czerwoną barwę pola tarczy herbowej.

²³ W przypadku pieczęci Prezydenta RP, Marszałków Sejmu i Senatu czy pozostałych pieczęci urzędowych ustawodawca nie wskazał kroju pisma legendy. Jasna przesłanka co do użycia w napisie napieczętnym majuskuły wynika wyłącznie z załączonego wzoru, który prezentował pieczęć państwową. Można przypuścić, że intencją ustawodawcy istotnie było jednolite stosowanie w legendach pieczęci urzędowych majuskuły, poświadczają to przykłady odcisków pieczęci zebranych w toku kwerendy. Niemniej brak zwerbalizowanego wskazania w tym względzie w przepisach skutkowało pewną dowolnością w tym względzie. Obrazują to przykłady zebrane w aneksie ikonograficznym. Dla porównania legenda pieczęci Marszałka Senatu oddana została majuskułą, pieczęć Wójta Obwodu Trzemeszno częściowo wykonano majuskułą, częściowo minuskułą (zob.: Aneks ikonograficzny nr 1, Trzeci system sfragistyczny Rzeczypospolitej).

²⁴ Dz. U. 1927, nr 115, poz. 980, art. 15-20.

Il. 3. Zdjęcie Dziennika Ustaw 1927, nr 115, poz. 980, wzór 9, fot. J. Jankowska

W tytule piątym rozporządzenia z grudnia 1927 przedstawiono postanowienia karne, w których podniesiono również kwestie dotyczące przestępstw względem pieczęci. Te zagadnienia zostaną poruszone w dalszej części pracy.

Postanowienia końcowe omawianego aktu wskazywały, iż ma on wejść w życie trzy miesiące po jego ogłoszeniu. Czyli jak wynika z Dziennika Ustaw 29 marca 1928 r. Zaś czas przejściowy na wprowadzenie postanowień rozporządzenia miał zakończyć się w dwa lata od momentu ogłoszenia, tj. 28 marca 1930 r.²⁵ Wykonanie rozporządzenia zostało poruczone Prezesowi Rady Ministrów oraz ministrom we właściwym każdemu z nich zakresie²⁶.

Z artykułu 24. wynika, że szczegółowe przepisy w sprawach, które omawiało Rozporządzenie 1927, dotyczące pieczęci poszczególnych władz, sposobu ich używania, wyrobu i nadzoru nad tym wyrobem zostaną określone w przepisach wykonawczych do tegoż rozporządzenia. Tak też się stało, pół roku później ukazało się Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dn. 20 czerwca 1928 o pieczęciach urzędowych (dalej: Rozporządzenie 1928). Akt ten uszczegóławiał wskazane powyżej kwestie. Po pierwsze określał materiał z jakiego wykonane miały być tłoki pieczętne, dotychczas przeważnie był to kauczuk (lub innego

²⁵ Tamże, art. 26.

²⁶ Tamże, art. 25.

rodzaju guma, rzadziej metal), w myśl § 1. od tej pory pieczęcie miały być wyrabiane z metalu²⁷. Paragraf 2. określał sposoby łączenia pieczęci państwowej z dokumentem; otóż można było ją odcisnąć bezpośrednio na dokumencie, a w przypadku dokumentów o szczególnym charakterze można było wykonać odcisk woskowy przywieszony do dokumentu sznurkiem. Paragraf ten wskazywał też, że tłok tej pieczęci ma być przechowywany przez Prezesa Rady Ministrów²⁸.

Następnie ustawodawca opisał pieczęcie urzędowe dla administracji państwowej oraz zakładów, instytucji i przedsiębiorstw o charakterze państwowym. Paragraf 3. przedstawiał rozmiary pieczęci do tłoczenia w papierze i odciskania w tuszu, których używać miały poszczególne organy i urzędy:

- władze naczelne – pieczęcie o śr. 46 mm;
- władze, urzędy, zakłady, instytucje i przedsiębiorstwa państwowe bezpośrednio podległe władzom naczelnym – pieczęcie o śr. 39 mm;
- wszystkie inne władze, urzędy, zakłady, instytucje i przedsiębiorstwa – pieczęcie śr. 36 mm;
- Sąd Najwyższy, Najwyższy Trybunał Administracyjny, Trybunał Stanu, Trybunał Kompetencyjny, Generalny Inspektor Sił Zbrojnych, Sztab Generalny i Najwyższy Sąd Wojskowy – pieczęcie o śr. 46 mm;
- Kancelaria Cywilna Prezydenta Rzeczypospolitej, Gabinet Wojskowy Prezydenta RP oraz Biura Sejmu i Senatu – pieczęcie śr. 39 mm

W ostatnim zdaniu paragrafu 3. wskazano, że wątpliwości w zakresie wymiarów pieczęci jakich mają używać poszczególne władze, urzędy, zakłady, instytucje i przedsiębiorstwa państwowe rozstrzygać ma właściwa władza naczelna²⁹.

Paragraf 4. wskazywał kolejny rodzaj pieczęci w systemie, a mianowicie pieczęć do odciskania w laku. Dla wszystkich władz, urzędów, zakładów, instytucji i przedsiębiorstw państwowych miała to być pieczęć o śr. 30 mm. Kolejny paragraf określał rodzaj pieczęci do dokumentów, które dysponowały ograniczoną przestrzenią na jej odcisnięcie (takich jak legitymacje, paszporty, dokumenty pocztowe i in. tego typu), miała ona mieć średnicę 20 mm.

²⁷ Dz. U. 1928, nr 65, poz. 593, Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dn. 20 czerwca 1928 r. o pieczęciach urzędowych, par. 1, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19280650593>, dostęp: 26.11.2023.

²⁸ Tamże.

²⁹ Tamże.

Paragraf 6. opisywał pieczęcie ołowiane, do których tłoczenia należało używać plombownicy, na jednej matrycy miał znajdować się herb państwowy na drugiej zaś nazwa właściwego urzędu. W myśl tego paragrafu wymiary i wzory plomb (pieczęci ołowianych) miały być ustalone przez właściwe władze naczelne, jednolicie dla wszystkich podległych im władz i urzędów³⁰.

Ponadto prawo do używania pieczęci opisanych w §§ 3-7. otrzymały również publiczne szkoły powszechne, rady szkolne, okręgowe, powiatowe i miejscowe, dozory szkolne oraz opieki szkolne³¹. Natomiast państwowym szkołom akademickim, które w chwili wejścia w życie omawianego rozporządzenia, używały odmiennych, tradycyjnych pieczęci ustawodawca zezwolił na dalsze ich używanie, z zastrzeżeniem, że zakres ich użytkowania określi Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Uzyskały one również prawo używania pieczęci do tłoczenia w wosku³². W § 9. znalazło się zastrzeżenie dotyczące prawa posługiwania się pieczęciami opisanymi w §§ 3-7. Nie przysługiwało ono władzom, urzędom, zakładom, instytucjom i przedsiębiorstwom niepaństwowym, które w pewnym zakresie miały wykonywać funkcje organów państwowych. W zakresie tych czynności miały one używać pieczęci własnych³³.

Rozporządzenie z czerwca 1928 r. charakteryzując państwowy system sfragistyczny poruciło pewne decyzje dotyczące pieczęci właściwym władzom naczelnym. W paragrafie 7. omówiono kwestię nazw władz i urzędów, które były za długie by zmieścić je w legendzie pieczęci, rozporządzenie dopuściło możliwość ich skracania, warunkując ją uzyskaniem decyzji właściwej *władzy naczelnej*³⁴. Podobnie sposób przechowywania, liczbę egzemplarzy pieczęci, które miały znaleźć się w posiadaniu poszczególnych organów i urzędów miały określić szczegółowo instrukcje wydane przez właściwe władze naczelne. W zamyśle ustawodawcy instrukcje te miały również określić szczegółowo właściwości [zakres merytoryczny] stosowania poszczególnych rodzajów pieczęci oraz sposób oznaczania poszczególnych egzemplarzy pieczęci tej samej władzy, urzędu, zakładu, instytucji czy przedsiębiorstwa państwowego³⁵.

³⁰ Tamże, par. 4-6. Warto zwrócić uwagę, że w toku przeprowadzonej kwerendy zarówno w normatywach prawnych wydawanych przez władze naczelne czy materiale aktowym nie znalazłam informacji potwierdzających, że pieczęcie ołowiane były używane przez władze i urzędy.

³¹ Tamże, par. 10.

³² Tamże, par. 11.

³³ Tamże, par. 9.

³⁴ Tamże, par. 7.

³⁵ Tamże, par. 8.

W dalszej części Rozporządzenia 1928 zostały scharakteryzowane pieczęcie, które miały być używane przez władze i urzędy samorządowe. Jak wynikało z art. 19. Rozporządzenia Prezydenta RP z 1927 r. od pieczęci administracji państwowej odróżniać miał je owalny kształt. Warto przypomnieć również, że orzeł państwowy miał znajdować się w górnej części pieczęci, legenda zaś miała być umieszczona w polu pieczęci, nie zaś w jej otoku jak w pieczęciach władz i urzędów państwowych. W § 12. Rozporządzenia 1928 rozpisano rozmiary pieczęci do tłoczenia w papierze oraz tuszu dla poszczególnych organów administracji samorządowej:

- władze i urzędy wojewódzkich związków komunalnych i miasta st. Warszawy – pieczęci wym. 45 x 36 mm;
- władze i urzędy powiatowych związków komunalnych i miast wydzielonych z powiatów – pieczęci wym. 40 x 32 mm;
- władze i urzędy gmin wiejskich i innych gmin miejskich – pieczęci wym. 35 x 28 mm³⁶.

Podobnie jak w przypadku pieczęci administracji państwowej władzom samorządowym przysługiwało prawo użytkowania innych rodzajów pieczęci. Wszystkie władze i urzędy wszystkich związków samorządowych mogły używać:

- do laku – pieczęci o wym. 30 x 24 mm³⁷;
- do legitymacji, paszportów, dokumentów pocztowych i innych dokumentów o małych rozmiarach – pieczęci o wym. 25 x 20 mm³⁸.

Prawo posługiwania się rodzajami pieczęci wymienionymi w §§ 12-14. uzyskały również szkoły samorządowe i zawodowe szkoły kształcące³⁹. Analogicznie do zapisów dotyczący pieczęci administracji państwowej ustawodawca wskazał kto jest odpowiedzialny za wydanie odpowiednich przepisów o stosowaniu przez władze i urzędy samorządowe pieczęci i ich poszczególnych rodzajów, o sposobie ich przechowywania oraz liczbie egzemplarzy, które miały znaleźć się w posiadaniu poszczególnych organów. Kompetencje te zostały poruczone Ministrowi Spraw Wewnętrznych. Jego decyzji zostało też powierzono rozstrzyganie o skracaniu za długich nazw władz i urzędów samorządowych⁴⁰.

³⁶ Tamże, par. 12.

³⁷ Tamże, par. 13.

³⁸ Tamże, par. 14.

³⁹ Tamże, par. 15.

⁴⁰ Tamże, par. 16.

W dalszej części rozporządzenia zostały omówione zagadnienia o charakterze ogólnym, dotyczące zarówno pieczęci administracji państwowej i samorządowej. Poświęcono uwagę procedurze zamawiania pieczęci. Z paragrafu 17. wynikało, że władze naczelne i bezpośrednio podległe im władze, urzędy, zakłady, instytucje i przedsiębiorstwa państwowe, władze i urzędy wojewódzkich związków komunalnych oraz magistrat miasta stołecznego Warszawy miały swoje zapotrzebowania na pieczęcie kierować bezpośrednio do Mennicy Państwowej. Pozostałe władze, urzędy, zakłady, instytucje i przedsiębiorstwa państwowe powinny robić to za pośrednictwem swoich władz zwierzchnich, podległych bezpośrednio władzom naczelnym. Z kolei organy i urzędy powiatowych związków komunalnych oraz gmin wiejskich i miejskich powinny kierować swoje zapotrzebowania do Mennicy za pośrednictwem wojewódzkich władz administracji ogólnej⁴¹. Mennica Państwowa została ponadto upoważniona do przejmowania pieczęci, które z różnych powodów nie nadawały się do dalszego użytkowania (zniszczenia, uszkodzenia, ustania danej władzy lub urzędu, i in.). Jednostki administracji były zobowiązane bezzwłocznie przekazać takie tłoki, podobnie jak w przypadku składania zapotrzebowań, za pośrednictwem właściwej władzy naczelnej. Pieczęcie władz i urzędów wojewódzkich związków komunalnych oraz miasta st. Warszawy miały być przekazywane za pośrednictwem Ministra Spraw Wewnętrznych, pieczęcie władz i urzędów powiatowych związków komunalnych oraz gmin miejskich i wiejskich za pośrednictwem właściwej wojewódzkiej władzy administracji ogólnej⁴². Paragraf 18. instruował by w razie zagubienia pieczęci niezwłocznie powiadomić o tym bezpośrednio przełożoną władzę, prokuratora sądu okręgowego oraz Mennicę Państwową⁴³. W zakresie kompetencji Mennicy Państwowej leżało również dokonywanie ekspertyz i wydawanie orzeczeń autentyczności pieczęci oraz ich odcisków na żądanie sądów, urzędów prokuratorskich oraz władz bezpieczeństwa⁴⁴.

Paragraf 21. określał czas przejściowy do wprowadzenia postanowień rozporządzenia w życie. Podobnie jak wynikało to z postanowień końcowych Rozporządzenia 1927 był to koniec marca 1930 r. Zasadniczą nowością w ramach przepisów o systemie sfragistycznym II RP był fakt, że ustawodawca zezwolił, by poszczególne władze naczelne w okresie do 28 marca 1930 r. ustaliły terminy prekluzyjne, od których dotychczas używane pieczęcie miały być zastąpione nowymi. Jednakże terminy te miały być jednakowe dla wszystkich władz, urzędów,

⁴¹ Tamże, par. 17.

⁴² Tamże, par. 19.

⁴³ Tamże, par. 18. Szerzej na temat procedur postępowania dot. pieczęci zob.: J. Jankowska, *Administracyjne procedury postępowania w przypadkach kradzieży, zagubienia, nadużycia bądź fałszerstwa pieczęci w dwudziestoleciu międzywojennym*, „Archiwa-Kancelarie-Zbiory”, 12, 2021, s. 11-29, zob. też rozdział 4.

⁴⁴ Dz. U. 1928, nr 65, poz. 593, par. 20.

zakładów, instytucji i przedsiębiorstw państwowych podległych danej władzy naczelnej wyznaczającej ten termin. Ponadto ustawodawca zalecił, by po wprowadzeniu do obiegu urzędowego pieczęci według nowych wzorów, dawne pieczęcie zostały przekazane Mennicy Państwowej. Droga zwrotu owych pieczęci była jednaką z procedurą zwracania Mennicy pieczęci uszkodzonych:

- pieczęcie władz, urzędów, zakładów, instytucji i przedsiębiorstw państwowych – za pośrednictwem właściwych władz naczelných
- pieczęcie władz i urzędów wojewódzkich związków komunalnych oraz miasta st. Warszawy – za pośrednictwem Ministra Spraw Wewnętrznych
- pieczęcie władz i urzędów powiatowych związków komunalnych oraz gmin miejskich i wiejskich – za pośrednictwem wojewódzkich władz administracji ogólnej⁴⁵.

Za wykonanie Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dn. 20 czerwca 1928 r. o pieczęciach urzędowych odpowiedzialny był Prezes Rady Ministrów oraz we właściwym im zakresie kompetencji wszyscy ministrowie i Prezes Najwyższej Izby Kontroli. Rozporządzenie to miało wejść w życie z dniem ogłoszenia, czyli wg. ISAP 28 czerwca 1928 r.⁴⁶

Fundament nowego systemu sfragistycznego II Rzeczypospolitej tworzyły zatem dwa rozporządzenia Prezydenta, jedno z mocą ustawy (Rozporządzenie 1927) i drugie stanowiące przepisy wykonawcze (Rozporządzenie 1928). Później zostały opublikowane jeszcze cztery akty, w latach 1930, 1931, 1933 oraz 1937, to również są normatywy wydane przez Prezydenta (rozporządzenia z mocą ustawy i dwie ustawy). Mają one jednak charakter poprawek, zmian czy uszczegółowień Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dn. 13 grudnia 1927 roku o godłach i barwach państwowych oraz o oznakach, chorągwiach i pieczęciach oraz Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dn. 20 czerwca 1928 r. o pieczęciach urzędowych. Interesujące nas fragmenty dotyczące pieczęci przedstawiają się następująco.

W roku 1930 dookreślono, iż pieczęć samorządowa (władz i urzędów, zakładów, instytucji i przedsiębiorstw samorządu terytorialnego) to pieczęć owalna, której dłuższa oś owalu jest pionowa⁴⁷! Dotychczasowe przepisy podawały jedynie wymiary pieczęci, nie

⁴⁵ Tamże, par. 21.

⁴⁶ Tamże, par. 22-23.

⁴⁷ Dz. U. 1930, nr 80, poz. 629, Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dn. 24 listopada 1930 r. w sprawie zmiany Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dn. 13 grudnia 1927 r. o godłach i barwach państwowych oraz oznakach, chorągwiach i pieczęciach, art. 1, pkt. 6, ust. 1, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19300800629>, dostęp: 26.11.2023.

wskazując jak pieczęć ta ma być pozycjonowana, tzn. która z osi owalu ma być pionem, a która poziomem pieczęci. Mogło to rodzić wątpliwości i pewną konsternację wśród urzędników. Artykuł 19. Rozporządzenia z 1927 roku został ponadto uzupełniony o zapisy dotyczące pieczęci zakładów, instytucji i przedsiębiorstw samorządu terytorialnego. W polu tych pieczęci miał znaleźć się herb województwa, do którego należą, pod herbem zaś powinien widnieć napis odpowiadający nazwie danej jednostki organizacyjnej. Z kolei związki samorządu terytorialnego uzyskały zgodę na umieszczanie na pieczęciach swoich zakładów, instytucji i przedsiębiorstw zamiast herbu województwa własnych herbów, nadanych bądź zatwierdzonych w myśl przepisów art. 4. ust. 3. Rozporządzenia z 1927 r. I ostatnią zmianą dotyczącą pieczęci wprowadzoną w tym rozporządzeniu był zapis, według którego miasta posiadające historycznie uzasadnione herby, w drodze wyjątku, mogą uzyskać od Ministra Spraw Wewnętrznych (w porozumieniu z Ministrem Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego) pozwolenie na używanie tegoż herbu na pieczęciach władz i urzędów miejskich, zamiast herbu państwowego (orła państwowego)⁴⁸.

Ponadto rozporządzenie Prezydenta RP z 24 listopada 1930 uchyłało art. 20. Rozporządzenia 1927. Innymi słowy zniesiony został monopol Mennicy Państwowej na wyrób pieczęci z orłem państwowym. I co istotne z punktu widzenia wprowadzania w życie postanowień omawianych aktów prawnych, czas przejściowy podany w Rozporządzeniu z 1927 r. wydłużono do 1 kwietnia 1933 r.⁴⁹.

Na wniosek Ministerstwa Spraw Wojskowych w grudniu 1931 r. wprowadzono poprawkę do Rozporządzenia 1928. Ze względu na koszty produkcji typariuszy metalowych, stosunkowo długi czas oczekiwania na wykonanie takiego tłoka oraz bardzo często doraźny, krótki czas działania niektórych z jednostek wojskowych (zwłaszcza w czasie mobilizacji lub wojny) Ministerstwo wnioskowało o dopuszczenie możliwości produkcji wojskowych pieczęci urzędowych również z kauczuku⁵⁰. Na podstawie takiego uzasadnienia do § 1 Rozporządzenia 1928 określającego materiał z jakiego mają być wykonywane pieczęcie urzędowe dodano ustęp drugi w następującym brzmieniu: *W przypadkach wyjątkowych, gdy wymóg używania pieczęci metalowych może stanowić utrudnienie w działalności władz, urzędów, zakładów, instytucji i*

⁴⁸ Dz. U. 1930, nr 80, poz. 629, art. 1, pkt. 6, ust. 3-4.

⁴⁹ Dz. U. 1930, nr 80, poz. 629, art. 1, pkt. 10.

⁵⁰ Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), Prezydium Rady Ministrów (dalej: PRM), sygn. 6.59/VI 59-2/1-15, s. 184-185.

*przedsiębiorstw państwowych, - właściwy minister może zezwolić na wyrób i czasowe używanie pieczęci urzędowych z innego materiału*⁵¹.

Ustawa z dn. 14 marca 1933 r. w sprawie zmiany Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dn. 13 grudnia 1927 r. o godłach i barwach państwowych oraz o oznakach, chorągwiach i pieczęciach w kwestii tych ostatnich nie wprowadzała żadnych nowości. Tym co miało jednak wpływ na system sfragistyczny, a raczej jego krzepnięcie było to, co wynikało z punktu 3. art. 1. tej ustawy. A mianowicie kolejne wydłużenie okresu przejściowego dla wprowadzenia zapisów prawa w życie. Tym razem ustawodawca wyznaczył termin prekluzyjny do 31 grudnia 1936 roku⁵². Ponadto interesujący jest zapis art. 2., w którym Prezes Rady Ministrów został upoważniony do wydania jednolitego tekstu Rozporządzenia Prezydenta z 1927 roku, z wprowadzonymi dotychczas zmianami, nową numeracją artykułów oraz uwzględnieniem rozp. Prezydenta RP z dn. 11 lipca 1932 r. Przepisy wprowadzające kodeks karny i prawo o wykroczeniach⁵³. Można by zatem spodziewać się dość rychłego ujednolajnienia przepisów sfragistycznych w postaci publikacji tekstu ujednoliconego. Niestety na to trzeba było jeszcze trochę poczekać, a zanim to nastąpiło w roku 1937 ukazała się kolejna Ustawa w sprawie zmiany rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dn. 13 grudnia 1927 r. o godłach i barwach państwowych oraz o oznakach, chorągwiach i pieczęciach.

W tej ustawie zapisów dotyczących pieczęci znalazło się więcej niż w poprzedniej. Zmieniło się brzmienie drugiego zdania ustępu 4. art. 19. Dotyczyło ono miast posiadających historycznie uzasadnione herby. W Rozporządzeniu z roku 1930, które wprowadzało zgodę na umieszczanie takich herbów na pieczęciach władz i urzędów miejskich, zgoda ta była wydawana, co warto podkreślić, w drodze wyjątku. W ustawie z roku 1937 zdanie to przybrało łagodniejszą formę. Choć można to uznać za zabieg kosmetyczny, bowiem w dalszym ciągu należało spełnić warunki opisane w art. 4. ust. 3. czyli de facto uzyskać zgodę Ministra Spraw Wewnętrznych wspomaganego w tym przez Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego⁵⁴.

⁵¹ Dz. U. 1931, nr 107, poz. 831, Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dn. 2 grudnia 1931 r. w sprawie zmiany Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dn. 20 czerwca 1928 r. o pieczęciach urzędowych, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19311070831>, dostęp: 10.10.2024.

⁵² Dz. U. 1933, nr 29, poz. 246, Ustawa z dn. 14 marca 1933 r. w sprawie zmiany Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dn. 13 grudnia 1927 r. o godłach i barwach państwowych oraz o oznakach, chorągwiach i pieczęciach, art. 1, pkt. 3, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19330290246>, dostęp: 26.11.2023.

⁵³ Tamże, art. 2.

⁵⁴ Dz. U. 1937, nr 17, poz. 111, Ustawa z dn. 3 marca 1937 r. w sprawie zmiany Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dn. 13 grudnia 1927 r. o godłach i barwach państwowych oraz o oznakach, chorągwiach i

Zmianie uległ też tytuł V Rozporządzenia z 1927 r., w którym znajdowały się przepisy karne, ustawa z 1937 przeniosła je do tytułu VI, zaś w piątym znalazły się zapisy dotyczące zezwoleń na używanie herbów. Wobec tego art. 21. ust. 1. zmienił brzmienie i w nowej formie zastrzegał, że pieczęci z orłem państwowym nie wolno używać osobom i instytucjom prywatnym⁵⁵. Zaś w przepisach końcowych poruczone w art. 24. wydanie rozporządzenia z przepisami szczegółowymi dotyczącymi pieczęci i ich używania, wyrobu oraz nadzoru nad tym wyrobem zostało przekazane Radzie Ministrów⁵⁶.

Dokonano również zmiany zapisu ustępu 4. art. 26., w którym znajdowała się informacja o czasie przejściowym. W nowym brzmieniu *władze, urzędy, zakłady, instytucje i przedsiębiorstwa samorządu terytorialnego dostosują swe oznaki i pieczęcie do przepisów rozporządzenia niniejszego najpóźniej z końcem roku następującego po roku, w którym herby odnośnych województw lub inne herby związków samorządu terytorialnego będą nadane lub zatwierdzone*⁵⁷. Z czego można by wnioskować, że pieczęcie władz i urzędów, itd. państwowych zostały do momentu ogłoszenia tejże ustawy dostosowane do wcześniejszych przepisów je dotyczących. Bowiem przytoczony powyżej zapis odnosi się wyłącznie do pieczęci jednostek samorządowych, a omawiana ustawa nie wyznacza innego terminu prekluzyjnego. Samo zaś wyznaczenie terminu wymiany pieczęci samorządowych było złudne. W istocie jak wiemy z historii II RP proces ustalania herbów województw trwał niemalże przez cały okres jej istnienia i do jej schyłku nie udało się go pomyślnie zakończyć⁵⁸. Stąd wynika,

pieczęciach, art. 1, pkt. 2, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19370170111>, dostęp: 26.11.2023; Dz. U. 1930, nr 80, poz. 629, pkt. 6, ust. 4; Dz. U. 1927, nr 115, poz. 980, art. 4, ust. 3.

⁵⁵ Dz. U. 1937, nr 17, poz. 111, art. 1, pkt. 3.

⁵⁶ Tamże, art. 1, pkt. 5. Wspomniane poruczenie może budzić pewne wątpliwości. Odnosi się ono do zapisu art. 24 z rozporządzenia z 1927 r., które przecież zostało zrealizowane w roku 1928, przez wydanie prezydenckich przepisów wykonawczych do tego rozporządzenia (zob.: Dz. U. 1928, nr 65, poz. 593, Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dn. 20.06.1928 r. o pieczęciach urzędowych). Przepisów o pieczęciach urzędowych z 1928 roku, w przeciwieństwie do Rozporządzenia 1927, nie dotknęły zasadnicze zmiany i nowelizacje. Może w tym poruczeniu należałoby doszukiwać się właśnie takiej intencji ustawodawcy. Istnieje prawdopodobieństwo, że w planach było opublikowanie znówelizowanej wersji Rozporządzenia 1928 r., stąd mogła pojawić się zmiana w art. 24. przekazująca te kompetencje Radzie Ministrów. Nie ma niestety dowodów na potwierdzenie tego przypuszczenia. Jeśli w istocie takie były plany ustawodawcy, nie zdążył on ich zrealizować. Trzeba podkreślić, że omawiane poruczenie pochodzi z 1937 roku, jednolity tekst rozporządzenia nosi datę 12 października 1938 roku, ale w rzeczywistości został opublikowany dopiero z numerze 2. Dziennika Ustaw z roku 1939. Możliwe zatem, że wprowadzenie takiego planu w życie pokrzyżował wybuch II wojny światowej.

⁵⁷ Dz. U. 1937, nr 17, poz. 111, art. 1, pkt. 6.

⁵⁸ *Dział Urzędowy. Protokół posiedzeń VI-jej sesji Rady Archiwalnej w dn. 19 i 20 grudnia 1928 r.*, „Archeion”, 5, 1929, s. 19-20; *Dział Urzędowy. Protokół posiedzeń VII-jej Sesji Rady Archiwalnej w dn. 28-29 marca 1930 r.*, „Archeion”, 8, 1930, s. 25; K. Kuczyński, L. Pułłowski, *Udział archiwów państwowych w tworzeniu herbów okresu międzywojennego*, „Archeion”, 82, 1987, s. 97-137; Z. Piech, *Uwagi Adama Chmiela...*, s. 156-157; *Protokół posiedzenia komisji do sprawy herbów województw, powołanej przez VI sesję Rady Archiwalnej dnia 20 grudnia 1928 roku*, w: *Orzeł Biały*, t. 2, s. 406-408.

że *de facto* czas przejściowy wymiany starych pieczęci na nowe, dla jednostek samorządu terytorialnego, był nieskończony.

Za ostatni akt procesu formowania się prawa sfragistycznego II Rzeczypospolitej można uznać ukazanie się Obwieszczenia Prezesa Rady Ministrów z dn. 12 października 1938 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dn. 13 grudnia 1927 r. o godłach i barwach państwowych oraz o oznakach, chorągwiach i pieczęciach. I choć mogłoby się wydawać, że publikacja jednolitego tekstu aktu prawnego nie wymaga komentarza warto jednak zwrócić uwagę na dwie kwestie. Trzeba bowiem mieć na uwadze, że w związku z wprowadzonymi zmianami, niektóre zapisy zostały rozszerzone, inne z kolei usunięto, ujednolicenie tekstu rozporządzenia wiąże się więc ze zmianą numerów poszczególnych artykułów. Jest to istotne z punktu widzenia odwoływania się do zapisów prawa. W związku z tym, że w zdecydowanej większości, w swojej pracy odnoszę się do rozporządzenia w wersji z 1927 roku bądź aktów je zmieniających, nie zaś samego tekstu ujednoliconego, dlatego powołuję się na numery artykułów z roku 1927 właśnie⁵⁹.

Druga kwestia jest mniej istotna w kontekście prawa sfragistycznego, warto jednak zauważyć pomyłkę, przeoczenie bądź niekonsekwencję ustawodawcy. Na zmiany w Rozporządzeniu z 1927 roku wpływ miały nie tylko omówione powyżej akty prawne, ale również Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dn. 24 listopada 1937 r. o znakach wojska i marynarki wojennej. Wspomniany dekret sprawił, że z Rozporządzenia 1927 usunięte zostały artykuły od 6. do 11. dotyczące chorągwi i sztandarów. W związku z tym, zgodnie z pkt. b) art. 25. tego dekretu z tytułu Rozporządzenia powinno zostać usunięte słowo *chorągwiach*⁶⁰. Zatem jednolity tekst Rozporządzenia opublikowany w Dzienniku Ustaw w 1939 roku został ogłoszony pod błędnym tytułem.

⁵⁹ Tytuł IV poświęcony pieczęciom w Rozporządzeniu z 1927 obejmował artykuły od 15. do 20. W tekście ujednoliconym z 1938 r. nastąpiło przesunięcie i tytuł IV poświęcony pieczęciom zawiera artykuły od 10. do 14, patrz. Dz. U. 1939, nr 2, poz. 8, Obwieszczenie Prezesa Rady Ministrów z dn. 12. 10. 1939 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 13 grudnia 1927 r. o godłach i barwach państwowych oraz o oznakach, chorągwiach i pieczęciach, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19390020008>, dostęp: 26.11.2023.

⁶⁰ Dz. U. 1938, nr 5, poz. 32, Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dn. 24 listopada 1937 r. o znakach wojska i marynarki wojennej, art. 25, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19380050032>, dostęp: 17.12.2023.

2.2. Prawo a praktyka

Gdyby nie fakt, że praktyka kancelaryjna zawsze pozostaje w jakimś stopniu w rozbieżności z literą prawa, na powyższym opisie mogłabym zakończyć stwierdziwszy, że jest to obraz dwóch, następujących po sobie systemów sfragistycznych, funkcjonujących w Polsce doby 20-lecia międzywojennego. Jednakże tak nie było. Dlatego należy w tym miejscu przedstawić kilka słów uzupełnienia z ilustrującymi je przykładami. Jeśli mówimy o sfragistyce II RP musimy mieć świadomość, że nie mówimy o dwóch, odrębnych systemach, i sytuacji, w której jeden zastąpił drugi. Mówimy w istocie o nadsystemie, na który złożyło się kilka systemów sfragistycznych wraz ze swoimi podsystemami (w kontekście rozważań nad złożonością systemów zob. rozdział 1). Po pierwsze należy pamiętać, że zanim kwestie pieczęci nowego bytu państwowego unormowała ustawa z 1919 roku funkcjonowały pieczęcie legitymizowane przez Tymczasową Radę Stanu i Radę Regencyjną. Ten system pieczęci również wszedł w skład nadsystemu sfragistycznego II RP. Trzeba też pamiętać, że system, który stworzyła Ustawa z 1919 roku nie przestał funkcjonować z normatywnym wejściem w życie systemu z Rozporządzenia 1927 r., a ten z kolei tego dnia wcale nie wszedł w życie, zrobił to dużo później i też nie w pełni, formalnie zaś funkcjonował aż do 1955 roku⁶¹. Zarysowany powyżej proces kształtowania się systemu sfragistycznego (wyższego rzędu z jego podsystemami) II RP będę starała się zobrazować w dalszych częściach pracy, analizując bardziej szczegółowo konkretny przykład jakim jest system sfragistyczny administracji na ziemiach byłego zaboru pruskiego na przykładzie systemu Urzędu Wojewódzkiego Pomorskiego w Toruniu, który jest główną osią prowadzonych rozważań.

Nim jednak do tego przejdę kilka przykładów ilustrujących kształtowanie się państwowego systemu sfragistycznego na różnych szczeblach administracji. W aktach Prezydium Rady Ministrów (dalej: PRM) znajdujących się w zasobie Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN) zachowała się dokumentacja, na podstawie której można zobrazować system pieczęci najwyższych władz stworzony Ustawą 1919. Akta zgromadzone w zespole Prezydium Rady Ministrów rzucają światło na to jak wyglądała praktyka używania pieczęci urzędowych

⁶¹ Logicznym byłoby przyjęcie założenia, że wybuch wojny oraz idąca z nią w parze okupacja zakończyły funkcjonowanie systemu sfragistycznego II RP. Owszem system ten stracił pewną ciągłość w tym czasie, niemniej swego rodzaju przedłużenie trwania tego systemu wiązało się z używaniem pieczęci z Orłem Białym przez emigracyjne władze i urzędy oraz jednostki wojskowe. Należy też zaznaczyć, że po wojnie również nowe władze, choć w uszczerbionej formie, posługiwały się wzorem orła z 1927 r. Formalnie zaś Rozporządzenie 1927 zostało uchylone 31 grudnia 1955 r. dekretem z 7 grudnia 1955 r. o godle i barwach Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej oraz o pieczęciach państwowych. Szerzej na ten temat zob.: M. Adamczewski, *Sfragistyka państwowa i samorządowa*, s. 99-105.

w początkowym okresie istnienia państwa polskiego. Wobec braku przepisów szczegółowych do Ustawy 1919 Prezydium Rady Ministrów, ministerstwa jak i podległe im urzędy starały się znaleźć rozwiązania, które by uporządkowały stan rzeczy. Dlatego też znajdujemy pisma kierowane do władz naczelnych z prośbą o doprecyzowanie ducha przepisów wynikających z Ustawy 1919 albo zestawienia wskazujące na to, jak według poszczególnych ministerstw i urzędów powinien wyglądać system sfragistyczny władz i urzędów im podległych.

Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej 15 marca 1920 r. skierowało do PRM pismo, w którym odwołując się do tego, że Ustawa 1919 wprowadziła wzór pieczęci dla władz i urzędów państwowych, zapytało o to czy prawo posługiwania się pieczęcią wzór No 3 przysługuje tylko władzom naczelnym i urządom państwowym (jak ministerstwa, urzędy autonomiczne itp.) czy również urządom bezpośrednio podległym ministerstwu (jak np. obwodowe inspektoraty pracy, urzędy pośrednictwa pracy, delegatury itp.). Prośba o udzielenie wyjaśnienia w tej sprawie jak i odpowiedzi na pytanie jak powinien być skomponowany napis otokowy tych pieczęci była podnoszona przez to Ministerstwo jeszcze dwukrotnie w lipcu tamtego roku⁶². W podobnym tonie Ministerstwo Kolei Żelaznych w listopadzie 1921 roku zwróciło uwagę, że Ustawa 1919 usankcjonowała pieczęć dla władz i urzędów państwowych, ale nie ma dla niej postanowień szczegółowych, którym urządowi, w jakich sprawach i okolicznościach przysługuje prawo posługiwania się tą pieczęcią. A ponieważ urzędy kolejowe używają pieczęci z *orłem polskim* wielorako i to do aktów i zarządzeń małej wagi, co jak podkreślono w piśmie, obniża do pewnego stopnia autorytet władzy i doniosłość zarządzeń natury zasadniczej, Ministerstwo prosiło o rozpatrzenie sprawy i wydanie odpowiedniego zarządzenia obowiązującego wszystkie władze administracji w tym kolejowe I i II instancji⁶³.

Jednostka aktowa, w której znajdujemy wskazaną wyżej korespondencję zawiera również szereg odpowiedzi na pytanie, które wypłynęło ze strony Prezydium Rady Ministrów. Dnia 2 sierpnia 1920 r. z PRM wyszedł okólnik z prośbą o wyrażenie opinii jakie urzędy powinny mieć prawo posługiwania się pieczęciami urzędowymi określonymi w Ustawie 1919 jako wzór No 3. Najprawdopodobniej był to jeden z pierwszych kroków, by udzielić odpowiedzi na tego rodzaju pytania, które zadawały wskazane wyżej ministerstwa, a zarazem część przygotowań Prezydium Rady Ministrów do stworzenia przepisów szczegółowych dla Ustawy 1919. Pisma poszczególnych ministerstw i władz, jak m.in. Głównego Urzędu Likwidacyjnego, Generalnego Delegata Rządu we Lwowie, Głównego Urzędu Ziemskiego i

⁶² AAN, PRM, sygn. 4.45/IV Rkt. 45, t. 3, s. 37, 41-42.

⁶³ Tamże, s. 85.

in. zawierają przeważnie listy podległych im urzędów, które w odczuciu tych władz powinny posiadać prawo posługiwania się pieczęciami wzór No 3 (zob.: Aneks źródłowy nr 1, 2 i 3). Z mojego punktu widzenia bardzo interesująca jest obszerna lista przedstawiona przez Ministerstwo byłej Dzielnicy Pruskiej (zob.: Aneks źródłowy nr 4). Zawiera ona bowiem szereg rozmaitych urzędów, reprezentujących szeroki wachlarz kompetencji. Choć na pierwszy rzut oka tak obszerna lista może dziwić i rodzić pytanie, dlaczego Ministerstwo b. Dzielnicy Pruskiej widzi w zakresie swojego zwierzchnictwa sądy czy Okręgowe Urzędy Ziemskie, to należy pamiętać, że nie było to typowe ministerstwo zajmujące się jednym zakresem rzeczowym. Ministerstwo to sprawowało pieczę nad ziemiami byłego zaboru pruskiego, czyli ówczesnymi województwami pomorskim i poznańskim. Celem jego działania było przygotowanie tych ziem wejścia w tworzony i ujednolicony świat administracji II RP. W związku z czym pozostawał tak szeroki zakres jego kompetencji.

We wspomnianej jednostce aktowej jest jeszcze kilka pism, na które warto zwrócić szczególną uwagę. Na przykład Ministerstwo Zdrowia Publicznego w korespondencji z 16 października 1920 r. przedstawiło problem prawny jaki wynikał z przepisów dotyczących tymczasowej organizacji władz I i II instancji. Chodzi mianowicie o to, że w myśl tych przepisów, funkcjonowały organy, którym *de facto* prawo posługiwania się pieczęcią urzędową nie przysługuje, ale w związku z poruczeniem im pewnych kompetencji oraz charakterem ich działalności – np. wystawianie zaświadczeń przez lekarzy państwowych – wskazanym i praktycznym powinno być udzielenie również im prawa posługiwania się pieczęciami urzędowymi, w określonym zakresie. W opinii Ministerstwa legenda pieczęci powinna zawierać obok nazwy urzędu również nazwę kierownika⁶⁴. W sprawie legendy wypowiedziało się również Min. Rolnictwa i Dóbr Państwowych zaznaczając, że powinna ona zawierać *oznaczenie organu wykonawczego urzędu*⁶⁵. Z kolei Ministerstwo Kolei Żelaznych zaznaczyło, że dla ministerstwa powinny być przewidziane dwie pieczęcie, jedna wskazująca w legendzie na ministra [organ władzy] i druga wskazująca na ministerstwo [urząd], w przypadku zaś urzędów I i II instancji legenda powinna zawierać tylko nazwę urzędu, nie zaś wskazanie na jego kierownika⁶⁶. Również Ministerstwo Spraw Wewnętrznych przyjęło takie stanowisko, uznając, że legenda powinna wskazywać na urząd nie zaś jego kierownika⁶⁷. Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w swojej odpowiedzi przedstawiło analizę

⁶⁴ Tamże, s. 43-46.

⁶⁵ Tamże, s. 47-48.

⁶⁶ Tamże, s. 57.

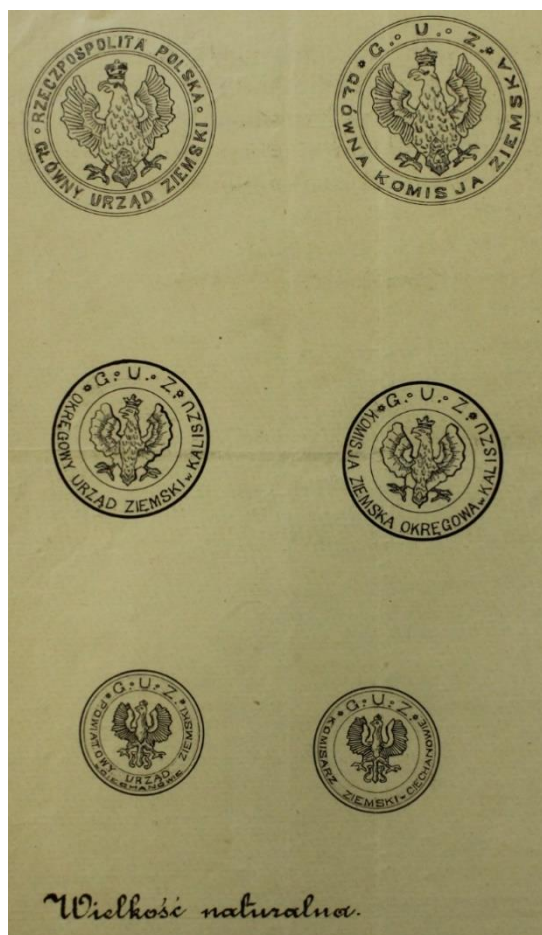
⁶⁷ Tamże, s. 70-71.

zapisów Ustawy 1919 i podkreśliło, iż wynika z nich, że wszystkie urzędy i władze państwowe używają [mają prawo posługiwać się] pieczęci według wzoru No 3. W przypadku zaś legend pieczęci Ministerstwo przedstawiło rozróżnienie na legendy pieczęci urzędów jednoosobowych gdzie występują wskazania typu: starosta, konsul, inspektor oraz legendy urzędów wieloosobowych jak np. Izba Kontroli czy Komisja Ziemska⁶⁸.

Obszerna i interesująca jest odpowiedź Prezesa Głównego Urzędu Ziemskiego z 3 września 1920 r. Jako urzędy spośród podległych sobie, które powinny posiadać prawo posługiwania się pieczęcią urzędową wymienił: Główny Urząd Ziemski, Główną Komisję Ziemską, Okręgowe i Powiatowe Urzędy Ziemskie oraz Okręgowe Komisje Ziemskie i Komisarzy Ziemskich. Ponadto wyjaśnił, że ze względu na to, iż wydawane przez Komisje Ziemskie dokumenty mają charakter orzeczeń i wyroków sądowych, to choć działają przy Głównym i Okręgowych Urzędach Ziemskich, powinny posiadać prawo do oddzielnych pieczęci [o odrębnych legendach]. Podobnie Komisarze Ziemscy powinni posiadać odrębne od Powiatowych Urzędów Ziemskich pieczęcie, a to ze względu na przejęcie przez nich kompetencji byłych komisarzy włościańskich, które to kompetencje nie wchodzą z zakres Powiatowych Urzędów Ziemskich. W dalszej części pisma podano informację, że 62. Komisarjaty Ziemskie i wszystkie Okręgowe Komisje Ziemskie zostały już zaopatrzone w pieczęcie, których wzory i wielkości przedstawia załącznik do pisma. Ze względów oszczędnościowych według Prezesa Głównego Urzędu Ziemskiego nie powinno się już wprowadzać zmian w tym zakresie⁶⁹. Co warto zaznaczyć to fakt, iż przedstawiony na graficznym załączniku wizerunek Orła Białego choć jest niewątpliwie inspirowany tym z ustawowego wzoru to jednak nie jest z nim w pełni zgodny. Najistotniejszą różnicą jest to, że zaprezentowany wzór pieczęci dla Okręgowych Urzędów Ziemskich oraz Okręgowych Komisji Ziemskich przedstawia orła ukoronowanego koroną otwartą, nie zaś jak przewidywał wzór Ustawy 1919 koroną zamkniętą. Ze względu na fakt, że przedstawione wzory nie są odciskami pieczęci, a rysunkami trudno orzec jaka dokładnie korona została zaprezentowana na wzorach pieczęci powiatowego urzędu ziemskiego i komisarza ziemskiego. Ponadto na wzorach dwóch ostatnich pieczęci uwagę zwraca również rysunek ogona orła, który odpowiada wzorowi orła królewsko-polskiego, nie zaś wzorowi z Ustawy 1919. Na podkreślenie zasługuje również fakt zróżnicowania rozmiarów pieczęci w zależności od szczebla jaki zajmował dany urząd w strukturze podległej Prezesowi Głównego Urzędu Ziemskiego.

⁶⁸ Tamże, s. 51.

⁶⁹ Tamże, s. 52-54.

Il. 4. Wzory pieczęci dla Głównego Urzędu Ziemiańskiego i jednostek mu podległych;
AAN, PRM, sygn. 4.45/IV Rkt. 45, t. 3, s. 54, fot. J. Jankowska

W reakcji na podnoszone niejasności w zakresie uprawnień do korzystania z pieczęci wzór No 3 oraz ze względu na fakt odciskania przez urzędy pieczęci na dokumentach różnego znaczenia prawnego, PRM w lutym 1921 r. wystosowało do wszystkich ministerstw i urzędów głównych w Warszawie kolejne pismo, tym razem z prośbą o podanie do wiadomości, które z władz i urzędów im podległych używają wprowadzonej pieczęci oraz na jakich dokumentach jest ona odciskana⁷⁰. Kierowane do PRM odpowiedzi prezentują różny stopień głębi informacyjnej. Znaleźć tam możemy tak lakoniczne sformułowania jak te, że pieczęci urzędowych używa się do odciskania na dokumentach *wyjatkowego znaczenia prawnego* lub *różnego znaczenia prawnego*. W zdecydowanej większości odpowiedzi udzielane w zakresie rodzajów pieczętowanych dokumentów można sprowadzić do następujących grup:

- dokumenty poświadczające/tworzące jakiś stan prawny
(zaświadczenia/świadcstwa/decyzje, umowy);

⁷⁰ Tamże, s. 84.

- ważna korespondencja z władzami;
- dokumenty finansowe (asygnacje, umowy pieniężne, чеki i rachunki, listy płac);
- listy przewozowe.

Obszerną dokumentację przedstawiło Ministerstwo Robót Publicznych, które przesłało 28. załączników zawierających odpowiedzi, na pytanie o używane pieczęci, udzielone przez urzędy podległe Ministerstwu. Ministerstwo zaznaczyło, że w związku z nieuregulowaniem kwestii form, tła oraz napisów na pieczęciach podległych mu urzędów jak i tego na jakich dokumentach mają one być odciskane panuje w tym obszarze chaos. Ze sprawozdań wynika, że urzędy posługują się różnymi pieczęciami, a to na jakich dokumentach są one odciskane zależy od decyzji ich kierowników⁷¹. Wspominany chaos nie dotyczył tylko urzędów podległych Ministerstwu Robót Publicznych, a obraz taki wynika z całej analizowanej jednostki archiwalnej. W aktach możemy znaleźć odpowiedzi zawierające zestawienia odcisków czy opisy pieczęci używanych przez urzędy udzielające odpowiedzi na pytanie Prezydium Rady Ministrów. Niektóre z nich są bardzo szczegółowe i zawierają adnotacje objaśniające do jakich celów są używane dane rodzaje pieczęci, inne wskazują nawet z czyjej inicjatywy czy na podstawie jakich zarządzeń dane pieczęcie zostały wprowadzone do obiegu. Takich odpowiedzi udzieliły np. Okręgowe Dyrekcje Robót Publicznych dla województw krakowskiego, kieleckiego czy tarnopolskiego⁷².

⁷¹ AAN, PRM, sygn. 4.45/IV Rkt. 45, t. 4, s. 17.

⁷² Tamże, s. 20-22, 24-25, 28-29.

Tablica pieczęci używanych w Okręgowej Dyrekcji Robót Publicznych w Tarnopolu. ¹		
L. p.	Odcisk	Objaśnienia użycia
1.		Jest w przechowaniu i służy wyłącznie do <u>użytku</u> Dyrektora Okręgowej Dyrekcji Robót Publicznych bywa wyciskana na dokumentach wymagających korektury.
2.		Jest przechowana w Dyrekcji Urzędów pomocniczych i wyciska się ją na dokumentach za podpisem Dyrektora Okręgowej Dyrekcji Robót Publicznych na asygnatach, oraz na posyłkach pocztowych.
3.		
4.		Służą do użytku Oddziału rachunkowego i przy asygnacjach.
5.		

Il. 5. Tablica pieczęci używanych w Okręgowej Dyrekcji Robót Publicznych w Tarnopolu;
AAN, PRM, sygn. 4.45/IV Rkt. 45, t. 4, s. 29, fot. J. Jankowska

W tym miejscu warto zwrócić uwagę na fakt, że niektóre urzędy jak np. Dyrekcja Robót Publicznych dla województwa tarnopolskiego udzielając odpowiedzi wyraźnie wyartykułowała, że używane przez nią pieczęcie nie odpowiadają ustawowemu wzorowi, choć jak można to dostrzec na załączonym do pisma wykazie rysunek Orła Białego jest bardzo zbliżony do tego, który przedstawia wzór No 3, choć odciski różnią się od urzędowych wzorów rozmiarami i kształtem⁷³. Z kolei te z urzędów, które nie pisały wprost o tym, że pieczęcie przez nie używane odpowiadają bądź nie wzorowi No 3, a nie dołączały ich odcisków pozostawiały w sferze domysłu, na ile pieczęcie z *herbem państwowym* czy *orłem polskim* odpowiadały wizerunkowi przedstawionemu w Ustawie 1919. Takiej odpowiedzi udzieliła np. Dyrekcja I Okręgu Rzek Żeglownych pisząc, że *pieczęci wzór No 3 nie posiada wcale, używa się pieczęci z orłem polskim i nazwą urzędu [w otoku], o mniejszych niż wzór No. 3 i niejednakowo wielkich średnicach odpowiednio do celu, do którego są używane*⁷⁴. Zdarzają się też pisma, z których wynika, że urząd udzielający odpowiedzi nie posiadał w danym momencie i nie używał żadnej

⁷³ Tamże, s. 28.

⁷⁴ Tamże, s. 45.

pieczęci urzędowej. Wynika to m.in. z korespondencji z Okręgowymi Dyrekcjami Robót Publicznych dla województwa nowogrodzkiego⁷⁵ i dla województwa wołyńskiego⁷⁶.

Równie obszernej odpowiedzi w zakresie departamentów ministerstwa oraz podległych sobie urzędów i agend, które używają pieczęci z herbem państwowym udzieliło Ministerstwo Przemysłu i Handlu w piśmie z 24 lutego 1922 r. (zob.: Aneks źródłowy nr 3). Warto też odnotować, że Ministerstwo zwróciło uwagę na potrzebę wydania przez PRM szczegółowej instrukcji w kwestii używania przez urzędy pieczęci wzór No 3. Ponadto skierowało do PRM następujące pytania:

- czy departamenty Ministerstw mogą używać pieczęci okrągłej z godłem państwa i nazwą departamentu w otoku;
- czy pieczęcie urzędów autonomicznych muszą być zgodne z rozmiarem ustawowym oraz czy mogą używać w legendzie nazwy ministerstwa, któremu podlegają;
- czy dla władz urzędów prowincjonalnych (I i II instancji) nie należałoby wprowadzić innego wzoru niż No 3⁷⁷.

Z przytoczonych powyżej przykładów wyraźnie wynika, że na początku lat 20. XX wieku pojawiła się potrzeba dookreślenia zasad używania pieczęci urzędowych oraz wskazania jakim organom oraz urzędom w strukturach administracji państwa miałyby przysługiwać prawo posługiwania się nimi. Jak napisałam w pierwszej części tego rozdziału prace nad nowelizacją Ustawy 1919 zostały podjęte, a potrzeba dookreślenia przepisów odnoszących się do pieczęci była dostrzegalna zarówno dla Prezydium Rady Ministrów jak i wszystkich resortów. Niemniej stan swego rodzaju zawieszenia sprawiał, że jak wykazano powyżej pieczęcie urzędowe funkcjonowały w najrozmaitszych formach zarówno pod względem rysunku Orła Białego, kształtów pieczęci jak i ich rozmiarów. Warto szczególnie podkreślić fakt jakim było samowolne różnicowanie rozmiarów, ale też kształtów pieczęci przez władze i urzędy, co wynika z omawianej dokumentacji aktowej. Czasami było to tylko nieznaczne rozróżnienie, jak w przypadku pieczęci urzędów I i II instancji podległych Ministerstwu Rolnictwa i Dóbr Państwowych, które wskazało, że posługują się one pieczęciami nie przekraczającymi średnicą 42 mm⁷⁸ czy jak informował Naczelnny Nadzwyczajny Komisariat do walki z epidemiami – podległe mu ekspozytury i państwowe szpitale epidemiczne używały pieczęci wzór No 3, ale

⁷⁵ Tamże, s. 23.

⁷⁶ Tamże, s. 34.

⁷⁷ Tamże, s. 80-81.

⁷⁸ Tamże, s. 6-7.

w mniejszych niż ustawowe rozmiarach⁷⁹. Niekiedy jak w przypadku Głównego Urzędu Ziemskiego czy Okręgowej Dyrekcji Robót Publicznych dla województwa krakowskiego⁸⁰ dochodziło do wewnętrznej hierarchizacji pieczęci w zakresie struktury podległej danej władzy. Praktyka ta dowodzi, że urzędy podległe władzom naczelnym odczuwały potrzebę odróżnienia używanych przez siebie pieczęci od pieczęci władz zwierzchnich. Ta chęć oddania przez rozmiar pieczęci jej miejsca w strukturze systemu sfragistycznego wydaje się naturalna.

Powyżej został zarysowany proces kształtowania się uzusu pieczęci urzędowych w kontekście Ustawy 1919 w obrębie władz resortowych i podległych im organów. W tym miejscu warto jeszcze przyrzeć się bardziej dokładnie jednej z władz naczelnych: Prezydium Rady Ministrów. Obraz systemu sfragistycznego tej władzy w pierwszej połowie lat 20. XX wieku przedstawiają akta własne Prezydium. Jednostka archiwalna poświęcona używaniu i przechowywaniu pieczęci urzędowych dostarcza informacji, które pozwalają wejrzeć w ten podsystem⁸¹. Z dnia 16 października 1923 r. pochodzi zarządzenie wewnętrzne Prezesa Rady Ministrów w wymienionych wyżej sprawach⁸² (zob.: Aneks źródłowy nr 5). Zarządzenie to w punkcie 1. wymienia pieczęcie jakie otrzymali do użytku naczelnicy wydziałów administracyjnego, finansowo-gospodarczego oraz kancelarii PRM. W punkcie tym wskazano również zalecenia dotyczące przechowywania i używania pieczęci urzędowych. Określono również, że zamówienie nowych pieczęci może nastąpić jedynie po zasięgnięciu opinii Podsekretarza Stanu. Punkt 2. zarządzenia odnosił się do przechowywania i używania parasigillów. Na zakończenie w zarządzeniu znalazło się polecenie by naczelnicy wydziałów i naczelnik kancelarii przedstawili wykaz używanych w wydziałach parasigillów (określonych w zarządzeniu jako *pieczęcie podłużne*).

Wskazana powyżej jednostka zawiera odpowiedzi poszczególnych wydziałów na powyższe zarządzenie PRM, zawierające informacje o pieczęciach będących w ich posiadaniu. Najbardziej obrazowa jest odpowiedź Wydziału Finansowo-Gospodarczego, który w myśl kompetencji wynikających z zarządzenia wewnętrznego posiadał własne pieczęcie do użytku urzędowego, pieczęcie zapasowe, matryce pieczęci oraz wycofane z użycia tłoki, które stanowiły *zbiory archiwalno-muzealne*⁸³, o których mowa w zarządzeniu PRM. Pismo z 1

⁷⁹ Tamże, s. 8.

⁸⁰ Tamże, s. 22.

⁸¹ AAN, PRM, sygn. 3.5/III 16972.23, b.p.

⁸² Tamże.

⁸³ W ostatnim ustępie zarządzenia PRM z dn. 16 października 1923 r. z sprawie używania i przechowywania pieczęci urzędowych w Prezydium Rady Ministrów wskazano, że do Wydziału finansowo-gospodarczego należy zwrócić pieczęcie z legendą: „Prezydent Ministrów” w *celach archiwalno-muzealnych*. Użyte przez PRM

lutego 1924 zawiera trzy arkusze odcisków pieczęci będących w posiadaniu Wydziału Finansowo-Gospodarczego.

Są to następująco:

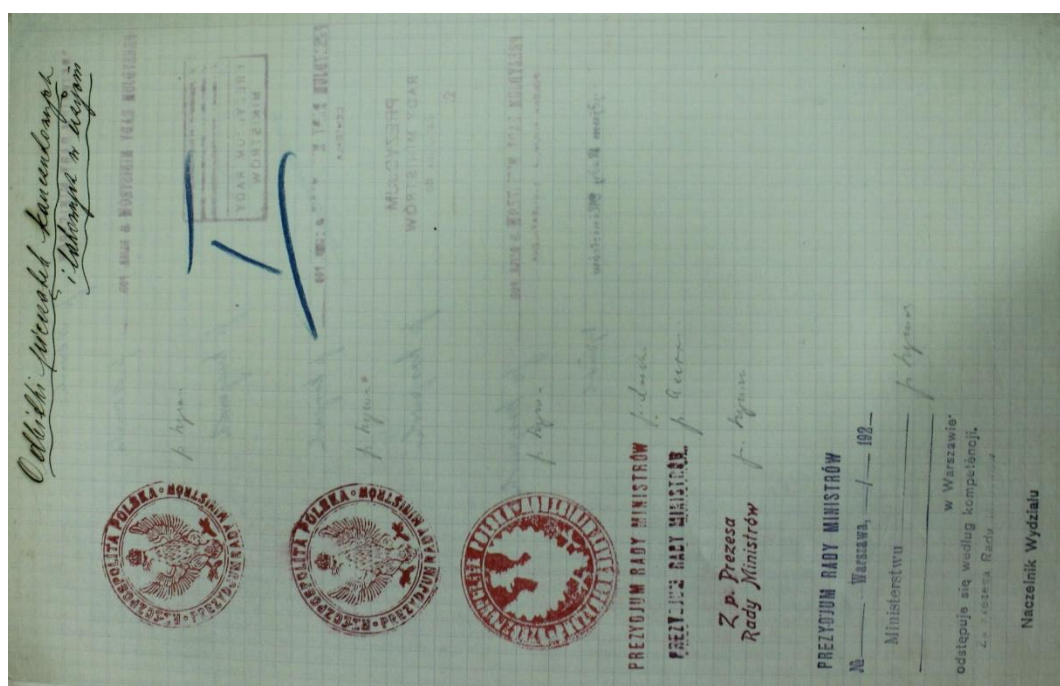
I Odciski pieczętek kauczukowych i lakowych w użyciu

II Odbitki pieczętek kauczukowych w rezerwie

III Odbitki matryc

Z arkusza pierwszego wynika, że w użyciu Wydziału Finansowo-Gospodarczego PRM były trzy pieczęcie urzędowe oraz trzynaście parasigillów (nazywanych w zarządzeniu *pieczęciami podłużnymi*). Pieczęcie urzędowe to w istocie dwa egzemplarze pieczęci tuszowych Prezydium Rady Ministrów oraz jeden egzemplarz pieczęci do laku, wszystkie trzy o śr. 48 mm. Arkusz drugi zawiera odciski czterech pieczęci: dwóch egzemplarzy pieczęci według wzoru No 1 z Ustawy 1919, czyli pieczęci Rzeczypospolitej Polskiej do aktów prawno-państwowych (wym. 74-72 mm śr.) oraz egzemplarza pieczęci Prezesa Rady Ministrów i pieczęci Prezydium Rady Ministrów, obie mające 47 mm śr. W arkuszu trzecim znalazły się odciski matryc pieczęci do aktów prawno-państwowych (75 mm śr.), Prezesa Rady Ministrów (48,5 mm śr.), Prezydium Rady Ministrów w dwóch rozmiarach (50 mm śr. i 26 mm śr.) i ponadto odciski matryc pieczęci suchej bez legendy (78 mm śr.) oraz samego wizerunku godła (wym. 34x27 mm).

określenie jest niejasne, nie wiadomo bowiem czy docelowo chodziło o przekazanie wycofanych z użycia pieczęci jakiejś konkretnej instytucji o charakterze archiwalno-muzealnym czy też intencją PRM było stworzenie takiego zbioru w swoich strukturach.

Il. 6. I Odciski pieczęci kauczkowych i lakowych w użyciu; AAN, PRM, sygn. 3.5/III 16972.23, b.p., fot. J. Jankowska

Il. 7. III Odbitki matryc; AAN, PRM, sygn. 3.5/III 16972.23, b.p., fot. J. Jankowska

Naczelnik Wydziału Prawnego PRM w piśmie z 22 stycznia 1923 r. informuje, że obejmując obowiązki nie odebrał żadnej pieczęci urzędowej oraz że żadna pieczęć z orłem państwowym nie znajduje się w posiadaniu wydziału. Podobnie Naczelnik Wydziału Personalnego, w styczniu 1924 roku poinformował, że w Wydziale nie ma żadnych pieczęci urzędowych. Wydział Administracyjny na dzień 31 października 1923 r. posiadał dwie okrągłe pieczęcie z napisami: „Prezydium Rady Ministrów” i „Prezydent Ministrów”, przy czym zgodnie ze wspomnianym zarządzeniem wewnętrznym tę drugą przekazano Wydziałowi Finansowo-Gospodarczemu. Przy tej okazji złożono zapotrzebowanie na pieczęć z napisem: Prezes Rady Ministrów. Pismo Naczelnika Kancelarii z 31 października 1923 r. również dostarcza informacji o pieczęciach przekazanych Wydziałowi Finansowo-Gospodarczemu. Były to: duplikat pieczęci państwowej z napisem: Rzeczpospolita Polska oraz dwa egzemplarze (metalowy do laku i kauczukowy do tuszu) pieczęci z napisem: „Rzeczpospolita Polska Prezydent Ministrów”. Z dalszej części pisma dowiadujemy się, że w Kancelarii na ten moment znajdowały się następujące pieczęcie:

- Pieczęć państwowa kauczukowa;
- Pieczęć państwowa metalowa do laku (te dwie przechowywane w kasie żelaznej);
- Pieczęć kauczukowa z napisem: „Prezydium Rady Ministrów”;
- Pieczęć metalowa do laku z napisem: „Prezydium Rady Ministrów”;
- Pieczęć kauczukowa z napisem: „Prezes Rady Ministrów”
(trzy powyższe przechowywane pod osobistym zamknięciem Naczelnika Kancelarii);
- Parasigilla: pieczęć okrągła z napisem: stempel listowy raz podłużna z napisem: „Prezydium Rady Ministrów” [pieczęć nagłówkowa] (te dwie przechowywane pod zamknięciem u kierowniczkę expedytu).

Przytoczone powyżej informacje z odpowiedzi poszczególnych wydziałów i kancelarii PRM pokazują, że polecenie przedstawienia wykazów używanych pieczęci zostało potraktowane szerzej niż to wynikało z samego zarządzenia. Wspomniane zalecenie dotyczyło bowiem *pieczęci podłużnych* (pieczęci napisowych z napisami: „Prezydium Rady Ministrów” lub „Prezes Rady Ministrów”, chodziło zatem o parasigilla). Nie można wykluczyć, że w zamyśle Prezesa Rady Ministrów istotnie chodziło o wykaz pieczęci urzędowych i parasigillów używanych w wydziałach PRM, a w redakcji tekstu zarządzenia omyłkowo zabrakło wskazania również pieczęci urzędowych. Niemniej dzięki szerokiemu potraktowaniu polecenia Prezesa

Rady Ministrów, zebrane w tej jednostce archiwalnej odpowiedzi na jego zarządzenie zyskujemy informacje o pieczęciach urzędowych tworzących w tym czasie system sfragistyczny PRM.

Warto zwrócić uwagę na fakt, że ze wspomnianego zarządzenia wewnętrznego jak i sprawozdania Wydziału Finansowo-Gospodarczego wypływa informacja o ciekawej kategorii pieczęci – pieczęciach rezerwowych czy in. zapasowych. Taka praktyka jest raczej rzadko spotykana, dlatego zastanawia jaka była intencja utworzenia takiej formy pieczęci. Może ze względu na rangę tych organów w hierarchii administracji państwowej, Prezydium Rady Ministrów chciało zapewnić sobie ciągłość pracy kancelaryjnej na wypadek zużycia się stempli wykonanych z kauczuku, które jak wiadomo przy intensywnym użytkowaniu, w stosunku do tłoków metalowych, dość szybko ulegają zniszczeniom. Inną przyczyną mogły być trudności zaopatrzeniowe w nowe typariusze. Sugerować może to pismo z Kancelarii PRM do Ministerstwa Spraw Zagranicznych w sprawie pieczęci do aktów prawno-państwowych dla protokołu dyplomatycznego. W piśmie tym oprócz stwierdzenia, że PRM zgadza się z Dyrektorem Protokołu Dyplomatycznego, iż wskazanym jest aby dysponował on pieczęcią wzór No 1 pojawia się też informacja o tym, że dotychczasowe starania PRM o nabycie takiej pieczęci przyniosły ujemny wynik. Wobec czego skierowano do Ministerstwa prośbę o zasięgnięcie informacji, za pośrednictwem polskiego przedstawicielstwa w Wiedniu, o tym czy przyrząd do wyciskania takiej pieczęci byłby tam dostępny i jakie były by koszty sporządzenia pojedynczych sztanc do pieczęci⁸⁴. Co prawda pismo to pochodzi prawdopodobnie z 1921 roku⁸⁵, zaś akta mówiące o istnieniu pieczęci zapasowych pochodzą z lat 1923-1924, można zatem przypuszczać, że na tym etapie problemy techniczne związane z krajową produkcją typariuszy były już rozwiązane.

Powód istnienia zapasowych egzemplarzy pieczęci mógł być również bardziej prozaiczny i wynikać z faktu, że na początkowym etapie realizacji postanowień Ustawy 1919 zamówiono określoną liczbę poszczególnych typariuszy, nie mając pewności jak rozłoży się np. organizacja PRM oraz kto będzie posiadał i w jakim zakresie kompetencje do używania danych rodzajów pieczęci. Wskazywać na to może analiza jednostki sygn. 3.5/III 16972.23, zawiera ona nie tylko wykaz pieczęci i matryc Wydziału Finansowo-Gospodarczego, ale

⁸⁴ AAN, PRM, sygn. 4.45/IV Rkt. 45, t. 3, s. 4-5.

⁸⁵ Trudno jednoznacznie wydatować wspomniane pismo, ponieważ jego treść znajdująca się w aktach własnych PRM jest sporządzona w rękopisie z adnotacją „do wiadomości” i nie zawiera daty. Niemniej cała jednostka aktowa datowana jest na rok 1921 ponadto brudnopis innego pisma znajdującego się na tym samym arkuszu papieru nosi datę 6 maja 1921 r.

również niedatowany wykaz zbiorczy pieczęci w PRM, sprawozdania poszczególnych wydziałów oraz przydział pieczęci poszczególnym wydziałom i kancelarii wynikającą z zarządzenia wewnętrznego. Zestawienie tych danych wskazuje, że w ogólnym rozrachunku w PRM funkcjonowało 10-11 tłoków pieczęci, ale różnie rozkładało się rozlokowanie ich egzemplarzy w poszczególnych komórkach. W związku z tym, że część materiałów z tej jednostki jest niedatowana, trudno wskazać, który porządek był pierwszy. Trzeba też pamiętać o reorganizacjach zachodzących w PRM, z których wynikała nie tylko zmiana liczby i nazw poszczególnych wydziałów, która zapewne skutkowała drobnymi przesunięciami kompetencji, ale również o takich zmianach jak zaprzestanie używania określenia Prezydent Ministrów na rzecz Prezesa Rady Ministrów⁸⁶, co wiązało się z wycofaniem tych pieczęci, a wprowadzeniem nowych, które jest uchwytne w tej jednostce i skutkowało przekazaniem przez Wydział Administracyjny pieczęci z napisem: Prezydent Ministrów do Wydziału Finansowo-Gospodarczego w celach archiwalno-muzealnych.

Na zakończenie tej części rozważań chciałabym jeszcze zatrzymać się nad pieczęciami funkcjonującymi w ramach jednego resortu – Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. Są to egzemplarze wyabstrahowane z dokumentacji aktowej. Przedstawiają one odciski pieczęci używanych w początku lat 20. XX wieku. Zebrane przykłady przedstawiają pieczęcie wykonane według ustawowego wzoru No 3 oraz pieczęcie odwołujące się rysunkiem do orła, którym posługiwała się Rada Regencyjna. Dowodzi to wskazanego wcześniej przenikania się i współegzystowania, na tamten moment, dwóch systemów sfragistycznych; tego który był swego rodzaju spadkiem po władzach przygotowujących podwaliny nowego państwa i tego, który wynikał już z prawodawstwa II RP. Jest to jeden z przykładów pokazujący, że ujednolicenie systemu sfragistycznego nie nastąpiło równocześnie z wprowadzeniem norm prawa je regulującym.

⁸⁶ J. Golcon, *Prezydium Rady Ministrów w latach 1918-1939. Struktura, zakres kompetencji i działalność projektodawcza. (Zarys problemu)*, „Czasopismo prawno-historyczne”, 64, 2012, z. 2, s. 371-390; M. Adamczewski, *Sfragistyka państwowa i samorządowa*, s. 89.

Sygn. 6.4.2165 s. 20, mm,
1922 r.

Sygn. 39.166.2667 bp.,
1921 r.

Sygn. 39.166.2715 s. 164,
1921 r.

Sygn. 39.166.0.1211 s. 23,
1922 r.

Sygn. 39.166.0.1211 s. 23,
1922 r.

Sygn. 39.166.2635 k. 32,
1920 r.

Sygn. 39.166.2635 k. 32,
1920 r.

Il. 8. Zestawienie odcisków pieczęci Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, oprac. J. Jankowska

Zaprezentowane powyżej zestawienie odcisków pieczęci używanych przez jedno z najważniejszych ministerstw jakim było MSW obrazuje stosunek rządzących do kwestii unifikacji systemu sfragistycznego i potwierdza pewną opieszałość. Na podstawie tych przykładów można przypuścić, że w odczuciu władz resortu ważne było wymienienie na zgodne z obowiązującym wzorem pieczęci istotniejszych w hierarchii systemu sfragistycznego. Dowodzą tego pieczęcie o charakterze zamykającym, które mimo zmiany wzoru orła zawierały wyobrażenie orła Rady Regencyjnej. Niemniej cechy formalne pieczęci zgodnych ze wzorem z Ustawy 1919 potwierdzają słuszność argumentów Mennicy Państwowej dotyczących

konieczności centralizacji produkcji pieczęci urzędowych. Poszczególne wzory pieczęci różniły się krojem liter czy kształtem dywizorów. Prawdopodobnie wynikało to z faktu zamówienia pieczęci w różnych zakładach lub odstępu w czasie między tymi zamówieniami. Zachowanie w tych kwestiach konsekwencji było podnoszone przez Mennicę w kontekście spójności i powtarzalności odcisków pieczęci jako cech potwierdzających ich autentyczność. Różnice w rysunku wyobrażenia, kroju pisma i dywizorów wśród odcisków pieczęci jednego resortu mogły budzić zastrzeżenia co do ich autentyczności.

W odniesieniu do powyższego przykładu, jak i wcześniej przytoczonych warto w tym miejscu zasygnalizować refleksję dotyczącą interpretacji symbolu Orła Białego. Patrząc z dzisiejszej perspektywy na pieczęcie, wprowadzone do obrotu urzędowego w danym momencie 20-lecia międzywojennego i na fakt, że część z nich odbiegała formą przedstawienia Orła Białego od tej, przyjętej w określonej chwili w obowiązującym prawie, można dojść do wniosku, że urzędnicy nie respektowali zapisów prawa lub uważali sprawę za mało istotną. Co prowadzi do dość zasadniczej w osądzie konstatacji, że odbiegające rysunkiem orła od obowiązującego wzoru pieczęcie były niezgodne z prawem, a zatem stanowiły swego rodzaju zaburzenie systemu. Lecz jeśli spojrzeć na zagadnienie szerzej, biorąc pod uwagę fakt, że symbol Orła Białego, w rozmaitych formach graficznych, kładziony był na, ogólnie rzecz ujmując, polskich pieczęciach od wieków, można skłonić się ku twierdzeniu, że odbiegające od obowiązujących wzorów pieczęcie II RP w jakimś sensie wpisywały się w ducha stanowionego prawa. W istocie chodziło przecież o Orła Białego, tak wynika z treści Ustawy 1919 i Rozporządzenia 1927. Dopiero po słowach opisujących wizerunek herbu państwa następowała dołączona do normatywów wizualizacja. Może zatem w odczuciu zarówno władz jak i kadry urzędniczej sama wizualizacja była sprawą drugorzędną. Co do zasady zgadzał się fakt, że w polu pieczęci znajdował się Orzeł Biały. Zatem może to, że pieczęcie władz naczelnych i im podległych nie zawsze były zupełnie zgodne z ustawowym wzorem nie było dowodem na inercję władz, a przejawem innego rozumienia istoty rzeczy. Trzeba dopuścić, że dzieląca nas od ówczesnych perspektywa 100 lat ma znaczenie, a interpretacja zapisów prawa ma swoje konotacje z mentalnością i realiami życia osób je interpretujących.

Podobna do omówionej we wcześniejszych partiach tekstu dokumentacja dla okresu po 1927 r. albo nie istnieje albo nie udało się jej odnaleźć podczas kwerendy. Można tłumaczyć to tym, że Rozporządzenie 1927, które wprowadzało nowy wzór herbu państwowego oraz wzory pieczęci urzędowych mówiło wprost o planowanym wprowadzeniu do obrotu prawnego przepisów szczegółowych w zakresie pieczęci, które w postaci Rozporządzenia 1928 pojawiło

się stosunkowo szybko. Prawdopodobnie szczegółowość nowego prawa oraz szybka publikacja przepisów wykonawczych były efektem zebranych doświadczeń i wyciągnięciem przez ustawodawcę wniosków z chaosu, który wywołała wskazywana luka prawna w zakresie norm wykonawczych do Ustawy 1919. Fakt ten jak i przejrzystość tych przepisów czy też ich szczegółowość w zakresie scharakteryzowania nowego systemu sfragistycznego państwa mogły sprawić, że władze naczelne nie widziały potrzeby prowadzenia tak obszernej dokumentacji, jaka powstała we wczesnych latach 20. Jeśli zaś taka potrzeba była przez władze naczelne odczuwalna, należy przypuścić, że taka dokumentacja mogła powstawać jednak w wyniku rozproszenia w poszczególnych resortach, mogła nie zachować się do dzisiaj w tak zwartym korpusie jak ta dotycząca początku lat 20.

Niemniej taka potrzeba uwidoczniła się w jakiś czas po wejściu w życie przepisów z 1927 i 1928 roku. Okazało się, że nowe przepisy prawa nie były jednak wystarczająco precyzyjne i w dalszym ciągu znalazły się pola, które wymagały dookreślenia. Ponadto samo wdrożenie w życie wspomnianych norm okazało się nie być tak łatwe i szybkie jak chyba przewidywał ustawodawca. Świadczy o tym szereg późniejszej dokumentacji, którą w dalszej części pracy prześledzę na przykładach z akt urzędów wojewódzkich.

2.3. Przepisy niższego szczebla regulujące kwestie używania pieczęci urzędowych

W związku z tym, że w początkowej fazie funkcjonowania II Rzeczypospolitej prawo sfragistyczne nie było wystarczająco szczegółowe, kwestią, która niewątpliwie długo pozostawała bez rozstrzygnięcia były zasady używania pieczęci urzędowych. Jak pokazała to analiza dokumentacji PRM, władze naczelne w toku przygotowania się do wydania przepisów szczegółowych zbierały informacje o praktykach kancelaryjnych władz w zakresie używania pieczęci.

Zasad określających biurowe funkcjonowanie pieczęci można by oczekiwać od przepisów kancelaryjnych. Zagadnienie kancelarii w okresie 20-lecia międzywojennego było już podnoszone w literaturze przedmiotu omówionej we wstępie rozprawy. Zajmowali się tym tematem zarówno ówcześni jak i późniejsi badacze. Podobnie jak inne sfery działania nowej państwowości kwestie funkcjonowania administracji stanowiły pole wielu zmian i modyfikacji. Tego jak bardzo intensywnie eksplorowana była to przestrzeń dowodzi fakt istnienia w 20-leciu międzywojennym dziesięciu komisji na rzecz usprawnienia administracji⁸⁷. Działania tych kolegiów, choć miały jeden nadrzędny i wspólny cel jakim było podniesienie wydajności pracy urzędów, były uzależnione od chwili i okoliczności danego czasu. Dlatego zwracano w nich uwagę na rozmaite aspekty, poczynawszy od odczuwalnej potrzeby określenia zasad działalności administracji publicznej i ich ujednolicenia w obrębie kraju, przez potrzeby natury personalnej, w postaci dobrze wykształconej kadry urzędniczej, po szczególnie dotkliwe w 20-leciu międzywojennym potrzeby ekonomiczne – ograniczenia wydatków na administrację państwem⁸⁸.

W rezultacie na przestrzeni 20-lecia międzywojennego pojawiły się cztery instrukcje kancelaryjne o charakterze ramowym wprowadzone przez władze naczelne. Pierwszą z nich była Instrukcja biurowa dla polskich urzędów powiatowych. Wprowadzono ją w życie 1 maja 1919 r. okólnikiem Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 3 kwietnia 1919 r.⁸⁹. Następnie, krótko po ogłoszeniu decyzji o utworzeniu szczebla wojewódzkiego, 24 listopada 1919 r. wprowadzono w życie Instrukcję dla województw⁹⁰. Kolejne dwie były efektem prac wspomnianych wyżej komisji dla usprawnienia administracji. W 1920 roku opublikowano

⁸⁷ Zob.: M. Smoczyński, *Walczy o usprawnienie*.

⁸⁸ Tamże, s. 93-167.

⁸⁹ M. Konstankiewicz, *Kancelaria starostw*, s. 71; AAN, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w Warszawie (dalej: MSW), sygn. 4.3/III 1114.

⁹⁰ H. Robótka, *Kancelaria urzędów administracji*, s. 120.

Rozporządzenie Rady Ministrów w sprawie biurowości ministerstw, była to pierwsza, oficjalna instrukcja kancelaryjna dla szczebla centralnego opracowana przez Komisję dla Spraw Oszczędności Państwowych⁹¹. Dopiero w 1931 r. udało się opublikować normatywy, które miały ujednolicić biurowość urzędów wszystkich trzech instancji administracji publicznej. Stało się to na mocy Uchwały Rady Ministrów z dnia 24 sierpnia 1931 r. o przepisach kancelaryjnych w administracji publicznej⁹². Wszystkie wymienione instrukcje miały charakter ramowy i zostawiały właściwym urzędom pole do doszczegółowienia ich według własnych potrzeb i opublikowania właściwych instrukcji kancelaryjnych dla konkretnych urzędów.

Prace poświęcone unifikacji i usprawnieniu biurowości, które doprowadziły do utworzenia jednolitych przepisów kancelaryjnych, to tylko krok ku realizacji tych idei. Odrębną kwestią pozostało wdrożenie ich w życie, co podobnie jak w przypadku urzeczywistnienia systemu sfragistycznego, okazało się nie być sprawą łatwą⁹³. Warto podkreślić fakt, że żadna ze wspomnianych instrukcji w swojej pierwotnej, ramowej wersji nie regulowała w pełni kwestii użytkowania pieczęci urzędowych⁹⁴. Prawdopodobnie więc nie były one przedmiotem dyskusji członków komisji. W związku z czym szczegółowe zasady funkcjonowania pieczęci

⁹¹ M. Smoczyński, *Walczy o usprawnienie*, s. 189, przypis 254; Mon. Pol. 1920, nr 251, Rozporządzenie Rady Ministrów z dn. 28 października 1920 r. w sprawie biurowości Ministerstw, <https://academica.edu.pl/reading/readSingle?cid=6925641&uid=6925691>, dostęp: 18.02.2024.

⁹² Mon. Pol. 1931, nr 196, poz. 273, Uchwała Rady Ministrów z dn. 24 sierpnia 1931 r. o przepisach kancelaryjnych w administracji publicznej, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WMP19311960273/O/M19310273.pdf>, dostęp: 18.02.2024.

⁹³ M. Smoczyński, *Walczy o usprawnienie*, s. 191.

⁹⁴ Może z wyjątkiem Instrukcji biurowej dla polskich urzędów powiatowych, w odniesieniu do której 16 stycznia 1920 r. MSW wydało okólnik nr 884 w sprawie pieczęci urzędowych. Dość szczegółowo omawiał on zagadnienie pieczęci, choć jedynie w punkcie 1. odnosił się do pieczęci *sensu stricto*. Opisano w nim *okrągłą pieczęć urzędową*. W pozostałych kilkunastu punktach scharakteryzowano różnego rodzaju parasigilla i okoliczności ich biurowego wykorzystania. Warto zauważyć, że wspomniany okólnik choć wydany w styczniu 1920 r. nie odnosi się w żaden sposób do Ustawy 1919, nawiązuje zaś do Instrukcji biurowej, która weszła w życie przed ukazaniem się prawa regulującego państwowy system sfragistyczny. Wobec czego trudno jednoznacznie wskazać jakiego rodzaju i jakich rozmiarów pieczęcie MSW miało na myśli publikując swój okólnik. Sugerując się odciskiem napotkanym w dokumentacji aktowej MSW na egzemplarzu Instrukcji biurowej z 1919 r. można przypuszczać, że MSW sankcjonowało na szczeblu administracji powiatowej pieczęcie z wizerunkiem Orła Białego w stylizacji stosowanej przez Radę Regencyjną (w literaturze nazywany orłem królewsko-polskim). Zob.: AAN, MSW, sygn. 4.3/III 1114.

Il. 9. Odcisk pieczęci Polskiego Urzędu Powiatowego w Mariampolu;
AAN, MSW, sygn. 4.3/III 1114, b.p., fot. J. Jankowska

w biurowości administracji publicznej II RP pozostawały gdzieś w niebycie. Lukę w tej przestrzeni zdają się w jakimś stopniu wypełniać powstające z inicjatywy *władz naczelnych* instrukcje kancelaryjne mające zastosowanie w stosunku urzędów danej *władzy naczelnej* lub urzędów jej podległych. Choć nie normowały one zasad użytkowania pieczęci urzędowych w całej sferze administracji publicznej.

Warto przybliżyć kilka przykładów, które udało się odnaleźć w toku kwerendy. Istnieje prawdopodobieństwo, że tego rodzaju przepisów wewnątrz resortowych powstało w tym czasie więcej, niemniej mogą one być dziś nieuchwytnie ze względu na zróżnicowany stan zachowania dokumentacji z 20-lecia międzywojennego.

W aktach Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej w zasobie Archiwum Akt Nowych znajduje się dokumentacja opisująca organizację Ministerstwa⁹⁵. Obszerny dokument, który wnioskując na podstawie jednego z załączonych formularzy, pochodzi z 1919 r., szczegółowo opisuje podział tego urzędu na różnego rodzaju komórki, obowiązki i zadania poszczególnych pracowników oraz sprawy dotyczące biurowości tego resortu. Wśród ustępów poświęconych tym zagadnieniom, które można uznać za swego rodzaju instrukcję kancelaryjną znajdują się również zapisy poświęcone pieczęciom używanym w Ministerstwie.

Jeden z punktów owej instrukcji dostarcza informacji o pieczęci ministerialnej. Jest to pieczęć z napisem: „Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej Rzeczypospolitej Polskiej” w otoku, pośrodku znajduje się herb państwa polskiego, opisany w nawiasie jako *orzeł biały z koroną*. Ponadto dowiadujemy się jakie dokumenty opatruje się pieczęcią ministerialną, są to *akty urzędowe donioślejszego znaczenia* (asygnacje, czeki, upoważnienia do odbioru pieniędzy, umowy, nominacje, awanse, uwolnienia ze służby, ważniejsze zaświadczenia, legitymacje, rozporządzenia). W następnym punkcie określono, iż pieczęć ministerialną przechowuje szef sekcji ogólnej, względnie sekretarz generalny, w sposób wykluczający nadużycia w stosunku do pieczęci⁹⁶.

Punkt kolejny poświęcono pieczęciom urzędów i oddziałów Ministerstwa. Mają one prawo do używania pieczęci z nazwą Ministerstwa w otoku i nazwą urzędu lub oddziału pośrodku. Zastrzeżono, że herb państwowy, prócz pieczęci resortu, może znajdować się tylko na pieczęciach autonomicznych urzędów, na mocy zezwolenia Ministra⁹⁷.

⁹⁵ AAN, Ministerstwo Opieki Społecznej w Warszawie, jedn. sygn. 8.

⁹⁶ Tamże, s. 68.

⁹⁷ Tamże, s. 68-69.

Ostatni punkt dotyczący pieczęci wskazywał, że pieczęć ministerialną na dokumentach odciska szef sekcji ogólnej ewentualnie sekretarz generalny. Inne pieczęcie odciskają kierownicy odnośnych urzędów lub oddziałów, którzy również mają za zadanie je przechowywać i ponoszą odpowiedzialność za wszelkie ewentualne nadużycia⁹⁸.

Prawdopodobnie z początku lat 20. XX wieku pochodzą Przepisy kancelaryjne Biura Wojskowego DOKP znajdujące się w aktach Ministerstwa Komunikacji w zasobie AAN⁹⁹¹⁰⁰. Punkt VI tej instrukcji poświęcono pieczęciom. W paragrafie 6. punktu VI podano zadania pieczęci i pieczętek, są nimi: nadanie pismom znaczenia dokumentów, unormowanie i zabezpieczenie obiegu pism oraz uproszczenie i zmechanizowanie pewnych czynności kancelaryjnych¹⁰¹. W kolejnych dwóch paragrafach wymieniono 7 rodzajów *pieczęci i pieczętek*, które powinny znajdować się Kancelarii Biura Wojskowego. Wskazano również ich rozmiary oraz określono okoliczności ich użycia. Wymieniono następujące rodzaje pieczęci:

- pieczęć okrągła, śr. 46 mm (przechowywana pod zamknięciem u kierownika kancelarii);
- pieczęć okrągła do laku, śr. 30 mm;
- pieczęć nagłówkowa - zastępująca wypisywanie nagłówka;
- pieczęć wpływu (wg wzoru);
- pieczęć formularzowa zawierająca całość bądź część treści typowych, często powtarzających się pism;
- pieczęć pomocnicza jak pieczęć podpisowa (wg wzoru), pieczęć poufności/tajności oraz pieczęć porządkowa typu: *odłożyć, do akt, za zwrotem* itp.;
- plombownica¹⁰².

Jak wynika z powyższej listy instrukcja omawiała funkcjonowanie w kancelariach Biur Wojskowych DOKP zarówno pieczęci *sensu stricto* oraz parasigillów. Powyższe wyliczenie

⁹⁸ Tamże, s. 69.

⁹⁹ AAN, Ministerstwo Komunikacji w Warszawie (dalej: Min. Kom.), sygn. 273.

¹⁰⁰ Wątpliwość związana z datowaniem omawianej instrukcji wynika z braku daty zarówno w jednostce aktowej jak i ewidencji AAN. Przesłanką ku osadzeniu instrukcji w pierwszej połowie lat 20. jest fakt, że dopiero w 1923 roku w strukturach Ministerstwa Kolei Żelaznych (później Ministerstwa Kolei) powołano komórkę wojskową, a w niej Biuro Wojskowe, z którego pochodzi omawiana instrukcja kancelaryjna. Ponadto instrukcja ta odbiega swoją formą od późniejszych instrukcji kancelaryjnych wprowadzonych po ujednoliceniu biurowości przez Uchwałę Rady Ministrów z dnia 24 sierpnia 1931 r. o przepisach kancelaryjnych w administracji publicznej.

¹⁰¹ AAN, Min. Kom., sygn. 273, s. 4.

¹⁰² Tamże, s. 4-5.

zamykała informacja, że kancelaria Biura Wojskowego używa wyłącznie czerwonego tuszu do pieczęci i pieczętek¹⁰³. Jedną z czynności, które znajdowały się w obowiązkach kierownika kancelarii było przechowywanie pod zamknięciem pieczęci i pieczętek Biura Wojskowego¹⁰⁴.

W punkcie XIV poświęconym wysyłaniu korespondencji znalazły się zapisy odnoszące się do użycia pieczęci lakowych. Wskazano, że w sytuacji kiedy korespondencja składa się z koperty zewnętrznej i wewnętrznej, wewnętrzną należy zalakować, podkładając pod miejsce lakowane odpowiedni wycinek papieru pakunkowego, żeby nie spalić pisma¹⁰⁵, z kolei większe pakiety korespondencji należy obwiązać na krzyż mocnym sznurkiem i olakować pieczęcią lakową¹⁰⁶.

Zdarzało się również, że kwestie dotyczące używania pieczęci urzędowych pojawiały w przepisach szczegółowych, ale poświęconych innym zagadnieniom niż kancelaryjne. Przykład stanowią m.in. okólniki i wzmianki w dziale urzędowym pochodzące z Dziennika Urzędowego Ministerstwa Poczt i Telegrafów. Jednym z takich okólników był ten z marca 1921 r. dotyczący usterek urzędów pocztowych w obrocie oszczędnościowym i czekowym PKO. Ministerstwo zwróciło w nim uwagę na *dorywcze i nieczytelne wyciskanie pieczęci urzędowej na dowodach złożenia i wykazach dziennych*¹⁰⁷. W innym okólniku wskazywano z kolei, że pieczęć urzędowa nie powinna być wykorzystywana do odciskania na stronach adresowych przesyłek¹⁰⁸.

Sytuacja zmieniła się w związku z nowymi aktami prawa regulującymi system sfragistyczny II RP, które zostały opublikowane w drugiej połowie lat 20. XX w. Niejednorodne względem siebie wzmianki o pieczęciach w instrukcjach kancelaryjnych powstających z oddolnych inicjatyw, przeważnie poszczególnych władz naczelnych, ustąpiły miejsca dość jednorodnym przepisom mającym swoją podstawę prawną.

Art. 24 Rozporządzenia 1927 wskazywał, że *Szczegółowe przepisy w sprawach unormowanych niniejszem rozporządzeniem, nie wyłączając przepisów, dotyczących pieczęci poszczególnych władz (urzędów, zakładów, instytucji, przedsiębiorstw, korporacji), ich*

¹⁰³ Tamże, s. 5.

¹⁰⁴ Tamże, s. 2.

¹⁰⁵ Tamże, s. 20.

¹⁰⁶ Tamże, s. 22.

¹⁰⁷ Dz. Urz. MPiT, 1921, nr 13, Okólnik: Usterki urzędów pocztowych w obrocie oszczędnościowym i czekowym PKO, <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/407653/edition/384305/content>, dostęp: 23.02.2024.

¹⁰⁸ Pkt. 1 ppkt a brzmiał: *Wyszczególnione powyżej przesyłki listowe, zwykłe, polecane i za zwrotnem poświadczeniem odbioru, winny być opatrzone na stronie adresowej: zamiast odciskiem pieczęci urzędowej – odciskiem pieczęci nagłówkowej (bez godła państwowego), względnie nadrukiem lub odręcznym napisem, podającym nazwę władzy wysyłającej, zob.: Dz. Urz. MPiT, 1928, nr 27, poz. 129, Przepisy Ministerstwa Poczt i Telegrafów z dn. 9 listopada 1928 r. o oznaczeniu korespondencji wojskowej i Korpusu Ochrony Pogranicza jako wolnej od opłaty pocztowej*, <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/407893/edition/384531/content>, dostęp: 22.02.2025.

używania, wyrobu oraz nadzoru nad wyrobem ustanowione będą w rozporządzeniu wykonawczym Prezydenta Rzeczypospolitej. Jak wiadomo z treści podrozdziału 2.1. rozporządzenie wykonawcze do tego z 1927 r. opublikowano w roku następnym. Dodatkowe kwestie dotyczące pieczęci zostały w Rozporządzeniu 1928 poruczone właściwym władzom. W § 8. wskazano, że sposób przechowywania oraz liczbę egzemplarzy pieczęci, które mają znajdować się w posiadaniu poszczególnych władz, urzędów, zakładów, instytucji i przedsiębiorstw państwowych określa szczegółowo instrukcje wydane przez właściwe władze naczelne. Ponadto instrukcje te w założeniu ustawodawcy mogły określić szczegółowo właściwość stosowania pieczęci i ich poszczególnych rodzajów oraz sposób oznaczania poszczególnych egzemplarzy pieczęci należących do danej władzy, urzędu itd.¹⁰⁹. Analogiczne przepisy dla pieczęci władz samorządowych miał wydać Minister Spraw Wewnętrznych. Miały one również uwzględniać używanie w legendach pieczęci nazw skróconych ze względu na długość nazw władz i urzędów samorządowych¹¹⁰.

Wobec powyższego w poszczególnych resortach powstawały przepisy ministrów, które precyzowały zapisy Rozporządzeń 1927 i 1928 wymieniając podległe danym resortom urzędy, którym przysługiwało prawo posługiwania się pieczęcią urzędową z godłem państwowym. Określały one procedury zamawiania pieczęci i inne kwestie związane z postępowaniem z pieczęciami w urzędzie, niektóre z nich określały rodzaje pieczętowanych dokumentów.

W oparciu o zachowane materiały archiwalne ministerstw jak i resortowe publikatory urzędowe trudno jednoznacznie stwierdzić czy wszystkie władze naczelne opracowały takie przepisy. Ponownie należy przypuścić, że możemy mieć do czynienia z milczeniem źródeł, ze względu na niezależne od nas czynniki losowe, które determinują stopień zachowania dokumentacji. Tym bardziej warto przyjrzeć się zachowanym przykładom tego rodzaju przepisów.

Jednym z nich jest Rozporządzenie Ministra Komunikacji z dn. 25 lipca 1928 r. w sprawie pieczęci urzędowych¹¹¹. Minister Komunikacji w oparciu o Rozporządzenie 1927 i Rozporządzenie 1928 podaje ich postanowienia oraz uzupełnia o swoje zarządzenia.

¹⁰⁹ Dz. U. 1928, nr 65, poz. 593, par. 8.

¹¹⁰ Tamże, par. 16.

¹¹¹ Dz. Urz. Min. Kom. 1928, Nr 18, poz. 222, Rozporządzenie Ministra Komunikacji z dn. 25 lipca 1928 r. w sprawie pieczęci urzędowych, <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/375151/edition/357335/content>, dostęp: 15.09.2023.

W ustępie 3. stwierdza się, że *pieczęć urzędowa przedsiębiorstwa kolei państwowych jest metalowa, okrągła z wyobrażeniem orla państwowego pośrodku i napisem odpowiadającym nazwie danego urzędu (jednostki administracyjnej) w otoku*. W kolejnym ustępie wskazano, że pieczęcie urzędowe wyrabia wyłącznie Mennica Państwowa.

Ustęp 5. rozporządzenia podaje rodzaje i wymiary pieczęci to tłoczenia w papierze i tuszu przewidzianych dla urzędów podległych bezpośrednio zwierzchnictwu Ministerstwa Komunikacji. Prawo posługiwania się pieczęciami o śr. 39 mm otrzymały: Dyrekcje kolei państwowych, Kierownictwo przebudowy Węzła Warszawskiego, Zarząd Budowy kolei państwowych Herby – Inowrocław i Bydgoszcz – Gdynia, Kierownictwo Budowy kolei państwowych Woropajewo – Druja, Biuro Rozrachunkowe PKP w Bydgoszczy. Pozostałe, nie wymienione z nazwy, jednostki administracyjne podległe Ministerstwu otrzymały prawo posługiwania się pieczęciami o śr. 36 mm. Na koniec tego ustępu zaznaczono, że Ministerstwu Komunikacji jako władzy naczelnej przysługuje prawo do pieczęci o śr. 46 mm.

W dwóch kolejnych ustępach zgodnie z postanowieniami §§ 4. i 5. Rozporządzenia 1928 wskazano, że zarówno Ministerstwo jak wszystkie podległe mu bezpośrednio i pośrednio urzędy i jednostki administracyjne będą używać pieczęci do laku o śr. 30 mm oraz pieczęci do legitymacji i innych dokumentów małych rozmiarów pieczęci o śr. 20 mm.

Minister zarządził by do końca sierpnia 1928 r. urzędy podległe bezpośrednio Ministerstwu przedstawiły według załączonego wzoru wykaz urzędów (jednostek administracyjnych) używających obecnie pieczęci w myśl rozporządzenia oraz takich, które w przyszłości należy w takowe zaopatrzyć. W wykazie należało dobrze uzasadnić przypadki, w których dany urząd odczuwałby potrzebę posiadania więcej niż jednej pieczęci danego rodzaju. Wynikało to z konieczności wprowadzenia na takie pieczęcie oznaczeń numerowych. W przypadku konieczności użycia skróconej nazwy urzędu Minister zwraca uwagę, że trzeba we wspomnianym wykazie podać dokładny zapis tych skrótów. Wobec czego na podstawie załączonego do rozporządzenia wykazu wymiarów pieczęci państwowych i samorządowych podano zalecenia Mennicy Państwowej odnoszące się do długości napisów na pieczęciach (zob.: Aneks ilustracyjny nr 1). Liczba liter na pieczęci powinna odpowiadać średnicy pieczęci. Po zatwierdzeniu przedłożonego wykazu urzędy bezpośrednio podległe Ministerstwu będą mogły złożyć w Mennicy Państwowej zamówienia na pieczęcie. Ponadto zaznaczono, że wraz z wykazem urzędy podległe ministerstwu powinny zaproponować termin, do którego obecnie używane pieczęci miałyby być zastąpione nowymi.

W ustępie 13. wskazano, że pieczęcie powinny być przechowywane pod zamknięciem, u kierownika (naczelnika, zawiadowcy) danego urzędu, wyjątki w tym zakresie są dopuszczalne za zgodą Prezesa Dyrekcji ew. urzędu równorzędnego. Następny ustęp nakazywał, by w przypadku zagubienia pieczęci bezzwłocznie zawiadomić Ministerstwo Komunikacji, właściwego prokuratora sądu okręgowego oraz Mennicę Państwową.

Kolejny zapis rozporządzenia głosił, że pieczęcie zniszczone lub uszkodzone bądź nieużyteczne wskutek zmiany nazwy urzędu lub jednostki administracyjnej należy za pośrednictwem Ministerstwa Komunikacji przekazać Mennicy Państwowej. Zapis ten dotyczył również pieczęci obecnie używanych, które powinny być wycofane po zastąpieniu ich nowymi.

W ostatnim ustępie zwrócono uwagę, iż rozporządzenie to nie odnosi się do pieczęci innej formy niż okrągła i owalna i nie wyobrażających orła państwowego lub podobnego godła. Takie pieczęcie mogły być dalej używane i zamawiane. Najprawdopodobniej Minister miał w tym miejscu na myśli pieczęcie służące do usprawnienia pracy biurowej, czyli parasigilla.

Załącznik do rozporządzenia Nr. I/12973/2/28.

Wykaz urzędów (jednostek administracyjnych), które mają być zaopatrzone w pieczęcie.

Nr. porz.	Nazwa urzędu (jednostki administracyjnej)	Używa obecnie pieczęci: 1) do tłoczenia i tuszu, 2) do laku, 3) do legitymacyj	Czy pieczęć, wykazana w poprzedniej rubryce jest silnie, czy trochę zniszczona?	W jaką pieczęć urząd ma być zaopatrzony w przyszłości (do tuszu, laku, legitymacyj)?	Ile egzemplarzy pieczęci tego samego rodzaju potrzeba i dlaczego?	Jak ma ewentualnie opiewać skrót nazwy urzędu? Inne uwagi

Il. 10. Formularz wykazu urzędów (jednostek administracyjnych), które mają być zaopatrzone w pieczęcie, Załącznik do Rozporządzenia Ministra Komunikacji z dn. 25 lipca 1928 r. w sprawie pieczęci urzędowych);

Dz. Urz. Min. Kom. 1928, Nr 18, poz. 222, fot. J. Jankowska

Kolejnym przykładem omawianych przepisów szczegółowych jest Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dn. 28 czerwca 1929 r. o pieczęciach urzędowych w Zarządzie Centralnym Ministerstwa Sprawiedliwości, jako też sądach i urzędach wymiaru sprawiedliwości i więziennictwa¹¹². W § 1. wskazano, że Zarząd Centralny Ministerstwa

¹¹² Dz. U. 1929, nr 48, poz. 396, Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dn. 28 czerwca 1929 r. o pieczęciach urzędowych w Zarządzie Centralnym Ministerstwa Sprawiedliwości, jako też sądach i urzędach wymiaru sprawiedliwości i więziennictwa, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19290480396/O/D19290396.pdf> dostęp:18.02.2024. W roku

Sprawiedliwości używa pieczęci urzędowych z dwiema wersjami legendy otokowej, jedna wskazywała na organ, czyli Ministra Sprawiedliwości, druga zaś na urząd, czyli Ministerstwo Sprawiedliwości. W następnych paragrafach szczegółowo zostały wymienione jednostki podległe zwierzchnictwu Ministra Sprawiedliwości, które miały prawo posługiwania się pieczęcią urzędową oraz konkretne wskazania na brzmienie ich legend. Tak kolejno § 2. wymienia pieczęcie poszczególnych sądów, § 4. zaś pieczęcie urzędów pomocniczych pod zwierzchnictwem Ministerstwa Sprawiedliwości, jak m.in. pieczęcie Komisji Kodyfikacyjnej, zarządów więzień, notariuszy, komorników sądowych, izb adwokackich itd.

W następnym paragrafie zostały rozpisane rozmiary pieczęci do tłoczenia w papierze i tuszu z odniesieniami do poszczególnych punktów paragrafów 2. i 4., w których zostały wymienione poszczególne rodzaje pieczęci. Warto zaznaczyć, że Minister wprowadził analogiczną do zawartej w Rozporządzeniu 1928 hierarchizację rozmiarów pieczęci. Wobec czego pieczęcie Ministerstwa i Sądu Najwyższego miały mieć śr. 46 mm, pieczęcie sądów apelacyjnych, sądów okręgowych oraz Komisji Kodyfikacyjnej miały 39 mm śr., zaś pieczęcie pozostałych sądów, organów i urzędów wymienionych w §§ 2. i 4. miały 36 mm śr. Również analogicznie do przepisów z Rozporządzenia 1928 jednakowo dla wszystkich władz, urzędów i instytucji podległych Ministrowi Sprawiedliwości wskazano, że pieczęcie do laku miały mieć śr. 30 mm, zaś pieczęcie do legitymacji śr. 20 mm.

Paragraf 6. poświęcono długości legendy. Pojawia się tam następujący zapis: *Ilość liter napisu pieczęci, łącznie z nazwą miejscowości winna w zasadzie odpowiadać ilości milimetrów średnicy pieczęci (§ 5 ustęp 1)*. W dalszej części tego paragrafu określono dopuszczalne sposoby skracania za długich napisów mających się znaleźć na pieczęci. Wskazano również, że za ustalanie skróconych napisów odpowiedzialne są władze uprawnione do zamawiania poszczególnych rodzajów pieczęci. W kolejnym paragrafie zaznaczono, że zamówienie w Mennicy Państwowej pierwszych pieczęci, o których mowa z tym rozporządzeniem zostanie wykonane przez Ministerstwo Sprawiedliwości.

Dalsze paragrafy rozporządzenia poświęcono zagadnieniom oznaczeń pieczęci, zasadom ich przechowywania oraz procedurom postępowania w sytuacjach wyjątkowych. Pieczęcie o jednakowych napisach otokowych miały być odróżniane przez umieszczanie numerów rozpoznawczych, czyli liczb arabskich w otokach. Władze zwierzchnie lub nadzorcze miały

1930 r. ogłoszono rozporządzenie zmieniające: Dz. U. 1930, nr 23, poz. 219, Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dn. 24 marca 1930 r. o zmianie rozporządzenia Dz. U. 1929 nr 48 poz. 396, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19290480396/O/D19290396.pdf>, dostęp: 18:02.2024. To rozporządzenie dodaje jeden rodzaj pieczęci o śr. 36 mm.

prowadzić ewidencję pieczęci o jednakowej treści. Osobno dla pieczęci tuszowych i osobno dla pieczęci lakowych. Wskazano, że o liczbie potrzebnych egzemplarzy pieczęci tej samej treści ma prawo decydować władza uprawniona do ich zamawiania. W następnym paragrafie nakazano by pieczęcie były przechowywane *pod zamknięciem w sposób wykluczający możliwość zaginięcia pieczęci lub dopuszczenie się jakichkolwiek nadużyć*. Mimo założenia należytego przechowywania pieczęci w dalszej części tego paragrafu wskazywano co należy zrobić w przypadku zaginięcia pieczęci. Zalecano bezzwłocznie zawiadomić o fakcie bezpośrednio zwierzchnią bądź nadzorczą władzę w celu wdrożenia postępowania wywoławczego, należało poinformować również właściwego prokuratora sądu okręgowego oraz Mennicę Państwową. Zawiadomienie o takim zdarzeniu powinno zawierać opis jego okoliczności oraz treść napisu otokowego zaginionej pieczęci i jej numer rozpoznawczy. Zaznaczono ponadto, że w przypadku zamówienia nowej pieczęci nie może ona być oznaczona takim samym numerem rozpoznawczym jak pieczęć zaginiona, należy nadać jej kolejny numer.

W paragrafie 10. znalazło się wskazanie by pieczęcie, które z powodu zniszczenia lub uszkodzenia, zwinięcia się władzy, urzędu bądź instytucji lub też z innych powodów nie mogą być używane bezzwłocznie przekazywać za pośrednictwem Ministerstwa Sprawiedliwości do Mennicy Państwowej.

Rozporządzenie zamyka informacja o utraceniu mocy przez inne przepisy wydane w przedmiocie rozporządzenia oraz przyzwolenie na używanie starych pieczęci do momentu uzyskania przez władze i urzędy nowych, nie dłużej jednak niż termin wskazany w Rozporządzeniu 1927, czyli do 28 marca 1930 r.¹¹³.

Następne przepisy wynikające z poruczenia znajdującego się w Rozporządzeniu 1928 wydał Minister Pracy i Opieki Społecznej w rozporządzeniu z dn. 27 sierpnia 1930 r. o pieczęciach urzędowych w Zarządzie Centralnym Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej oraz w podległych urzędach i zakładach państwowych¹¹⁴. Jest ono bardzo podobne do rozporządzenia wydanego przez Ministra Sprawiedliwości. W § 1. wskazano jakich pieczęci

¹¹³ Dz. U. 1929 nr 48 poz. 396.

¹¹⁴ Mon. Pol. 1930, nr 220, poz. 302, Rozporządzenie Ministra Pracy i Opieki Społecznej z dn. 27 sierpnia 1930 r. o pieczęciach urzędowych w Zarządzie Centralnym Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej oraz w podległych urzędach i zakładach państwowych, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WMP19302200302/O/M19300302.pdf>, dostęp: 18.02.2024. W roku 1931 r. ogłoszono rozporządzenie zmieniające: Mon. Pol. 1931, nr 113, poz. 165, Rozporządzenie Ministra Pracy i Opieki Społecznej z dn. 9 maja 1931 r. o uzupełnieniu rozporządzenia M.P. 1930, nr 220, poz. 302, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WMP19311130165/O/M19310165.pdf>, dostęp: 18.02.2024. To rozporządzenie uzupełniało poprzednie przez dodanie trzech nowych rodzajów pieczęć o śr. 39 mm.

urzędowych używa Zarząd Centralny Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej. Były to następująco:

- pieczęć do tłoczenia w papierze o śr. 46 mm z napisem: „Minister Pracy i Opieki Społecznej”;
- pieczęć do tuszu o śr. 46 mm z napisem: „Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej”;
- pieczęć do laku o śr. 30 mm z napisem: „Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej”;
- pieczęć do tuszu o śr. 20 mm do legitymacji, asygnacji i in. dok. kasowych z napisem: „Min. Pracy i Opieki Społ.”.

W kolejnych paragrafach (§§ 2. i 3.) podobnie jak we wcześniej analizowanym rozporządzeniu zostały wymienione pieczęcie, ich rozmiary i legendy dla urzędów podległych MPiOS. Również w tym przypadku zastosowano hierarchizację rozmiarów w zależności o szczebla danego urzędu. Tak na przykład Główny Inspektor Pracy posiadał pieczęć do tuszu o śr. 39 mm, Główny Urząd Ubezpieczeń pieczęć do tuszu o śr. 39 mm, Okręgowe Urzędy Ubezpieczeń pieczęcie do tuszu o śr. 39 mm, zaś Obwodowi Inspektorzy Pracy, Państwowe Urzędy Pośrednictwa Pracy i ich Ekspozytury posiadały pieczęcie do tuszu o śr. 36 mm. Jednakowo dla wszystkich wymienionych urzędów pieczęcie do laku posiadały średnicę 30 mm. W rozporządzeniu Ministra Pracy i Opieki Społecznej nie uwzględniono pieczęci do legitymacji i innych dokumentów małych rozmiarów. Można przyjąć, że kwestia ta została przez Ministra pominięta ze względu na zapis § 5. Rozporządzenia 1928, który dawał prawo do używania tego rodzaju pieczęci.

Dalsze postanowienia rozporządzenia Ministra Pracy i Opieki Społecznej są tożsame z postanowieniami rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości. W tym przypadku to również Ministerstwo dokonywało pierwszego zamówienia pieczęci. Podobnie jak w resorcie sprawiedliwości pieczęcie o jednakowych legendach miały być oznaczane numerami rozpoznawczymi. A kontrolę i ich ewidencję miały prowadzić władze zwierzchnie lub nadzorcze. Również w kwestii zasad przechowywania i procedury postępowania w przypadku zaginięć pieczęci postanowienia rozporządzenia powtarzają się z zapisami rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości. Tożsamy jest również paragraf dotyczący pieczęci, które z różnych względów należało wycofać z użycia¹¹⁵.

¹¹⁵ Mon. Pol. 1930, nr 220, poz. 302.

Odróżniający od rozporządzenia resortu sprawiedliwości jest fakt, że Minister Pracy i Opieki Społecznej nie odniósł się do czasu jaki obowiązywał urzędy mu podległe na wprowadzenie nowych pieczęci. Nie pojawia się również omówienie zasad skracania zbyt długich napisów otokowych pieczęci.

W aktach Państwowego Banku Rolnego Oddział w Grudziądzu znajdujących się w zasobie Archiwum Państwowego w Bydgoszczy wśród okólników Naczelnego Dyrektora Państwowego Banku Rolnego (dalej: PBR) znajduje się Tymczasowa instrukcja o przechowywaniu i używaniu pieczęci Państwowego Banku Rolnego wprowadzona okólnikiem nr 442/S.G. z 26 maja 1930 r.

Paragraf 1. tej instrukcji informuje, że na podstawie Statutu Państwowemu Bankowi Rolnemu przysługuje prawo używania pieczęci z godłem państwowym. W związku z tym pieczęcią Banku jest okrągła, metalowa pieczęć z wyobrażeniem orła państwowego pośrodku i napisem: Państwowy Bank Rolny w otoku. W kolejnych paragrafach zostały podane informacje o rodzajach pieczęci używanych przez Państwowy Bank Rolny oraz liczbie egzemplarzy poszczególnych rodzajów pieczęci będących w posiadaniu PBR.

Rodzaje i wymiary pieczęci używanych przez PBR:

- normalna do tuszu o śr. 39 mm (40 egz.);
- normalna do laku o śr. 30 mm (32 egz.);
- mała do tuszu o śr. 20 mm (20 egz.).

Przedmiotem jednego z paragrafów było dokładne wypunktowanie rodzajów dokumentów, do których pieczętowania używa się danego rodzaju pieczęci (zob.: Aneks źródłowy nr 6). Z dalszych postanowień Instrukcji dowiadujemy się, że pieczęć odciska się dopiero na podpisanym dokumencie.

Podobnie jak w przypadku wcześniej wspomnianych rozporządzeń pieczęcie dla PBR zamawiane były w Mennicy Państwowej. Zajmował się tym Sekretarz Generalny [banku]. Pieczęcie zniszczone, uszkodzone miały za pokwitowaniem trafiać do Sekretarza Generalnego, który następnie przekazywał je Mennicy Państwowej.

W § 7. określono zasady umieszczania na pieczęciach oznaczeń rozpoznawczych, była to umieszczana na każdym egzemplarzu, u dołu w otoku liczba kolejna. Dla każdego rodzaju pieczęci prowadzono oddzielną numerację. W przypadku zaginięcia lub uszkodzenia pieczęci zastępowano ją nową, z kolejnym wolnym numerem (zastrzeżono, że nie powinno tworzyć się nowej pieczęci z tym samym numerem co zaginionej).

W kompetencji Sekretarza Generalnego leżało tworzenie spisu osób, którym powierzono do użytku pieczęcie. Jego zadaniem było również rozsyłanie pieczęci za pokwitowaniem odbioru, prowadzenie ewidencji pieczęci oraz przechowywanie egzemplarzy zapasowych. Z dalszej części Instrukcji wynikają zalecenia dotyczące przechowywania pieczęci, powinno to być zamknięte miejsce, ogniotrwała kasa ewentualnie szafa żelazna. W przypadku urlopu/choroby/ruchu służbowego pieczęć przekazuje się innej wskazanej osobie, za pokwitowaniem w 3 egzemplarzach. Instrukcję kończy procedura postępowania w przypadku zaginięcia pieczęci podobna do tej, która wynikała ze wskazanych wyżej rozporządzeń z zachowaniem ścieżki przekazywania informacji do właściwych w hierarchii PBR przełożonych¹¹⁶ (zob.: Aneks źródłowy nr 6).

Przedstawione normy prawne niższego szczebla jak i przytoczone przykłady z dokumentacji aktowej dowodzą, że praktyka kancelaryjna i zasady używania pieczęci urzędowych na przestrzeni 20-lecia międzywojennego były przedmiotem zainteresowania w zróżnicowanym stopniu przepisów kancelaryjnych jak i rozporządzeń właściwych władz naczelnych. W początkowym okresie funkcjonowania II RP zagadnienia te były głównie przedmiotem przepisów o charakterze biurowym, lecz trudno wskazać by przepisy te były jednolite. Z całą pewnością nie obejmowały systemowo całej administracji publicznej. Sytuację unormowały Rozporządzenie 1927 i Rozporządzenie 1928, które poruciły właściwym władzom naczelnym wydawanie przepisów szczegółowych dotyczących pieczęci, co sprawiło, że z obszaru przepisów biurowych kwestie dotyczące kancelaryjnego funkcjonowania pieczęci zostały przedmiotem rozporządzeń i zarządzeń resortowych. Rozwiązanie to było jednak połowiczne, bowiem omówione powyżej instrukcje szczegółowe *de facto* doprecyzowywały kształt systemów sfragistycznych urzędów podległych resortowi wydającemu daną instrukcję, ale nie określały zasad użytkowania pieczęci, nie wskazywały rodzajów dokumentów, które miały być pieczętowane.

Można pokusić się o modelowe przedstawienie zawartości takiej instrukcji:

- wskazanie urzędów podległych resortowi, którym przysługiwało prawo posługiwania się pieczęcią urzędową, z przypisaniem im rozmiarów pieczęci;
- wskazanie zasad konstruowania legend pieczęci lub podanie ich brzmienia;
- określenie procedury zamawiania pieczęci
- zasady związane z oznaczeniami typariuszy
- zasady ich przechowywania pieczęci

¹¹⁶ AP Bydgoszcz, Państwowy Bank Rolny Oddział w Grudziądzu, sygn. 9778.

- postępowanie w przypadku zagubienia lub zniszczenia pieczęci

W instrukcjach tych zabrakło jednak wskazówek dotyczących kancelaryjnego użytkowania pieczęci urzędowych. W zakresie biurowości, czyli wskazania rodzajów pieczętowanej dokumentacji, w świetle zachowanego materiału źródłowego wyróżnia się instrukcja Państwowego Banku Rolnego. W odróżnieniu od omówionych instrukcji resortowych znajduje się w niej wykaz rodzajów pieczętowanych dokumentów.

Na zakończenie tych rozważań prawnych warto przedstawić ich podsumowanie. Z przeglądu przytoczonego w tym rozdziale ustawodawstwa 20-lecia międzywojennego można dojść do wniosku, że sfragistyka II RP to dwa systemy sfragistyczne, które nastąpiły po sobie, w rzeczywistości jednak było nieco inaczej. W sferze biurowości administracji publicznej II RP w pierwszej kolejności zaczęły funkcjonować pieczęcie sankcjonowane przez Radę Regencyjną, był to pierwszy system sfragistyczny II RP. Następnie w związku z wprowadzeniem Ustawy 1919 administracja publiczna zaczęła posługiwać się nowym systemem pieczęci. Ostatecznie zaś postanowienia Rozporządzeń 1927 i 1928 usankcjonowały istnienie trzeciego systemu sfragistycznego. Ponieważ wprowadzenie w życie nowych przepisów, a co za tym idzie wprowadzenie do obiegu nowych pieczęci, napotykało na trudności w rezultacie na przestrzeni 20. lat istnienia II RP państwowy system sfragistyczny był w istocie zespoleniem się w jeden organizm trzech systemów. W związku z tym państwowy system sfragistyczny II Rzeczypospolitej należy postrzegać jako swego rodzaju system wyższego rzędu (nadsystem), w którego skład wchodziły pieczęcie pochodzące z trzech różnych systemów. Przy czym należy pamiętać, że każdy z tych systemów charakteryzowało wewnętrzne zhierarchizowanie – składały się one z własnych podsystemów. Na zakończenie warto jeszcze przedstawić syntetyczny portret własny wskazanych systemów sfragistycznych¹¹⁷.

Pierwszy system sfragistyczny

Był to spadek po Tymczasowej Radzie Stanu oraz Radzie Regencyjnej i działających pod jej zwierzchnictwem resortach¹¹⁸. Pieczęcie te były okrągłe, o średnicach oscylujących w okolicach 30 milimetrów. Legenda pieczęci wskazywała na organ lub urząd, który dysponował

¹¹⁷ Charakterystykę systemów sfragistycznych II RP przedstawił M. Adamczewski, zob.: M. Adamczewski, *Sfragistyka państwowa i samorządowa*, s. 107-139; 148-169.

¹¹⁸ Sfragistyka administracji działającej przed oficjalnym odzyskaniem suwerenności nie jest właściwym przedmiotem niniejszej pracy, dlatego też sygnalizowane są jedynie jej wpływy na kształtowanie się systemu sfragistycznego II RP. Zagadnienie to bliżej przedstawia M. Adamczewski w pracy *Sfragistyka państwowa i samorządowa*, s. 58-69.

daną pieczęcią, zdarzały się też dookreślenia miasta, w którym urząd ten się znajdował. Zdaje się, że nie było również reguły dotyczącej liternictwa, niekiedy legenda tych pieczęci zapisana była majuskułą innym razem nie. W polu pieczęci przedstawiony był wizerunek Orła Białego nazywany w literaturze tematu orłem królewsko-polskim, ze względu na nazwę odbudowywanego państwa i nazwy urzędów przedpaństwowych z okresu 1917-1918¹¹⁹.

Drugi system sfragistyczny

To pieczęcie, które do obiegu urzędowego wprowadziła Ustawa 1919. Według niej pieczęcie Rzeczypospolitej miały kształt okrągły. Ustawodawca przewidział trzy odmiany pieczęci, tym samym wyróżnił trzy ich rozmiary (77, 59 oraz 49 mm). Warto zaznaczyć, że były to zakładane średnice pieczęci, w rzeczywistości niekiedy średnice pieczęci odbiegały od tych założeń. Legenda pieczęci skonstruowana była w jednej części ze wskazania dysponenta nadrzędnego, czyli napisu: „Rzeczpospolita Polska” oraz w drugiej części ze wskazania dysponenta nominalnego, czyli nazwy organu władzy (urzędu), który posługiwał się daną pieczęcią. Całość legendy zapisana jest majuskułą, w zależności zaś od odmiany pieczęci napis legendy jest rozdzielony różnego typu dywizorami. Liternictwo przedstawionych w ustawie wzorów jest zbierane, tzn. że litery nie są pełne, a oddano je za pomocą konturu litery. Przykłady odcisków zebrane w toku kwerendy dowodzą, że nie zawsze stosowano się do tej sugestii ustawodawcy, w zdecydowanej większości litery w napisach napieczętych są pełne. Wyjątek zdają się stanowić pieczęcie władz naczelnych, które faktycznie w niektórych przypadkach posiadały pieczęcie z liternictwem wskazanym we wzorze. Trudno jednak rozsądzić co o tym decydowało. Możliwe, że w związku z tym, iż kwestia ta nie została uregulowana bezpośrednim zapisem w ustawie, a typariusze zamawiano w różnych zakładach wytwarzających pieczęcie wobec tego liternictwo było niejednolite. Choć treść ustawy o tym nie mówi, z dokumentacji aktowej dotyczącej pieczęci jak i literatury przedmiotu wiadomo, że stemple tłoków przeważnie wykonane były z kauczuku lub innej plastycznej gumy.

¹¹⁹ Tamże, s. 55-56, 58-59. Autorem tej wizualizacji Orła Białego był Bronisław Gembarzewski. Inspiracją dla Autora tego rysunku były: polskie orły królewskie z XVI w. oraz projekt polskich banknotów markowych z 1916 r. (odwołujący się z kolei do ryciny orła Zygmunta Augusta z dzieła Stanisława Hozjusza *Confessio catholicae fidei Christiana*). Co ciekawe nazwa królewsko-polski odwołująca się do wizerunku orła i określająca władze i urzędy odbudowywanego Królestwa Polskiego przyjęta przez Tymczasową Radę Stanu wzbudziła dyskusję nad jej poprawnością językową. Wskazywano, że swoją konstrukcją nawiązywała ściśle do rozwiązań właściwych dla zasad języka niemieckiego, w języku polskim zaś łączenia przymiotników nierównorzędnych znaczeniowo nie powinno dokonywać się za pomocą łącznika. Zob.: *Orzeł Biały*, t. 2, s. 81, przypis 74; (m.), *O czystość języka*, „Iskra. Dziennik polityczny, społeczny i literacki”, 8, 1917, nr 214, s. 2, <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/658914/edition/624242/content>, dostęp: 1.09.2024.

Trzeci system sfragistyczny

Był to system pieczęci, który usankcjonowały Rozporządzenie 1927 i Rozporządzenie 1928. Podobnie jak w Ustawie 1919 w Rozporządzeniu 1927 znalazły się wskazania dotyczące kształtu pieczęci, z tą różnicą, że nowe prawo wprowadziło do systemu sfragistycznego, oprócz pieczęci okrągłych, pieczęcie owalne, rezerwując okrągłe dla władz i urzędów administracji państwowej, owalne zaś dla władz i urzędów samorządowych¹²⁰. Z legendy pieczęci okrągłych zniknęło wskazanie na dysponenta nadrzędnego, nowe prawo zakładało, że w legendzie uwzględniony będzie wyłącznie dysponent nominalny czyli organ władzy lub urząd posługujący się pieczęcią. (Choć w rzeczywistości też nie zawsze tak było, zdarzało się, że władze umieszczały w legendzie również dysponenta nadrzędnego). Wyjątek stanowiła pieczęć państwowa, której legenda wskazywała na dysponenta nadrzędnego, a zatem brzmiała: „Rzeczpospolita Polska”. W przypadku pieczęci owalnych legenda nie znajdowała się w otoku pieczęci lecz w jej polu i podobnie jak w pieczęciach okrągłych wskazywała tylko na dysponenta nominalnego. W załączonym do Rozporządzenia 1927 wzorze pieczęci liternictwo jest majuskulne i podobnie jak w przypadku pieczęci z Ustawy 1919 zbierane. Choć praktyka wskazuje, że również w tym względzie podejście było zróżnicowane, niektóre z pieczęci posiadały napisy majuskulne i zbierane, w zdecydowanej jednak większości litery były pełne, a krój pisma bardzo często zależał od instytucji. Przepisy wykonawcze do Rozporządzenia 1927 w § 1. wskazują, że pieczęcie urzędowe mają być wyrabiane z metalu, odnosi się to wyłącznie do stempla tłoka, nie zaś całego typariusza. Trzonek czy in. rękojeść wykonywane były z drewna, świadczą o tym przykłady typariuszy z 20-lecia międzywojennego zachowane m. in.

¹²⁰ Należy zaznaczyć, że do systemu sfragistycznego II RP wprowadzono jeszcze jeden kształt pieczęci. Nie regulowały tego przepisy Rozporządzenia 1927 czy aktu wykonawczego czyli Rozporządzenia 1928. Wynikały one z przepisów niższego szczebla, powstających w ramach jurysdykcji poszczególnych resortów. Były to pieczęcie dla samorządu gospodarczo-zawodowego. I tak np. Minister Rolnictwa i Reform Rolnych zarządzeniem z dn. 27 marca 1933 r. wydanym w porozumieniu z Ministrem Spraw Wewnętrznych o pieczęciach urzędowych dla izb rolniczych i podległych im instytucji wprowadził do systemu sfragistycznego II RP pieczęcie ośmiokątne, opisane na pionowym owalu. W polu pieczęci w górnej części miał znajdować się Orzeł Biały zaś pod nim napis identyfikujący daną izbę rolniczą lub podległą jej instytucję. Zob.: AAN, PRM, sygn. 6.59/VI 59-4, b.p. Przykłady takich pieczęci można zobaczyć m.in. w zasobie Archiwum Państwowego w Katowicach. Zob.: AP Katowice, Urząd Wojewódzki Śląski w Katowicach (dalej: UWS), sygn. 376, s. 25.

Il. 11. Odciski pieczęci samorządu zawodowego; AP Katowice, UWS, sygn. 376, s. 25, fot. J. Jankowska

w zasobie Archiwum Państwowego w Katowicach (zob.: Aneks ilustracyjny nr 2) czy szerzej powszechna w czasach nowożytnych praktyka w tym zakresie. W 1931 roku uzupełniono przepisy sfragistyczne dotyczące materiału, z którego miały być wyrabiane pieczęcie, dopuszczono ewentualność doraźnego wykonywania pieczęci urzędowych z kauczuku.

Przykłady pieczęci charakteryzujących wskazane systemy sfragistyczne przedstawiono w Aneksie ikonograficznym nr 1.

Opisane na początku rozdziału ustawodawstwo II RP stosowało różne określenia dla pieczęci, które miały je różnicować i wskazywać relacje między tymi pieczęciami w państwowym systemie sfragistycznym. Ustawa 1919 użyła określenia *odmiany pieczęci* i wyróżniła trzy takie odmiany. Z kolei Rozporządzenie 1927 rozróżniało pieczęcie przez wskazanie na dysponenta w strukturze administracji i hierarchizowało je w systemie przez określenie średnic przynależnych im pieczęci. Nie zastosowano jednak żadnego konkretnego określenia jak *odmiana*, które miałyby je rozróżniać. Przepisy wykonawcze z 1928 r., które również nie użyły żadnego określenia różnicującego pieczęcie poszczególnych szczebli administracji (czyli *de facto* dysponentów nominalnych) dodało jednak kryterium praktyki kancelaryjnej pieczęci, tworząc prócz pieczęci do tuszu pieczęcie do laku oraz pieczęcie legitymacyjne. Skrzyżowanie tych kryteriów utworzyło system, w którym można wyszczególnić trzy rodzaje pieczęci:

- pieczęć ogólno-urzędowa → rozmiar zależy od miejsca danego dysponenta nominalnego w strukturze administracji;
- pieczęć do laku → stały rozmiar dla danego pionu administracji;
- pieczęć do legitymacji → stały rozmiar dla danego pionu administracji.

Rozdział 3. Narodziny pieczęci * na przykładzie systemu sfragistycznego Urzędu Wojewódzkiego Pomorskiego w Toruniu

We wstępie do tego rozdziału należy poświęcić kilka zdań kwestii doboru materiału źródłowego poddanego analizie. Osią opowieści o życiu pieczęci jest UWP i jego system sfragistyczny. Akta dotyczące pieczęci powstawały w administracji publicznej II RP w bardzo zróżnicowany sposób, w różnym natężeniu oraz o bardzo zróżnicowanej głębi informacji. Ponadto niewątpliwie przez straty wojenne w dokumentacji, a i prawdopodobnie przez różnorodne podejście ówczesnych urzędników do brakowania akt zróżnicowany jest jej obecny stan zachowania. Wobec powyższego materiały archiwalne UWP dotyczące pieczęci urzędowych, które zachowały się w zasięgu ziem byłego zaboru pruskiego najliczniej, stanowią podstawę moich rozważań. Niemniej są one uzupełnione o informacje uzyskane z dokumentacji urzędów pokrewnych jak i wyższego oraz niższego szczebla.

W wydarzeniu jakim są narodziny pieczęci można wyszczególnić trzy kluczowe momenty: powołanie do życia – czyli w tym przypadku ustawę czy rozporządzenie, które sankcjonowało istnienie danego rodzaju pieczęci oraz przepisy szczegółowe (omówione w Rozdziale 2.) odnoszące się do momentu drugiego. Moment drugi – zamówienie i wykonanie typariusza. I moment trzeci wejście nowonarodzonej pieczęci w życie, czyli pojawienie się jej w systemie sfragistycznym urzędu.

Zatem właściwe narodziny pieczęci to zamówienie i wykonanie typariuszy. W pierwszym okresie funkcjonowania państwa polskiego trudno wskazać znormalizowane zasady dotyczące procesu zamawiania i produkcji pieczęci urzędowych. Do wprowadzenia w 1927 roku monopolu Mennicy Państwowej na wyrób pieczęci urzędowych ich wykonanie było zlecane prywatnym, często lokalnym zakładom zajmującym się m. in. wyrobem pieczęci¹.

* Inspiracją do omówienia zagadnień związanych z kształtowaniem się i funkcjonowaniem pieczęci i systemu sfragistycznego przez metaforę życia była praca T. Krejčíka *Pečet v kultuře středověku* wydana w Ostravie w 1998 r.

¹ Warto tutaj zaznaczyć, że trudno jednym słowem określić profil zawodowy wytwórców pieczęci i firm oferujących ich sprzedaż. Produkcją pieczęci metalowych zajmowali się przeważnie grawerzy czy też rytownicy. Pieczęcie kauczukowe z kolei, jak zauważa Szymon Bauman, wytwarzane były przez osoby trudniące się m. in. handlem artykułami papierniczymi, galanteryjnymi i kancelaryjnymi. Oferty produkcji pieczęci posiadały również zakłady drukarskie. Dla określenia osób produkujących pieczęcie Sz. Bauman używa wymiennie słów: pieczętarsz, wytwórca, grawer, rytownik, wyrzynacz. Zob.: Sz. Bauman, *Krakowska rodzina Fischhabów i jej firma rytowniczo-pieczętarska w latach 1900/1904-1950*, w: *Cracoviensis civitas – singulare totius Poloniae decus*, red. M. Chruściak, Z. Piech, M. Stinia, Kraków 2018, s. 207-232; tenże, P. Chrzęszcz, *Wytwórcy i sprzedawcy pieczęci ogłaszający się w prasie poznańskiej w latach 1815-1939*, „Przegląd Archiwalno-Historyczny”, 6, 2019, s. 133-166.

powiatowych związków komunalnych oraz gmin miejskich i wiejskich miały składać swoje zamówienia za pośrednictwem wojewódzkich władz administracji ogólnej³. W związku z powyższym wojewodowie jako organ administracji rządowej w terenie mieli prawo zamówienia pieczęci dla obsługujących organ urzędów wojewódzkich składać bezpośrednio w Mennicy Państwowej. Z kolei urzędy podległe jurysdykcji wojewódzkiej jak i powiatowy szczebel administracji państwowej z podległymi sobie urzędami były zobowiązane swoje zamówienia na pieczęcie kierować do właściwego urzędu wojewódzkiego, którego obowiązkiem było skierować takie zamówienie do Mennicy Państwowej.

W tym miejscu warto wskazać jeszcze, że pieczęcie wyprodukowane po 1927 roku przez Mennicę Państwową wychodziły z niej wyposażone w komplet konkretnych oznaczeń. Jedno z nich wskazywało na to, kto wyprodukował typariusz – na rewersie stempla umieszczano znak składający się z: herbu państwowego, napisu: MENNICA PAŃSTWOWA [w dwóch wierszach] oraz godło herbu Kościesza (zob.: Aneks ilustracyjny nr 2A). Kolejnym oznaczeniem był wybijany również na rewersie stempla numer pieczęci, który służył celom ewidencyjnym, zarówno w Mennicy jak i urzędach, które były dysponentami danych pieczęci (zob.: Aneks ilustracyjny nr 2B). Wreszcie trzecie oznaczenie, które umieszczano na rancie stempla, to numer identyfikujący grawera, który wykonał pieczęć (zob.: Aneks ilustracyjny nr 2C).

By zaobserwować jak faktycznie wyglądały narodziny pieczęci należy przyjrzeć się dokumentacji aktowej. Dlatego poniżej przybliżę przykłady obrazujące proces zamawiania i dostarczania pieczęci dla poszczególnych urzędów. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że prezentowane materiały nie dotyczą całego procesu dla jednego urzędu czy też dla jednej pieczęci od momentu jej zamówienia po doręczenie dysponentowi. Ze względu na sygnalizowany już stan zachowania akt dotyczących pieczęci II RP są to pojedyncze kadry, przedstawiające poszczególne elementy procesu, które razem rzucają światło na to jak on wyglądał.

W materiałach archiwalnych UWP udokumentowany jest proces dostarczania podległym urzędom zamówionych pieczęci. Akta z maja 1930 r. obejmują: brudnopis pisma przewodniego do starostw powiatowych i starostów grodzkich; brudnopis pisma do Mennicy Państwowej, w którym znalazło się potwierdzenie odbioru 20. typariuszy oraz pytanie o termin dostarczenia

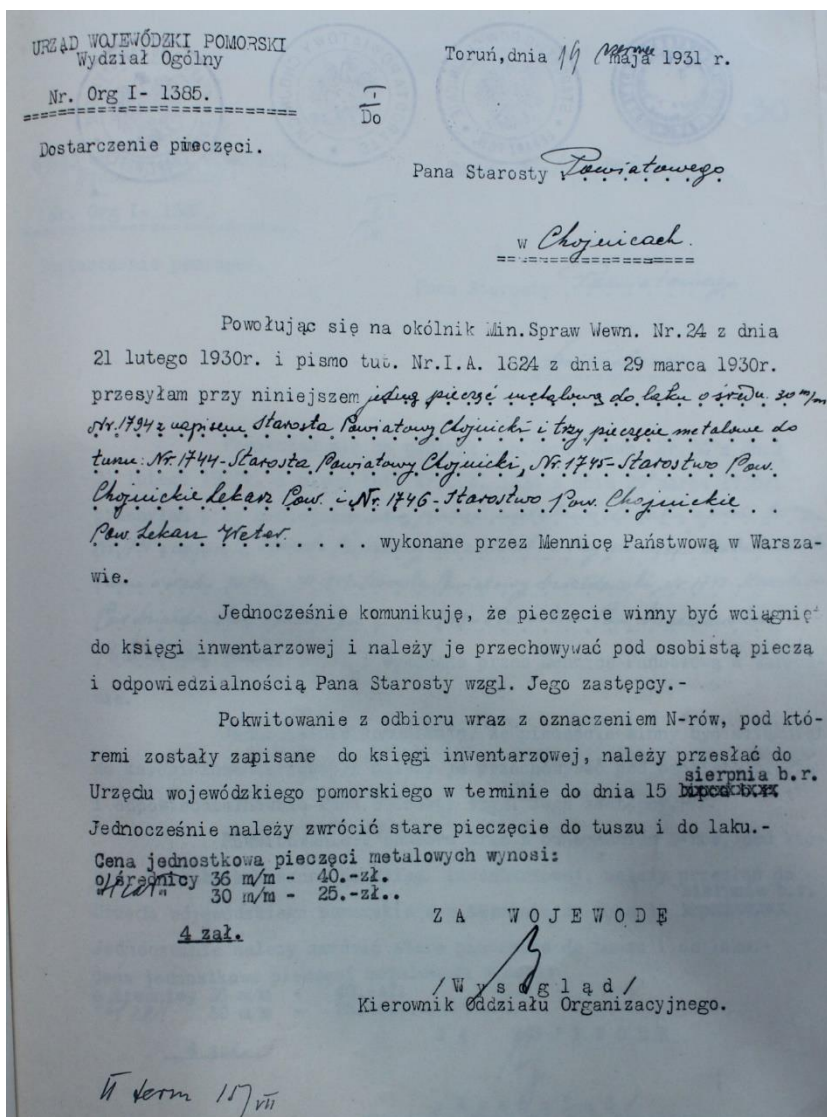
³ Dz. U. 1928, nr 65, poz. 593, Rozporządzenie 1928, par. 17.

jednej z zamówionych pieczęci; załączony jest również spis 56. pieczęci z ich numerami ewidencyjnymi nadanymi w Mennicy⁴.

W dalszej kolejności zebrane są pisma, z którymi przesłano do starostw powiatowych wskazane w nich pieczęcie. Są to komplety pieczęci, na które składały się: pieczęć do laku śr. 30 mm dla starosty powiatowego, oraz trzy pieczęcie do tuszu śr. 36 mm, odpowiednio dla starosty powiatowego oraz lekarza powiatowego i powiatowego lekarza weterynarii. W przypadku starostw grodzkich w pismach wymienione były dwie pieczęcie dla starostów, jedna do laku i jedna do tuszu. W pismach tych wymienione były numery ewidencyjne pieczęci oraz zalecenia o wpisaniu typariuszy do ksiąg inwentarzowych urzędu i przesłaniu do UWP pokwitowania odbioru pieczęci i numerów pod jakimi zostały one wpisane do księgi inwentarzowej. Zwracano również uwagę na to, że pieczęcie powinny być przechowywane pod pieczęcią i odpowiedzialnością starosty względnie jego zastępcy. Ponadto zalecano by zwrócić stare pieczęcie zarówno te do odciskania w tuszu jak i laku. W pismach tych umieszczono również informację o cenach za pieczęcie. Za metalowy typariusz do tuszu o śr. 36 mm była to kwota 40 zł, zaś za metalowy typariusz do laku o śr. 30 mm było to 25 zł⁵. Na odwrociach omawianych pism umieszczono odciski przesyłanych pieczęci. Biorąc pod uwagę fakt, że są to egzemplarze pism zachowane w aktach własnych UWP można przypuszczać, że te odciski miały charakter wewnętrznej ewidencji Urzędu Wojewódzkiego i w razie konieczności zweryfikowania autentyczności pieczęci przy dokumentach wystawianych przez starostwa miały służyć jako punkt odniesienia.

⁴ J. Giersz, *Pieczęcie – niedoceniana i nie do końca znana działalność Mennicy Warszawskiej*, „Biuletyn Numizmatyczny”, 2018, z. 4 (392), s. 279; R. Forysiak-Wójciński, *Drugie życie pieczęci urzędowej. Na przykładzie kolekcji typariuszy pieczęci urzędów PRL z lat 1945-1975 w zbiorze sfragistycznym Działu Numizmatycznego Muzeum Książąt Lubomirskich w Ossolineum*, „Archiwa-Kancelarie-Zbiory”, 2022, nr 13, s. 131.

⁵ AP Bydgoszcz, Urząd Wojewódzki Pomorski w Toruniu (dalej UWP), sygn. 1355, s. 20-59.

Il. 13. Przykład pisma w sprawie przesłania tłoków pieczęci do właściwego starostwa powiatowego;
AP Bydgoszcz, UWP, sygn. 1355, s. 28, fot. J. Jankowska

Il. 14. Przykładowe odciski wzorcowe tłoków pieczęci przesłanych do właściwego starostwa powiatowego;
AP Bydgoszcz, UWP, sygn. 1355, s. 29, fot. J. Jankowska

W Zbiorze materiałów ulotnych w zasobie Archiwum Państwowego w Bydgoszczy znajdują się zestawienia dotyczące zamówień pieczęci realizowanych dla Urzędu Wojewódzkiego Pomorskiego w Toruniu oraz urzędów jemu podległych. Są to m.in. specjalne

formularze, na których Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej (dalej: MPiOS) 9 października 1930 r. informowało UWP, że na podstawie Rozporządzenia 1927 i rozporządzenia Ministra Pracy i Opieki Społecznej z dn. 27 sierpnia 1930 r. o pieczęciach urzędowych w Zarządzie Centralnym Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej oraz w podległych urzędach i zakładach państwowych przesłano pieczęcie dla Państwowych Urzędów Pośrednictwa Pracy w Grudziądzu, Toruniu, Tczewie i Gdyni. Były to komplety składające się z dwóch typariuszy, jednego do tuszu o śr. 36 mm i jednego do laku o śr. 30 mm⁶. Na formularzu znajdują się odciski wskazanych pieczęci oraz zalecenia dotyczące przesłania Ministerstwu pokwitowania odbioru typariuszy, wciągnięcia pieczęci do ewidencji oraz sposobu ich należytego przechowywania pod pieczęcią kierownika urzędu⁷.

MINISTERSTWO PRACY I OPIEKI SPOŁECZNEJ
Warszawa, dnia 9 października 1930 r.
Do PAŃSTWOWEGO URZĘDU POŚREDNICTWA PRACY
Grudziądz

Nr 1885/Pr. I
Przesłanie pieczęci.

Powołując się na rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej o godłach i barwach państwowych oraz o znakach chorągwiach i pieczęciach (Dz. Ust. Nr 115 poz. 980 r. 1927) i na rozporządzenie Ministra Pracy i Op. Sp. z dn. 27.8.30 r. o pieczęciach urzędowych w Zarządzie Centralnym Ministerstwa Pr. i Op. Sp. oraz w podległych urzędach i zakładach państwowych (M. P. Nr 220 z dn. 23.9.30 r.) Ministerstwo przesyła przy niniejszym:

1 pieczęć metalową śr. 30 m/m. do laku z napisem: *Państw. Urząd Pośred.*
wartości zł. 25.—
1 pieczęć metal. do tuszu śr. 36 m/m. z napisem: *Państw. Urząd Pośrednictwa Pracy Grudziądz*
wartości zł. 40.—

Pokwitowanie z odbioru pieczęci należy przesłać do Ministerstwa.
Należy i data asygnacji za którą będzie uregulowana Miennicy Państwowej należność za te pieczęcie będą podane oddzielnie.
Jednocześnie Ministerstwo komunikuje, że pieczęcie winny być wciągnięte do książki inwentarzowej i należy je przechowywać stosownie do § 6-go cytowanego rozporządzenia z dn. 27.8.30 r. w zamknięciu pod osobistą pieczęcią i odpowiedzialnością Kierownika Urzędu (Inspektora Pracy) względnie jego zastępcy.
Stare pieczęcie należy zwrócić po 1-m paźdz. r. b. do Ministerstwa.

Załączniki: 2 pieczęcie.

1 do tuszu == odbitka
1 do laku == odbitka

Naczelnik Wydziału Pracy (Z. Dworzeńczyk)

MINISTERSTWO PRACY I OPIEKI SPOŁECZNEJ
Warszawa, dnia 9 października 1930 r.
DO URZĘDU WOJEWÓDZKIEGO Toruń

Nr 1885/Pr. I

Przesłano do wiadomości.
Zmówić 1. 4. 1930 r.

Urząd Wojewódzki w Toruniu
RADA MINISTERSKA
(S. Sendorowski)

Il. 15. Formularz dotyczący przesłania pieczęci dla Urzędu Pośrednictwa Pracy w Grudziądzu;
AP Bydgoszcz, sygn. 15, spis 1, fot. J. Jankowska

Podobne pismo, choć już nie na specjalnym formularzu, pochodzi z 13 lutego 1932 r. W odpowiedzi na prośbę Państwowego Urzędu Pośrednictwa Pracy w Gdyni MPiOS przesyła

⁶ AP Bydgoszcz, Zbiór materiałów ulotnych, sygn. 15, spis 1, b.p.

⁷ Tamże.

dwie pieczęcie dla Ekspozytury Państwowego Urzędu Pośrednictwa Pracy w Wejherowie (1 pieczęć metalowa do tuszu śr. 36 mm, 1 pieczęć metalowa do laku śr. 30 mm). Na piśmie znajdują się również odciski przesyłanych pieczęci oraz wskazania na konieczność wciągnięcia typariuszy do książki inwentarzowej urzędu i sposób ich przechowywania⁸.

Ministerstwo Robót Publicznych reskryptem nr I 1686 z 11 lipca 1930 r. ustaliło wymiary i napisy pieczęci dla podległych sobie urzędów II instancji. W odpowiedzi na ten reskrypt Dyrekcja Robót Publicznych Urzędu Wojewódzkiego Pomorskiego w piśmie z 24 lipca 1930 r. prosiła o ustalenie pieczęci również dla urzędów I instancji. Chodziło o ustanowienie (i najpewniej zamówienie) pieczęci o śr. 36 mm dla Państwowych Urzędów Budownictwa Nziemnego m. in. w Toruniu, Grudziądzu, Chełmnie, Brodnicy czy Chojnicach, jak również pieczęci dla Urzędów Budownictwa Melioracyjnego w Toruniu i Tczewie oraz pieczęci dla oddziału budowlanego Starostwa Grodzkiego w Gdyni jako władzy zespolonej. Ponadto w styczniu 1931 r. w nawiązaniu do zamówienia powyżej wskazanych pieczęci dla urzędów budownictwa nziemnego i melioracyjnego wicewojewoda pomorski M. Seydlitz wskazał, że nie uwzględniono wtedy konieczności zamówienia pieczęci do laku. Wobec tego w swoim piśmie uzasadniał tę potrzebę i prosił Ministerstwo Robót Publicznych o zamówienie takowych pieczęci⁹.

We wspomnianych już materiałach ulotnych z zasobu Archiwum Państwowego w Bydgoszczy znajdują się również luźne karty zawierające wzorniki pieczęci. Niestety nie są one opatrzone pismami przewodnimi czy choćby datami wskazującymi na czas złożenia zamówień. Niewątpliwie cennymi informacjami są adnotacje o numerach zamówień oraz numery ewidencyjne pieczęci. Są to np. odciski pieczęci do tuszu i laku dla lekarza portowego (nr 46818 i 46836) i lekarza powiatowego (nr 46835) Komisariatu Rządu w Gdyni oraz odciski pieczęci wojewódzkiego inspektora farmaceutycznego Urzędu Wojewódzkiego Pomorskiego (nr 46801 i 46802)¹⁰.

W dalszej kolejności wśród omawianych materiałów ulotnych znajdują się karty zbiorcze z odciskami zamówionych pieczęci opatrzone nagłówkiem *Pieczęcie nadesłane na skutek zamówienia Pomorskiego Urzędu Wojew. w Toruniu z dnia 20.I.32 Nr AAI4489 przez Mennicę Państwową w Warszawie przy piśmie z dnia 21 marca 1932*. Na czterech kartach znajdują się wzorcowe odciski 14. pieczęci dla m.in. Starosty Morskiego, lekarzy powiatowych i

⁸ Tamże.

⁹ AP Bydgoszcz, UWP, sygn. 1355, s. 1-4.

¹⁰ AP Bydgoszcz, Zbiór materiałów ulotnych, sygn. 15, spis 1, b.p.

powiatowych lekarzy weterynarii, Komisarza i Komisariatu Rządu w Gdyni. Podobnie jak omówione powyżej, odciski są opatrzone numerami ewidencyjnymi pieczęci oraz numerami zamówień. Dzięki takim zestawieniom uzyskujemy wiedzę na temat liczby typariuszy danego rodzaju pieczęci, którymi dysponował urząd. Przykładowo: w zestawieniu tym są wymienione dwie pieczęcie do tuszu, które w legendzie mają napis: Komisariat Rządu w Gdyni. Tym co je rozróżnia są podane numery pieczęci 2627 i 2628, ale przede wszystkim rozróżnienie znajdujące się w gwiazdkach umieszczonych w legendzie. Zawierają one odpowiednio oznaczenia cyfrowe 1 i 2. Zgodnie z przytaczanymi w poprzednim rozdziale przepisami szczegółowymi był to sposób oznaczania liczby kolejnych egzemplarzy pieczęci tego samego rodzaju pozostających w użyciu jednego dysponenta.

Na kolejnych kartach zbiorczych znajdują się odciski pieczęci zamówionych przez UWP 27 sierpnia 1930 r. i 5 lutego 1932 r. Pieczęcie te zostały przesłane przez Mennicę podobnie jak te omówione powyżej 21 marca 1932 r. Są to wzorniki 35. pieczęci, głównie dla starostów powiatowych województwa pomorskiego i ich lekarzy powiatowych. W wykazie tym znajdują się również dwie pieczęcie do tuszu dla Urzędu Wojewódzkiego Pomorskiego w Toruniu. Są to pieczęcie o średnicy 39 i 20 mm. To na co warto zwrócić uwagę to umieszczone w legendzie oznaczenia cyfrowe, na pieczęci o śr. 39 mm jest to arabska 5, zaś na pieczęci legitymacyjnej cyfra 2.

Jak widać z przedstawionych przykładów zamówienia na pieczęcie kierowane do Mennicy przez UWP co do zasady odbywały się według pewnego klucza. Zamawiano podstawowy komplet pieczęci np. na potrzeby starostw powiatowych i podległych im lekarzy powiatowych. W razie konieczności dokonywano kolejnego zamówienia. Z zachowanej dokumentacji nie wypływa jednak tożsame zamówienie dla UWP. Przytoczone przykłady wskazują, że pieczęcie na użytek urzędu wojewódzkiego zamawiano jakby przy okazji innych zapotrzebowań. Numery odróżniające te pieczęcie świadczą, że były to kolejne typariusze danego rodzaju uzupełniające system sfragistyczny UWP. Dowodzi to, że dokumentacja zamówień pieczęci Urzędu Wojewódzkiego zachowała się pod tym względem niekompletnie. Ponadto wskazuje to również, że przewidziana przez ustawodawcę procedura zamawiania pieczęci dawała możliwość uzupełniania zestawu typariuszy danego urzędu, w zależności od jego potrzeb kancelaryjnych. Numery umieszczane w gwiazdkach z jednej strony podawały informacje o liczbie typariuszy danego rodzaju pieczęci w instytucji, ale również pozwalały rozróżniać odciski pieczęci pochodzące z poszczególnych typariuszy, co mogłoby prowadzić do

informacji o tym przez jaką komórkę urzędu lub, którego urzędnika zostało przygotowane opatrzone pieczęcią pismo (dokument).

W przypadku zestawień zamówionych w Mennicy Państwowej pieczęci warto podkreślić fakt, że są to zamówienia zrealizowane po 1930 r. czyli po wprowadzeniu do noweli Rozporządzenia 1927 poprawki znoszącej monopol Mennicy na wyrób pieczęci urzędowych. Po pierwsze dowodzi to, że urzędy mimo zniesienia monopolu stosowały się do zaleceń by korzystać z usług Mennicy¹¹. Po drugie może to świadczyć również o braku zaufania do prywatnego sektora grawerskiego i chęci by zamawiane tłoki pieczętne odznaczały się jakością wyrobu jaką gwarantowała Mennica¹².

Warto przyrzeć się również temu jak przebiegało zamawianie pieczęci na innych szczeblach administracji. Dokumentacja zachowana w materiałach archiwalnych UWP dotyczy również zamówień pieczęci samorządu terytorialnego, w tym m. in. dla wójtostw. Według ścieżki zamówień wyznaczonej w Rozporządzeniu 1928 zapotrzebowania te kierowano przez starostwa powiatowe czy wydziały powiatowe do urzędu wojewódzkiego, który przekazywał je Mennicy. Z przytoczonych poniżej przykładów wynika, że zamówienia na nowe pieczęcie zgodne z Rozporządzeniami 1927 i 1928 połączone były ze swego rodzaju sprawozdaniami na temat pieczęci sprzed reformy systemu sfragistycznego. Starostowie podawali informacje, gdzie zamawiano pierwsze pieczęcie urzędowe, niekiedy dołączali też odciski tych pieczęci. I tak na przykład 30 września 1930 r. Starosta Powiatowy Chełmiński przesyła odciski pieczęci z terenu powiatu i nadmienia, że typariusze zostały wykonane w Grudziądzu przez Władysława Kulerskiego, a w związku z tym, że są niezgodne z obowiązującymi przepisami zachodzi konieczność zamówienia nowych. Zaznacza jednak, że ten wydatek nie znajdzie pokrycia w budżetach wójtowskich¹³. Starosta Powiatowy Brodnicki pismem z 23 października 1930 r.

¹¹ Wskazanie, że pieczęcie urzędowe mają być wyrabiane przez Mennicę Państwową oraz ścieżka kierowania zamówień znalazły się m. in. w Rozporządzeniu Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dn. 2 listopada 1931 r. o pieczęciach urzędowych w Zarządzie Centralnym Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego jako też we władzach, urzędach, zakładach, instytucjach, podległych Ministerstwu Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Dz. Urz. MWRiOP 1931, nr 11, poz. 127, <https://bbc.mbp.org.pl/dlibra/publication/12818/edition/11615/content>, dostęp: 02.08.2024. Tożsame zalecenia znalazły się również w Rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości z dn. 31 października 1933 r. o pieczęciach notariuszów i organów izb notarialnych, Dz. U. 1933, nr 88, poz. 686, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19330880686>, dostęp: 15.08.2024.

¹² Pomimo formalnego zniesienia monopolu Mennicy Państwowej na wyrób pieczęci urzędowych na faktyczne podtrzymanie takiego stanu rzeczy niewątpliwie wpływ miał również fakt, że choć w grudniu 1930 r. PRM w korespondencji do Ministerstwa Przemysłu i Handlu podniosło potrzebę wydania stosownego rozporządzenia wykonawczego, które regulowałoby przebieg produkcji pieczęci przez prywatny przemysł grawerski i mimo podjęcia przez wskazany resort prac nad takim aktem prawnym nigdy nie został on ogłoszony. AAN, PRM, sygn. 6.59/ VI 59-2/1-15, s. 145-146, 149.

¹³ AP Bydgoszcz, UWP, sygn. 1347, s. 20-48.

przesyła odciski pieczęci wójtowskich powiatu brodnickiego, wykonane w firmie Cypel w Warszawie. Informuje, że koszty zamówienia nowych pieczęci będą mogły być pokryte z budżetów wójtostw¹⁴. Starosta Powiatowy Działdowski w piśmie z 30 września 1930 r. przekazuje informacje gdzie zostały wykonane typariusze pieczęci wójtowskich powiatu działdowskiego, których odciski wg. pisma były do niego załączone, jednakże nie zachowały się w jednostce archiwalnej. Ponadto wskazuje, że budżety wójtostw na rok 1930 nie przewidują kosztów związanych z zamówieniem nowych pieczęci, a środki na ten cel są planowane w budżecie na rok kolejny. Dalej w tej samej jednostce aktowej znajduje się pismo Starosty Powiatowego Gniewskiego, który podobnie do innych starostów przedkłada UWP odciski pieczęci wójtowskich podległego sobie powiatu, informując, że zostały one zamówione zbiorczo w 1920 r. przez Wydział Powiatowy w firmie H. Rausch w Toruniu. Wskazano również, że polecono zaplanować w budżetach wójtostw na rok 1931/1932 wydatek na zamówienie nowych pieczęci¹⁵. Podobne pismo przesłał 14 października 1930 r. Starosta Powiatowy Grudziądzki¹⁶. Tego rodzaju pisma zgromadzono w jednostce archiwalnej zatytułowanej Wzory pieczęci urzędowych dla wójtów. Warto zauważyć, że wtórnie nadany tytuł tej jednostki archiwalnej jest dość niefortunny. Sugeruje jakoby akta te zawierały planowane wzory wskazanych pieczęci urzędowych. *De facto* jest to jednak przegląd pieczęci jakie funkcjonowały w urzędach wójtowskich od początku II RP oraz dowód składanych przez te urzędy zamówień na nowe pieczęcie.

Zgromadzone w prezentowanej jednostce archiwalnej informacje dostarczają danych na temat ówczesnego prywatnego rynku wytwórców pieczęci. Bardzo ciekawym wykazem informacji o tym gdzie wykonywano pieczęcie na początku lat 20. XX w. jest załącznik do pisma Wydziału Powiatowego Kartuskiego¹⁷.

Warto podkreślić, że znaczna część omawianych pieczęci wójtowskich pochodzących z początku lat 20. XX w. ma w polach pieczęci orły, które swoim rysunkiem nie odpowiadają

¹⁴ Tamże, s. 10-14.

¹⁵ Tamże, s. 50

¹⁶ Tamże, s. 66.

¹⁷ Tamże, s. 73-74. W tym miejscu warto zasygnalizować, że zgromadzony we wskazanej jednostce archiwalnej materiał informacyjny może być cenny dla badań nad środowiskiem wytwórców pieczęci w I poł. XX wieku. Potrzebę badań poświęconych działalności pieczętarzy XIX i XX wieku podnosili m.in. Sz. Bauman i P. Chrząszcz. Z ważniejszych publikacji zob.: E. Szulc, *Materiały do biografii medalierów, grawerów stempli, pracowników mennicy i numizmatyków w świetle akt parafii ewangelickich w Warszawie*, „Wiadomości Numizmatyczne”, 26, 1982, z. 1-2, s. 33-47; R. Bobrow, *Złotnicy i jubilerzy prowincji Królestwa Polskiego*, Warszawa 2017; Sz. Bauman, *Krakowska rodzina*, s. 207-232; tenże, *Krakowscy wytwórcy pieczęci w pierwszej połowie XX w. Wprowadzenie do zagadnienia*, „Krakowski Rocznik Archiwalny”, 25, 2019, s. 63-127; tenże, P. Chrząszcz, *Wytwórcy i sprzedawcy*, s. 133-166.

wzorowi Ustawy 1919. Są to przeważnie orły wielkopolskie, czyli interpretacja rysunku orła królewsko-polskiego występująca przeważnie na obszarze województw poznańskiego i pomorskiego (zob.: Aneks ikonograficzny nr 1). Niemniej zdarzają się pieczęcie zgodne z godłem państwowym z 1919 r., a nawet takie, które odpowiadały już wzorowi z Rozporządzenia 1927. Należy podkreślić, że omawiane pisma pochodzą z 1930 roku kiedy teoretycznie pieczęcie urzędowe powinny być już dostosowane do nowych norm prawnych. Dokumentacja ta dowodzi, że proces ten zachodził nierównomiernie i powoli.

Pośród omawianych powyżej sprawozdań nt. pieczęci wójtowskich znajduje się pismo Wojewody Pomorskiego z 11 stycznia 1932 r. skierowane do starostów powiatowych. W związku z zauważoną w nadesłanych przez starostwa pismach ogólną tendencją, że wójtostwa nie posiadają obecnie funduszy na zamówienie nowych pieczęci, zalecono by w budżetach wójtostw na okres 1932/1933 zaplanować wydatek 40 zł na zamówienie w Mennicy nowych typariuszy¹⁸. W piśmie tym znajdują się również uwagi do poszczególnych starostw dotyczące nadesłanych bądź nienadesłanych odcisków pieczęci lub wyjaśnień nt. pieczęci poszczególnych wójtostw.

W tym dość obszernym materiale aktowym znajdujemy potwierdzenie, że na początku lat 30. XX wieku na jednym z najniższych szczebli administracji panował sfragistyczny nieład. Świadczą o tym zgromadzone w tej jednostce archiwalnej odciski pieczęci wójtowskich, które prezentują rozmaite rysunki godła państwowego, różnią się one w zakresie wymiarów i legend. Informacje zebrane w aktach dowodzą trudności jaką było ujednolicenie systemu sfragistycznego, m. in. ze względów finansowych, świadczą o tym mnogie informacje o braku środków w budżetach urzędów na natychmiastowe zamówienie nowych pieczęci. Omawiane materiały archiwalne ujawniają również, że przedłużające się okresy przejściowe na wprowadzenie nowych pieczęci nie ułatwiały przyspieszenia procesu unifikacji systemu sfragistycznego. Wręcz przeciwnie, zdaje się, że przedłużający się okres prekluzyjny wywołał swoistą inercję ze strony władz czy może rozleniwienie, które nie motywowało do sprawnego działania.

Kolejną grupę zamówień pieczęci samorządu terytorialnego stanowią zapotrzebowania pieczęci dla zarządów gmin, wydziałów powiatowych i zarządów miejskich. Zamówienia te ujęłam w jedną grupę z dwóch względów. Po pierwsze dlatego, że bardzo często są one przedmiotem tego samego pisma, wspólnego zamówienia. Po drugie zaś ze względu na łączący

¹⁸ AP Bydgoszcz, UWP, sygn. 1347, s. 163.

je mianownik, czyli trudność w realizacji owych zamówień. Przechodząc zatem do przykładów, UWP pismem z 11 stycznia 1935 r. skierowanym do Przewodniczącego Wydziału Powiatowego w Kartuzach, powołując się na okólnik MSW z 14 marca 1933 r.¹⁹ wyjaśnia, że zamawianie nowych pieczęci dla związków samorządowych powinno mieć miejsce tylko w przypadku zagubienia lub zniszczenia dotychczasowych pieczęci. Nie wykonuje się pieczęci *nowego typu* [czyli tych określonych Rozporządzeniem 1927] ponieważ nie zostały jeszcze wydane przepisy wykonawcze do Rozporządzenia 1927 dotyczące pieczęci związków samorządowych. A w związku z tym, że przedłużono okres przejściowy na wprowadzenie nowych pieczęci związki samorządowe mogą legalnie używać pieczęci starego typu do upływu czasu przejściowego. Następny przykład to pismo Wydziału Powiatowego w Wejherowie z 8 lipca 1936 r., w którym zwraca się do UWP z prośbą o interwencję w Mennicy Państwowej by dostarczyła zamówioną wraz z pieczęciami dla gmin pieczęć dla Wydziału Powiatowego. Kontrola w urzędzie wykazała, że Mennica dostarczyła wyłącznie pieczęcie dla gmin. Jest to nawiązanie do zamówienia złożonego 31 sierpnia 1934 r. Zamówienie dotyczy dwóch pieczęci owalnych o wymiarach 40x32 mm dla Wydziału Powiatowego w Wejherowie oraz 13. pieczęci owalnych o wymiarach 35x28 mm dla Zarządu Miejskiego w Wejherowie, Zarządu Miejskiego w Pucku²⁰ oraz zarządów gminnych w Wejherowie, Pucku, Krokowej oraz Strzeczcu i innych zarządów gminnych powiatu morskiego. W odpowiedzi na to zamówienie UWP 12 stycznia 1935 r. poinformował, że wstrzymał się na razie z zamówieniem pieczęci dla Wydziału Powiatowego w Wejherowie i Zarządów Miejskich w Wejherowie i Pucku. Argumentacja jest tożsama z tą przedstawioną w odpowiedzi dla Wydziału Powiatowego w Kartuzach. W związku z brakiem przepisów wykonawczych dot. pieczęci dla władz i urzędów samorządowych nie wykonuje się nowych pieczęci, wyjątkiem są zagubienie lub zniszczenie dotychczasowych pieczęci. Tym samym informowano, że do upływu przedłużonego czasu przejściowego na wprowadzenie nowych pieczęci, czyli do 31 grudnia 1936 r. związki samorządowe mogą używać pieczęci starego typu. Pismo kończy informacja, że sprawa

¹⁹ Dz. Urz. MSW 1933, nr 4, poz. 54, Okólnik nr 24 z dn. 14 marca 1933 r. (SS. 60/10/3) o oznakach i pieczęciach urzędowych samorządu terytorialnego, <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/96003/edition/89280/content>, dostęp: 20.08.2024.

²⁰ Warto zaznaczyć, że do wniosku o zamówienie wskazanych pieczęci dołączone zostały odciski dotychczasowych pieczęci zarządów miejskich Wejherowa i Pucka, a nawet fotografia metalowej plakiety z herbem Pucka. We wniosku wskazano by w polach nowych pieczęci umieścić herby miast, które prezentowały załączone odciski. Ponadto Wydział Powiatowy w Wejherowie prosił, by w razie konieczności udzielenia wyjaśnień w sprawie herbów tych miast Mennica kontaktowała się bezpośrednio z ich zarządami miejskimi.

zamówienia pieczęci dla wszystkich zarządów gminnych województwa pomorskiego jest przedmiotem odrębnego postępowania²¹.

Jak zaznaczyłam we wprowadzeniu do tych przykładów, ich wspólnym mianownikiem jest trudność w realizacji złożonych zamówień. Choć może to nie tyle trudność a po prostu niemożność, która swoją drogą budzi pewną wątpliwość. Bowiem okólnik, na który w swoich odpowiedziach powoływał się UWP w istocie wyjaśniał wojewodom, że ze względu na to, iż w myśl nowelizacji Rozporządzenia 1927 z 1930 r. w polu pieczęci zakładów, instytucji i przedsiębiorstw samorządu terytorialnego mają znaleźć się herby województw, które nie zostały jeszcze ustalone, nowe pieczęcie tych jednostek samorządowych nie mają być zamawiane. W związku z przedłużeniem czasu przejściowego mają one prawo posługiwać się dawnymi pieczęciami, do chwili kiedy zamówienie właściwych nowych pieczęci będzie możliwe. Miało to zapobiec dwukrotnemu generowaniu kosztów związanych z zamawianiem pieczęci. UWP odpowiadając na pytania dotyczące złożonych przez wskazane wyżej wydziały powiatowe zamówień pieczęci dla zarządów miejskich, gminnych i samych wydziałów powiatowych zwraca uwagę, że zamówienia te zostały odroczone bowiem nie wydano przepisów wykonawczych dot. pieczęci dla *związków samorządowych*. Ale wszak w myśl ust. 2. art. 19. Rozporządzenia 1927 po zmianach dokonanych nowelą z 1930 r. w *pieczęciach urzędowych władz i urzędów samorządowych znajduje się orzeł państwowy oraz pod nim napis odpowiadający nazwie danej władzy względnie urzędu*, a przecież wydział powiatowy, zarząd gminy czy miejski to organy wykonawcze władzy samorządowej (nie zaś jak samorządowe zakłady, przedsiębiorstwa i instytucje, na których pieczęciach, w myśl przepisów miały znajdować się herby wojewódzkie), stąd argumentacja UWP zdaje się nieuzasadniona.

Taką interpretację potwierdza przykład, który pokazuje z kolei, że zamówienia pieczęci dla zarządów gmin nie stanowiły problemu w związku z podnoszonym przez UWP brakiem przepisów wykonawczych. Wydział Powiatowy w Grudziądzu skierował do UWP pismo, w którym zadał szereg pytań dotyczących pieczęci dla gmin zbiorowych. Pytano o to czy pieczęcie te mogą być kauczukowe czy muszą być metalowe; czy wykonanie pieczęci zastrzeżone jest dla Mennicy Państwowej; czy UWP złoży zbiorowe zamówienie na te pieczęcie oraz jakie były aktualnie obowiązujące przepisy regulujące formy, treści i rodzaj pieczęci dla gmin zbiorowych²². Odpowiedzi na powyższe pytania znalazły się w piśmie UWP rozesłanym do przewodniczących wydziałów powiatowych 14 lutego 1935 r. Odwołując się do

²¹ AP Bydgoszcz, UWP, sygn. 6117, b.p.

²² AP Bydgoszcz, UWP, sygn. 1359, s. 1.

okólników MSW wskazano, że związki samorządowe powinny kierować swoje zamówienia na pieczęcie do Mennicy Państwowej za pośrednictwem [właściwego] wojewody. Wskazano też jak powinny być skonstruowane legendy pieczęci oraz, że w myśl przytoczonych przepisów pieczęcie wykonane będą z metalu. Wyjaśniono, że w związku z kosztami, na ten moment zamówione będą tylko pieczęcie do tuszu, po jednym egzemplarzu dla danego zarządu gminnego oraz, że zgodnie z cytowanymi przepisami umieszczone będą na nich arabskie cyfry 1 jako oznaczenia rozpoznawcze. By ułatwić składanie zamówień załączono wzór pisma do Mennicy Państwowej. Zalecono by zamówienia przesłać do UWP w terminie do 20 lutego 1935 r. w dwóch egzemplarzach, jeden miał być przesłany do Mennicy Państwowej, drugi miał zachować się w aktach UWP. Wskazano, że koszty zamówień pokrywać będą wydziały powiatowe i to właśnie do nich przesłane będą wykonane typariusze. Odniesiono się również do obowiązku ewidencjonowania pieczęci urzędowych i zalecono by takie ewidencje prowadziły urzędy bezpośrednio nadrzędne oraz zarządy gminne jako dysponenti tych pieczęci. Zaznaczono również, że składanie zamówień na pieczęcie urzędowe w prywatnych zakładach grawerskich jest niedopuszczalne²³. Zakazem tym nie były objęte urzędowe parasigilla, które urzędy mogły zamawiać bezpośrednio w prywatnych zakładach wytwarzających pieczęcie, o ile ich napisy będą spełniać wymogi określone z okólniku MSW nr 23 z dnia 16 lutego 1934 r.²⁴.

Po tym piśmie w jednostce aktowej znajdują się zamówienia pieczęci dla związków gminnych. Zamówienia te skierowane zostały przez wydziały powiatowe do UWP, które wraz z pismem przewodnim z 9 marca 1935 r. przesłało do Mennicy Państwowej. W piśmie tym zaznaczono by pieczęcie wykonać w jednym egzemplarzu, a na każdej z nich umieścić arabską cyfrę 1 jako numer rozpoznawczy. Wskazano też, że napisy, które mają się znaleźć na pieczęciach zaproponowane przez wydziały powiatowe, w niektórych przypadkach zostały poprawione przez UWP. Jako dodatkową pomoc wskazano numery Dziennika Ustaw, w których podane zostały nazwy gmin województwa pomorskiego. Zamawiane pieczęcie według prośby UWP miały po wykonaniu być przesłane do właściwych wydziałów powiatowych. W związku z tym, że nowe urzędy gminne miały rozpocząć swoją działalność w różnym czasie wskazano, dla których z nich pieczęcie powinny zostać wykonane w pierwszej kolejności. Pismo kończyła prośba o podanie przewidywanego czasu realizacji składanego zamówienia na

²³ Potwierdza to wskazywany już wcześniej utrzymany status Mennicy Państwowej jako monopolisty w zakresie produkcji pieczęci urzędowych, mimo zmian prawa dokonanych w 1930 r., które ten monopol znosiły.

²⁴ AP Bydgoszcz, UWP, sygn. 1359, s. 2-4.

pieczęcie dla pierwszej partii powiatów. Do pisma załączonych było 16. załączników z wydziałów powiatowych.

W jednostce archiwalnej, z której pochodzą omówione powyżej przykłady znajdują się również inne pisma związane z zamówieniami pieczęci. Jest to np. prośba o ponaglenie Mennicy co do wykonania zamówienia, motywowana zbliżającym się terminem przejęcia urzędowania przez przełożonych w nowoutworzonych gminach zbiorowych²⁵ czy interwencja dotycząca błędnie wykonanych przez Mennicę Państwową pieczęci, które zawierały legendy błędnie określające siedziby urzędów²⁶.

Ostatnim momentem narodzin pieczęci było jej wejście w życie systemu sfragistycznego danego urzędu. Wiązało się to bezpośrednio z doręczeniem tej pieczęci do dysponenta nominalnego, pokwitowaniem przez niego odbioru pieczęci, a od reformy systemu z 1927 r. również z wciągnięciem jej do ewidencji urzędu.

Dla początkowego okresu kształtowania się systemu sfragistycznego II RP przykładem takiej dokumentacji jest pismo z 14 listopada 1922 r. Starosty Powiatu Puckiego do Wojewody Pomorskiego w sprawie pieczęci. W pierwszym zdaniu Starosta potwierdził odbiór przesłanej mu pieczęci. Wnioskując na podstawie daty jak i dalszej części pisma, z którego wynika, że ów Starosta jest świadomy, że wcześniejsze pieczęcie urzędu posiadały niewłaściwy wzór godła²⁷, można przypuszczać, że UWP przesłał do starostwa pieczęć zgodną ze wzorem Ustawy 1919. W dalszej kolejności Starosta wyjaśnia jakie pieczęcie przejął po swoim poprzedniku oraz jaką pieczęć zamówił dla urzędu samodzielnie. Zwraca uwagę, na to, że zgodnie z obowiązującymi przepisami ma zamiar dostosować niewłaściwe pieczęcie do użytku, przez np. usunięcie nieprzepisowego orła lub korektę legendy pieczęci²⁸ (zob.: Aneks źródłowy nr 7).

W aktach UWP pośród wielu jednostek poświęconych pieczęciom znajduje się m. in. ta, która dotyczy wchodzenia nowych pieczęci do systemu. Otwiera ją pismo do Mennicy Państwowej z potwierdzeniem odbioru przez UWP 14. typariuszy pieczętnych. W dalszej

²⁵ Tamże, s. 25.

²⁶ Tamże, s. 28-31.

²⁷ Są to pieczęć Starostwa Puckiego oraz pieczęć Polskiego Delegata Powiatowego w Pucku (zamówiona prawdopodobnie przez Podkomisariat NRL w Gdańsku). Warto zauważyć, że obie pieczęcie wyobrażają orły nawiązujące do tzw. orła kazimierzowsko-jagiellońskiego, z kolei pieczęć zamówiona przez starostę odwołuje się do orła Rady Regencyjnej, czyli tzw. królewsko-polskiego. Zob.: M. Adamczewski, *O Orle Białym z 1926 r.*, s. 123-146.

²⁸ AP Bydgoszcz, UWP, sygn. 442, s. 27.

kolejności znajdują się pisma do podległych Wojewodzie urzędów zawierające informacje o przesyłanych pieczęciach, ich legendach, rozmiarach i numerach. Powtarzano też zalecenie by nadesłane pieczęcie wciągnąć do ksiąg inwentarzowych urzędów, a następnie przesłać UWP potwierdzenie odbioru pieczęci i numery pod jakimi zostały ujęte w ewidencji. W niektórych z pism znajdowały się informacje o cenach za zamówienie pieczęci i zalecenie by właściwe kwoty przesłać przekazem pocztowym do UWP²⁹. Warto zauważyć, że jeśli dokładnie prześledzi się numery ewidencyjne pieczęci przesyłanych przy tych pismach do właściwych urzędów można je powiązać z pieczęciami ujętymi w spisie zamówionych pieczęci omówionym wyżej, który znajduje się w Zbiorze materiałów ulotnych Archiwum Państwowego w Bydgoszczy. Przykładem mogą być wspomniane wcześniej pieczęcie dla Komisariatu Rządu w Gdyni o numerach 2627 i 2628³⁰. Ze względu na stopień zachowania dokumentacji dotyczącej pieczęci w administracji II RP warto podkreślić ten fakt, bowiem rzadkością jest możliwość powiązania informacji o jednym typariuszu pieczętnym na różnych etapach jego życia.

Na dalszą część tej jednostki archiwalnej składają się pisma z poszczególnych urzędów, potwierdzające odbiór pieczęci. Pierwsze z nich od Starosty Powiatowego Chełmińskiego można chyba uznać za wzorcowe w tym względzie. W pierwszej kolejności kwitowany jest odbiór nowych pieczęci, przytoczone zostały wszystkie elementy identyfikujące pojawiające się również z spisach zamawianych pieczęci jak i pismach przewodnich towarzyszących ich wysyłce, czyli wskazanie na formę kancelaryjną pieczęci – lakowa czy tuszowa, średnica, numer pieczęci i jej legenda. Następnie podawano informację wymaganą przez UWP czyli numer pod jakim dana pieczęć została ujęta w inwentarzu urzędu. W dalszej kolejności Starosta Chełmiński donosił, że pieczęcie dla lekarza powiatowego i powiatowego lekarza weterynarii przekazał dysponentom również za pokwitowaniem, które najpewniej znalazło się w aktach własnych Starostwa Powiatowego w Chełmnie. W następnym akapicie podano informacje o pieczęciach wycofanych z użytku, które wraz z omawianym pismem zostały przekazane do UWP. Wnioskując z podanych średnic tych pieczęci i ich legend według wszelkiego prawdopodobieństwa były to pieczęcie odwołujące się do wzoru z Ustawy 1919. Pewną wątpliwość budzi w tym piśmie kolejny ustęp, w którym powołując się na swoje pismo Starosta przypomina o tym, że w wyniku zagubienia, tamtejszy [chełmiński] lekarz powiatowy nie posiada pieczęci, o której nowy egzemplarz wnioskował Starosta w 1928 r. Jest to o tyle

²⁹ AP Bydgoszcz, UWP, sygn. 1355, s. 64-66.

³⁰ Por. AP Bydgoszcz, UWP, sygn. 1355, s. 66; AP Bydgoszcz, Zbiór materiałów ulotnych, sygn. 15, spis 1, b.p.

dziwne, że wśród kwitowanych powyżej pieczęci jest właśnie pieczęć dla lekarza powiatowego. W zakończeniu swojego pisma Starosta zwraca się z prośbą o zamówienie jeszcze jednej pieczęci do tuszu o śr. 36 mm z legendą: Starosta Powiatowy Chełmiński. Swoją prośbę motywował obawą o szybkie zużycie się typariusza i ewentualny brak pieczęci w urzędzie do czasu zamówienia i wykonania nowej. Dlatego wnioskował o drugi egzemplarz jako rezerwową³¹.

Wiele z takich pism jest dość lakonicznych, podają jedynie formułę o potwierdzeniu odbioru pieczęci przesłanych danego dnia. W ten sposób, bez komplementarnych informacji o tym kiedy, jakie pieczęcie władza zwierzchnia przesyłała do podległego sobie urzędu, trudno wskazać odbiór jakich pieczęci został pokwitowany. A jak już wskazywałam zachowana dokumentacja bardzo rzadko pozwala odtworzyć cały proces zamówienia i przesłania pieczęci od początku do końca. Omawiane przykłady są w pewnym sensie zbiorem pojedynczych obrazków dotyczących indywidualnych przypadków, które *en masse* rzucają światło i pozwalają prześledzić sposób organizacji całego procesu dla większości pieczęci.

Ciekawym przykładem zamówień pieczęci są te dla komisarzy ziemskich. Dowodzą one, że poprawka Rozporządzenia 1928 z 1931 r. dopuszczająca wyrób pieczęci urzędowych z kauczuku znalazła swoje zastosowanie. W materiałach UWP w jednostce zatytułowanej Godła, barwy i pieczęcie urzędowe zachował się odpis pisma Min. Ministerstwa Rolnictwa i Reform Rolnych z 27 lutego 1934 r. skierowanego do MSW. Zawarto w nim prośbę o ustosunkowanie się MSW i zezwolenie na zamówienie dla komisarzy ziemskich pieczęci, które w legendzie miałyby zwrot: Starostwo Powiatowe.... Ministerstwo motywowało swoją prośbę odwołując się do Rozporządzenia Prezydenta RP zmieniającego Rozporządzenie 1928, w którym zezwolono na wyrób pieczęci urzędowych w kauczuku w wyjątkowych sytuacjach, gdy używanie pieczęci metalowych mogło stanowić utrudnienie funkcjonowania urzędu. Resort swoją prośbę uzasadniał wskazując na to, że zamówienie pieczęci dla wszystkich komisarzy ziemskich i sfinansowanie ich budżetu Ministerstwa pociągnęłoby duże koszty, wskazano również na trudności związane z używaniem ew. metalowych pieczęci przez komisarzy, którzy obejmowali swoją działalnością więcej niż jeden powiat³². Kwestię umieszczenia w legendzie

³¹ AP Bydgoszcz UWP, sygn. 1355, s. 67.

³² AP Bydgoszcz, UWP, sygn. 1361, s. 46.

pieczęci zwrotu: Starostwo Powiatowe... Ministerstwo argumentowało odwołując się do § 5. rozporządzenia MSW regulującego wewnętrzną organizację starostw i tryb ich urzędowania³³.

W dalszej części tej jednostki znajdują się potwierdzenia odbioru pieczęci. Są to odpowiedzi na zamówienie znajdujące się również w tej jednostce. Na podstawie okólnika MSW o pieczęciach dla komisarzy ziemskich³⁴ w maju 1937 r. UWP zamawiał pieczęcie urzędowe według podanego wykazu. Były to pieczęcie kauczukowe, śr. 36 mm, z legendą skonstruowaną w jednej części przez wskazanie na władzę nadrzędną czyli dane starostwo powiatowe, a następnie wskazanie dysponenta nominalnego czyli komisarza ziemskiego³⁵. I tak np. Starosta Powiatowy Grodzki w Grudziądzu w piśmie z 27 września 1937 r. do UWP kwituje odbiór pieczęci dla Komisarza Ziemskiego powiatu grudziądzkiego przesłanej przez UWP do Starostwa Powiatowego w Wąbrzeźnie. W ostatnim zdaniu pisma zgodnie z prawdą wskazano, że obok umieszczono odcisk rzeczzonej pieczęci³⁶. Pismo to nie zawiera jednak numeru pod jakim wpisano pieczęć do księgi inwentarzowej urzędu³⁷. Dalej następują kolejne potwierdzenia odbioru w 1937 r. pieczęci dla komisarzy ziemskich województwa pomorskiego, są to krótkie notatki służbowe ze starostw powiatowych, które podobnie jak powyższe nie podają więcej cech identyfikujących daną pieczęć prócz jej legendy czy wskazania dla jakiego komisarza ziemskiego były zamówione. Nie posiadają nawet odcisków tych pieczęci jak choćby wskazane powyżej potwierdzenie ze Starostwa Powiatowego w Grudziądzu.

W przypadku realizacji omawianych powyżej zamówień widoczne są dwie ścieżki potwierdzenia odbioru pieczęci. Potwierdzenie odbioru typariuszy docierało do Urzędu

³³ Dz. U. 1930, nr 55, poz. 464, Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 30 czerwca 1930 r. w sprawie wewnętrznej organizacji starostw oraz trybu ich urzędowania, wydane w porozumieniu z Ministrami Pracy i Opieki Społecznej, Przemysłu i Handlu, Robót Publicznych, Rolnictwa oraz Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19300550464/O/D19300464.pdf>, dostęp: 10.05.2024. W paragrafie tym wskazano, że urzędnicy fachowi mają prawo posługiwania się pieczęcią urzędową z herbem państwa i legendą wskazującą na ich zależność/podległość urzędową (np. starostwo..., lekarz powiatowy...) w dwóch przypadkach: gdy przy czynnościach urzędowych przez nich realizowanych użycie pieczęci jest niezbędne lub gdy w grę wchodzi uwiarygodnienie orzeczeń, opinii fachowych, które w myśl par. 4 tego rozporządzenia rzeczeni urzędnicy mogą podpisywać bez dodatku „za starostę”.

³⁴ Dz. Urz. MSW 1934, nr 10, poz. 93, Okólnik nr 54 z dn. 11 kwietnia 1934 r. o pieczęciach dla Komisarzy ziemskich i ich używaniu, <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/96144/edition/89422/content>, dostęp: 8.09.2024.

³⁵ AP Bydgoszcz, UWP, sygn. 1361, s. 40-41.

³⁶ Tamże, s. 25.

³⁷ Wydaje się uzasadnionym postawienie pytania: czy były to jednostkowe niedopatrzenia ze strony urzędników czy może też z jakiś względów w II poł. lat 30. odstąpiono od tej praktyki? Odrębną kwestią jest również brak numerów ewidencyjnych pochodzących od producenta. W związku z tym, że formalnie monopol Mennicy Państwowej na wyrób pieczęci urzędowych już nie obowiązywał, a pieczęcie, o których tu mowa wykonane zostały z kauczuku należy przypuszczać, że nie zostały wyprodukowane w Mennicy. Wyjaśniałoby to zatem brak mennicznych numerów ewidencyjnych. Z powodu regulacji prawnych w zakresie zasad produkcji pieczęci urzędowych przez prywatny sektor pieczętarzy nie powstał żaden system kontroli czy ewidencji produkowanych typariuszy.

Wojewódzkiego za pośrednictwem starostw powiatowych/wydziałów powiatowych. Niektóre z pism są skreślone przez starostwo, jak jest w przypadku pokwitowania odbioru pieczęci dla Komisarza Ziemskiego powiatu grudziądzkiego przesłanego do UWP we wrześniu 1937 r. W większości jednak pismo ze starostwa jest wyłącznie pismem przewodnim do załączników, którymi są bezpośrednie potwierdzenia od komisarzy ziemskich³⁸. Są to pokwitowania za pieczęci zamówione w maju 1937 r.³⁹.

Jak wynika z przytoczonych powyżej przykładów proces narodzin pieczęci miał różne oblicza i napotykał na rozmaite trudności. Zamawianiu pieczęci niejednokrotnie towarzyszyły również wątpliwości dotyczące zakresu uprawnień do posługiwania się np. danym rodzajem pieczęci czy samej procedury zamówień. Wskazuje na nie pismo, którego odpis zachował się w aktach UWP, MSW z 9 sierpnia 1928 r. do Przewodniczącego Wyższej Komisji Dyscyplinarnej dla funkcjonariuszy samorządowych i niektórych innych grup funkcjonariuszy publicznych. Jest to odpowiedź na zapytanie skierowane przez Przewodniczącego Wyższej Komisji Dyscyplinarnej czy Komisja ta jest uprawniona do posługiwania się pieczęcią urzędową ustaloną Rozporządzeniem 1927. Ministerstwo wyjaśniło, że Wyższa Komisja Dyscyplinarna dla funkcjonariuszy samorządowych i niektórych innych grup funkcjonariuszy publicznych w Poznaniu i Wojewódzkie Komisje przy wojewodach w Poznaniu i Toruniu powinny posługiwać się pieczęciami przeznaczonymi dla władz i urzędów państwowych. Wskazano, że choć Komisje pełnią częściowo funkcje organów państwowych, częściowo organów samorządu terytorialnego, a nawet organów samorządu gospodarczego i innych korporacji publiczno-prawnych, to w istocie kompetencje tych organów spina władza państwowa. W związku z tym Komisje Dyscyplinarne w pierwszej kolejności są organami o charakterze państwowym, stąd uprawnienie do posługiwania się pieczęciami zarezerwowanymi dla władz i urzędów państwowych⁴⁰.

Omówienie, przez pryzmat dokonywania zamówień pieczęci, procesu kształtowania się systemu sfragistycznego ujawnia, że na różnych jego etapach dostrzegane były m.in. luki w jego zaplanowanym kształcie. Chodzi między innymi o potrzebę powołania do życia nowych pieczęci, których potrzeby istnienia do tej pory nie przewidziano.

Próby uzupełniania takich luk w systemie sfragistycznym obrazuje zachowana korespondencja. Starostwa powiatowe województwa pomorskiego podniosły kwestię

³⁸ AP Bydgoszcz, sygn. 1361, s. 25-37.

³⁹ Tamże, s. 38-41.

⁴⁰ AP Bydgoszcz, UWP, sygn. 7006, b.p.

konieczności posiadania przez referaty ds. inwalidzkich pieczęci o średnicach 20 mm do celów legitymacyjnych. Wobec tego w marcu 1937 r. MSW skierowało do wojewodów i Komisarza Rządu na m.st. Warszawę pytanie o to czy podległe im urzędy posiadają już pieczęcie legitymacyjne czy też używają do tego celu pieczęci starostw czy może legitymacyjnych pieczęci urzędów wojewódzkich i czy napotykają przy tym na jakieś trudności. Podkreślono, że według stanu wiedzy MSW ze strony władz centralnych, a zwłaszcza Ministerstwa Opieki Społecznej jak do tej pory nie wydano żadnych zarządzeń w tej sprawie. Odpowiedzi udzielone MSW niewątpliwie stały się podstawą do wydania okólnika nr 29 MSW z 28 maja 1937 r. W związku z podniesioną potrzebą posiadania przez starostwa powiatowe i grodzkie pieczęci legitymacyjnych o śr. 20 mm w okólniku tym zezwolono na zamówienie takich pieczęci urzędowych. Wskazano również metody skracania nazw urzędów. Ponadto zezwolono na wyrób tych pieczęci z kauczuku. Zalecono zatem by zamówienia na te pieczęcie skierować bezpośrednio do MSW, które miało dokonać zbiorowego zamówienia u jednego wytwórcy. Prawdopodobnie nie miała to być Mennica Państwowa, bo podkreślono również, że Ministerstwo dopilnuje by zamówione pieczęcie odpowiadały wymogom ustawowym, a ich wyrób był estetyczny i dokładny. Zastrzeżono, że pieczęci tych należy używać wyłącznie do wystawiania i przedłużania legitymacji inwalidzkich uprawniających do ulg kolejowych oraz do dokumentów wynikających z przepisów granicznych. Na zakończenie wskazano jakich starostw dotyczyły przepisy wynikające z tego okólnika. Wśród pism dotyczących tej sprawy znajduje się również brudnopis pisma, z którym UWP przesłał zamówione pieczęcie dla referatów inwalidzkich starostw powiatowych w Toruniu, Grudziądzu i Starogardzie. Obok treści pisma znajdują się trzy odciski tych pieczęci⁴¹.

Tworzenie kompletu pieczęci składających się na system sfragistyczny danego szczebla administracji napotykało na rozmaite problemy. Niekiedy były to błędy popełnione w legendzie pieczęci, czasem były to nieporozumienia i zamieszanie w korespondencji między urzędami zwierzchnimi i podległymi przesyłającymi sobie typariusze. Przykład nałożenia się takich komplikacji dotyczy Starostwa Morskiego i systemu sfragistycznego tego urzędu i podległych mu jednostek jak lekarz powiatowy i komisja poborowa.

Zachowana dokumentacja przedstawia następujący przebieg zdarzeń. Starostwo Morskie pismem z 10 czerwca 1937 r. informuje UWP, że posiada wyłącznie dwie pieczęcie urzędowe; do tuszu, nr 2632 i do laku, nr 2687, których odciski znajdują się w piśmie.

⁴¹ AP Bydgoszcz, UWP, sygn. 1361, s. 48-62.

Zaznacza, że nie posiada pieczęci o numerze 46816, a nieprzepisowe pieczęci zostały zwrócone UWP przy piśmie z 16 czerwca 1936 r. Ponadto zwrócono się z prośbą o nadesłanie drugiego egzemplarza pieczęci z napisem Starosta Morski [zapewne chodziło o pieczęć do tuszu]⁴². Na odwrocie tego pisma jest odręczny brudnopis odpowiedzi, w którym UWP zwraca uwagę, że przy piśmie z dnia 9 maja 1936 r. przesłał pieczęć o nr 46816 z przeznaczeniem dla komisji poborowej, przy tym piśmie przesłano też pieczęć do laku dla lekarza powiatowego o nr 46833. Wobec czego UWP prosił o sporządzenie odbitki [pieczęci] i nadesłania sprawozdania w tej sprawie. W odpowiedzi na to w piśmie z 29 lipca 1937 r. Starosta Morski potwierdził, że z pismem, na które powołał się UWP istotnie przesłano dwie pieczęcie, jedną dla komisji poborowej z legendą: Starosta Powiatowy Morski i jedną dla lekarza powiatowego z legendą: Starostwo powiatowe morskie lekarz powiatowy. Lecz ze względu na błędy w legendzie obie pieczęcie zostały przez Starostwo Morskie zwrócone UWP przy piśmie z 16 czerwca 1936 r. Zaznaczono jeszcze, że w 1927 r. Starostwo nie posiadało pieczęci metalowej. Pieczęć metalową z napisem: Starosta Morski otrzymano dopiero 31 marca 1932 r. Podkreślono również, że Starostwo nie posiada drugiego egzemplarza pieczęci z taką legendą⁴³. Z 21 października 1937 r. pochodzi kolejne pismo Starostwa Morskiego ponaglące rozstrzygnięcie sprawy pieczęci dla komisji poborowej. Podkreślono, że od czasu zwrócenia *nieprzepisowej* pieczęci Starostwo Morskie nie posiada takiej pieczęci. W związku z czym podczas głównego poboru w 1937 r. komisja poborowa posługiwała się egzemplarzem pieczęci Starostwa Morskiego, co niewątpliwie sprawiało trudności w pracy urzędu, z tego względu Starosta Morski podkreślał, że egzemplarz pieczęci dla komisji poborowej jest niezbędny⁴⁴. Sprawa ta została rozwiązana przez zamówienie nowej pieczęci do użytku komisji poborowej z właściwą legendą, o czym świadczą zamówienie do Mennicy złożone przez UWP 18 marca 1938 r. oraz pismo z 28 kwietnia 1928 r., z którym UWP rzeczoną pieczęć przesłał do Starostwa Morskiego⁴⁵.

Rozważania dotyczące zamówień pieczęci dotyczyły również kwestii ekonomicznych oraz kompetencyjnych w zakresie produkcji pieczęci. Przykładem takiej sytuacji jest sprawa pieczęci dla Zarządu Miejskiego w Toruniu. W piśmie Zarządu z 15 stycznia 1938 r. wyszczególniono zamówienie na 23. pieczęcie z herbem miasta dla urzędu i jego agend (z uzupełnieniem z czerwca tamtego roku o jeszcze jedną pieczęć). Zamówienie skierowano do

⁴² AP Bydgoszcz, UWP, sygn. 1359, s. 42.

⁴³ Tamże, s. 44.

⁴⁴ Tamże, s. 45.

⁴⁵ Tamże, s. 55-56.

Mennicy Państwowej za pośrednictwem UWP. Z kolei z marca tego samego roku pochodzi pismo, w którym Zarząd Miejski w Toruniu prosi UWP o informację czy może zamówienie pieczęci, o których mowa powyżej zlecić innemu wykonawcy niż Mennica Państwowa. Motywuje to porównaniem ceny za jedną pieczęć wykonaną w Mennicy z ceną oferowaną przez lokalny przemysł grawerski. Koszt zamówienia 23. pieczęci w Mennicy był niemal dwukrotnie wyższy niż w miejscowej firmie. W związku z tym Zarząd Miejski w Toruniu pytał o to czy wykonanie pieczęci urzędowych w Mennicy jest obowiązkowe. Jeśli odpowiedź byłaby pozytywna, Zarząd Miejski zwracał się do UWP z prośbą o przekonanie Mennicy do możliwej maksymalnej obniżki oferowanej kwoty. Na odwrocie tego pisma znajduje się odręczny brudnopis pytania skierowanego z UWP do MSW, o to czy w myśl przepisów Rozporządzenia 1927 władze samorządowe obowiązują zamawianie pieczęci urzędowych w Mennicy, wskazuje na to, że dla Mennicy Państwowej zastrzeżono tylko wyrób pieczęci z orłem państwowym, a chodziło przecież o pieczęcie z herbem miasta⁴⁶. I o ile wątpliwości nie budzą starania Zarządu Miejskiego by zamówić niemałą liczbę typariuszy jak najniższym kosztem, o tyle niezwykle dziwi fakt, że urzędnik zajmujący się tą sprawą skierował powyższe pytanie do MSW. Wszak jak już wskazywano monopol Mennicy na produkcję pieczęci urzędowych ustanowiony w Rozporządzeniu 1927, na które powołuje się ten urzędnik, został zniesiony w 1930 r. Zdawałoby się, że w ciągu ośmiu lat wiedza o obowiązującym stanie prawnym dotrze do urzędników, zwłaszcza na szczeblu urzędu wojewódzkiego. Jeśli zaś kadra urzędnicza dysponowała tą wiedzą, skierowanie takiego pytania może tylko potwierdzać przypuszczenie, że choć formalnie monopol Mennicy został zniesiony, to faktycznie trwał niemal do końca II RP.

Zebrane i omówione powyżej exempla niestety nie obrazują całego procesu narodzin konkretnych pieczęci. Jak wspomniano na wstępie do prezentowanych przykładów, dotyczące różnych pieczęci zamówienia i poświadczenia odbioru stanowią *pojedyncze obrazki*, urywki tego procesu. Niemniej dzięki nim możliwe stało się stworzenie ogólnego modelu procedury narodzin pieczęci, czyli jej zamówienia, wykonania, przekazania do właściwego dysponenta nominalnego i wejścia w życie pracy urzędu. Jest jeszcze jeden aspekt, na który wspomniane akta rzucają światło. Uwypuklają one trudności, które sprawiły, że proces ujednolicenia systemu sfragistycznego nie zdążył dokonać się przed końcem II Rzeczypospolitej. W tym miejscu należy podkreślić najważniejsze z przyczyn, które wpłynęły na omawiany stan rzeczy.

⁴⁶ Tamże, s. 48-51

W pierwszej kolejności warto zastanowić się nad kwestią różnorodnych wariantów przedstawienia Orła Białego na pieczęciach, szczególnie w pierwszym okresie II RP. Rodzi się pytanie czy funkcjonujące w latach 20. XX wieku pieczęcie, które swoim wyobrażeniem nie odpowiadały wzorowi orła z 1919 r., ale nawiązywały do niego, bądź do orła królewsko-polskiego używanego przez Radę Regencyjną były pełnoprawnymi obywatelami państwowego systemu sfragistycznego? Należy sobie zadać pytanie o to dlaczego produkowane pieczęcie urzędowe nie do końca odpowiadały wzorowi z Ustawy 1919. Z jednej strony jako wyjaśnienie tego zjawiska przychodzi na myśl podnoszona już mentalność społeczna i partykularne przywiązania m.in. do regionalnych wariantów orła. Z drugiej strony warto się jednak zastanowić nad jeszcze jednym aspektem, który mógł wpłynąć na rozbieżności w graficznym przedstawieniu Orła Białego jak i średnicach pieczęci, szczególnie na pierwszym etapie kształtowania się systemu, kiedy produkcji pieczęci nie prowadziła Mennica. Otóż nie wiemy w jaki sposób przedstawione w załącznikach do Ustawy 1919 wzory i średnice pieczęci (warto przypomnieć, że wyrażone graficznie jako rozmiar rzeczywisty nie zaś podane liczbowo w tekście ustawy) docierały do pieczętarzy, którzy przygotowywali typariusze. Badany materiał, w zdecydowanej większości z ziem byłego zaboru pruskiego, prezentuje rozmaite formy godła państwowego. Jednakże w wielu przypadkach są to orły w dużej mierze nawiązujące do obowiązującego wzorca. Stąd nasuwa się chyba uzasadnione pytanie – czy wszyscy wytwórcy pieczęci widzieli oryginalny wzór czy tworzyli pieczęcie w oparciu o przekazywane ustnie zalecenia. Tak postawione pytanie jest wynikiem refleksji dotyczącej tego jak do urzędów w pierwszych latach niepodległości docierały publikatory Dziennika Ustaw. Jeśli weźmiemy pod uwagę etapowość włączania do Rzeczypospolitej ziem byłego zaboru pruskiego, stopniowe przejmowanie administracji oraz wszelkiego rodzaju trudności z jakimi borykała się biurowość II RP w początkowym okresie jej organizacji oraz fakt, że brakuje potwierdzonych danych nt. kolportowania Dzienników Ustaw możemy przypuszczać, że również to mogło mieć wpływ na ostateczny wygląd i wielkość pieczęci urzędowych.

Kolejnym aspektem podnoszonym już przy okazji prezentowania poszczególnych przykładów były problemy finansowe administracji państwowej. Niejednokrotnie urzędy niższego szczebla w korespondencji dotyczącej zamówień potrzebnych pieczęci wskazywały na braki funduszy na ten cel. Koszty zamawiania pieczęci to jeden z elementów trudności finansowych aparatu państwowego. Jak wiadomo z literatury przedmiotu⁴⁷, m.in. dotyczącej prac wszelkich komisji, których zadaniem było usprawnienie administracji publicznej, ale

⁴⁷ Zob. np.: M. Smoczyński, *Walczy o usprawnienie*, s. 104-109.

również szukanie oszczędności; urzędy borykały się z problemami lokalowymi, kadrowymi, a niekiedy nawet z koniecznością oszczędnego gospodarowania papierem, czego potwierdzenie znaleźć można w aktach i rozsyłanych do urzędów zarządzeniach okólnych by dzielić arkusze papieru na mniejsze kawałki. Na braki w budżetach urzędów nakładały się też organizacyjne procedury planowania wydatków, które niekiedy nie pozwalały na realizowanie zamówień na pieczęcie *ad hoc*. Niejednokrotnie koszty zamówienia pieczęci, potrzebnej urzędowi w danym momencie, były umieszczane w planie finansowym dopiero na kolejny okres budżetowy (stąd też w czasie kiedy zamówienia realizowała Mennica Państwowa pojawienie się możliwości odroczonej płatności za zamówienie pieczęci).

Na trudności w zamawianiu przynajmniej części pieczęci urzędowych niewątpliwie wpłynęła też nie do końca uregulowana ustawowo kwestia pieczęci samorządowych. W myśl przepisów Rozporządzenia 1928 pieczęcie samorządowe miały doczekać się poświęconych sobie przepisów wykonawczych, tych jednak zabrakło. Dodatkowo sprawę zamawiania pieczęci samorządowych komplikował również fakt niezatwierdzenia do końca II RP, mimo podjętych starań i projektów, kształtu herbów wojewódzkich.

Ostatecznie trzeba też zwrócić uwagę na to co chyba najbardziej przyczyniło się do tego, że system sfragistyczny II Rzeczypospolitej krępeł tak wolno. Były to przedłużające się czasy przejściowe. Rozporządzenie 1927 w art. 26. ust. 4 ustalało czas w jakim władze publiczne mogły używać dotychczasowych pieczęci na 2 lata od wejścia w życie rozporządzenia. Zatem od 29 marca 1928 r. do 28 marca 1930 r. władze publiczne zobowiązane były zaopatrzyć się w pieczęcie odpowiadające nowym przepisom⁴⁸. Z kolei przepisy wykonawcze, czyli Rozporządzenie 1928, które weszło w życie 28 czerwca 1928 r. w § 21. wskazywało, że w okresie do 28 marca 1930 r. władze naczelne mają prawo ustalić dla wszystkich podległych sobie władz i urzędów (zakładów, instytucji i przedsiębiorstw państwowych) jednakowe okresy prekluzyjne, w czasie których dotychczas używane pieczęcie miały być zastąpione nowymi⁴⁹. Następnie Rozporządzenie Prezydenta PR z 24 listopada 1930 r., zmieniające Rozporządzenie 1927, czas określony w art. 26 przedłużyło do 1 kwietnia 1933 roku⁵⁰. Kolejny akt prawny

⁴⁸ Dz. U. 1927, nr 115, poz. 980.

⁴⁹ Dz. U. 1928, nr 65, poz. 593.

⁵⁰ Dz. U. 1930, nr 80, poz. 629. Można przypuścić, że wpływ na przedłużenie tego okresu miało pismo kierownika Mennicy Państwowej Ludwika Zagrodzkiego z 4 grudnia 1929 r. W piśmie tym kierownik Mennicy przedstawił szacunkowo zapotrzebowanie na pieczęcie urzędowe, możliwości produkcyjne Mennicy, a wyniku zestawienia tych danych przewidywany czas potrzebny na realizację produkcji tych pieczęci. Czas potrzebny na produkcję blisko 90 000 typariuszy kierownik Mennicy oszacował na 3-4 lata. W związku z tym, że oszacowany czas wykraczał poza naznaczony na 29 marca 1930 r. termin wymiany pieczęci na obowiązujące z nowym wzorem

zmieniający zapisy Rozporządzenia 1927, czyli Ustawa z 14 marca 1933 r. przedłużała wskazany czas przejściowy do 31 grudnia 1936 r.⁵¹. Ostatecznie zaś Ustawa z 3 marca 1937 r. zmieniająca Rozporządzenie 1927 ustaliła brzmienie art. 26. ust. 4 następująco: *Władze, urzędy, zakłady, instytucje i przedsiębiorstwa samorządu terytorialnego dostosują swe oznaki i pieczęcie do przepisów rozporządzenia niniejszego najpóźniej z końcem roku następującego po roku, w którym herby odnośnych województw lub inne herby związków samorządu terytorialnego będą nadane lub zatwierdzone*⁵². W treści artykułu 26. Rozporządzenia 1927 w redakcji z 1937 roku prócz przytoczonego powyżej czasu przejściowego dla administracji samorządowej nie ma już określonego czasu przejściowego dla administracji państwowej. Można z tego wnioskować, że na tym etapie ustawodawca zakładał, że ta część administracji publicznej z pomyślnym rezultatem wdrożyła już zmiany w systemie sfragistycznym.

Z przytoczonych powyżej zapisów prawa wynika, że od momentu, w którym w 1927 roku zarysowano na nowo plan państwowego systemu sfragistycznego okresy prekluzyjne na jego wprowadzenie przesuwano trzykrotnie. Bardzo ciekawym pismem obrazującym jak w zderzeniu rzeczywistości biurowo-urzędowej z realiami procedowania zmian w prawie, które teoretycznie powinno kształtować tę rzeczywistość, jest pismo MSW z 12 maja 1930 r. skierowane do wojewodów i Komisarza Rządu na m. st. Warszawę. Ministerstwo odnosi się w nim do planowanej zmiany Rozporządzenia 1927, która miała uwzględniając trudności w przeprowadzeniu wymiany pieczęci urzędowych przedłużyćznaczony do 28 marca 1930 r. czas przejściowy. Jednakże omawiana nowela wniesiona do Sejmu 3 marca 1930 r. nie została uchwalona do upływu pierwszego okresu przejściowego, czyli do 28 marca. Z treści pisma MSW można wywnioskować, że choć formalnie w związku z nie ogłoszeniem nowelizacji Rozporządzenia 1927 czas przejściowy na wprowadzenie nowych pieczęci upłynął, można uznać go za naturalnie przedłużony. Jak wiadomo z przytoczonych powyżej zapisów prawa ustawa ta została podjęta dopiero w listopadzie 1930 roku. Oczywiście mimo zaistniałej sytuacji i planu przedłużenia okresu przejściowego MSW podkreślało w swoim piśmie by podjąć starania o jak najrychlejszą wymianę starych pieczęci na nowe. Zostały przy tym też podane możliwości Mennicy w zakresie miesięcznej produkcji pieczęci, wobec czego Ministerstwo zalecało rozsądne rozplanowanie zamówień na pieczęcie i przedstawienie

kierownik Mennicy zwracał się do Ministerstwa Skarbu z prośbą o wynegocjowanie przedłużenia tego terminu. Zob.: *Orzeł Biały*, t. 2, s. 422-423.

⁵¹ Dz. U. 1933, nr 29, poz. 246.

⁵² Dz. U. 1937, nr 17, poz. 111.

resortowi wykazu pieczęci, które planowano zamówić jak i tych, które dotychczas zamówiono i wykonano⁵³.

Wskazane okresy prekluzyjne były ze strony ustawodawcy podyktowane zrozumieniem panujących warunków i konsekwencją obserwacji na jakie trudności napotykała wymiana pieczęci na nowe. I niewątpliwie w założeniu miało to sprzyjać sprawnemu funkcjonowaniu administracji. Nie można było przecież uznać za niezdatne do użytku pieczęci sprzed reformy z 1927 roku jeśli nie zastąpiono ich nowymi, taka arbitralna decyzja niewątpliwie sparaliżowałaby całą administrację. Niemniej trudno oprzeć się wrażeniu, że w jakimś stopniu odsuwany w czasie graniczny termin wymiany pieczęci na nowe w jakiś sposób powodował obniżenie motywacji do sprawnego zakończenia tego procesu.

Na zakończenie tej części warto jeszcze zwrócić uwagę na ciekawą dokumentację dotyczącą stanowiska Mennicy w sprawie pieczęci urzędowych, które rzuca dodatkowe światło na kwestie zamawiania i produkcji pieczęci. Rozporządzenie z 24 listopada 1930 roku zmieniające Rozporządzenie 1927 zniosło monopol Mennicy Państwowej na wyrób pieczęci urzędowych. Trudno jednoznacznie wskazać dlaczego ustawodawca podjął taką decyzję, niemniej jednym z powodów mogło być zbyt duże obciążenie dla Mennicy Państwowej, która po prostu nie była w stanie zaspokoić potrzeb na wyrób pieczęci równocześnie zapewniając również stabilność systemu płatniczego. Choć zestawienie danych publikowanych w corocznych sprawozdaniach Mennicy przygotowane przez J. Giersza przeczyłoby tej hipotezie. Rzeczywiste możliwości produkcyjne Mennicy na rok 1930/1931 to 12 000 typariuszy⁵⁴. M. Adamczewski sugeruje, że na rozstrzygnięcie kwestii czy znieść monopol Mennicy na wyrób pieczęci mogła mieć wpływ opinia Ministerstwa Przemysłu i Handlu⁵⁵. W piśmie z 25 września 1930 r. Ministerstwo dowodziło, że powierzona Mennicy wyłączność jest niewskazana i niepożądana. Podano trzy argumenty na poparcie tego stanowiska. Po pierwsze wskazywano na względy ekonomiczne. W przekonaniu Ministerstwa omawiana sytuacja pozbawiła zatrudnienia i zarobku wiele zakładów grawerskich i rytowniczych. Dowodzono też, jednak bez podania porównania kwot, że ceny za zamówienie pieczęci w Mennicy są zdecydowanie wyższe niż w prywatnych zakładach. Ostatecznie zwrócono uwagę na czas realizacji zamówień, który ze względu na duże zapotrzebowanie, jest w Mennicy długi. Rozproszenie

⁵³ AP Poznań, Starostwo Powiatowe w Międzychodzie, sygn. 35, b.p.

⁵⁴ J. Giersz, dz. cyt., s. 278; *Sprawozdanie – Mennica Państwowa w Warszawie*, Warszawa 1935, ss. 113, http://bc.wbp.lublin.pl/dlibra/docmetadata?id=29123&from=&dirids=1&ver_id=&lp=2&QI=4CD6691A734CC4AA94264D658E8604A7-1, dostęp: 13.04.2024.

⁵⁵ M. Adamczewski, *Sfragistyka państwowa i samorządowa*, s. 144.

produkcji na liczne zakłady grawerskie, w opinii Ministerstwa, skróciłoby czas oczekiwania na wytworzenie pieczęci⁵⁶.

Zainteresowana instytucja broniła swoich racji i prawa do wyłączności w zakresie produkcji pieczęci urzędowych. W aktach PRM w zasobie Archiwum Akt Nowych zachowało się pismo Mennicy Państwowej z 30 września 1930 r. zatytułowane *Notatka w sprawie wyłączności wyrobu pieczęci urzędowych w mennicy państwowej*⁵⁷. Na dziewięciu stronach obszernie omówiono takie zagadnienia jak: *stan wyrobu pieczęci urzędowych przed wydaniem Rozporządzenia [1927], reformę wyrobu pieczęci urzędowych, organizację wyrobu i kontroli pieczęci, pretensje wysuwane przez przemysł grawerski i ewentualne następstwa powierzenia wyrobu pieczęci prywatnym zakładom*. Podkreślono, że idea, która przyświecała przepisom z 1927 r. powierzającym Mennicy wyrób pieczęci było *uporządkowanie i postawienie na właściwym poziomie polskiej sfragistyki urzędowej, która do czasu wydania tego rozporządzenia, w większości przypadków nie uczyniła zadość nawet elementarnym wymaganiom ustalonym w tej dziedzinie*⁵⁸. Omawiając stan wyrobu pieczęci przed 1927 rokiem wskazano, że pieczęcie były zamawiane u prywatnych grawerów (wytwórców) i wykonywane w kauczuku, co w opinii Mennicy Państwowej ważyło na podstawowym wymaganiu stawianym pieczęci. Bowiem jeśli przystawienie pieczęci przy dokumencie ma poświadczać jego autentyczność, to pieczęć ta powinna być tak odcisnięta, by w razie wątpliwości poddawać się ekspertyzie. A w związku z elastycznością materiału jakim jest kauczuk i siłą nacisku użytą przy odciskaniu typariusza, która wpływa na ostateczny wygląd odcisku, podkreślono, że odciski tej samej pieczęci mogą różnić się między sobą w grubości linii otokowych, kształcie liter czy odległościach poszczególnych elementów wyobrażenia napieczętnego. W efekcie porównanie takich odcisków nie przyniosłoby oczekiwanego rezultatu w trakcie ekspertyzy. Ponadto, wskazano, że wraz z upływem czasu i zużywaniem się typariusza, traci on swoją elastyczność, przerwy w reliefie pieczęci wypełniają się kurzem i tuszem, a wymienione powyżej różnice w poszczególnych odciskach stają się coraz bardziej widoczne. W skrajnych przypadkach, bardzo intensywnego używania pieczęci, może dojść do tego, że odciskana

⁵⁶ AAN, PRM, sygn. 6.59/VI 59-2/1-15, s. 34-35. Podobne argumenty były przytaczane również w czasach Królestwa Polskiego kiedy Mennica posiadała monopol na produkcję pieczęci urzędowych. Jak piszą J. Giersz i K. Dorcz już wtedy podnoszono propozycję zezwolenia prywatnym grawerom na wyrób pieczęci urzędowych, argumentując to faktem, że pieczęcie przez nich produkowane są tańsze niż te wyrabiane w Mennicy, w związku z czym łatwiej dostępne dla urzędów dysponujących ograniczonym budżetem, zob. J. Giersz, dz. cyt., s. 267-268; K. Dorcz, *Pieczęcie miejskie i gminne oraz wykonawcy pieczęci w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim (do 1830 r.)*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego”, 6, 2003, s. 72.

⁵⁷ AAN, PRM, sygn. 6.59/VI 59-2/1-15, s. 36-44.

⁵⁸ Tamże, s. 36.

pieczęć staje się barwną plamą, która w żaden sposób, w opinii Mennicy Państwowej, nie nadaje się do stwierdzenia autentyczności, nawet przez wprawionego eksperta⁵⁹.

W dalszej części tego pisma wskazano też na inny problem, który wynikał z wytwarzania pieczęci urzędowych poza kontrolą tego procesu przez czynniki miarodajne. Chodzi mianowicie o różnorodną interpretację przepisów prawa, a w rezultacie o wytwarzanie przez różnych rzemieślników pieczęci przedstawiających godło państwowe w rozmaitych interpretacjach wizualnych. Według relacji Mennicy w polach pieczęci znajdowały się m. in. orły jagiellońskie, piastowskie czy też orły z Pogonią⁶⁰. Inną rzeczą, na którą wskazano, to nieudolność poszczególnych wykonawców typariuszy w przedstawieniu wizerunku orła, która budziła w opinii Mennicy Państwowej zastrzeżenia co do zasadności używania takich pieczęci przez dysponentów. Podkreślono, że rozbieżności występowały również w komponowaniu treści legendy, kroju, wielkości czy liczbie liter oraz rozmiarach owych pieczęci. W tym względzie Mennica wysunęła zarzut w stronę wczesnego ustawodawstwa sfragistycznego II RP, które nie normowało tych kwestii⁶¹. Omówione w piśmie Mennicy rozbieżności i niedostatki wykonania pieczęci urzędowych ilustrują zebrane w Aneksie ikonograficznym nr 1 przykłady odcisków pieczęci.

Kolejna część pisma dotyczyła reformy systemu sfragistycznego z 1927 roku i udziału Mennicy w tym procesie. Z omawianej notatki wynika, że wkrótce po ustaleniu nowego wzoru godła państwowego i określeniu w Rozporządzeniu 1927 kształtu systemu sfragistycznego Mennica przystąpiła do opracowania wytycznych dotyczących wymiarów otoków pieczęci i orłów w zależności od ustalonych rozmiarów pieczęci oraz ujednolicenia krojów i liczby liter w otoku. Celem było zracjonalizowanie i znormalizowanie produkcji pieczęci⁶².

⁵⁹ Tamże, s. 36-37.

⁶⁰ W ustępie omawianego pisma poświęconym temu zagadnieniu Mennica Państwowa nadmieniła, że posiada zbiór oryginalnych odcisków pieczęci urzędowych, które wydatnie obrazują opisany stan rzeczy. W tym miejscu warto podkreślić jaką stratą jest bardzo szczątkowe zachowanie się dokumentacji samej Mennicy Państwowej. Wskazany zbiór odcisków byłby nieocenionym materiałem porównawczym dla prezentowanych w niniejszej pracy badań.

⁶¹ AAN, PRM, sygn. 6.59/VI 59-2/1-15, s. 37-38.

⁶² Tamże, s. 38-39. Wyjaśniono, że ze względu na określone wymiary otoku pieczęci, wymiary oraz liczba liter legendy powinny znajdować się w odpowiednim stosunku do średnicy pieczęci. Celem było uzyskanie pieczęci, które nie będą wizualnie przeładowane, a estetyczne. Wiązało się to m.in. z koniecznością zastosowania skrótów nazw niektórych z urzędów. By osiągnąć jednolitość w tym względzie Mennica w omawianym piśmie relacjonuje, że poprosiła o wsparcie władz centralnych, w *autorytatywnym opracowaniu* nazw i skrótów nazw władz i urzędów. Podkreślono, że spotkało się to z pozytywnym odbiorem i wsparciem władz ministerialnych, czego rezultatem miał być fakt, że na moment, kiedy powstało omawiane pismo, czyli rok 1930, według relacji Mennicy *napisy na pieczęciach niemal wszystkich urzędów Rzeczypospolitej są już szczegółowo ustalone*.

W trzeciej części omawianego pisma zaprezentowano organizację i kontrolę wyrobu pieczęci urzędowych. Mennica Państwowa wskazała, że planując produkcję pieczęci dążyła do mechanizacji tego procesu na kształt wybijania metalowych monet za pomocą tego samego stempla menniczego. Chodziło o to by osiągnąć maksymalną powtarzalność rysunku wyobrażenia napieczętnego, co przy ręcznym rytownictwie jest niemożliwe do uzyskania. Dowodzono, że jeśli podda się porównaniu dwie pieczęcie wykonane ręcznie, według tego samego wzoru, przez dwóch różnych, nawet bardzo doświadczonych i wykwalifikowanych, grawerów – pieczętarzy to zawsze będą one posiadały różnice poddające w wątpliwość autentyczność tych pieczęci. Biorąc to pod uwagę Mennica zorganizowała produkcję w następujący sposób, orły wybijane były stemplami na wzór mennicznych, proces był poddany ścisłej kontroli przez odpowiedzialny za to Dział Kontroli, który gwarantował w ten sposób, że ani gotowe pieczęcie czy też krążki z wytłoczonym godłem, przygotowane do wykonania napisu napieczętnego nie miały prawa dostać się w niepowołane ręce. Prototypy orłów jak i robocze stemple podobnie jak stemple do bicia monet przechowywane były w skarbcach Mennicy Państwowej znajdujących się pod ścisłym nadzorem⁶³. W następnej kolejności na przygotowanych krążkach z orłem maszyną grawerską wycinano otok pieczęci i miejsce na legendę. Napis napieczętny na tłokach do tuszu wycinano ręcznie, z kolei legenda pieczęci do laku powstawała w wyniku wybicia liter puncami⁶⁴.

Dodatkowym narzędziem kontroli pozwalającym monitorować system sfragistyczny już na etapie życia pieczęci w sferze urzędowej było wprowadzenie specjalnych oznaczeń numerowych oraz ewidencja pieczęci wytworzonych i wysłanych do dysponentów. Na potrzeby ewentualnych ekspertyz Mennica przechowywała oznaczone właściwymi numerami odbitki wypuszczonych pieczęci. Ponadto wskazano, że proces zamawiania i wysyłania pieczęci do urzędów był objęty szczegółowymi wytycznymi wydanymi przez poszczególne ministerstwa. Niszczenie zużytych pieczęci odbywało się w Mennicy komisyjnie, a fakt ten był utrwalony w protokole. Z kolei o zaginięciu danej pieczęci Mennica Państwowa miała być niezwłocznie informowana⁶⁵.

Następnie Mennica Państwowa ustosunkowała się do roszczeń, wysuwanych przez indywidualnych grawerów, względem zysków z produkcji pieczęci, których im odmówiono przez wprowadzenie monopolu państwowego przedsiębiorstwa. Przedstawiono wyliczenia

⁶³ AAN, PRM, sygn. 6.59/VI 59-2/1-15, s. 39-40.

⁶⁴ J. Giersz, dz. cyt., s. 278.

⁶⁵ AAN, PRM, sygn. 6.59/VI 59-2/1-15, s. 40.

zysków z lat 1928-1930 oraz prognozowany przychód w okresie 1930-1931. Dokonano symulacji podziału przychodów z produkcji pieczęci między Mennicę a prywatny przemysł grawerski. Z wyliczeń tych wynikało, że zdaniem Mennicy, zyski te nie są wcale tak dużymi jakimi wyobrażało je sobie środowisko prywatnych grawerów. Wskazano ponadto, że w istocie zyski mogłyby być wyższe, przy założeniu większej produkcji pieczęci. Ale zwrócono także uwagę, że w rzeczywistości, administracji, która pieczęcie te zamawiała, nie stać na jednorazowe zamówienie kompletu potrzebnych pieczęci, dlatego też urzędy robiły to etapami, w związku z czym potencjalny zysk rozbijał się na kolejne lata. Nawet przy założeniu, że prawo do produkcji pieczęci urzędowych uzyskiwałyby tylko niektóre z licencjonowanych zakładów grawerskich, przeliczenia Mennicy wskazywały, że zyski te nie pokrywałyby potrzeb podniesienia przez indywidualnych grawerów jakości świadczonych usług tak, by spełniały one wymogi stawiane pieczęciom urzędowym. Był to jeden z argumentów Mennicy za utrzymaniem swojego monopolu na wyrób pieczęci urzędowych. Ostatecznie w piśmie tym odrzucono też zarzut, jakoby Mennica Państwowa ponosiła rocznie kilkumilionowe zyski z produkcji typariuszy pieczęci, czym miałyby zadawać ekonomiczny cios prywatnemu przemysłowi grawerskiemu⁶⁶.

W końcowej części swojego pisma Mennica Państwowa przedstawiła przewidywane konsekwencje powierzenia produkcji pieczęci urzędowych prywatnemu przemysłowi grawerskiemu. W argumentacji pojawiła się opinia, że rozproszenie produkcji pieczęci na prywatnych rzemieślników uniemożliwi utrzymanie dokładności i jakości produkcji, którą gwarantowała Mennica, a tym samym odbierze możliwość poddawania odcisków pieczęci ekspertyzom⁶⁷. W dalszych słowach dowodzono, że niemożliwe będzie również utrzymanie właściwej kontroli produkcji i ewidencji pieczęci. Kolejnym argumentem było wskazanie na niemożność zweryfikowania pieczęci nadesłanych do Mennicy, w celu ich zniszczenia, z ewidencją pieczęci wykonanych dla danego urzędu, która będzie znajdować się nie w Mennicy, lecz u danego wytwórcy. Zanegowano też propozycję ze strony prywatnych grawerów, by Mennica dostarczała im gotowe krążki z godłem państwowym, aby ci jedynie wykonywali napis legendy. Dowodzono, że uniemożliwiłoby to kontrolę nad krążkami i produkowanymi w efekcie pieczęciami. Co w opinii Mennicy Państwowej doprowadziłoby do tego, że pieczęć urzędowa przestałaby nią być. Podjęcie z kolei przez Mennicę całkowitej kontroli nad pieczęciami wytwarzanymi częściowo przez Mennicę a częściowo przez prywatne zakłady

⁶⁶ Tamże, s. 41-42.

⁶⁷ Tamże, s. 42.

grawerskie pociągnęłoby za sobą konieczność stworzenia rozbudowanego aparatu kontrolnego, który generowałby koszty nieadekwatne do opłat pobieranych za pieczęcie. Jako dodatkową przeszkodę w zorganizowaniu takiej produkcji i dystrybucji pieczęci wskazano trudność we wdrożeniu prywatnej sfery grawerskiej w przepisy i instrukcje dotyczące trybu zamawiania, kolejności wykonywania i wysyłania pieczęci. Przedstawiono też argument ekonomiczny. Zamówienia realizowane przez Mennicę często są opłacane przez urzędy dopiero z kolejnej puli budżetowej. Wskazano, że prywatne zakłady grawerskie nie mogłyby sobie pozwolić na takie odroczone płatności. Ostatecznie wysunięto argument porównujący produkcję pieczęci urzędowych do produkcji znaczników probierczych. Istotą znacznika probierczego jest stwierdzanie autentyczności danej próby stopu, podobnie jak pieczęć potwierdza autentyczność dokumentu. Wobec tego gdyby możliwe i zasadne było powierzenie produkcji pieczęci urzędowych prywatnym zakładom, bezcelowe byłoby również powierzenie Mennicy odpowiedzialności za produkcję znaczników probierczych⁶⁸.

W tym miejscu warto chyba dodać jeszcze, że w jednostce aktowej, w której znajduje się omawiana notatka Mennicy jak i pismo Ministerstwa Przemysłu i Handlu z argumentami przemawiającymi za zniesieniem monopolu państwowego przedsiębiorstwa, znajdują się również uwagi Biura Prawnego PRM do projektu nowelizacji Rozporządzenia 1927. W piśmie tym przytoczono argumenty wysuwane przez Mennicę Państwową, przedstawione w omówionej powyżej notatce. Tym co jednak w piśmie Biura Prawnego budzi szczególną uwagę, to podkreślenie faktu, że za zniesieniem monopolu Mennicy na wyrób pieczęci urzędowych było w istocie jedynie Ministerstwo Przemysłu i Handlu. Z pisma tego wynika, że 17 października 1930 r. na konferencji projekt nowelizacji został uzgodniony z wszystkimi ministerstwami. Przeciwno poprawce dotyczącej zniesienia art. 20 Rozporządzenia 1927 wypowiedziały się władze wszystkich resortów za wyjątkiem Min. Przemysłu i Handlu. Budzi zatem szczególną ciekawość w jaki sposób opinia jednego ministerstwa przeważała do tego stopnia, że poprawka ta została przeforsowana⁶⁹. Przykładem potwierdzającym słusność argumentów Mennicy o konieczności utrzymania jej monopolu w zakresie produkcji pieczęci urzędowych jest pieczęć Urzędu Wojewódzkiego Śląskiego. W zakresie przedstawienia herbu państwowego zgodna z obowiązującym wzorem z 1927 roku, ale wbrew przepisom wykonana w kauczuku (zob.: rozdział 5. il. 20). Należy podkreślić, że w tym przypadku mamy do czynienia z pieczęcią urzędową organu stojącego stosunkowo wysoko w hierarchii

⁶⁸ Tamże, s. 42-44.

⁶⁹ Tamże, s. 104, 108.

administracyjnej i niewątpliwie nie jest to przypadek godny z wprowadzonym w 1931 r. uzupełnieniem do Rozporządzenia 1928 zezwalającym na doraźny wyrób pieczęci kauczukowych.

Przytoczone pismo Mennicy Państwowej stojące w obronie jej monopolu na wyrób pieczęci zostało zrelacjonowane tak szczegółowo nie bez powodu⁷⁰. Bo prócz dostarczenia informacji uzupełniającej obraz przemian prawnych systemu sfragistycznego II RP i starań by wpływać z pożytkiem wpływać na kształtowanie się tego systemu, pokazuje nam o wiele więcej. Po pierwsze bardzo trafnie zdiagnozowane zostały niedostatki pieczęci wytwarzanych z materiałów plastycznych jak np. kauczuk. Co jak podkreśliła Mennica rzutowało na życie pieczęci o czym będzie jeszcze mowa w dalszej części pracy. Ponadto przedstawienie funkcjonowania procedury zamówień pieczęci z perspektywy Mennicy stanowi potwierdzenie tego procesu przedstawionego powyżej na podstawie materiału aktowego dysponentów zamawiających typariusze pieczęci.

⁷⁰ By zamknąć wątek zniesienia monopolu Mennicy Państwowej warto dodać, że wprowadzenie omówionej poprawki do noweli Rozporządzenia 1927, które skutkowało otwarciem się produkcji pieczęci urzędowych na prywatny sektor grawerski, miało wiązać się z wprowadzeniem przepisów wykonawczych uszczegółowiających na nowo procedurę zamówień pieczęci i regulującej ją w obrębie sektora prywatnego. Projekt takiego rozporządzenia znajduje się w omawianej powyżej jednostce aktowej. Niestety z niewyjaśnionych przyczyn prawo sfragistyczne nie doczekało się wprowadzenia takich regulacji. Co niewątpliwie nie pozostawało bez wpływu na deregulację produkcji pieczęci urzędowych po zniesieniu monopolu Mennicy.

Rozdział 4. Życie pieczęci na przykładzie systemu sfragistycznego Urzędu Wojewódzkiego Pomorskiego w Toruniu

Rozeznanie w analogicznych zespołach archiwalnych urzędów wojewódzkich ziem byłego zaboru pruskiego pokazało, że akurat akta Urzędu Wojewódzkiego Pomorskiego w Toruniu najliczniej i najobszerniej reprezentują sprawy dotyczące pieczęci, zarówno systemu sfragistycznego tego urzędu jak i podsystemów sfragistycznych administracji pozostającej w różnych stopniach zależności względem UWP. Dlatego też system sfragistyczny UWP jest środkiem ciężkości tego rozdziału, jednak tak jak w innych częściach niniejszej pracy nie wyklucza to posilkowania się materiałami archiwalnymi innych urzędów, dzięki którym możliwe będzie uzupełnienie pożądanego obrazu życia pieczęci.

4.1. System sfragistyczny Urzędu Wojewódzkiego Pomorskiego

Jak już wskazywano w części terminologicznej rozprawy zasadniczo system to zbiór elementów połączonych wzajemnymi relacjami. Żeby zatem opisać system sfragistyczny należy między innymi wskazać rodzaje relacji, które zachodzą pomiędzy jego elementami, czyli pieczęciami. Jak wynika z przytoczonych w rozdziale 1. definicji systemu sfragistycznego relacje w systemie sfragistycznym wynikają z legend pieczętnych, kształtów i rozmiarów pieczęci, wyobrażenia pieczętnego, ale też chronologii użytkowania. Wskazane cechy przypisane pieczęciom wynikają z ustroju dysponenta jakim w tym konkretnym przypadku jest państwo oraz prawa i praktyki kancelaryjnej sankcjonujących ten system sfragistyczny. By mówić o systemie sfragistycznym trzeba najpierw wskazać elementy tworzące jego strukturę – pieczęcie. Jednym z czynników, który rzutuje na strukturę systemu sfragistycznego i tworzy w nim relacje jest struktura organizacyjna, w przypadku systemu sfragistycznego państwa jest to struktura administracji, w przypadku zaś systemu danego organu czy też urzędu, będącego podsystemem nadsystemu państwowego, będzie to struktura danej instytucji. Analizę systemów sfragistycznych komplikują zmiany strukturalne, które mogą utrudniać uchwycenie danej pieczęci w odpowiednim miejscu i czasie. W przypadku administracji II Rzeczypospolitej zmiany takie były stosunkowo częste, o zróżnicowanym charakterze. Niektóre były kosmetyczne, inne zaś zasadnicze. Szczegółowo problematykę przejścia administracji na obszarze b. dzielnicy pruskiej, a w rezultacie organizowanie się państwowej administracji na szczeblu wojewódzkim oraz przemiany strukturalne Urzędu Wojewódzkiego Pomorskiego w

Toruniu omówiła M. Dereszyńska-Romaniuk¹. Dlatego też pozwolę sobie nie rozbudowywać tego wątku.

Odnotowanie wszystkich wariantów struktury UWP jest w tym miejscu bezcelowe ze względu na brak wystarczających materiałów by do każdej z tych struktur dopasować zespół pieczęci tworzący system sfragistyczny Urzędu Wojewódzkiego w danym momencie. Należy również uwzględnić, że dynamika zmian zachodzących w strukturze urzędu różniła się z dynamiką zmian zachodzących w samym systemie sfragistycznym. Szukając odpowiedzi na pytanie jak bardzo rozbudowany i skomplikowany był system sfragistyczny UWP trzeba zadać sobie pytanie o szacowaną wielkość tego systemu i zestawzić je z faktycznymi liczbami. Czy wychodząc z założenia, że wielkość systemu sfragistycznego urzędu wynika z jego struktury organizacyjnej powinniśmy oczekiwać, że każda komórka wyższego rzędu, w przypadku urzędu wojewódzkiego – wydział – będzie posiadała własną pieczęć urzędową? Zakładając pewną korelację między strukturą urzędu a strukturą jego systemu sfragistycznego trzeba mieć również na uwadze to, jak trudnym momentami był proces unifikacji pieczęci z ogólnie obowiązującym wzorem, trzeba zatem wziąć również poprawkę, na aspekt dostosowywania zbioru pieczęci instytucji do obowiązujących norm również w przypadku ewentualnej reorganizacji urzędu. Co zatem można zrobić by przybliżyć obraz takiego systemu? Zasadnym wydaje się przyjęcie podejścia jakie stosują archiwiści przy opracowywaniu zespołu archiwalnego i określaniu jego układu. Należy odnieść się do jednej ze struktur urzędu, tej, która funkcjonowała najdłużej, lub tej wokół, której narosła największa liczba dokumentacji lub tej, która była najbardziej przejrzysta. W tym przypadku zatem najlepiej będzie odwołać się do struktury, która w zakresie dokumentacji dostarcza najwięcej informacji pozwalających zarysować obraz systemu sfragistycznego UWP.

Postanowiłam tę strukturę odtworzyć na podstawie materiałów archiwalnych, które są właśnie źródłem informacji o systemie sfragistycznym. Pokrywa się ona ze strukturą przedstawioną przez M. Romaniuk obowiązującą w UWP w 1929 roku². Materiały archiwalne, które stanowią podstawę tych rozważań pochodzą z roku 1930. I choć z tego roku znane jest zarządzenie Wojewody Pomorskiego zmieniające dotychczasową strukturę, to należy zwrócić uwagę nie tyle na rok dokonanej zmiany, a na miesiące, w których miała ona nastąpić. Zarządzenie to bowiem pochodzi z 27 grudnia 1930 r.³, a nowa struktura miała obowiązywać

¹ M. Dereszyńska-Romaniuk, dz. cyt., s. 18-68.

² Tamże, s. 53.

³ Nowa struktura organizacyjna urzędu została określona w tymczasowym statucie organizacyjnym UPW ogłoszonym zarządzeniem Wojewody z dn. 27 grudnia 1930 r. Miał on charakter tymczasowy, bowiem według

dopiero od 1 stycznia 1931 roku. Z kolei akta, które obrazują system sfragistyczny urzędu powstawały na przestrzeni marca – września 1930 roku. Zatem formalnie jeszcze w czasie kiedy urząd funkcjonował według struktury ustalonej w roku 1929. Urząd Wojewódzki Pomorski w Toruniu był wówczas podzielony na dziesięć wydziałów, oznaczonych kolejno cyframi rzymskimi:

- I. Wydział Prezydialny
- II. Wydział Bezpieczeństwa Publicznego
- III. Wydział Samorządowy
- IV. Wydział Administracyjny
- V. Wydział Zdrowia Publicznego
- VI. Wydział Przemysłu i Handlu
- VII. Wydział Rolnictwa
- VIII. Dyrekcja Robót Publicznych
- IX. Wydział Wojskowy
- X. Wydział Pracy i Opieki Społecznej

Informacji, które udało się połączyć ze sobą tak, by zaprezentować obraz systemu sfragistycznego UWP dostarcza dokumentacja, która powstała w pewnym sensie z inicjatywy MSW. To Ministerstwo dążyło do zebrania informacji o systemach sfragistycznych urzędów i ich funkcjonowaniu. Pytania te wynikały z próby nie tylko zorientowania się jak wyglądają pieczęcie urzędowe (czy odpowiadają obowiązującym normom), ale też chęci oszacowania potrzeb urzędów, które do tej pory nie zostały zrealizowane. Ostatecznie starania MSW zmierzały ku skodyfikowaniu zasad funkcjonowania, czyli używania pieczęci urzędowych. Chodziło o przygotowanie przepisów wykonawczych, o których mowa w § 8. Rozporządzenia 1928. Częściowo przepisy te zostały ujęte w okólniku nr 24 MSW z 21 lutego 1930 r. w sprawie pieczęci dla władz i urzędów administracji ogólnej⁴. Minister Spraw Wewnętrznych zezwolił w nim wojewodom na zamówienie w Mennicy Państwowej pieczęci urzędowych dla urzędów wojewódzkich, starostw powiatowych i grodzkich oraz komisarzy rządu. W okólniku tym określono brzmienie legend dla poszczególnych kategorii dysponentów. Wskazano również ile

zarządzenia Wojewody miał obowiązywać do momentu wydania przepisów wykonawczych do Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dn. 19 stycznia 1928 r. o organizacji i zakresie działania władz administracji ogólnej, Dz. U. 1928, nr 11, poz. 86. Zob.: M. Dereszyńska-Romaniuk, dz. cyt., s. 52-55.

⁴ Dz. Urz. MSW 1930, nr 3, poz. 48, Okólnik nr 24 z dn. 21 lutego 1930 r. w sprawie pieczęci dla władz i urzędów administracji ogólnej, <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/95762/edition/89037/content>, dostęp: 23.10.2024.

egzemplarzy danego rodzaju pieczęci przysługuje poszczególnym kategoriom dysponentów (organom) i urzędom je obsługującym. Wskazano również, że na chwilę obecną w zamówieniach należy podawać wyłącznie pełne brzmienie legend pieczętnych, właściwe skróty miały dopiero zostać ustalone na drodze porozumienia MSW z dyrekcją Mennicy. Ostatecznie zaś Ministerstwo poinformowało, iż zagadnienie pieczętowania dokumentów – czyli stosowania pieczęci urzędowych będzie przedmiotem odrębnego zarządzenia.

Na podstawie przywołanego okólnika nr 24 MSW z 1930 r. w systemie sfragistycznym urzędu wojewódzkiego można by spodziewać się następujących pieczęci do tuszu: pieczęć ze wskazaniem w legendzie organu czyli, Wojewody Pomorskiego (jeden egzemplarz), pieczęć wskazującą w legendzie na urząd obsługujący organ – czyli Urząd Wojewódzki Pomorski (przynajmniej jeden egzemplarz), pieczęcie, które w legendzie wskazywałyby na *organ fachowy*, np. Urząd Wojewódzki Pomorski Inspektor Farmaceutyczny itp. Oraz po jednym egzemplarzu pieczęci legitymacyjnej i pieczęci do laku. Łącznie to minimum pięć typariuszy. W treści przytaczanego okólnika znalazło się również zastrzeżenie, że w uzasadnionych okolicznościach pieczęcie danego rodzaju mogą być wykonane w kilku egzemplarzach. Mogło to mieć miejsce w przypadku gdy np. poszczególne wydziały urzędu wojewódzkiego znajdowały się w budynkach o różnej lokalizacji, w sytuacji gdy ze względu na dużą ilość wydawanych zaświadczeń dany wydział potrzebował pieczęci do wyłącznego użytku lub gdy starostwo posiadało ekspozyturę.

29 marca 1930 r. Wojewoda Pomorski przesłał do wiadomości kierownika Oddziału Budżetowo-Gospodarczego (Wydział Prezydialny) cytowany powyżej okólnik MSW. Jak wynika z treści pisma okólnik ten był podstawą do wystosowania polecenia zebrania odcisków wszystkich pieczęci urzędowych używanych w poszczególnych wydziałach UWP. Następnym krokiem zaplanowanym w tym piśmie przez Wojewodę było, w porozumieniu z referatem ogólnym Wydziału Prezydialnego, ustalenie zapotrzebowania na pieczęcie dla UWP i starostw.

To właśnie dokumentacja urosła wokół tego pisma Wojewody Pomorskiego jest źródłem informacji o tym jak wyglądał system sfragistyczny Urzędu Wojewódzkiego Pomorskiego w 1930 r. Po wspomnianym piśmie w jednostce archiwalnej znajdują się arkusze papieru, które w nagłówkach mają nazwy i numery wydziałów urzędu. Zawierają one wykazy pieczęci urzędowych (i parasigillów) używanych w poszczególnych wydziałach⁵. Omawiane wykazy nie posiadają dat ani pism przewodnich. Niemniej sąsiadująca z nimi dokumentacja pozwala

⁵ AP Bydgoszcz, UWP, sygn. 1350, s. 2-22

przypuszczać, że powstały one niezwłocznie po otrzymaniu polecenia z Oddziału Budżetowo-Gospodarczego, czyli na początku kwietnia 1930 r.

Po wykazach wydziałów UWP, sądu administracyjnego i wyższego urzędu ubezpieczeń, następują analogiczne wykazy pieczęci używanych przez starostwa powiatowe z obszaru województwa. Zawierają one również zapotrzebowania urzędów powiatowych na nowe pieczęcie. Korespondencja ze starostw pochodzi z okresu 4 – 15 kwietnia 1930 r. Z czego można wnioskować, że urzędy te otrzymały podobne polecenie co kierownik Oddziału Budżetowo-Gospodarczego i pozostałe wydziały UWP w tym samym czasie. Z tempa w jakim zobligowane władze udzieliły Urzędowi Wojewódzkiemu odpowiedzi należy sądzić, że sprawę potraktowano jako niecierpiącą zwłoki.

Warto jeszcze zwrócić uwagę na inne zestawienie znajdujące się niemalże na końcu omawianej jednostki archiwalnej. Jest to mianowicie *wykaz stempli używanych w Urzędzie Wojew. w dniu 8/VIII 1930 r.*⁶. W przeciwieństwie do wspomnianych wyżej sprawozdań wydziałów jest to lista, która wygląda tak, jakby jeden z urzędników Wydziału Prezydialnego postanowił przejść się po urzędzie i samodzielnie zebrać pożądane informacje. Świadczy o tym fakt, że odciski z poszczególnych wydziałów następują po sobie na trzech kartach, oddziela je od siebie wyłącznie adnotacja o numerze wydziału. Trzeba jeszcze zaznaczyć, że wykaz ten od poprzednich odróżniają również wykonane ołówkiem, odręczne adnotacje informujące o tym, jaki urzędnik przechowuje daną pieczęć lub do jakich celów jest ona używana. Wszystkie te notatki są wykonane jedną ręką co potwierdza hipotezę, że było to działanie jednego urzędnika, którego celem było zweryfikowanie wykazów przedstawionych przez wydziały. Na wykazach poszczególnych wydziałów nie ma żadnych tego rodzaju zapisków. Porównanie tych zbiorów odcisków ujawnia 7. egzemplarzy pieczęci, których wydziały nie uwzględniły w swoich sprawozdaniach. Warto jeszcze zauważyć, że wykaz sporządzony w sierpniu 1930 r. od tych z początku roku odróżnia również brak odcisków parasigillów. Urzędnicy poszczególnych wydziałów UWP zbyt dosłownie zrozumieli polecenie wykazania wszystkich pieczęci używanych w swoich komórkach. Doprowadziło to do tego, że niektóre z wykazów zawierają całe strony odcisków parasigillów, zamiast odcisków właściwych pieczęci urzędowych, których dane wydziały najprawdopodobniej nie posiadały. Możliwe zatem, że również dlatego podjęto decyzję o weryfikacji przedstawionych zestawień.

⁶ Tamże, s. 114-116.

Na podstawie omówionych powyżej wykazów i zebranych tam odcisków pieczęci, zarówno tych pochodzących prawdopodobnie z kwietnia 1930 r. jak i z 8 sierpnia tegoż roku można było przygotować zestawienie informacyjne, ale również graficzne obrazujące system sfragistyczny Urzędu Wojewódzkiego Pomorskiego w 1930 roku⁷ (zob.: Aneks ikonograficzny nr 2). Z przedstawionych na wstępie wykazów wynika, że w 1930 r. w Urzędzie Wojewódzkim Pomorskim znajdowało się blisko 20. tłoków pieczętnych. Liczba ta jest szacunkowa, jak pokazuje bowiem omawiana dokumentacja należy przypuścić, że w wyniku błędu ludzkiego nie uwzględniono jakichś typariuszy. Potwierdza to z kolei jeszcze jeden wykaz znajdujący się w aktach, a mianowicie odciski pieczęci zwróconych do MSW. Wynika z niego, że w posiadaniu UWP w 1930 r. były jeszcze (przynajmniej) cztery egzemplarze pieczęci, które nie znalazły się w żadnym z wykazów wydziałów czy w zbiorczym wykazie z sierpnia 1930 r. Są to mianowicie dwa egzemplarze pieczęci z legendą: „Rzeczpospolita Polska Pomorski Urząd Wojewódzki” i orłem wg wzoru z Ustawy 1919 w polu. Oraz pieczęć z tym samym wyobrażeniem i legendą: „Rzeczpospolita Polska Wojewoda Pomorski”, która od wszystkich pozostałych odnotowanych odcisków tego rodzaju pieczęci wyróżnia się zbieranym liternictwem napisu napieczętnego, a także pieczęć z orłem Rady Regencyjnej (królewsko-polskim) i legendą: „Pomorski Urząd Wojewódzki Wydział. Rob. Publ.”. Dodając te cztery pieczęcie uzyskujemy liczbę: 24 typariuszy.

Według wykazów używanych pieczęci przedstawionych (najpewniej w kwietniu 1930 r.) przez wydziały urzędu oraz wykazu z sierpnia 1930 r. system pieczęci urzędowych na tamtą chwilę składał się z:

Siedmiu pieczęci wojewody:

- {linia ciągła} · RZECZPOSPOLITA POLSKA · WOJEWODA POMORSKI
Pieczęć do tuszu, w polu pieczęci orzeł wg Ustawy 1919, śr. 47 mm
- {linia ciągła} * RZECZPOSPOLITA POLSKA * WOJEWODA POMORSKI
Pieczęć do tuszu, w polu pieczęci orzeł wg Ustawy 1919, śr. 48 mm
- {linia ciągła} * RZECZPOSPOLITA POLSKA * WOJEWODA POMORSKI
Pieczęć do odciskania w papierze, w polu pieczęci orzeł wg Ustawy 1919, śr. 46 mm

⁷ Warto w tym miejscu zauważyć, że omawiane wykazy i prezentowane w nich odciski nie zawierają odcisku najprawdopodobniej jednej z pierwszych pieczęci UWP, wykonanej w początkowym okresie funkcjonowania UWP. Jest to pieczęć przedstawiająca wizerunek Orła Białego w stylizacji zaproponowanej przez Teodorę Mukułowską. Legenda pieczęci odbiega od sposobu konstruowania legend wynikającego z Ustawy 1919, podobnie jak rysunek orła czy średnica pieczęci wynosząca w tym przypadku 32 mm. Odcisk, który odnalazłam w aktach pochodzi z 1920 r. (zob.: Aneks ikonograficzny nr 1).

- {linia ciągła} · RZECZPOSPOLITA POLSKA · WOJEWODA POMORSKI
Pieczęć do laku, w polu pieczęci orzeł wg Ustawy 1919, śr. 47 mm
- {linia ciągła} * RZ[ECZPOSPOLITA POLSKA *] WOJEWODA POMORSKI
Pieczęć do laku, trudno zidentyfikować w jakiej stylizacji został wyrażony w polu pieczęci orzeł, zarys korpusu sugeruje, że jest to wizerunek z Ustawy 1919 lub nawiązujący do niego, jednak średnica pieczęci wynosząca 36 mm zbliża ją bardziej ku tym nawiązującym do pieczęci sprzed 1919 r.
- {linia ciągła} * RZECZPOSPOLITA POLSKA * WOJEWODA POMORSKI
Pieczęć do tuszu, w polu pieczęci orzeł wg Rozporządzenia 1927, śr. 38 mm
- {linia ciągła} *** WOJEWODA POMORSKI
Pieczęć do tuszu, w polu pieczęci orzeł wg Rozporządzenia 1927, śr. 25 mm⁸

Pięciu pieczęci urzędu wojewódzkiego:

- {linia ciągła} * RZECZPOSPOLITA POLSKA * URZĄD WOJEWÓDKI POMORSKI
Pieczęć do tuszu, w polu pieczęci orzeł wg Rozporządzenia 1927, śr. 38 mm
- {linia ciągła} *** Rzeczpospolita Polska *** Urząd Wojewódzki Pomorski
Pieczęć do tuszu, w polu pieczęci orzeł wg Rozporządzenia 1927, śr. 37 mm
- {linia ciągła} *** Rzeczpospolita Polska *** Urząd Wojewódzki Pomorski
Pieczęć do tuszu, w polu pieczęci orzeł wg Rozporządzenia 1927, śr. 38 mm
- {linia ciągła} *** URZĄD WOJEWÓDKI POMORSKI *** W TORUNIU
Pieczęć do tuszu, w polu pieczęci ujęty w ramkę napis „Pieczęć do listów” oraz orzeł wg Rozporządzenia 1927, śr. 37 mm
- {linia ciągła} * POMORSKI URZĄD WOJEWÓDZKI W TORUNIU
Pieczęć do laku, w polu pieczęci pomiędzy dwiema poziomymi liniami napis „ST[EMPEL LI]STOWY oraz orzeł najprawdopodobniej wg Ustawy 1919, śr. 37 mm

Ośmiu pieczęci urzędowych, wskazujących w legendzie na wyspecjalizowane komórki urzędu (lub konkretne kompetencje poszczególnych komórek urzędu) [wg określenia użytego w okólniku pieczęcie *organów fachowych*]:

⁸ W przypadku tej pieczęci warto zwrócić uwagę na jej średnicę, nie odpowiada ona bowiem żadnemu z wymiarów określonych przez prawo sfragistyczne II RP. Biorąc pod uwagę, że dopiero Rozporządzenie 1928 wprowadzało do systemu sfragistycznego rodzaj pieczęci legitymacyjnej o śr. 20 mm należy przypuszczać, że ta pieczęć powstała w okresie od kwietnia do czerwca 1928 r. i była wyrazem zauważonej przez UWP potrzeby posiadania pieczęci mniejszych rozmiarów do dokumentów o ograniczonej przestrzeni do przyłożenia pieczęci.

- {linia ciągła} ** Komisja egzaminacyjna przy Pomorskim Urzędzie Wojewódzkim
Pieczęć do tuszu, w polu pieczęci orzeł wg Ustawy 1919, śr. 47 mm
- {linia ciągła} ** Komisja Dyscyplinarna przy Urzędzie Wojewódzkim ** w Toruniu
Pieczęć do tuszu, w polu pieczęci orzeł wg Ustawy 1919, śr. 47 mm
- {linia ciągła} ∴ Inspektor farmaceutyczny ∴ Województwa Pomorskiego
Pieczęć do tuszu, w polu pieczęci orzeł Rady Regencyjnej, śr. 36 mm
- {linia ciągła} Komisja dla farmaceutycznego egzaminu wstępnego
Pieczęć do tuszu, w polu pieczęci orzeł Rady Regencyjnej, śr. 36 mm
- {linia ciągła} * RZECZPOSPOLITA POLSKA * Inspektor farmaceutyczny na Woj.
Pomorskie
Pieczęć do tuszu, w polu pieczęci orzeł wg Ustawy 1919, śr. 47 mm
- {linia ciągła} * RZECZPOSPOLITA POLSKA * INSPEKTOR FARMACETYCZNY
WOJEW. POM.
Pieczęć do laku, w polu pieczęci orzeł wg Ustawy 1919, śr. 46 mm
- {linia ciągła} Rzeczpospolita Polska Przewodn. Kom. Egz. dla spr. weteryn. Wojew.
Pom.
Pieczęć do tuszu, w polu pieczęci orzeł wg Ustawy 1919, śr. 46 mm
- {linia ciągła} * POMORSKI URZĄD WOJEWODZKI * Dyrekcja Rob. Publi.
Pieczęć do tuszu, w polu pieczęci orzeł wg Rozporządzenia 1927, śr. 35 mm

Razem 20. pieczęci odnotowanych w wykazach wydziałów UWP (zob.: Aneks ikonograficzny nr 3). Plus wspomniane wyżej cztery, które zidentyfikowano dopiero w wykazie pieczęci zwróconych do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych.

Powyższe dane w ujęciu prezentowanego wizerunku Orła Białego pokazują, że w 1930 r. w systemie sfragistycznym UWP znajdowały się 3. pieczęcie przedstawiające orła Rady Regencyjnej, 13. pieczęci z wyobrażeniem określonym w Ustawie 1919 oraz 8. pieczęci z obowiązującym w tym czasie wzorem orła państwowego z Rozporządzenia 1927.

W tym miejscu warto wrócić do wspomnianego wykazu pieczęci zwróconych do MSW. Wynika z niego, że z użycia wycofano: dwa egzemplarze pieczęci z napisem: „Rzeczpospolita Polska Wojewoda Pomorski” (w tym tę ze zbieranym liternictwem, nie uwzględniona w wykazach wydziałów) i orłem wg Ustawy 1919, dwa egzemplarze pieczęci z tym samym wyobrażeniem i legendą: „Rzeczpospolita Polska Pomorski Urząd Wojewódzki” (również nie odnotowane w wykazach), pieczęć z orłem królewsko-polskim i legendą: „Pomorski Urząd

Wojewódzki Wydział Rob. Publ.” (również nie odnotowany w wykazach). Łącznie pięć pieczęci (zob.: Aneks ikonograficzny nr 4). Należy przypuszczać, że pieczęcie te zostały wycofane z użytku po 8 sierpnia 1930 r. kiedy to sporządzono drugi wykaz pieczęci UWP. Arytmetyka ta pokazuje, że system sfragistyczny UWP teoretycznie powinien uszczuplić się o pięć typariuszy. Rozbieżności ujawnione w przygotowanych wykazach, pojawienie się na liście typariuszy zwróconych do MSW pieczęci nie odnotowanych w wykazach, brak adnotacji z jakich wydziałów pochodzą zwracane pieczęcie i związana z tym trudność oszacowania rzeczywistej liczby egzemplarzy pieczęci tego samego rodzaju sprawiają, że nałożenie na siebie tych danych budzi wątpliwości co do tego ile faktycznie pieczęci wycofano z użycia i zwrócono do MSW. Wnioskując na podstawie wizerunku napieczętnego z obowiązującym prawem w tym czasie niezgodnych było 16. pieczęci.

Z powyższego wynika, że w połowie 1930 roku obowiązującą pieczęć urzędową z orłem wg Rozporządzenia 1927 posiadały wydziały: Prezydialny, Administracyjny, Dyrekcja Robót Publicznych, Wydział Pracy i Opieki Społecznej. Wydziały: Przemysłu i Handlu, Rolnictwa, Zdrowia Publicznego w dalszym ciągu posiadały pieczęcie według wzoru z Ustawy 1919 lub z orłem Rady Regencyjnej. Wyjaśnieniem tej sytuacji wydają się być okresy przejściowe przewidziane w prawie, Rozporządzenie 1927 wprowadzające nowy wzór godła i pieczęci dawało pierwotnie dwa lata na zastosowanie zmian. Ponadto biorąc pod uwagę, fakt prawdopodobnie planowanego już wprowadzenia w niedługim czasie nowego statutu organizacyjnego UWP, który określał nową strukturę Urzędu i w oczekiwaniu na przepisy szczegółowe dot. organizacji administracji, możliwe, że Wojewoda podjął decyzję o nie wycofaniu z użycia niektórych z pieczęci. Związana z tym zwłoka w zamówieniu nowych pieczęci mogła wynikać z wyczekiwania na ostateczne ustabilizowanie się kształtu urzędu. Zamówienie pieczęci dla komórek urzędu, które w niedługiej perspektywie mogły ulec reorganizacji i zmianie nazw byłoby stratą funduszy z budżetu państwa.

Potwierdzeniem tego przypuszczenia są odnotowane w rozdziale 3. odciski pieczęci przesłanych przez Mennicę Państwową w marcu 1932 r., które UWP zamówił w dwóch turach 27 sierpnia 1930 r. i 5 lutego 1932 r. Zamówienia te dotyczyły w przeważającej większości pieczęci dla starostw powiatowych, ale znajdują się tam również odciski nowych pieczęci dla Urzędu Wojewódzkiego. Są to dwie pieczęcie do tuszu z legendą: „Urząd Wojewódzki Pomorski”, jedna o średnicy 39 mm, druga zaś legitymacyjna śr. 20 mm. Szczególną uwagę zwracają umieszczone w legendach oznaczenia cyfrowe, na pieczęci o śr. 39 mm znajduje się

arabska 5, zaś na pieczęci legitymacyjnej cyfra 2⁹. Dowodzą one rozbudowania systemu sfragistycznego UWP, które niewątpliwie nastąpiło po wycofaniu pieczęci nieodpowiadających obowiązującym normom prawa. Warto zawrócić uwagę na datę pierwszego zamówienia. Dokonano go w końcu sierpnia 1930 r. Prowadzi to do wniosku, że właśnie wtedy podsumowano zebrane informacje o pieczęciach UWP i starostw, które jak wspomniano wyżej również przedstawiły wykazy używanych pieczęci. Przedłożone przez starostwa zapotrzebowania znalazły odzwierciedlenie w złożonych zamówieniach. A Urząd Wojewódzki po przeanalizowaniu zbioru własnych pieczęci wysunął również swoje zapotrzebowanie.

W tym miejscu należy wrócić do postawionego na wstępie rozdziału pytania czy złożoność systemu sfragistycznego i liczba tworzących go pieczęci była skorelowana ze strukturą urzędu. Jak pokazuje omówiony przykład UWP związek systemu pieczęci urzędu z jego strukturą jest luźny. Przywołany okólnik nr 24 MSW z 1930 r., z którego wynikał podstawowy zbiór pieczęci dla urzędów wojewódzkich (min. pięć typariuszy) nie sugeruje by zachodziła konieczność posiadania pieczęci urzędowej przez każdy wydział urzędu. Potwierdzeniem tego, że władze nie widziały potrzeby by każdy wydział urzędu posiadał pieczęć jest omówiony system sfragistyczny UWP. Posiadanie pieczęci urzędowej przez poszczególne wydziały urzędu było uzależnione od zakresu kompetencji tego wydziału jak i liczby wydawanych przez niego dokumentów czy zaświadczeń. I choć liczbowo przedstawiony system sfragistyczny UWP wynosił więcej typariuszy niż liczba wydziałów urzędu, to należy pamiętać o ich rozmieszczeniu w poszczególnych komórkach. Niektóre z wydziałów posiadały kilka typariuszy inne zaś wykazały, że w ogóle nie dysponują pieczęcią urzędową. Przeanalizowany materiał archiwalny dowodzi, że struktura urzędu nie przekładała się bezpośrednio na strukturę systemu sfragistycznego.

4.2. Uzus – czyli życie pieczęci urzędowych

Prawo, które w II Rzeczypospolitej określało kształt systemu sfragistycznego nie informowało o tym jak w rzeczywistości ma wyglądać użytkowanie poszczególnych pieczęci. Z jednej strony doprecyzowania tych zagadnień można by się spodziewać po przepisach natury kancelaryjno-biurowej. Jak jednak wskazano we wcześniejszych partiach tekstu, choć zagadnienia biurowości II RP były szeroko dyskutowane, a nowe założenia sukcesywnie

⁹ AP Bydgoszcz, Zbiór materiałów ulotnych, sygn. 15, spis 1, b.p.

wdrażane do urzędów, to zagadnienie używania pieczęci urzędowych rzadko spotykało się z precyzyjnym ich omówieniem np. w instrukcjach kancelaryjnych. Brak tego rodzaju przepisów szczegółowych podnoszony był już na początku lat 20. XX w. kiedy to władze różnych szczebli starały się uzyskać od władz zwierzchnich informacje nie tylko o tym komu przysługuje prawo posługiwania się pieczęciami urzędowymi, ale również w jakim zakresie. Jak już dowiedziono na podstawie materiałów archiwalnych ustalenie takich zasad było przedmiotem zainteresowania m.in. PRM, które podjęło próby usystematyzowania tych kwestii na potrzeby nowelizacji przepisów dotyczących pieczęci. Podobna potrzeba była obecna również po nowelizacji prawa w latach 1927-1928. Rozporządzenie 1928 wskazywało, że poszczególne resorty będą zobowiązane przygotować dla władz i urzędów sobie podległych właściwe instrukcje tego rodzaju. I choć można za wypełnienie tego poruczenia uznać wskazane przykładowo w rozdziale 2. rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z 1929 r. czy Ministra Pracy i Opieki Społecznej z roku 1930, to w istocie dookreślały one jedynie model podsystemu pieczęci władz sobie podległych, wskazując na rozmiary pieczęci, sposób tworzenia legend i komu przysługiwało prawo posługiwania się danymi rodzajami pieczęci. W dalszym ciągu brakowało w tych przepisach konkretnych wskazań regulujących w jakich sytuacjach, do jakiego rodzaju dokumentów należy używać pieczęci urzędowej.

W rezultacie o tym jak działał system sfragistyczny danego urzędu mówi nam przeważnie uzus, czyli utarty zwyczaj, praktyka kancelaryjna. Jedna z jednostek archiwalnych UWP poświęcona pieczęciom urzędowym zawiera materiały dotyczące właśnie uzusu pieczęci w systemie sfragistycznym II RP. W lipcu 1930 r. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych skierowało pismo, w którym polecało wojewodom zgromadzić wykazy dokumentów jakie są pieczętowane przez urzędy wojewódzkie jak i podległe im władze i urzędy (włączając to w organy samorządowe pełniące poruczone zadania administracji ogólnej). Wykazy te miały zawierać listy dokumentów/akt pieczętowanych z uwzględnieniem podstawy prawnej według, której są one pieczętowane. Drugą grupę miały stanowić wykazy dokumentacji pieczętowanej na podstawie zwyczaju czy in. praktyki kancelaryjnej. Ustalenie uzusu w tym zakresie miało posłużyć Ministerstwu jako przygotowanie do opracowania szczegółowych instrukcji, które przewidziano w § 8. Rozporządzenia 1928¹⁰. Instrukcje te miały m.in. ustalić *szczególność właściwość stosowania pieczęci i ich poszczególnych rodzajów*. Dlatego stosownie do polecenia Ministra w dalszej kolejności w teczce znajduje się pismo Wojewody Pomorskiego z 29 sierpnia 1930 r. skierowane do starostów, prezydentów i burmistrzów miast województwa

¹⁰ AP Bydgoszcz, UWP, sygn. 410, s. 1.

przekazujące polecenie Ministerstwa¹¹. Na resztę jednostki składają się sprawozdania poszczególnych urzędów zawierające pożądane informacje. W pierwszej kolejności znajdują się odpowiedzi udzielone przez wydziały UWP.

Wykazy akt/dokumentów opatrywanych pieczęcią urzędową przedłożone w odpowiedzi na polecenie UWP i MSW przez wydziały Urzędu Wojewódzkiego Pomorskiego w Toruniu¹²:

- I. Wydział Prezydialny – brak odpowiedzi.
- II. Wydział Bezpieczeństwa Publicznego:
zawiadamia, że dotychczas nie opatrywał pieczęcią żadnych aktów/dokumentów urzędowych.
- III. Wydział Samorządowy:
zawiadamia, że nie wystawia żadnych dokumentów, których pieczętowanie wynikałoby z zapisów prawa, na podstawie zaś praktyki w pieczęć urzędową zaopatruje:
 - zatwierdzenia statutów Komunalnych Kas Oszczędności i statutów Związków Międzykomunalnych;
 - poświadczenia o uprawnieniu członków związków komunalnych, upoważnionych przez organa uchwałodawcze tychże związków do zawierania w ich imieniu pewnych transakcji;
 - zatwierdzenia wyborów burmistrzów, członków magistratów itp.
- IV. Wydział Administracyjny:
przedstawił tylko wykaz akt pieczętowanych na podstawie praktyki:
 - akty nadania i pozbawienia obywatelstwa;
 - legalizacja podpisów;
 - nominacje urzędników stanu cywilnego;
 - zezwolenia na kwesty;
 - zezwolenia na przewłaszczenie;
 - dekrety rozciągające dozór policyjny nad daną osobą;
 - dekrety umieszczenia w domy pracy lub w zakładzie wychowawczym;

¹¹ Tamże, s. 10.

¹² Tamże, s. 12-22.

- zatwierdzenia umów służbowych, zawartych między dyrektorem zakładu wychowawczego a pracodawcą odnośnie do małoletnich, umieszczonych w zakładzie wychowawczym;
- karty rybackie dla obcokrajowców;
- zezwolenia policyjno-budowlane;
- zatwierdzenia urzędników policyjnych i rzeczoznawców budowlanych;
- nominacje wójtów;
- wnioski do Sądu o przepisanie wywłaszczonych gruntów;
- uwierzytelnienia umów zawartych w myśl par. 26. ustawy wywłaszczeniowej
- udokumentowanie kontraktów kupna i sprzedaży na rzecz Skarbu Państwa na mocy par. 12. ustawy wprowadzającej do kodeksu cywilnego.

V. Wydział Zdrowia Publicznego:

zawiadamia, że nie wystawia żadnych dokumentów, których pieczętowanie wynikałoby z zapisów prawa, na podstawie zaś praktyki w pieczęć urzędową zaopatruje:

- protokoły posiedzeń Komisji lekarskiej II instancji;
- świadectwa lekarskie;
- zaświadczenia na prawo wykonywania praktyki lekarskiej;
- dokumenty koncesyjne na założenie i prowadzenie aptek;
- świadectwa o złożeniu egzaminu na pomocnika aptekarskiego;
- świadectwa o złożeniu egzaminu ze znajomości trucizn.

VI. Wydział Przemysłu i Handlu:

przedstawił wykaz akt pieczętowanych na podstawie przepisów:

- pozwolenia na ustawienie i używanie kotłów parowych na lądzie;
- pozwolenia na ustawienie i używanie kotłów parowych na statkach rzecznych;
- decyzje dot. rozszerzenia ważności na teren woj. pomorskiego licencji na przemysł okrężny, wydanych w innym województwie;
- wnioski do DOK dot. zwolnień od służby wojskowej pracowników przemysłowych ze względu na potrzeby mob.-przem.

oraz wykaz akt/dokumentów pieczętowanych bez specjalnego przepisu, ale z uwagi na ich ważność/charakter:

- decyzje zatwierdzające projekty co do budowy i urządzenia zakładów przemysłowych;
- pozwolenia na użytkowanie budynków przemysłowych;
- legitymacje dla rzeczoznawców Stowarzyszenia Dozoru Kotłów w dziedzinie dźwigów, urządzeń acetylenowych itp. urządzeń technicznych, podlegających nadzorowi urzędowemu;
- uprawnienia na targi wielkie;
- zaświadczenia dot. przywozu z zagranicy towarów, których przywóz jest ograniczony lub zakazany;
- zaświadczenia dot. ulg celnych dla poszczególnych przedsiębiorców wzgl. osób;
- pozwolenia na przedłużenie terminu wyprzedaży towarów w obrocie handlowym;
- decyzje zatwierdzające statuty wydziałów czeladniczych w rzemiośle i wszelkich innych organizacji pobocznych przy cechach rzemieślniczych i korporacjach przemysłowych;
- decyzje zatwierdzające regulaminy komisji egzaminacyjnych dla mistrzów i czeladników rzemieślniczych;
- legitymacje dla członków i zastępców członków Izby Rzemieślniczej;
- legitymacje względnie poświadczenia dla członków Zarządów Związków korporacji przemysłowych;
- zaświadczenia dot. odroczenia służby wojskowej terminującym uczniom rzemieślniczym;
- wszelkie inne wyżej nie wymienione decyzje i poświadczenia, które ze względu na swoją treść i ważność wymagają pieczęci urzędowej.

VII. Wydział Rolnictwa:

przedstawił wykaz akt pieczętowanych na podstawie przepisów:

- świadectwa oglądaczy i trychionoskopistów ;
- świadectwa dla podkuwaczy [koni];

oraz wykaz akt pieczętowanych na podstawie praktyki:

- zezwolenia na wykreślenie ciężarów hipotecznych;
- zatwierdzenia planu podziału rent i kanonu;
- zatwierdzenia planów i map gospodarstw leśnych;

- nominacje na przewodniczących komisji licencyjnych;
- świadectwa uznania ogierów;
- zaświadczenia dla Państwowego Banku Rolnego dotyczące zastawu rejestrowanego pod zboże;
- umowy dzierżawne;
- protokoły i umowy likwidacyjne przy zdawaniu majątków państwowych na parcelację;
- wszelkie uwierzytelnione odpisy akt wojewódzkich dla władz i sądów.

VIII. Dyrekcja Robót Publicznych:

przedstawiła wykaz akt pieczętowanych na podstawie przepisów:

- dowody rejestracyjne samochodów;
- pozwolenia na kursowanie po drogach publ. samochodów próbnych, zezwolenia na prowadzenie pojazdów mechanicznych.
- dekrety mierniczych przysięgłych i rotę przysięgi;

oraz wykaz akt pieczętowanych na podstawie praktyki:

- zezwolenia na wydobywanie żwiru i piasku z koryta Wisły,
- koncesje autobusowe,
- umowy i kontrakty,
- wszelkiego rodzaju zaświadczenia

IX. Wydział Wojskowy:

udzielił odpowiedzi, że nie zaopatruje w pieczęć urzędową żadnych aktów i dokumentów.

X. Wydział Pracy i Opieki Społecznej:

zawiadomił, że w pieczęć urzędową zaopatruje się tylko orzeczenia Inwalidzkiej Komisji Odwoławczej.

Przedstawione odpowiedzi w zdecydowanej większości zgadzają się z omówionymi w pierwszej części tego rozdziału wykazami pieczęci. Bowiem Wydziały Bezpieczeństwa Publicznego oraz Wojskowy nie wykazały posiadania pieczęci urzędowych czego odzwierciedleniem jest informacja o tym, że nie zaopatrują one żadnych dokumentów w odciski pieczęci. Pewną wątpliwość budzi odpowiedź Wydziału Samorządowego, który podaje listę pieczętowanych dokumentów zaś w odpowiedzi na pytanie o posiadane pieczęcie Wydział ten wykazał brak pieczęci urzędowej. Zastanowienie może również budzić brak odpowiedzi

Wydziału Prezydialnego. Powód zdaje się być prozaiczny, omawiane materiały archiwalne znajdują się bowiem w teczce, która powstała właśnie w Wydziale Prezydialnym. W związku z tym, że Wydział Prezydialny prowadził tę sprawę, a zatem najpewniej przygotował stosowną odpowiedź do MSW, prawdopodobnym jest, że właściwe informacje umieścił bezpośrednio w piśmie do Ministerstwa nie zachowując w aktach własnych podobnego wykazu jak te, których udzieliły inne wydziały.

W dalszej części omawianej jednostki archiwalnej znajdują się odpowiedzi organów i urzędów podległych Urzędowi Wojewódzkiemu Pomorskiemu. Wyższy Urząd Ubezpieczeń w Toruniu zawiadomił, że pieczęcią urzędową opatruje się wszystkie wyroki i uchwały przez niego wydane, na podstawie przepisów o toku postępowania wyższych urzędów ubezpieczeń. W innych przypadkach nie używa się pieczęci urzędowej¹³.

Państwowe Urzędy Budownictwa Naziemnego w Kartuzach, Grudziądzu, Wąbrzeźnie, Nowymieście¹⁴, Świeciu n. Wisłą, Brodnicy, Chojnicach, Kościerzynie, Starogardzie, Chełmnie, Toruniu i Wejherowie przedstawiły zróżnicowane odpowiedzi. W zdecydowanej większości pieczętowane akta/dokumenty są na podstawie zwyczaju, utartej praktyki. Urzędy Budownictwa Naziemnego podnosiły, że albo stosowne przepisy nie są im znane bądź też nie istnieją. Z zebranych odpowiedzi można zestawzić następującą listę akt i dokumentów pieczętowanych przez urzędy budownictwa na podstawie praktyki¹⁵:

- umowy zawarte z przedsiębiorcami (dotyczące robót, remontów kapitalnych i budowy oraz dostaw państwowych);
- uwierzytelnienia odpisów zawartych umów;
- protokoły odbioru robót budowlanych;
- protokoły zdawcze Okręgowych Urzędów ziemskich domen Państwowych;
- plany i rysunki inwentaryzacyjne budynków państwowych;
- kosztorysy, zatwierdzania i poświadczenia zgodności rachunków;
- oszacowania budynków, m.in. należących do Min. Reform Rolnych, dokumentów z oszacowania budynków na obszarach majątków podlegających przymusowej parcelacji – dla urzędów ziemskich;

¹³ Tamże, s. 11

¹⁴ Chodzi o miasto, którego nazwa obecnie brzmi Nowe Miasto Lubawskie. W materiałach archiwalnych z okresu 20-lecia międzywojennego niekiedy używano również nazwy Nowemiasto nad Drwęcą.

¹⁵ AP Bydgoszcz, UWP, sygn. 410, s. 23-38.

- poświadczenia wydawane pracownikom urzędu dla instytucji państwowych lub samorządowych (np. poświadczenia do pow. kasy chorych);
- akta i dokumenty wydawane przez urząd budownictwa naziemnego mające wartość i moc prawną dla petenta (np. wydanie poświadczenia o zwolnieniu depozytu kaucji petenta złożonej w banku lub innej instytucji), odpisy i wyciągi z akt wydawane innym urzędom lub osobom postronnym, potwierdzenia zgodności odpisów z oryginałem;

oraz zaświadczenia:

- zgodności cen na rachunkach dla innych urzędów;
- cen robót remontu drobnego wykonywanego we własnym zakresie przez inne resorty;
- list drzewnych dla osadników rolnych i pogorzalców w celu uzyskania drzewa budulcowego z lasów państwowych;
- obliczeń potrzebnego opału opartych na podstawie norm budżetowych;
- wydawane nabywcom osad z parcelacji;
- pokwitowania z odbioru wadium złożonego do ofert przetargowych, upoważnienia do odbioru wyasygnowanych kwot, listów poleconych itp.;
- karty porady lekarskiej.

Ponadto pieczęci urzędowej urzędy budownictwa naziemnego używały do korespondencji, w miejsce brakującej pieczęci listowej, do pieczętowania kopert na sprawy urzędowe wolne od opłaty pocztowej, do kasowania znaczków stemplowych oraz do ostemplowania ruchomego inwentarza biurowego, zawartości biblioteki urzędu oraz do zainwentaryzowania roczników Dziennika Ustaw, Pomorskiego Dziennika Wojewódzkiego itp.

Warto nadmienić, że stosunkowo odmienne stanowisko przyjął Państwowy Urząd Budownictwa Naziemnego w Nowymyście, który oświadczył, że w zakresie pieczętowania dokumentów na podstawie przepisów prawa pieczęci urzędowej używa tylko do zawierania umów i wystawiania zaświadczeń. Na podstawie praktyki kancelaryjnej nie wymieniono żadnej dokumentacji.

Państwowy Urząd Budownictwa Melioracyjnego w Toruniu przedłożył następującą listę dokumentów pieczętowanych na podstawie praktyki i *wzorując się na b. władzach zaborczych*:

- umowy zawierane z przedsiębiorcami;
- karty porady lekarskiej;

- książki należące do biblioteki urzędu;
- inwentarz urzędu.

Warto zauważyć, że spośród sprawozdań wielu urzędów znajdujących się w tym materiale aktowym, jest to jedyny urząd, który odwołał się do tego, że w zakresie praktyki pieczętowania odwołuje się do wzorów kancelarii władz zaborczych¹⁶.

Następną grupą urzędów, które złożyły podobne odpowiedzi były Państwowe Urzędy Pośrednictwa Pracy w Toruniu, Tczewie, Gdyni i Grudziądzu. Podobnie jak urzędy budownictwa naziemnego większość z nich przedstawiła wykaz pieczętowanych akt i dokumentów wyłącznie na podstawie utartej praktyki kancelaryjnej. Jedynie Państwowy Urząd Pośrednictwa Pracy w Tczewie wykazał, że na podstawie norm prawnych ostemplowywane są pocztowe przesyłki ryczałtowe. Według przedstawionych sprawozdań lista dokumentów pieczętowanych na podstawie uzusu jest następująca¹⁷:

- legitymacje bezrobotnych;
- zaświadczenia o czasie pozostawania bez pracy dla bezrobotnych, zaświadczenia dla pozostających bez pracy pracowników umysłowych, zaświadczenia na ulgowe przejazdy koleją dla bezrobotnych, zaświadczenia dla bezrobotnych w celach ulg podatkowych, zaświadczenia na bezpłatne paszporty zagraniczne i na uzyskanie paszportów emigracyjnych;
- poświadczenia bezrobocia w celu uzyskania: obywatelstwa polskiego, świadectwa ubóstwa, porady lekarskiej, moratorium mieszkaniowego, świadectwa moralności;
- karty polecające do pracy, odpisy świadectw bezrobotnych jako załącznik do podań o pracę względnie dla Funduszu Bezrobocia;
- karty rejestracyjne – emigracyjne do paszportów zagranicznych;
- kontrakty dla robotników sezonowych idących na robotę do Wolnego Miasta Gdańska, poświadczenia kontraktów najmu robotników sezonowcy rolnych;
- przepustki graniczne dla robotników sezonowych idących na robotę do Nieniec;
- akta w sprawach sądowych i sprawach eksmisyjnych;
- pokwitowania za odebraną gotówkę za pośrednictwo pracy;
- uwierzytelnienia odpisów świadectw lub innych dokumentów dla użytku urzędowego;

¹⁶ Podobna deklaracja znalazła się w odpowiedzi jeszcze tylko jednego urzędu. Był to Wydział Powiatowy w Wąbrzeźnie, z tą różnicą, że sprawozdał on odwoływanie się do prawa pruskiego, nie zaś do praktyki kancelaryjnej.

¹⁷ AP Bydgoszcz, UWP, sygn. 410, s. 93-97.

- księgi: kasowe, kwitowe, inwentarzowe;
- raporty miesięczne;
- karty porady lekarskiej;
- ponadto pieczęci używano również do kasowania uiszczenia opłat stemplowych.

Kolejne listy dokumentów pieczętowanych przez urzędy można zaprezentować na podstawie odpowiedzi udzielonych przez magistraty miast województwa pomorskiego¹⁸.

Na podstawie aktów prawnych w magistratach pieczętowano:

- poświadczenia zgodności odpisów różnych dokumentów z oryginałami dla władz nadzorczych w charakterze urzędowym, uwierzytelnianie podpisów oraz zgodności odpisów akt stron, duplikaty wydawanych zaświadczeń;
- uwierzytelnienia uchwał korporacji miejskiej;
- uwierzytelnienia ksiąg kasowych;
- nominacje urzędników;
- wnioski stawiane do sądu jak i innych władz państwowych w sprawach adm. komunalnej;
- zarządzenia policyjne, przymusowe i karne, orzeczenia policyjne w sprawach bezpieczeństwa i porządku publicznego, przedłużenie godzin policyjnych, odmeldowanie policyjne, upoważnienie do nakładania grzywien w trybie doraźnym;
- dowody osobiste;
- świadectwa moralności;
- zezwolenia na urządzenie zabawy;
- karty: rowerowe, na broń, rybackie;
- zezwolenie na zakup trucizny;
- poświadczenia obywatelstwa polskiego, zwolnienia obywatelstwa polskiego, poświadczenia obywatelstwa na dowodach osobistych, poświadczenia opcji, akty uznania obywatelstwa polskiego, zaświadczenia zapisania do rejestru gminy osiemnastoletnich;

¹⁸ Były to magistraty: Starogardu, Radzyna, Chełmży, Pucka, Świecia n. Wisłą, Torunia, Lidzbarka, Podgórze, Skarszew, Tucholi, Czerska, Kartuz, Sępólna, Więcborka, Gniewu, Tczewa, Działdowa, Nowogomiasta, Kamienia Pomorskiego, Kowalewa, Lubawy, Gdyni, Górzna, Chełmna, Golubia, Wejherowa, Chojnic, Nowego, Wąbrzeźna, Brodnicy, Łasina, Grudziądz. AP Bydgoszcz, UWP, sygn. 410, s. 39-92, 98-110.

- zaświadczenia służby wojskowej dla poborowych kat. A, B i C, uchwały komisji poborowej o potrzebie wysłania poborowych na ekspertyzę, zaświadczenia dla obywateli amerykańskich narodowości polskiej w sprawie służby wojskowej;
- zaświadczenia zameldowania i odmeldowania spraw meldunkowych, poświadczenia zamieszkania;
- świadectwa ubóstwa, poświadczenia pobieranych rent inwalidzkich, sierocych, wypadkowych i wdowich;
- dokumenty i metryki wchodzące w zakres USC, wyciągi z ksiąg ludności;
- wykazy osobiste;
- pozwolenia budowlane;
- zgłoszenia ewidencji koni, świadectwa pochodzenia dla bydła i in. zwierząt, protokoły oszacowania zwierząt zabitych, urzędowe świadectwa zdrowia zwierząt;
- karty kwitowe i poświadczenie zliczenia kart, karty kwitowe ubezp. Kraj.

Na podstawie praktyki:

- kontrakty i dokumenty zobowiązujące wobec osób trzecich;
- uwierzytelnione odpisy i podpisy, pełnomocnictwa dla członków magistratu w sprawach urzędowych;
- asygnacje;
- wykazy zameldowania i wymeldowania, poświadczenia pobytu, wyciągi z księgi ludności, poświadczenia zdolności zawarcia związku małżeńskiego, poświadczenia o zarejestrowaniu do rejestru osiemnastoletnich;
- książeczki robocze, zaświadczenia na zniżki kolejowe dla robotników;
- poświadczenia za- i odmeldowania pobytu na dowodach, książeczkach wojskowych itp., zaświadczenia o odroczeniu służby wojskowej, poświadczenia o zarejestrowaniu do rejestru poborowych, wykazy dot. kwater wojska;
- karty łowieckie, rzemieślnicze, rowerowe, pozwolenia na broń, kwitowe, (inwalidzkie), rentowe;
- legitymacje komiwojażerskie, samodzielnego agenta handlowego, koncesje na prowadzenie przemysłu koncesjonowanego, potwierdzenia zgłoszenia przemysłu, poświadczenie o zarejestrowaniu przedsiębiorstwa, poświadczenie bycia starszym cechu/korporacji;

- zatwierdzenia projektu budowy i urządzenia zakładu przemysłowego, zezwolenia budowlane;
- zezwolenia na urządzenie zabaw, zebrań i przedstawień, zezwolenia na urządzenie wyprzedaży likwidacyjnej, zezwolenia na przewóz zwłok, na ekshumację zwłok, zezwolenie na wydanie trucizny;
- rozporządzenia w sprawie stawienia koni Straży Pożarnej w razie pożaru lub alarmu, zaświadczenia w wykonaniu ustawy o zwalczaniu zwierzęcych chorób zaraźliwych poświadczenia o zarejestrowaniu konia do tut. ewidencji koni.

Jak widać z zestawień przedłożonych przez magistraty podstawa pieczętowania niektórych grup dokumentów spotykała się z różną interpretacją. Niektóre z urzędów sprawozdawały, że pieczętują np. karty rybackie, rowerowe i karty pozwoleń na broń na podstawie uzusu, inne z kolei były w stanie wskazać podstawę prawną do ich pieczętowania. Podobnie rzecz się ma m.in. w przypadku zaświadczeń czy wykazów zameldowania i innych poświadczeń. Dowodzi to nie tylko tego, że praktyka kancelaryjna w obrębie urzędów II RP była zróżnicowana jak i tego, że znajomość wśród kadry urzędniczej obowiązującego w państwie prawa reprezentowała różny stopień.

Wyjątek wśród omawianych sprawozdań z urzędów zdaje się stanowić osobne zestawienie Miejskiego Urzędu Bezpieczeństwa i Porządku Publicznego w Kościerzynie¹⁹. W większości przypadków dokumenty pieczętowane przez urzędy bezpieczeństwa podane zostały na listach magistratów, ewentualnie z wyszczególnieniem, które z nich pieczętują urzędy bezpieczeństwa czy np. urzędy stanu cywilnego.

W następnej kolejności należy wskazać, że swoje zestawienia przedłożyły również starostwa powiatowe, starostwa grodzkie oraz Starostwo Morskie²⁰. W tym miejscu warto zwrócić uwagę, że prócz narzuconego przez kierujące pytanie MSW i UWP podziału na dokumenty pieczętowane na podstawie norm prawnych i na podstawie praktyki, w przypadku tych organów wskazano jeszcze jedno kryterium. W piśmie skierowanym przez UWP wyjaśniono, że starostowie powiatowi (i Starosta Morski), prócz podania w wykazie dokumentów pieczętowanych w zakresie działania powiatowych władz administracji ogólnej powinni uwzględnić również akta wydawane przez podległe im władze wykonujące poruczone zadania administracji ogólnej. Czyli przez władze samorządowe podległe starostwom jak:

¹⁹ Tamże, s. 184-185.

²⁰ Tamże, s. 111-180.

wydziały powiatowe, wójtów, sołtysów i przewodniczących obszarów dworskich. I choć w piśmie skierowanym przez UWP wyraźnie zaznaczono, że w przesyłanych wykazach należy wyszczególnić, jaki urząd wydaje pieczętowane dokumenty, to przegląd omawianej jednostki archiwalnej pokazuje, że do tego polecenia zastosowały się jedynie, niektóre ze raportujących się władz. Wobec tego w zdecydowanej większości starostwa powiatowe przedstawiły zbiorcze listy dokumentów pieczętowanych zarówno przez siebie jak i podległe sobie organy administracji samorządowej.

Zestawienie przygotowane zgodnie z oczekiwaniami władz zwierzchnich, chyba najbardziej wzorcowe w tym względzie przedstawiło Starostwo Powiatowe w Wąbrzeźnie. Wraz z pismem z 1 października 1930 r. przesłano w załączeniu wykazy dokumentów pieczętowanych przez: wydział powiatowy, wójtów, sołtysów i starostwo powiatowe²¹.

Według podanego zestawienia Wydział Powiatowy w Wąbrzeźnie na podstawie regulaminu dla wydziałów powiatowych pieczętował pieczęcią okrągłą wszystkie sprawy w postępowaniach administracyjno-spornych załatwianych przez wydział jako kolegialne ciało samorządowe. Ponadto na podstawie § 137. ust. 3. ordynacji powiatowej używał pieczęci Starostwa Powiatowego do opatrywania nią spraw wymienionych w tym ustępie. Na podstawie zwyczaju kancelaryjnego wydział powiatowy pieczętował:

- uchwały w sprawach ubogich;
- poświadczenia o charakterze dokumentu publicznego;
- pokwitowania odbioru przedmiotu lub pieniędzy;
- uwierzytelnienia odpisów.

Lista dokumentów pieczętowanych przez wójtów obejmuje tylko takie, które opatrywano pieczęcią na podstawie praktyki, były to:

- zarządzenia policyjne;
- poświadczenia o charakterze dokumentu publicznego;
- pokwitowania odbioru przedmiotów lub pieniędzy;
- uwierzytelnienia odpisów.

Sołtysi z kolei na podstawie prawa pieczętowali: *dokumenty stwierdzające czynność prawną, zobowiązującą gminę wobec osób trzecich jak na przykład: nominacje urzędników,*

²¹ Tamże, s. 151-154.

kontrakty, jak również pełnomocnictwa wydane na podstawie uchwał Rad Gminnych, sprawy egzekucyjne, statutowe, kasowe i budowlane. Warto zauważyć, że podstawę prawną jaką podano stanowią jeszcze prawa zaborcze, czyli ordynacja dla gmin wiejskich z 3 lipca 1891 r.²² oraz reskrypty pruskiego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z 1889 r.²³.

Na podstawie praktyki urzędowej sołtysi pieczętowali:

- uwierzytelnione odpisy uchwał w sprawach sporno-administracyjnych;
- poświadczenia o charakterze dokumentu publicznego (poświadczenia pobytu, kwity rentowe, poświadczenia zameldowania i odmeldowania, dowody osobiste, poświadczenia na sprzedaż zwierząt).

W ostatniej kolejności podano wykaz dokumentów pieczętowanych przez Starostwo Powiatowe w Wąbrzeźnie. W tym przypadku lista również jest interesująca, bowiem nie dokonano rozdziału na dwie grupy, tylko ciągiem podano wszystkie rodzaje pieczętowanych dokumentów, przy niektórych wskazując podstawę. Stąd należy przypuszczać, że te pozycje, przy których takiego wskazania zabrakło Starostwo pieczętowało na podstawie praktyki. Na podstawie takiej interpretacji źródła można następująco przedstawić listę dokumentów opatrywanych pieczęcią na podstawie prawa:

- poświadczenia obywatelstwa wydawane stronom, poświadczenia obywatelstwa na dowodach osobistych, akty uznania obywatelstwa, poświadczenia, że nie zachodzą przeszkody ws. uzyskania obcego obywatelstwa;
- karty łowieckie;
- wizy na paszportach cudzoziemców;
- świadectwa zdolności do zawarcia małżeństwa;
- wszystkie zaświadczenia wojskowe wydane przez Komisję Poborową;
- poświadczenia tożsamości w książeczkach inwalidzkich;
- karty rzemieślnicze, potwierdzenia zgłoszenia przemysłu, licencje na przemysł okrężny, legitymacje dla komiwojażerów i agentów handlowych, koncesje, zatwierdzenie zakładów przemysłowych;

²² Zbiór Ustaw Pruskich 1891, Ordynacja gminna dla siedmiu wschodnich prowincji Monarchii Pruskiej z dn. 3 lipca 1891 r., § 88. pkt. 8, w tłumaczeniu: <https://www.sbc.org.pl/dlibra/publication/edition/211534>, dostęp: 11.10.2024 r.

²³ Ministerial-Blatt für die Gesamte Innere Verwaltung in den Königlich Preussischen Staaten, 1891, 52. Jahrgang, S. 52, No 45, Verfügungen an den Königl. Regierungs-Präsidenten Herrn N. zu N. vom 28. Januar und 5. Februar 1889, betreffend die Dienstsiegel der Gemeindevorstände der Landgemeinden, <https://digitale-sammlungen.de/en/view/bsb11480653?page=68,69>, dostęp: 04.01.2025.

- orzeczenia gospodarstwa leśnego i orzeczenia w sprawach wodnych;
- potwierdzenia zgłoszenia łodzi;
- orzeczenia Urzędu Ubezpieczeń;

oraz listę dokumentów pieczętowanych na podstawie praktyki:

- poświadczenia o dokonanej opcji, względnie poświadczenia, że strona nie optowała na rzecz Niemiec;
- paszporty;
- wyciągi z listy poborowych;
- świadectwa lekarskie, zezwolenia na przewóz zwłok;
- zezwolenia na przewóz zwierząt, protokoły oszacowania padłych zwierząt.

Należy zaznaczyć, że przedstawione listy są pewną syntezą odpowiedzi udzielonych przez urzędy. W grupach pokrewnych kompetencyjnie organów pojawiają się te same kategorie pieczętowanych dokumentów. Warto jednak podkreślić, że subtelnie różnią się one od siebie. Niekiedy urzędy nie podawały pewnych grup dokumentów (może uznając je za oczywiste i niewarte szczególnego odnotowywania), czasami używały nieco innych określeń na wskazanie danego rodzaju dokumentów (np. zaświadczenia o ulgach na przewozy kolejowe, kasowanie opłat stemplowych czy zezwolenia na broń). W innych przypadkach na pieczętowaną dokumentację wpływały odmienności kompetencyjne poszczególnych urzędów. Co do zasady jednak zebrane wykazy prezentują model pieczętowanych dokumentów przez urzędy danego pionu administracji.

Niektóre z urzędów polecenie podania akt pieczętowanych na podstawie aktów prawnych zinterpretowały bardzo ściśle, każdorazowo podając podstawę prawną. Inne z kolei wskazały tylko, że dane grupy dokumentów pieczętuje się na podstawie norm prawnych jednak bez szczegółowego wskazania. Zaś w niektórych przypadkach w grupach dokumentów pieczętowanych na podstawie zwyczaju czy praktyki urzędowej również podawano podstawę prawną. Stąd może budzić zdziwienie umieszczenie ich w tej grupie w sprawozdaniu. Trudno jednoznacznie wskazać przyczynę takiego sposobu udzielenia odpowiedzi przez urzędy. Możliwe, że wskazanie podstawy prawnej było intuicyjne. Najbardziej przekonujące wydaje się przypuszczenie, że urzędnicy podawali podstawę prawną, która uprawniała dany urząd do załatwienia tego rodzaju spraw, ale nie określała wprost, że to załatwienie urzędowe (dokument, kwit, legitymacja, zaświadczenie, odpis) ma być opieczętowane. Takie wyjaśnienie uprawdopodobnia również podnoszony już, wynikający z analizy materiału aktowego i

ówczesnego ustawodawstwa, brak zaleceń o pieczętowaniu dokumentów/akt w opisach procedowania spraw urzędowych m. in. w instrukcjach kancelaryjnych. Potwierdza to potrzebę usystematyzowania tej kwestii i wydania stosownych przepisów w tym zakresie.

Jak widać z przedstawionych list przekrój pieczętowanych przez urzędy dokumentów jest bardzo szeroki. Niewątpliwie wpływa on z rozpiętości kompetencji merytorycznych poszczególnych pionów administracji. Niemniej można na jego podstawie wyciągnąć pewne wnioski natury ogólnej na temat funkcjonowania systemu sfragistycznego II RP na początku lat 30. XX w.

Jak wynika np. ze sprawozdań państwowych urzędów budownictwa naziemnego odczuwały one brak odrębnej pieczęci do listów. Z braku takiego typariusza zmuszone były korzystać z pieczęci urzędowej, co jak wiadomo z zarządzeń Ministerstwa Poczty i Telegrafów było w tym czasie niekoniecznie pozytywnie odbieraną praktyką²⁴.

Prócz oczywistych kategorii dokumentów jak zawierane umowy czy akta tworzące określony stan prawny, zdecydowaną większość wykazywanej na podstawie uzusu dokumentacji stanowią różnego rodzaju zaświadczenia, poświadczenia i odpisy z dokumentacji pozwalające obywatelom legitymować swoje prawa do ulg, świadczeń ze strony państwa czy załatwienia różnego rodzaju spraw natury administracyjnej w innych urzędach.

W związku ze wspomnianym pismem MSW z lipca 1930 r. analogiczna dokumentacja teoretycznie powinna powstać w każdym urzędzie wojewódzkim II RP. W toku przeprowadzonej kwerendy ślady takiej dokumentacji udało się odnaleźć jeszcze w aktach Urzędu Wojewódzkiego Śląskiego w Katowicach (dalej: UWŚ). W jednostce zatytułowanej Pieczętowanie dokumentów pieczęciami urzędowymi znajduje się pismo Naczelnika Wydziału Prezydialnego UWŚ z 2 września 1930 r. skierowane do naczelników wydziałów, które

²⁴ Do tej kwestii Ministerstwo odniosło się m.in. w 1928 r. w zarządzeniu o oznaczaniu korespondencji wojskowej i Korpusu Ochrony Pogranicza jako wolnej od opłaty pocztowej, gdzie zwrócono uwagę, że przesyłki należy opatrzyć pieczęcią nagłówkową (bez godła państwowego) zamiast pieczęcią urzędową, zob.: Dz. Urz. MPiT 1928, nr 27, poz. 129. Ponownie zagadnienie to zostało poruszone w odniesieniu się Ministerstwa m.in. do skargi instytucji korzystających z prawa nadawania przesyłek za opłatą ryczałtową, które sygnalizowały, że urzędy pocztowe domagają się umieszczania na przesyłkach pieczęci urzędowych. W związku z tym Ministerstwo okólnikiem z dn. 29 listopada 1930 r. przypominało, że żądanie urzędów pocztowych jest nieuzasadnione, Dz. Urz. MPiT 1930, nr 24, poz. 135, <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/407947/edition/384585/content>, dostęp: 03.01.2025. Choć warto zauważyć, że w przepisach tego Ministerstwa z początku istnienia II Rzeczypospolitej podejście do omawianej kwestii było odmienne. W postanowieniach końcowych Taryfy pocztowej i telegraficznej z 29 grudnia 1918 r. wskazano, że (...) *pozamiejscowa korespondencja urzędowa wszystkich państwowych władz, urzędów i organów jest wolną od opłaty (...) Korespondencję taką należy zaopatrzyć pieczęcią urzędową*, Dz. Urz. MPiT 1919, nr 1, poz. 19, <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/407581/edition/384232/content>, dostęp: 03.01.2025. Przykład ten dowodzi swoistej ewolucji podejścia władz do zakresu używania pieczęci urzędowych.

powtarza polecenie wystosowane w lipcu 1930 r. przez MSW. Następnie znajdujemy odrębny rozdzielnik, według którego najprawdopodobniej podobne polecenie przedstawienia wykazu pieczętowanych dokumentów miało być przekazane również urzędowi budownictwa nadziemnego [naziemnego] oraz kierownictwom regulacji rzek²⁵. Niestety wskazana jednostka archiwalna zawiera odpowiedź tylko jednego z wydziałów UWŚ oraz odpowiedzi wskazanych urzędów technicznych. Choć można by się spodziewać wykazów ze wszystkich wydziałów urzędu wojewódzkiego oraz władz i urzędów im podległych, to niestety taka dokumentacja nie zachowała się w materiale archiwalnym. Nie można jednak z całą pewnością stwierdzić, że nie powstała. Podniesione przez MSW zagadnienie było na tyle istotne, że wydaje się uzasadnione przypuszczenie, iż władze zwierzchnie starały się stanąć na wysokości zadania i zgromadzić pożądane przez Ministerstwo informacje.

Odpowiedzi udzielone przez wskazane wyżej urzędy techniczne są mniej obszerne, ale podobne do tych, których udzieliły urzędy budownictwa w województwie pomorskim. Wynika z nich, że opatrywano pieczęciami urzędowymi umowy zawierane z przedsiębiorcami, plany wydawane przez urząd i sprawozdania techniczne, zaświadczenia wydawane petentom oraz karty porad lekarskich, legitymacje wydawane robotnikom. Pieczęci używano również do kasowania znaczków opłat stemplowych, kwitów kasowych oraz do przesyłek pocztowych. Wojewódzki Urząd Budownictwa w Tarnowskich Górach wykazał, że do paczek pocztowych używał pieczęci lakowej²⁶.

Jak wynika z jednostki archiwalnej UWP pt. Pieczęcie i odznaki władz i urzędów samorządu terytorialnego²⁷ pieczęcie urzędowe samorządu terytorialnego także były przedmiotem podobnych do powyższych rozważań. Dla nich również w myśl Rozporządzenia 1928 miały zostać opracowane przepisy szczegółowe dotyczące ich stosowania, sposobów przechowywania oraz liczby egzemplarzy poszczególnych rodzajów pieczęci będących w posiadaniu danej władzy lub urzędu. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych działania zmierzające ku zebraniu informacji potrzebnych do opracowania takich przepisów szczegółowych podjęło nawet nieco wcześniej niż inicjatywę dotyczącą pieczęci administracji ogólnej. Materiały archiwalne, które o tym mówią pochodzą z drugiej połowy 1929 roku. W piśmie MSW z 29 sierpnia 1929 r. Ministerstwo prosi by do 15 października tego roku wojewodowie przedstawili wnioski w przedmiotowej sprawie, zebrane w porozumieniu z zainteresowanymi związkami

²⁵ AP Katowice, UWŚ, sygn. 74, s. 1-2.

²⁶ Tamże, s. 3-4, 6-10, 12.

²⁷ AP Bydgoszcz, UWP, sygn. 27186, bp.

komunalnymi. 5 września 1929 r. Urząd Wojewódzki Pomorski skierował do przewodniczących wydziałów powiatowych, prezydentów Torunia, Grudziądza i Gdyni oraz burmistrzów pismo, w którym przekazano polecenie Ministerstwa. W propozycjach czy jak to określiło Ministerstwo *wnioskach* należało uwzględnić cztery kwestie: rodzaje pieczęci i liczbę ich egzemplarzy, które powinny znajdować się w posiadaniu poszczególnych kategorii władz, zakładów, instytucji i przedsiębiorstw samorządowych, sposób przechowywania pieczęci, ogólne zasady dotyczące napisów na pieczęciach oraz używanie w nich nazw skróconych ze względu na długość nazw poszczególnych władz, urzędów itd. oraz ogólne zasady sposobu i okoliczności stosowania pieczęci i ich poszczególnych rodzajów przez władze i urzędy samorządowe (zakłady, instytucje i przedsiębiorstwa komunalne). Termin odpowiedzi Urząd Wojewódzki Pomorski naznaczył na 1 października, dając sobie w ten sposób dwa tygodnie na opracowanie zbiorczej odpowiedzi dla Ministerstwa. Choć jak pokazują daty wpływu na pismach z zainteresowanych urzędów termin ten nie był ściśle przestrzegany. Należy jednak zauważyć, że zachowany w jednostce archiwalnej materiał niewątpliwie nie jest pełen. Zgromadzone odpowiedzi pochodzą jedynie z czterech wydziałów powiatowych i sześciu magistratów. Otwartym pozostaje pytanie czy reszta zobligowanych do udzielenia odpowiedzi urzędów tego nie uczyniła czy, co jest bardziej prawdopodobne, dokumentacja ta nie zachowała się w aktach sprawy. Niemniej, na podstawie zgromadzonych pism i najpewniej w oparciu o własne obserwacje dotyczące poruszonych zagadnień 19 października 1929 r. UWP wystosował do MSW następujące wnioski²⁸.

W punkcie pierwszym odniesiono się do kwestii rodzajów i liczby egzemplarzy pieczęci, które powinny posiadać dane władze. UWP wysunął propozycję by samorządowe władze wojewódzkie (starostwa krajowe, wydziały powiatowe i magistraty) posiadały trzy rodzaje pieczęci urzędowych, przewidziane w paragrafach 12., 13. i 14. Rozporządzenia 1928. Miały to zatem być pieczęcie: ogólno-urzędowa, do laku i do legitymacji, których wymiary określają wspomniane paragrafy. Natomiast dla urzędów gmin wiejskich, obszarów dworskich i wójtostw w opinii Urzędu Wojewódzkiego wystarczy jeden rodzaj pieczęci z § 12., czyli pieczęć ogólno-urzędowa.

Co do liczby egzemplarzy poszczególnych rodzajów pieczęci samorządowe władze wojewódzkie, powiatowe i miejskie winny posiadać pieczęcie ogólno-urzędowe w trzech egzemplarzach. Dwa z nich powinny posiadać starostwa krajowe, wydziały powiatowe i

²⁸ Tamże.

magistraty *dla spraw ogólnej administracji samorządowej*, zaś trzeci egzemplarz powinien być w posiadaniu kas komunalnych wskazanych związków samorządowych. Pieczęcie do laku i legitymacji powinny we wspomnianych urzędach być w jednym egzemplarzu. W odniesieniu do wojewódzkich, powiatowych i miejskich samorządowych zakładów, instytucji i przedsiębiorstw oraz urzędów samorządu z poręczonym zakresem działania (jak krajowe zakłady psychiatryczne, poprawcze, szpitale, szkoły samorządowe, miejskie urzędy bezpieczeństwa publicznego, urzędy stanu cywilnego itd.) – powinny one posiadać po jednym egzemplarzu pieczęci ogólno-urzędowej. Ponadto dla kas komunalnych wymienionych związków komunalnych wskazano jeszcze, że powinny one posiadać jeden egzemplarz pieczęci do laku.

Zaznaczono jednak, że w wyjątkowych sytuacjach, ze względu na sprawne administrowanie, wymienione urzędy powinny mieć prawo do posiadania większej liczby egzemplarzy danego rodzaju pieczęci, niż wyżej zaproponowane. W przypadku starostw krajowych i jego instytucji względnie zakładów decyzja w tej sprawie powinna być, w opinii UWP, rozstrzygana przez MSW. Jeśli zaś chodzi o resztę władz, urzędów, instytucji i zakładów związków komunalnych podległych nadzorowi wojewodów powinno to leżeć w gestii ich uznania.

Kolejny punkt stanowił odpowiedź na pytanie o sposób przechowywania pieczęci. W opinii Urzędu Wojewódzkiego Pomorskiego pieczęcie urzędowe powinien przechowywać kierownik danej władzy (urzędu lub instytucji). Jeżeli w urzędzie są dwa egzemplarze pieczęci tego samego rodzaju, to jeden z nich może przechowywać upoważniony przez kierownika urzędnik.

Punkt 3. odpowiedzi do Ministerstwa poświęcono napisom na pieczęciach. UWP stanął na stanowisku, że legenda pieczęci powinna wyrażać pełną nazwę urzędu (władzy/instytucji). Przy długich nazwach UWP proponował użycie skrótów dla oznaczeń terytorialnych lub administracyjnych, np. słowo *wojewódzki* zaproponowano skracać do *woj.*, analogicznie *powiatowy* do *pow.* i *komunalny* do *kom.*.

Na koniec ustosunkowano się do zagadnienia używania pieczęci urzędowych. Urząd Wojewódzki Pomorski sugerował, że pieczęcie ogólno-urzędowe powinny być używane do: *świadectw, zaświadczeń, asygnat i akt o charakterze dokumentów prawnych (aktów administracyjnych)*. Pieczęcie lakowe należałoby z kolei używać do przesyłek wartościowych i poufnych, pieczęci legitymacyjnych zgodnie z przeznaczeniem.

W brudnopisie pisma do Ministerstwa wskazano, że w załączeniu przedkłada się również opinie związków komunalnych Województwa Pomorskiego. Niestety z treści nie wynika ich liczba, trudno zatem rozstrzygnąć czy do UWP wpłynęło więcej niż dziesięć wspomnianych wyżej odpowiedzi wydziałów powiatowych i magistratów²⁹.

Warto jednak choć na chwilę pochylić się nad tymi odpowiedziami, które zachowały się w materiale aktowym. Choć ze względu na ich stosunkowo małą liczbę oraz fakt, że były od siebie dość zróżnicowane, trudno sprowadzić je do wspólnego mianownika. W zestawieniu z nimi propozycja UWP wydaje się być najbardziej przemyślana i sensowna, czerpiąca faktycznie z sugestii władz podległych, będąca jednak efektem szerszego spojrzenia na sprawę i próbą spójnego jej ujęcia. Niestety, z niektórych odpowiedzi można odnieść wrażenie, że urzędnicy nie zrozumieli polecenia i słabo orientowali się w już obowiązującym prawie sfragistycznym. Na przykład Wydział Powiatowy Lubawski w Nowymmieście nie przedstawił dezyderatu w kwestiach wskazanych przez Ministerstwo tylko sprawozdał, że w posiadaniu urzędu są dwie pieczęcie, jedna metalowa, druga kauczukowa. Przy czym, z treści pisma można wywnioskować, że metalowa służy do laku, kauczukowa zaś do tuszu, a urząd zdaje się nie widzieć potrzeby wymiany pieczęci, (które najpewniej nie odpowiadały jeszcze nowemu wzorowi). Z treści pisma można odnieść wrażenie, że albo Wydział Powiatowy lub konkretnie urzędnik przygotowujący odpowiedź nie zdawał sobie sprawy, że zgodnie z obowiązującym od 1928 roku prawem pieczęcie urzędowe co do zasady powinny być wykonane w metalu. Nie była to jedyna odpowiedź, którą skonstruowano tak, że z jednej strony urząd relacjonuje jakie pieczęcie posiada (i jak je przechowuje), a z drugiej zgłasza zapotrzebowanie na nowe pieczęcie, nie uwzględniając, że w intencji Ministerstwa byłoby zainteresowane urzędy wyraziły jak sobie wyobrażają ten podsystem państwowego systemu sfragistycznego i jego funkcjonowanie. Warto przypomnieć, że pytanie do pionu samorządowego było sformułowane inaczej niż do pionu administracji państwowej. Ministerstwo prosiło samorządy o sugestie *jak to ma wyglądać*, nie zaś tak jak w przypadku administracji ogólnej: *jakie macie pieczęcie i jak ich używacie?*

Na zakończenie tego wątku warto przypomnieć, że mimo jak widać podjętej ze strony Ministerstwa Spraw Wewnętrznych inicjatywy odnośnie przepisów szczegółowe dotyczące pieczęci samorządowych nie zostały uchwalone do końca trwania II Rzeczypospolitej.

²⁹ Tamże.

Kwestia ta niewątpliwie była problematyczna. Brak przepisów szczegółowych był odczuwany przez administrację. 14 marca 1930 r. Urząd Wojewódzki Pomorski zwrócił się do MSW z prośbą o pilne wydanie przepisów wykonawczych względnie informację w tej sprawie. UWP podnosił kwestię upływającego czasu przejściowego na wymianę pieczęci urzędowych. Brak nowych pieczęci do kresu upływającego z końcem marca 1930 r. czasu przejściowego mógł w opinii UWP mieć nieprzyjemnie konsekwencje dla urzędów samorządowych, względnie skutkować odmową udzielenia pożyczek ze strony instytucji kredytowych³⁰.

Jak wiadomo z wcześniejszych części pracy czas przejściowy został w rezultacie przedłużony, nim to jednak nastąpiło pojawiały się pisma władz naczelných wyjaśniające, że choć formalnie upływa czas prekluzyjny, to nie można podważać zasadności używania przez organy samorządowe dotychczasowych pieczęci (i oznak). Między innymi takie pismo otrzymał UWP w maju 1930 r. z MSW, w którym wyjaśniano, że nie nastąpiła jeszcze spodziewana nowelizacja Rozporządzenia 1927³¹ i przepisów o oznakach urzędowych, a informację o tym jak i o możliwości posługiwania się dotychczasowymi pieczęciami i oznakami polecono przekazać starostom, prezydentom i burmistrzom miast, obligując je do przekazania tej wiadomości podległym sobie urzędom. 9 lutego 1931 roku UWP ponownie przesyłał do wiadomości starostów powiatowych i grodzkich, prezydentów i burmistrzów okólnik MSW z 3 września 1930 r.³² oraz reskrypt okólny MSW z 22 grudnia 1930 r.³³ dotyczące samorządowych pieczęci urzędowych. Wspomniany okólnik wskazywał, że pieczęcie urzędowe według nowego wzoru mogą zamawiać wyłącznie władze, urzędy, zakłady, instytucje samorządowe, które na chwilę obecną *nie mają pieczęci urzędowych, czy to z powodu zagubienia lub zniszczenia dotychczas używanych pieczęci, czy też dlatego, że dopiero obecnie zostały powołane do życia*. Swego rodzaju wstrzymanie zamawiania samorządowych pieczęci urzędowych było spowodowane właśnie brakiem przepisów szczegółowych, o których mówił § 16. Rozporządzenia 1928. Niemniej we wskazanym okólniku MSW przedstawiono zasady zamawiania pieczęci, konstruowanie legendy pieczęci oraz odniesienia do Rozporządzenia 1928, które określało również rozmiary tych pieczęci. Teoretycznie dotyczyły one wskazanych powyżej warunkowych sytuacji konieczności zamówienia nowych pieczęci.

³⁰ Tamże.

³¹ Jako argument w tym piśmie MSW podało zamknięcie sesji obrad sejmiku, podkreślono jednak, że przeprowadzenie nowelizacji omawianych przepisów nie zostało przez Rząd zarzucone.

³² Dz. Urz. MSW 1930, nr 14, poz. 293.

³³ AP Bydgoszcz, UWP, sygn. 27186, bp.

I choć jak wynika z przedstawionej dokumentacji aktowej i normatywów o charakterze okólników i reskryptów przeszkodą stojącą na drodze zamawiania pieczęci samorządowych był faktyczny brak przepisów wykonawczych w ich sprawie, to można odnieść wrażenie, że było to swego rodzaju działanie na niewyjaśnioną zwłokę. Bowiem wszystkie wydane po drodze przepisy doraźne, z braku rozporządzenia z przepisami szczegółowymi zdaje się, że były wystarczającym ersatzem do tego by organy samorządowe mogły zamawiać pieczęcie. Rozporządzenie 1928 określało ich rozmiary, Rozporządzenie 1927 określało ich wyobrażenie (pomijam tu kwestię zakładów, przedsiębiorstw itd. samorządowych, które miały prawo położyć w polu pieczęci herby samorządowe, które jak wiemy nie były ustalone i miasta, które od 1930 r. na ścieżce zatwierdzenia przez władze naczelne herbów historycznych mogły w swoich pieczęciach zamiast orłem państwowym posługiwać się własnymi herbami), określona była również ścieżka zamawiania pieczęci. Kwestią, która nie została ustalona była jedynie liczba egzemplarzy poszczególnych rodzajów pieczęci w danym urzędzie jak i zakres stosowania pieczęci względem różnych rodzajów dokumentacji. Jak pokazuje dalszy rozwój sytuacji, pod tym względem z braku odnośnych przepisów urzędy opierały się na dotychczasowym uzusie. Miało to miejsce w przypadku pieczęci administracji państwowej, które również nie doczekały się normatywnego uszczegółowienia kwestii używania pieczęci. A jednak przepisy Rozporządzenia 1927 i 1928 wraz z okólnikiem MSW nr 24 MSW z 21 lutego 1930 r. w sprawie pieczęci dla władz i urzędów administracji ogólnej stanowiły w opinii czynników miarodajnych wystarczającą podstawę do zamawiania pieczęci urzędowych dla tych organów. Dlaczego więc w przypadku pionu administracji samorządowej w dalszym ciągu odwlekano zamawianie nowych pieczęci? Przedłużanie się tej sytuacji obrazują przykłady omówione w rozdziale 3. kiedy to wydziały powiatowe i zarządy miast województwa pomorskiego starały się zamówić właściwe pieczęcie.

To odgórne wstrzymywanie zamówień na nowe pieczęcie nie wpływało korzystnie na proces unifikacji systemu sfragistycznego i dostosowania pieczęci tak, by prezentowały pożądaną wzór godła. Jeśli zadanie stworzenia instrukcji, w istocie o charakterze kancelaryjno-biurowym, określającej zasady używania pieczęci urzędowych było dla władz naczelnych takim wyzwaniem, które wymagało długiego czasu przygotowań, to zdrowo-rozśadkowo, dobrym rozwiązaniem wydaje się zezwolenie na zamówienie nowych pieczęci i do czasu wydania stosownych przepisów używanie ich zgodnie z dotychczasową praktyką. Warto przypomnieć, że jak wynika z przedstawionej w rozdziale 2.3 analizy normatywów niższego szczebla, zarówno instrukcje biurowe z początku lat 20., instrukcje kancelaryjne czy w końcu

zarządzenia resortowe w sprawie pieczęci z przełomu lat 30. nie określały praktycznego aspektu kancelaryjnego używania pieczęci. Jednostkowe przypadki, kiedy formułowano takie wskazówki jak pokazuje omówiony materiał były rzadkie i niewystarczające. W wyniku działań władz naczelných urzędy samorządowe (i nie tylko samorządowe) w ramach przesuwanych czasów prekluzyjnych posługiwały się w dalszym ciągu pieczęciami ze starych systemów sfragistycznych.

Zdawałoby się, że właśnie władzom naczelnym powinno szczególnie zależeć na możliwie sprawnym przeprowadzeniu reformy sfragistycznej, niemniej ciężko oprzeć się wrażeniu, że pewnymi działaniami wręcz je sabotowali. Należy przypuścić, że stały za tym argumenty, które nie wynikają wprost z dokumentacji zebranej w toku kwerendy. Na sytuację mogły przecież mieć wpływ wspomniane już w tej pracy problemy budżetowe rozwijającego się państwa. Można założyć, że sygnalizowany w aktach władz niższego szczebla problem w istocie był większy i dlatego sprawa pieczęci urzędowych schodziła na dalszy plan. Innym powodem może być również fakt rozregulowania systemu produkcji pieczęci urzędowych od momentu zniesienia monopolu Mennicy Państwowej. Choć jak już wskazywano faktycznie Mennica w dalszym ciągu odgrywała znaczącą rolę w produkcji pieczęci to niewykluczone, że w zamyśle ustawodawcy produkcję pieczęci samorządowych miał przejąć prywatny przemysł wytwórców pieczęci. Ale żeby zachować należytą kontrolę nad tym procesem konieczne było wydanie stosownych przepisów wykonawczych w tej kwestii. Podjęto się próby przygotowania takich przepisów, ale jak już wspomniano o tym w rozdziale 3. nie zostały one ostatecznie ogłoszone.

Obserwacja tego zjawiska z perspektywy znajomości dalszych losów II Rzeczypospolitej czyli w istocie kresu państwowości spowodowanego wybuchem II wojny światowej i okupacją może rzutować na interpretację działań władz II RP. Można bowiem arbitralnie uznać, że postępowanie władz było opieszale i powolne, że w efekcie *nie zdążyli* wprowadzić koniecznych przepisów i ujednolicić systemu sfragistycznego państwa. Nie można jednak zapominać, że perspektywa projektów i planów władz II Rzeczypospolitej nie kończyła się na roku 1939.

4.3 Zaburzenia życia pieczęci urzędowych – zagubienia, kradzieże, fałszerstwa

Swoistą grupę zjawisk będących zaburzeniami systemu sfragistycznego są nadużycia prawne i fałszerstwa pieczęci. W tej części pracy postaram się prześledzić procedury postępowania w przypadku wykrycia owych przestępstw, które były stosowane przez administrację w okresie 20-lecia międzywojennego. Jako nadużycie prawne pieczęci rozumiemy wykorzystanie znalezionej bądź ukradzionej pieczęci przez osoby do tego nieuprawnione, w celu osiągnięcia jakiejś korzyści przez użycie takowej pieczęci do sfalszowania dokumentu³⁴. Fałszerstwem pieczęci jest z kolei stworzenie nielegalnej kopii pieczęci naśladującej oryginał³⁵.

Na terenach kształtującej się II Rzeczypospolitej do momentu uchwalenia polskiego Kodeksu Karnego obowiązywały przepisy karne byłych państw zaborczych. Austriacki Kodeks Karny z 1852 roku obowiązujący na obszarze Galicji w § 316. nakładał karę aresztu od miesiąca do sześciu na osoby, które uszkodziły bądź samowolnie i bezprawnie zdjęły publiczne pieczęcie urzędowe, zarówno państwowe jak i gminne³⁶. Z kolei w § 330. podniesiono kwestię wyrobu pieczęci urzędowych bez polecenia urzędu bądź wydania takowej osobie do tego nieupoważnionej. Jednorazowe wykroczenie tego typu było karane aresztem od tygodnia do miesiąca, kolejne dopuszczenie się czynu podlegało miesięcznemu aresztowi i utratą możliwości wyrobu pieczęci (tłoków)³⁷. Na obszarze byłego zaboru pruskiego obowiązywał w tym czasie Kodeks Karny Rzeszy Niemieckiej z 1871 r. W myśl § 136. uszkodzenie bądź odjęcie przystawionej pieczęci urzędowej podlegało karze więzienia do sześciu miesięcy bądź grzywnie do 600 marek³⁸. W §§ 268-270. oraz 275. prawodawca określił sankcje za fałszowanie i posługiwanie się sfalszowanymi dokumentami. Rosyjski Kodeks Karny z 1903 r. stosowany na terenie byłego zaboru rosyjskiego w punkcie 155. podobnie jak wymienione wyżej kodeksy

³⁴ *Opracowanie materiałów sfragistycznych*, s. 29.

³⁵ *Vocabularium*, s. 207. Kwestią odrębnej analizy byłoby prześledzenie stosowanych w 20-leciu międzywojennym metod fałszowania pieczęci oraz prowadzenie ekspertyz dowodzących dokonanych fałszerstw. Narzędzi do takich badań dostarcza coraz bardziej rozwijająca się kryminalistyka badająca również dokumenty, zob.: *Pieczątki, pieczęcie i adresy jako przedmiot badań kryminalistycznych*, red. W. Lisowska, Warszawa 2000.

³⁶ Ustawa karna austriacka o zbrodniach, występках i przekroczeniach z dnia 27 maja 1852 No 117 DPP, obowiązująca w okręgach sądów apelacyjnych w Krakowie i we Lwowie oraz Sądu Okręgowego w Cieszynie, Warszawa 1924, s. 226-227, <https://bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/publication/94894/edition/96225/content>, dostęp: 16.12.2020.

³⁷ Tamże, s. 236.

³⁸ Kodeks Karny Rzeszy Niemieckiej z dnia 15 maja 1871 r. z późniejszymi zmianami i uzupełnieniami po rok 1918 wraz z ustawą wprowadzającą do Kodeksu Karnego dla Związku Północno-niemieckiego (Rzeszy Niemieckiej) z dnia 30 maja 1870 r., Poznań 1920, s. 62, <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/show-content/publication/edition/71376?id=71376>, dostęp: 16.12.2020.

nanosił sankcję aresztu bądź grzywny do 500 rubli za zniszczenie znaku władzy na dokumencie³⁹. W punkcie 450. nakładano karę więzienia za podrobienie pieczęci⁴⁰.

Pierwszy Kodeks Karny nowo kształtującego się państwa polskiego powstał w 1928 roku, ale dopiero ten z 1932 roku określił sankcje związane z przestępstwami przeciwko dokumentom. W myśl artykułów 187. i 188. osobom używającym za autentyczne lub podrabiającym w celu takiego użycia dokument lub pieczęć groziło odpowiednio do 5 i do 3 lat więzienia⁴¹.

W Ustawie 1919 względy bezpieczeństwa znaków państwowych poruszono w następującym ustępie: *Używanie przez instytucje niepaństwowe, osoby prywatne godeł, chorągwi, bander, pieczęci bez zezwolenia ministra Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w sposób uchybiających ich czci podlega w drodze sądowej karze pieniężnej od 10 do 10 000 marek albo karze aresztu od 3 dni do 6 miesięcy. W myśl ustawy przez uchybienie czci symbolom państwowym w odniesieniu do pieczęci urzędowych należy rozumieć bezprawne posługiwanie się nimi, kradzież bądź fałszerstwo.*

Biorąc pod uwagę fakt, że w niniejszej pracy za punkt wyjścia do rozważań obrano ziemie byłego zaboru pruskiego i materiał aktowy z nimi związany warto zwrócić również uwagę na stanowisko Ministerstwa Byłej Dzielnicy Pruskiej w kwestii nadużyć pieczęci. Graniczne położenie tego terytorium, utrzymująca się jego odrębność prawno-ustrojowa oraz idące za tym trudności w szybkiej unifikacji z resztą kształtującego się państwa polskiego generowały często odrębne podejście i przepisy do szeregu spraw. W interesującym nas kontekście przykładem jest wydane 31 marca 1920 roku przez Ministra b. Dzielnicy Pruskiej *Obwieszczenie w sprawie wytwarzania tłoków pieczętkowych oraz powielania pieczętek*. Opisana została w nim sankcja karna dotycząca nielegalnej produkcji pieczęci. Według zapisu normatywu legalnie mogła się ona odbywać na podstawie pisemnego polecenia konkretnego urzędu zlecającego wykonanie tłoka bądź mechaniczne powielenie pieczęci na formularzach. Obwieszczenie nie wyjaśniało co konkretnie należało rozumieć przez powielanie pieczęci. Kara za to przestępstwo mogła być grzywną w wysokości do 150 marek bądź aresztem trwającym do 6 tygodni. Możliwa była też

³⁹ Kodeks Karny z 1903 r. z uwzględnieniem zmian i uzupełnień obowiązujących w Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 1 maja 1921 r., Warszawa 1922, s. 61-62, <https://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/publication/50138/edition/50650/content>, dostęp: 16.12.2020.

⁴⁰ Tamże, s. 151.

⁴¹ Dz. U. 1932, nr 60, poz. 571, Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dn. 11 lipca 1932 r., Kodeks Karny, <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19320600571/O/D19320571.pdf>, dostęp: 27.02.2021.

kara łączona⁴². Sankcje te były w mocy o ile nie miały zastosowania inne przepisy karne o fałszowaniu dokumentów. Powyższe rozwiązania nawiązywały do niemieckiego Kodeksu Karnego⁴³.

Wynikiem rozpoczętych w 1924 roku międzyresortowych prac nad nową ustawą o godłach i barwach Rzeczypospolitej⁴⁴ było Rozporządzenie 1927. Prócz wprowadzenia nowego wzoru godła państwowego, które miało widnieć na pieczęciach urzędowych zmonopolizowało ono prawo wyrobu pieczęci urzędowych powierzając je Mennicy Państwowej. Jak już wskazywano w rozdziale 3. posunięcie to miało zapewnić kontrolę nad wytwarzaniem pieczęci, a tym samym utrudnić ich potencjalne fałszowanie. Rozporządzenie 1927 nie określało wprost kary za kradzież bądź sfalszowanie pieczęci. Można przypuszczać, iż czyny te wpisywały się w sankcjonowaną rozporządzeniem karę grzywny od 10 do 500 złotych lub aresztu do 3 miesięcy. Kary te groziły za wykroczenie przeciw zapisanym w rozporządzeniu zakazom, między innymi przeciw zakazowi używania pieczęci urzędowych przez osoby lub instytucje do tego nieuprawnione.

W Rozporządzeniu 1928, które określało rodzaje oraz wymiary pieczęci dla urzędów i instytucji państwowych oraz samorządowych nie ma bezpośrednio mowy o sankcjach karnych związanych z nieuprawnionym używaniem pieczęci państwowych lub samorządowych. W § 18. wskazano jedynie, że o zagubieniu pieczęci należy bezzwłocznie zawiadomić przełożoną władzę, ew. nadzorczą oraz właściwego prokuratora sądu okręgowego i Mennicę Państwową.

Zmiany w Rozporządzeniu 1927 dokonane ustawą z dn. 3 marca 1937 r. w zakresie przepisów karnych stanowiły, że za bezprawne używanie godła państwowego, oznaki władzy państwowej, samorządowej lub korporacji publicznoprawnej, handlowej bandery morskiej, znaku pocztowego lub flagi niewojennych statków państwowych nakładało karę administracyjną w postaci 3 miesięcy aresztu lub grzywny do 3000 zł⁴⁵. Kara mogła być zastosowana łącznie.

Istotnym czynnikiem wpływającym na chaos w systemie sfragistycznym II RP był brak konsekwencji w egzekwowaniu prawa określającego kształt godła państwowego i wzorów pieczęci urzędowych. Okolicznością ułatwiającą ukrycie nielegalnych pieczęci w

⁴² Dz. U. MbDzP 1920, nr 18, poz. 173, Obwieszczenie Ministra b. dzielnicy pruskiej z dn. 31 marca 1920 r. w sprawie wytwarzania tłoków pieczętkowych oraz powielania pieczętek <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/294336/edition/241630>, dostęp: 05.08.2020.

⁴³ M. Adamczewski, *Sfragistyka państwowa i samorządowa*, s. 219.

⁴⁴ Tamże, s. 219.

⁴⁵ Dz. U. 1937, nr 17, poz. 111.

niejednolitym systemie sfragistycznym były również przedłużające się okresy przejściowe między zniesieniem danego wzoru pieczęci, a terminem granicznym, do którego urzędy powinny zaopatrzyć się w tłoki według nowych wzorów⁴⁶. Do chaosu w sferze administracyjnej kraju przyczyniały się również wydarzenia jak wojna polsko-bolszewicka, plebiscyty przynależnościowe na Śląsku. Ponadto regionalne przywiązanie do różnych wzorów godła państwowego powodowało funkcjonowanie równocześnie różnych wzorów pieczęci. Wpływ na tę sytuację miała również opieszałość urzędów niższego szczebla, które niechętnie wdrażały obowiązujące przepisy i nie przystępowały do ujednolicenia swoich pieczęci według wprowadzonych wzorów. Przyczynami były przeważnie wskazywane już skromne środki finansowe urzędów, a niekiedy też marazm urzędników⁴⁷.

Z przytoczonych normatywów jak kodeksy karne państw zaborczych, ustawy i rozporządzenia normujące kwestie sfragistyczne nie wynikały procedury postępowania w przypadkach nadużyć względem pieczęci. Nie dziwi to wobec faktu, że nawet egzekwowanie wprowadzenia pieczęci z nowym wzorem stanowiło trudność dla ówczesnej władzy i niekiedy nie odbywało się wg. określonej procedury. Niemniej istnieje szansa na zobrazowanie procedury postępowania w przypadku nadużyć pieczęci na podstawie materiałów aktowych. Prześledzone materiały archiwalne pozwalają jedynie określić procedury dotyczące omawianych zjawisk na płaszczyźnie administracyjno-biurowej, nie dają one natomiast wglądu w postępowanie karne czy karno-administracyjne wobec osób, które dopuściły się omawianych przestępstw i wykroczeń. Podejmowane działania można podzielić na dwie grupy. Pierwsza z nich dotyczy sytuacji zagubienia bądź kradzieży pieczęci urzędowych, i prezentuje działania o charakterze prewencyjnym. Ich celem było rozpowszechnienie informacji o zaistniałym zdarzeniu, by ustrzec przed potencjalnymi nadużyciami w przypadku, gdyby pieczęć znalazła się w niepowołanych rękach. Chodziło również o uczulenie urzędników by łatwiej było im takie sytuacje wychwycić. Drugą grupę stanowią sprawy związane z wykryciem faktycznych fałszerstw pieczęci lub dokumentów, przez użycie podrobionych pieczęci. Na podstawie omówionych powyżej normatywów wiemy jakie sankcje karne były przewidziane. Z analizowanej dokumentacji aktowej wynikają przeważnie zalecenia by ująć czy poszukiwać

⁴⁶ J. Giersz, dz. cyt., s. 277-278.

⁴⁷ Zob.: AP Bydgoszcz, UWP, sygn. 1351. Wśród korespondencji dotyczącej zamówień pieczęci, potwierdzeń ich odbioru znajdują się wyjaśnienia o braku środków w budżetach poszczególnych urzędów na zamówienie nowych tłoków według obowiązujących wzorów. Podobne sytuacje miały miejsce w urzędach różnego szczebla administracji państwowej.

osób, które dopuściły się fałszerstwa. Bez odpowiedniej kwerendy w aktach sądowych możemy jedynie domniemać, że następną czynnością było wszczęcie spraw karnych.

Rodzaje spraw jakie znajdują się omawianych materiałach archiwalnych przeważnie dotyczą kradzieży bądź zgubienia tłoka pieczęci. Obecna jest również korespondencja świadcząca o wykrywaniu fałszerstw pieczęci, a co za tym idzie, o fałszowaniu dokumentów. Pod względem formy dokumentacji są to: okólniki, odpisy podania do wiadomości i użytku urzędowego o naruszeniach dotyczących pieczęci urzędowych.

Jednym z podstawowych działań, które w zakresie bezpieczeństwa sfragistycznego systemu państwa ma istotne znaczenie, jest rozpowszechnianie obowiązującego prawa. Podstawowym narzędziem w tym zakresie jest publikacja normatywów w Dzienniku Ustaw. Niemniej mamy też do czynienia z informowaniem o normach prawnych na niższych szczeblach administracji. Tu przykład może stanowić podanie przez burmistrza Wyrzyska do wiadomości rozporządzenia Prezydenta RP z 29 marca 1930 w sprawie oznak władz, urzędów, zakładów instytucji i przedsiębiorstw państwowych czy okólnika MSW w sprawie pieczęci urzędowych samorządu terytorialnego z 3 września 1930⁴⁸.

Kolejnym przykładem działań o charakterze prewencyjnym w kontekście bezpieczeństwa systemu sfragistycznego II Rzeczypospolitej było wspomniane już udzielenie Mennicy Państwowej monopolu na wyrób pieczęci urzędowych. W jednostce z Akt miasta Wyrzyska znalazł się odpis pisma Wojewody Poznańskiego z 14 lutego 1927 r. z zawiadomieniem Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, że Mennica Państwowa jest przygotowana do robót z zakresu medalierstwa i grawerstwa. Dalsza korespondencja dowodzi, że Starosta Wyrzyski podał tę informację do wiadomości komisarzy obwodowych, burmistrzów i wydziału powiatowego 22 lutego 1927 roku⁴⁹. Jak już wspomniano, koncentracja wytwarzania pieczęci urzędowych w Mennicy miała zapewnić ujednolicenie wyglądu pieczęci i stempli z godłem państwowym dla urzędów i przedsiębiorstw państwowych.

Sprawy, z którymi spotykamy się w Aktach Miasta Wyrzyska czy aktach Starostwa Powiatowego w Toruniu to m. in. zagubienia pieczęci urzędowych, o których informowano w odnośnych pismach. W aktach zespołu Starostwo Powiatowe w Toruniu znajduje się między innymi pismo UUWP z 26 stycznia 1931 r. do starostów powiatowych i prezydentów miast Torunia, Grudziądz i Gdyni, w którym podano, że 15 grudnia 1930 r. zagubiono okrągłą

⁴⁸ AP Bydgoszcz, Akta miasta Wyrzyska, sygn. 23, b.p.

⁴⁹ Tamże.

pieczęć urzędową o podwójnej obwódce, śr. 35 mm, napis otokowy: „Urząd Obszaru Dworskiego pow. Wągrowiecki”, pośrodku: „Skoki”. Pieczęć unieważniono, powyższe podano do wiadomości z prośbą o wydanie stosownych zarządzeń⁵⁰. W sposób pełniejszy procedury postępowania w takim przypadku objaśnia odpis pisma z Urzędu Wojewódzkiego Wołyńskiego, przesłany przez Wojewodę Poznańskiego i dalej przez Starostę Powiatu Wyrzyskiego do komisarzy obwodowych i burmistrzów z maja 1928 r. Podano w nim informację o tym, że porucznik 21 puł. uł. Zukowski 16 kwietnia 1927 r. zgubił okrągłą pieczęć z napisem: „Rejonowy Inspektor Koni w Równem”. Wobec czego Starosta Wyrzyski zalecał, by osobom legitymującym się dokumentami zaopatrzonymi w tę pieczęć zatrzymać dokumenty, a sprawę zgłosić do Starostwa⁵¹. W tej samej jednostce znajduje się również odpis pisma Starostwa w Samborze do starostw województwa lwowskiego z informacją, że naczelnik gminy Kulczyce Rustykalne zgubił 10 października 1928 r. okrągłą pieczęć gminną. Zawiadomienie zawiera prośbę o dalsze podanie informacji do wiadomości, z zaznaczeniem, że dokumenty wydane po 10 października z tą pieczęcią są falsyfikatami, zaś w wypadku odnalezienia pieczęci prosi się o przesłanie jej do właściwego Starostwa. Na podstawie dokumentacji możliwe jest prześledzenie obiegu tej informacji. Po otrzymaniu jej ze Starostwa Samborskiego Urząd Wojewódzki Lwowski przekazał ją do wiadomości wojewodów i komisarzowi rządu na miasto st. Warszawa, z prośbą o stosowne ogłoszenie. Następnie Wojewoda Poznański przesłał wiadomość do starostów powiatowych i prezydentów miast wydzielonych. Ostatecznie zaś Starosta Powiatowy w Wyrzysku przekazał informację do burmistrzów i wójtów w powiecie⁵². Na podstawie omówionych przykładów rysuje się model procedury informowania o zaistniałym zdarzeniu. Generalizując można twierdzić, że opiera się on o strukturę administracyjną: urząd niższego szczebla np. urząd gminy informował urząd zwierzchni - właściwe starostwo powiatowe, ono zaś przekazywało wiadomość właściwemu terytorialnie urzędowi wojewódzkiemu. Na tym poziomie informacja rozpowszechniana była wśród równoległych urzędów wojewódzkich. Następnie schodząc według struktury w dół, przekazywano ją wśród starostw powiatowych poszczególnych województw i odpowiednio wśród gmin w ramach powiatów.

Inny rodzaj spraw, który ma swoje odbicie w prześledzonej dokumentacji aktowej to kradzieże pieczęci urzędowych. Podobnie jak w przypadku zagubień informowano o tym fakcie w korespondencji między urzędami, bowiem skutki mogły być podobne jak w przypadku

⁵⁰ AP Toruń, Starostwo Powiatowe w Toruniu, sygn. 73, s. 3.

⁵¹ AP Bydgoszcz, Akta miasta Wyrzyska, sygn. 23, b.p.

⁵² Tamże.

zagubienia. Domniemając, że kradzieży dokonywano celowo, z zamiarem wykorzystania pieczęci do fałszerstwa dokumentów informowanie o zaistniałym zdarzeniu nabierało jeszcze większego znaczenia. We wspomnianej już wyżej jednostce zatytułowanej Godła i oznaki z zespołu Akta miasta Wyrzyska znajdujemy m. in. odpis pisma Wojewody Poznańskiego, w którym podaje on do wiadomości starostów, urzędów miejskich itd. informację o sprawie kradzieży pieczęci. 20 października 1928 r. z magistratu miasta Wąbrzeźna skradziono pieczęć okrągłą z napisem: „Rzeczpospolita Polska Urząd Policyjny w Wąbrzeźnie”. Podano również, że złodzieja jak dotąd nie uchwyciono. Sprawy tej dotyczy kolejne pismo z 16 listopada 1928 r. Starosty Powiatowego w Wyrzysku do burmistrzów i wójtów w powiecie, że powyższe przesyła do wiadomości i zaleca osoby posługujące się dokumentami z takową pieczęcią zatrzymać, spisać protokół, a sprawę zgłosić do starostwa⁵³. Podobnych przypadków dotyczy korespondencja zachowana w aktach Starostwa Powiatowego w Toruniu. O kradzieży pieczęci gminnej informuje odpis pisma Wojewody Poznańskiego z 19 grudnia 1930 r. do pozostałych wojewodów, który z kolei Wojewoda Pomorski przekazał do Starosty Krajowego Pomorskiego, starostów powiatowych i prezydentów miast. Podano w nim, iż w nocy z 5 na 6 grudnia 1930 r. skradziono okrągłą pieczęć urzędową o podwójnej obwódce, śr. 35 mm, z napisem otokowym: „Urząd Gminny Powiat Strzebiński +Rzeszyń+”. Powyższe podano do wiadomości z prośbą o wydanie stosownych zarządzeń⁵⁴. Kolejne pismo w tej jednostce dotyczy podania przez UWP 19 stycznia 1931 r. do przewodniczących wydziałów powiatowych i prezydentów miast Torunia, Grudziądza i Gdyni, że 5 grudnia minionego roku skradziono okrągłą pieczęć urzędową o podwójnej obwódce, śr. 37 mm, z napisem otokowym: „*Wójtostwo Topolno* powiat świecki”. Dodano również, że w polu pieczęci znajduje się orzeł. Powyższe podano do wiadomości z prośbą o wydanie stosownych zarządzeń⁵⁵. Podobny przepływ informacji obrazuje odpis pisma Urzędu Wojewódzkiego Białostockiego z 6 sierpnia 1931 r. do urzędów wojewódzkich, który następnie Urząd Wojewódzki Pomorski podał do starostów powiatowych, Starosty Morskiego w Wejherowie, Komisarza Rządu w Gdyni, prezydentów miast Torunia i Grudziądza i wszystkich burmistrzów Pomorza. W piśmie tym zawarto informację, że 26 lipca 1931 r. z prywatnego mieszkania wójta skradziono okrągłą pieczęć kauczukową z herbem powiatu, zawierającą napis otokowy: „Urząd gminy Marcinkańce pow. Grodzieńskiego”⁵⁶. Procedura przekazywania informacji o wykrytej

⁵³ Tamże.

⁵⁴ AP Toruń, Starostwo Powiatowe w Toruniu, sygn. 73, s. 1.

⁵⁵ Tamże, s. 4.

⁵⁶ Tamże, s. 5.

kradzieży pieczęci jest zbieżna z tą dotyczącą zagubień pieczęci. Opiera się ona na podaniu przez urząd niższego szczebla do urzędu nadrzędnego wiadomości o zdarzeniu, z informacją jaką pieczęć skradziono. Następnie wiadomość rozpowszechniano wśród tożsamyh urzędów wyższego szczebla by za ich pośrednictwem przekazać informację podległym im urządóm w skali kraju. Warto również zwrócić uwagę na pismo prezydenta Grudziądza z 9 sierpnia 1933 roku do Urzędu Wojewódzkiego Pomorskiego w Toruniu, w którym zgłosił on przypuszczenie o kradzieży pieczęci urzędowej, mowa w nim również o wszczęciu dochodzenia przez policję⁵⁷. Jest to jedno w niewielu pism dotyczących tego rodzaju spraw, które świadczy o tym, że nie toczyły się one wyłącznie na płaszczyźnie administracyjno-biurowej. Kolejne pismo w tej sprawie z 23 sierpnia 1933 roku informuje o odnalezieniu pieczęci przez policję. Ujęci sprawcy wykorzystywali skradzioną pieczęć do fałszowania legitymacji głuchoniemyh bezrobotnych w celu wyłudzenia zapomóg⁵⁸.

W tym miejscu należy wskazać również na inny sposób rozpowszechniania informacji o omówionych wyżej nadużyciach względem pieczęci urzędowych. Chodzi mianowicie o umieszczanie informacji o zagubieniach i kradzieżach pieczęci w publikatorach urzędowych. Jak wskazuje pismo z 15 lutego 1929 r. Starosta Powiatowy w Wyrzysku uznał dotychczasowy proces przekazywania informacji za zbyt skomplikowany. W piśmie skierowanym do burmistrzów i wójtów powiatu informuje, że w celu zmniejszenia obiegu korespondencji na odcinku Urząd Wojewódzki Poznański a urzędy mu podległe, odtąd ulega uproszczeniu informowanie o zagubieniu odznak lub pieczęci sołeckich. Wiadomości o tym miały bezpośrednio z biura podawczego docierać do Wydziału Prezydialnego [Urzędu Wojewódzkiego] w celu umieszczenia przez Oddział Ogólny odpowiedniej wzmianki w najbliższym Wojewódzkim Dzienniku Urzędowym. Wynika z tego, że starano się zaniechać przesyłania odpisów do poszczególnych starostów powiatowych⁵⁹. Przykładem stosowania tej praktyki już wcześniej są między innymi Dzienniki Urzędowe Województwa Kieleckiego. W numerze 12 z 1925 r. podano, że sołtys wsi Ludwinów zgubił swoją pieczęć urzędową. W dzienniku 5 z 1927 roku informowano o tym, że Warszawski Urząd Wojewódzki unieważnił zagubioną pieczęć gminy Nieporęt⁶⁰. Przykładem są również Dzienniki Urzędowe województw poznańskiego i pomorskiego, w których wiadomości o zagubieniach i kradzieżach pieczęci są

⁵⁷ AP Bydgoszcz, UWP, sygn. 1358, s. 18.

⁵⁸ Tamże, s. 19.

⁵⁹ AP Bydgoszcz, Akta miasta Wyrzyska, sygn. 23, b.p.

⁶⁰ Dz. Urz. Województwa Kieleckiego 1927, nr 5, s. 14, <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/41013#structure>, dostęp: 6.03.2021.

uchwytne od połowy lat 20. XX wieku. W Dzienniku Urzędowym Województwa Poznańskiego za rok 1926 znajduje się 9. wiadomości o zagubieniach pieczęci i 3. o kradzieżach⁶¹. Przepuszczalnie ten rodzaj informowania o nadużyciach pieczęci działał równolegle do przekazywania tych wiadomości w korespondencji między urzędami.

Na podstawie prześlędzonych materiałów archiwalnych można odtworzyć tok postępowania w sytuacjach zagubienia bądź kradzieży pieczęci. Wynika z nich, że urzędy niższego szczebla w chwili wykrycia zdarzenia pisemnie informowały o nim urząd zwierzchni. Były to przeważnie pisma do odpowiedniego terytorialnie starosty bądź wojewody. Następnie urząd stojący wyżej w hierarchii, przeważnie urząd wojewódzki, podawał informację o zagubieniu bądź kradzieży pieczęci do urzędów sobie równorzędnych. Poinformowane w ten sposób pozostałe urzędy wojewódzkie i starostwa powiatowe rozsyłały wiadomość do urzędów sobie podległych. Warto zwrócić uwagę na fakt powszechnego używania w pismach tego rodzaju sformułowania *podając powyższe do wiadomości proszę o wydanie stosownych zarządzeń*. Przeprowadzona kwerenda aktowa nie dostarcza w tym zakresie dodatkowych *zarządzeń* w powyżej opisanych sprawach. Wydaje się być uzasadnionym wniosek, że przez owe *zarządzenia* urzędnicy rozumieli właśnie dalsze rozpowszechnianie informacji o nadużyciach względem pieczęci urzędowych. Dodatkowym elementem pism w tym zakresie jest charakterystyka zagubionych lub skradzionych pieczęci. Nie widać tu jednolitości, a opisy zazwyczaj były dalekie od precyzji. Bowiem niektóre z nich podają średnicę pieczęci, napisy otokowe identyfikujące dany urząd, niekiedy też określają wizerunek napieczony. Wszystkie te informacje podawane w obrębie urzędów administracji państwowej i samorządowej miały na celu uwrażliwienie urzędników na obszarze całego kraju na ewentualne następstwa związane z posłużeniem się pieczęciami urzędowymi przez osoby do tego nieuprawnione.

Informacje o kradzieżach i zagubieniach pieczęci podawane w urzędowych publikatorach, podobnie jak te przekazywane w między urzędowej korespondencji, cechowała różna głębia informacyjna. Czasem była to wyłącznie nota o samym fakcie zaginięcia lub kradzieży, inne informowały jedynie, że dana pieczęć została unieważniona. Niektóre wpisy w Dziennikach Urzędowych podawały dane nt. wizerunku, wielkości czy legendy pieczęci. Zdarzało się jednak, że przedstawiano więcej szczegółów, np. tych dotyczących okoliczności zagubienia lub kradzieży. Dla przykładu: magistrat miasta Słomniki obwieścił, że podczas posiedzenia Rady

⁶¹ Dz. Urz. Województwa Poznańskiego 1926, <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/79241#structure>, dostęp: 6.03.2021.

miejskiej w dn. 12 stycznia 1925 zaginęła pieczęć urzędowa magistratu⁶², Dziennik Urzędowy Województwa Warszawskiego w kwietniu 1921 r. informował, że pieczęć do laku Starostwa Ciechanowskiego zaginęła w trakcie inwazji bolszewickiej⁶³, z kolei wójt gminy Wojkowice-Kościelne, w powiecie będzieńskim, przechodząc przez wezbraną rzeczkę potknął się i upuścił do wody niesione ze sobą akta i pieczętkę, której nie odnaleziono, w dalszej części noty w Dzienniku podano charakterystykę zaginionej pieczęci i informacje o nowej⁶⁴.

Do działań prewencyjnych należało również tworzenie wzorników pieczęci danych urzędów w celu weryfikacji ich zgodności z obowiązującymi wzorami oraz by w razie podejrzeń o fałszerstwo pieczęci posiadać materiał porównawczy. Za przykład może posłużyć jednostka archiwalna zatytułowana: Nadesłania odbitek pieczętek i własnoręcznych podpisów p.p. wójtów, sołtysów i I. ławników oraz przeł.[ożonych] obsz.[arów] dwor.[skich] z zasobu Archiwum Państwowego w Toruniu⁶⁵. Teczka zawiera Orędownik Urzędowy Powiatu Brodnickiego z 6 września 1924 r., w którym Starosta Brodnicki wydaje zalecenie by nadesłać do Starostwa odbitki pieczęci urzędowych i odręcznych podpisów burmistrzów, wójtów, sołtysów i przełożonych obszarów dworskich w powiecie, w celu możliwości rozpoznania autentyczności podpisów i pieczęci na pismach z jakimi zgłaszają się do Starostwa petenci. Przytoczone zalecenie Starosty Brodnickiego posłużyło prawdopodobnie za wzór podobnego polecenia skierowanego do urzędów powiatu toruńskiego. W dalszej kolejności na zawartość jednostki składa się bowiem lista: *Kontrola zbiorowa wójtów w powiecie Toruń – wieś* i korespondencja od urzędów podległych nadsyłających odciski używanych przez siebie pieczęci⁶⁶. Podobnym działaniem zmierzającym do zabezpieczenia systemu sfragistycznego państwa było weryfikowanie zgodności pieczęci urzędowych z obowiązującymi wzorami. Przykład stanowi pismo z 6 października 1924 ze Starostwa Powiatowego w Wyrzysku do komisarzy obwodowych i kierowników urzędów policyjnych powiatu wyrzyskiego z prośbą o wysłanie odcisków okrągłych pieczęci urzędowych w celu sprawdzenia ich zgodności z wymogami Ustawy 1919⁶⁷. Na piśmie stanowiącym odpowiedź na tę prośbę znajdują się

⁶² Dz. Urz. Województwa Kieleckiego 1925, nr 2, s. 11, <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/88203/edition/81632>, dostęp: 20.07.2024.

⁶³ Dz. Urz. Województwa Warszawskiego 1921, nr 4, s. 73, <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/100936/edition/93963>, dostęp: 20.07.2024.

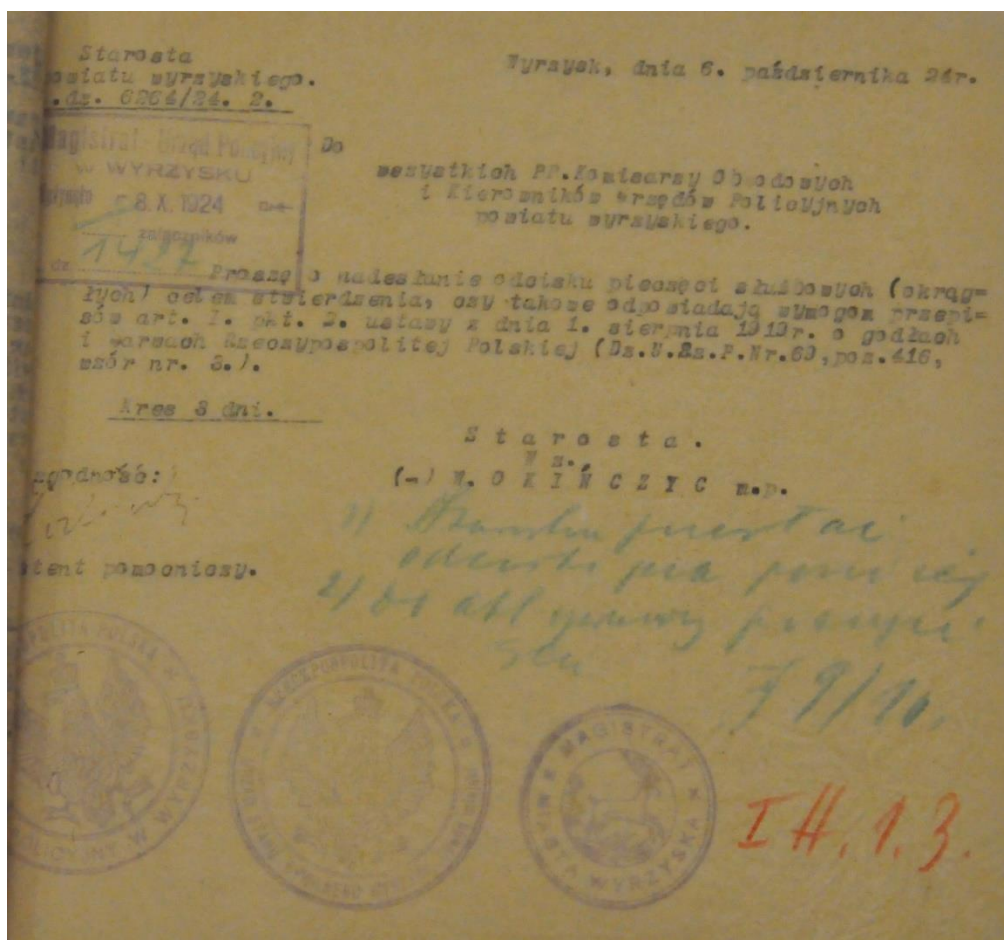
⁶⁴ Dz. Urz. Województwa Warszawskiego 1926, nr 2, s. 20, <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/101749/edition/94784>, dostęp: 20.07.2024.

⁶⁵ AP Toruń, Wydział Powiatowy w Toruniu, sygn. 269, b.p.

⁶⁶ Tamże.

⁶⁷ AP Bydgoszcz, Akta miasta Wyrzyska, sygn. 23, b.p.

odciski pieczęci Urzędu Policyjnego w Wyrzysku, Urzędu Stanu Cywilnego w Wyrzysku oraz magistratu Wyrzyska.

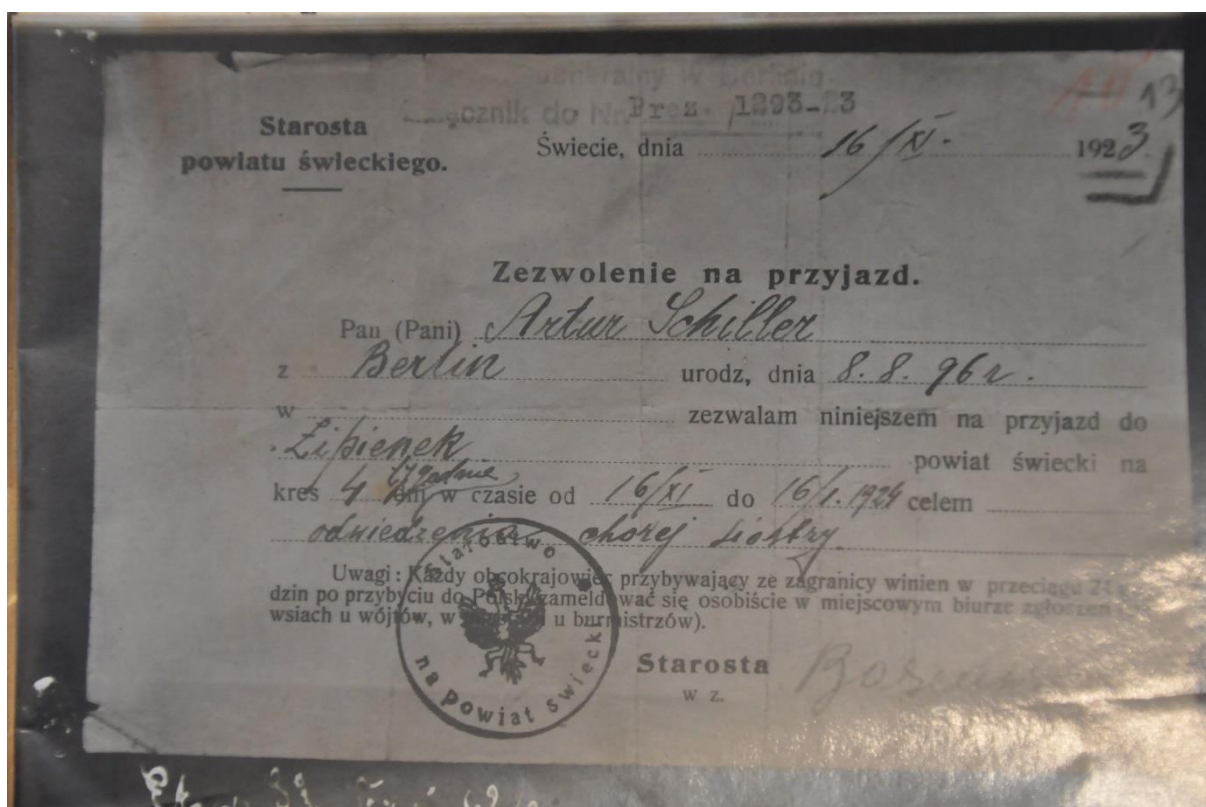

Il. 16. Pismo starosty powiatowego w Wyrzysku z odciskami pieczęci urzędowych;
AP Bydgoszcz, Akta miasta Wyrzyska, sygn. 23, fot. J. Jankowska

Kolejną grupą spraw, które można zaobserwować w jednostkach archiwalnych poświęconych pieczęciom i znakom państwowym są kwestie fałszerstw. I choć jak wynika z przytoczonych powyżej norm prawnych za fałszowanie pieczęci urzędowych i dokumentów groziły konkretne kary, dokumentacja administracji państwowej dostarcza nam przeważnie tylko informacje o wykrywaniu tych przestępstw. Kwestią dodatkowej kwerendy w aktach sądowych byłoby wykazanie spraw dotyczących faktycznego ukarania sprawców. Niemniej w prześledzonej jak dotąd dokumentacji kilkukrotnie spotykamy materiały dotyczące zjawiska fałszerstw.

Jednym z nich jest okólnik Wojewody Pomorskiego z marca 1924 roku do starostów województwa i prezydentów Torunia i Grudziądza. Wojewoda informuje w nim, iż Konsulat Generalny RP w Berlinie skontaktował się w sprawie obywatela Rzeszy Niemieckiej, który wnioskował o wizę na wjazd do Polski przedkładając zezwolenie wydane rzekomo przez

Starostwo Powiatowe w Świeciu. Zezwolenie to wzbudziło pewne podejrzenia, ze względu na widniejącą na nim pieczęć, bowiem starostwa nie używały już takiego wzoru. W toku dochodzenia wykazano, że dokument sfałszowano i opieczetowano podrobioną pieczęcią. W dalszej części pisma opisano różnice między oryginałem a falsyfikatem. Analizie poddano wizerunek orła umieszczony w polu pieczęci. Wskazano na elementy, które znacznie różniły się od autentycznej pieczęci, w tym przypadku były to szyja i ogon orła. Szczególną uwagę zwrócił fakt, że napis otokowy pieczęci w miejscu przymiotnika określającego powiat był uzupełniony odręcznie⁶⁸. Świadczy to o tym, że sfałszowana pieczęć w zamierzeniu mogła zostać uniwersalnie wykorzystana do sfałszowania dokumentów różnych starostw powiatowych.

Il. 17. Zezwolenie na przyjazd opatrzone sfałszowaną pieczęcią starostwa powiatowego w Świeciu;
AP Bydgoszcz, UWP, sygn. 1344, s. 13, fot. J. Jankowska

⁶⁸ AP Bydgoszcz, UWP, sygn. 1344, s. 10-13.

Il. 18. Sfałszowana i oryginalna pieczęć starostwa powiatowego w Świeciu;
AP Bydgoszcz, UWP, sygn. 1344, s.12-13, fot. J. Jankowska

W jednostce archiwalnej zatytułowanej Akta specjalia w sprawie sfałszowania pieczęci, z której pochodzi powyższy okólnik znajdują się również pisma jak te dotyczące sfałszowania pieczęci Starostw Powiatowych lubelskiego czy krasnystawskiego. Podrobione pieczęcie posłużyły do fałszowania paszportów zagranicznych. Są to dwie spośród wielu spraw tego rodzaju składających się na teczkę aktową⁶⁹. Większość tej korespondencji zawiera opisy oryginalnych pieczęci bądź zestawienia różnic między oryginałem a falsyfikatem. Różny jest stopień szczegółowości tych opisów, od ogólnej charakterystyki *pieczęć kauczukowa z napisem...*, po analizę rozmiarów pieczęci, krzywizny linii otokowych, kroju i rozstawu liter oraz różnic w przedstawieniach napieczętnych. W do sprawy sfałszowania pieczęci Starostwa lubomelskiego, na potrzeby podrabiania paszportów zagranicznych, dołączono również odciski oryginału dla porównania⁷⁰.

W Aktach miasta Wyrzyska z kolei znajdujemy odpis pisma z 15 października 1934 roku, w którym Urząd Wojewódzki Poznański informuje starostów powiatowych i prezydentów miast, że Konsulat Generalny RP w Berlinie zawiadomił Starostwo Powiatowe w Bydgoszczy o próbie nielegalnego wyrobienia na terenie Rzeszy Niemieckiej polskiej pieczęci urzędowej. Miała ona mieć w następujący napis otokowy: „Rzeczpospolita Polska Urząd Stanu Cywilnego w Koronowie pow. Bydgoszcz”. W wyniku interwencji Konsulatu i dochodzenia policji w Berlinie do wykonania pieczęci ostatecznie nie doszło. W piśmie wymieniono nazwiska zamieszanych w to osób, byli to Polacy przebywający na terenie Rzeszy. Z treści pisma nie dowiadujemy się jednak na jakie potrzeby zamówiono falsyfikat pieczęci. Informacja o sprawie została przekazana jako przykład ostrzegający urzędy przed takimi nadużyciami i by

⁶⁹ Tamże. Omawiana jednostka archiwalna obejmuje akta z lat 1921-1925. Na skalę zjawiska fałszerstw pieczęci w tym okresie wskazuje m. in. liczba spraw, które składają się na tę jednostkę aktową. W tece znajdują się akta dotyczące 21. spraw fałszerstw pieczęci, 3. kradzieży i 2. zagubień pieczęci.

⁷⁰ Tamże, s. 25-26.

obserwować działania wskazanych osób. W dalszej korespondencji Starosta Powiatowy w Wyrzysku podał powyższe do wiadomości urzędowi stanu cywilnego, zaznaczając, że o każdym ewentualnym nadużyciu należy bezzwłocznie powiadomić Starostwo⁷¹.

Ciekawym świadectwem fałszowania pieczęci nie tylko na płaszczyźnie administracji państwowej jest pismo Wydziału Wykonawczego Zarządu Głównego Związku Inwalidów Wojennych Rzeczypospolitej Polskiej. W dokumentacji Starostwa Powiatowego w Toruniu znajdujemy pismo Związku z 1922 roku, w którym przestrzega się przed człowiekiem, który podszywając się pod Związek wydawał sfalszowane legitymacje związkowe⁷².

Przykładem, który pokazuje, że sfalszowana pieczęć to tylko drobny element, często większej liczby nielegalnych działań, które mają prowadzić do uzyskania jakiejś korzyści, jest pismo z informacją o pewnym Żydzie, który posiadając fałszywą pieczęć i stemple Starostwa Nieświeskiego (województwo nowogrodzkie) w 1922 roku wystawiał fałszywe legitymacje opatrzone tą pieczęcią i podpisem Starosty nieświeskiego. W dalszej części pisma informowano, że w najbliższym czasie spodziewane jest przekroczenie na tak spreparowanych dokumentach granicy do Polski przez 200 bolszewickich agitatorów. W celu odróżnienia fałszywych dokumentów podano różnicę w pieczęci, na oryginalnej skrzydła orła zlewały się, zaś na fałszywej były wyraźnie rozdzielone. Wiadomość ta przytaczana jest na podstawie materiałów archiwalnych Starostwa Powiatowego w Nowym Tomyślu (województwo poznańskie), przesłana z UW Pzn celem wydania zarządzeń i powiadomienia o zaistniałej sytuacji podległym organom. Przebycie tej informacji z jednego krańca kraju na jego przeciwległą granicę dowodzi m. in. tego, że ówczesni urzędnicy poważnie traktowali wykroczenia względem bezpieczeństwa systemu sfragistycznego i starali się mu przeciwdziałać⁷³.

W przypadkach spraw dotyczących sfalszowanych pieczęci zaobserwowana procedura postępowania jest podobna do tej, która dotyczyła spraw zagubienia bądź kradzieży. Po wykryciu fałszerstwa urząd, który tego dokonał informował o zaistniałym zdarzeniu odnośny urząd wyższego szczebla. Dalej wiadomość o tym była przekazywana zainteresowanym urzędowi podległym. W przypadku spraw wykrytych za granicą, przesłana dokumentacja wskazuje, że konsulat RP informował o wykryciu fałszerstwa właściwy terytorialnie urząd, którego sprawa dotyczyła. Nie można wykluczyć, że równolegle konsulaty przekazywały

⁷¹ AP Bydgoszcz, Akta miasta Wyrzyska, sygn. 23, b.p.

⁷² AP Toruń, Starostwo Powiatowe w Toruniu, sygn. 66, s. 298.

⁷³ AP Poznań, Starostwo Powiatowe w Nowym Tomyślu, sygn. 112, s. 117.

wiadomość o sprawie do Ministerstwa Spraw Zagranicznych. Charakterystycznym elementem korespondencji dotyczącej wykrycia fałszerstw była zawierana w niej charakterystyka różnic między oryginałem a fałszyfikatem. Jak wspomniano omawiając przykłady zaczerpnięte z materiałów archiwalnych charakterystyka ta przedstawiana była z różnym stopniem szczegółowości. Prawdopodobnie zależało to od kilku czynników. Wpływ na to mogła mieć liczba różnic między oryginałem a fałszyfikatem, poziom skomplikowania przedstawienia napieczętnego lub miejsce pieczęci w hierarchii państwowego systemu sfragistycznego. Podobnie jak w przypadku spraw zagubienia bądź kradzieży pieczęci warto zwrócić uwagę na charakterystyczny zwrot pojawiający się w pismach dotyczących fałszerstw. Posługiwano się tego typu formułą *osoby legitymujące się dokumentami zaopatrzonymi w sfalszowaną pieczęć należy zatrzymać i skierować do władz sądowych*.

Podobnie jak w przypadku informacji o zagubieniu lub kradzieży pieczęci, tak i sprawy fałszerstw pieczęci odnotowywano w Dziennikach Urzędowych. Dla przykładu w Dzienniku Urzędowym Województwa Warszawskiego z roku 1925 pojawiły się ostrzeżenia o tym, że w obiegu funkcjonują fałszywe pieczęci Starostwa w Horodence, wraz z tą informacją podano wymiary oraz opis różnic w wizerunku i liternictwie pieczęci oryginalnej i fałszywej. Kolejna informacja dotyczy fałszywych pieczęci miasta Sokołowa oraz pieczęci Starostwa Powiatowego w Sokołowie, które wykorzystano do sfalszowania wyciągu z ksiąg ludności miasta, na podstawie którego wydano dowód osobisty. Podobnie jak w powyższym przypadku podano różnice między oryginalną pieczęcią miejską a tą fałszywą⁷⁴.

Analiza norm prawnych nie wskazuje by w omawianym okresie istniała zatwierdzona przez czynniki miarodajne procedura postępowania w przypadkach zagubienia, kradzieży czy też fałszerstw pieczęci. Jediną wskazówką dla urzędników zdaje się być fragment Rozporządzenia 1928 mówiący o tym, że należy bezzwłocznie powiadomić przełożoną władzę o zagubieniu pieczęci. Niemniej poddane analizie źródła pozwalają stwierdzić, że procedury takie zostały wytworzone samoistnie, na skutek praktyki administracyjnej. Opisane powyżej przykłady wykrytych nadużyć i fałszerstw pieczęci pokazują, że działały one całkiem sprawnie.

⁷⁴ Dz. Urz. Województwa Warszawskiego 1925, nr 10, s. 9, <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/101267/edition/94296/content>, dostęp: 20.07.2024.; nr 11, s. 9; <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/101268/edition/94297/content>, dostęp: 20.07.2024.

Rozdział 5. Śmierć pieczęci

Śmierć pieczęci można rozumieć wielorako, w odniesieniu do pieczęci średniowiecznych najczęściej było to skasowanie lub skruszenie typariusza. T. Krejčík w pracy „Pečet v kultúre stredoveku” dowodził, że ze względu na swój prawny charakter pieczęć umierała wraz ze śmiercią dysponenta¹. Wydatnym tego dowodem jest np. ceremonialne niszczenie bulli papieskich czy Pierścienia Rybaka. Podobnie było w przypadku pieczęci monarchów, których typariusze również były niszczone. Krejčík zwraca uwagę również na inne metody *uśmiercenia pieczęci*. We Francji na przykład po śmierci monarchy niekiedy przekazywano umarłe, nieprzydatne już do użytku typariusze, klasztorom jako datek w postaci cennego kruszcu. Innym zwyczajem było też grzebanie zwłok zmarłego monarchy z jego pieczęcią. Choć, jak tłumaczy Krejčík, czasami dzisiejsze odkrycia tego typu są mylące. Bowiem kiedy wydaje się, że odnaleziono grób monarchy, po wnikliwych badaniach może okazać się, że z pieczęcią pochowany został dostojnik piastujący np. urząd kanclerza². Inną praktyką było również nadanie pieczęci, w sensie przenośnym, nowego życia poprzez przejęcie pieczęci zmarłego ojca przez syna, który obejmował po nim godność czy piastowany urząd, zdarzało się to także w obrębie struktur kościelnych, jako np. dziedziczenie pieczęci biskupich czy opackich³. Rozważania T. Krejčíka odnoszą się do śmierci pieczęci osobistych, nie rozważa on śmierci dysponentów instytucjonalnych, a zatem śmierci systemów sfragistycznych urzędów czy instytucji. Spróbujmy zatem przenieść tę perspektywę właśnie na ten grunt.

W odniesieniu do pieczęci późno nowożytnych, zwłaszcza tych z początku XX wieku, pod względem formalnym za śmierć pieczęci czy całego systemu sfragistycznego można uznać po pierwsze zmianę czy zakończenie istnienia danej państwowości⁴, które niejako z automatu uśmierca system sfragistyczny tejże państwowości. Ale przede wszystkim, najbardziej formalnym przejawem śmierci pieczęci jest zmiana prawa dotyczącego systemu sfragistycznego, w wyniku, której zastępowano cały system nowym bądź dokonywano korekty systemu przez wycofanie z użycia pieczęci danego rodzaju. W przypadku II RP kwestia zmian prawnych, które uśmiercały pieczęcie dotyczyła nie tylko systemu sfragistycznego

¹ T. Krejčík, dz. cyt., s. 82.

² Tamże, s. 84-84.

³ Tamże, s. 82-93.

⁴ W przypadku II RP ta kwestia jest dyskusyjna. Choć wybuch II wojny światowej przerwał funkcjonowanie polskiej administracji, a prawa okupanta zabroniły posługiwania się polskimi symbolami, to przecież ciągłość systemu nie została zupełnie przerwana. Funkcjonowały bowiem pieczęcie władz uchodźczych oraz jednostek wojskowych. A choć formalnie po wojnie państwo Polskie odrodziło się już nie jako II Rzeczpospolita to przedwojenne prawo sfragistyczne obowiązywało do 1955 roku, zob.: rozdział 2.

administracji państwowej, a poniekąd również pieczęci samorządowych. Od reformy sfragistycznej z 1927 roku i poruszenia w rozporządzeniach kształtu i wizerunku pieczęci samorządowych zmiany prawne związane z uśmiercaniem pieczęci odnoszą się również do pieczęci samorządowych. Miało to być uśmiercenie, czyli wycofanie z użytku rozmaitych pieczęci używanych przez administrację publiczną przed reformą z 1927 r. i zastąpienie ich pieczęciami zgodnymi z nowymi przepisami. Przyniosło to jednak zróżnicowany efekt, ze względu na wskazywane już przeciągające się okresy przejściowe, brak przepisów wykonawczych dla pieczęci samorządowych, brak zatwierdzonych herbów wojewódzkich oraz trwający (i nieukończony) do kresu II Rzeczypospolitej proces ustalania i zatwierdzania herbów miejskich.

W kontekście II Rzeczypospolitej na wstępie trzeba zwrócić uwagę na uśmiercanie systemów sfragistycznych władz zaborczych. Przykładem takiej praktyki niewątpliwie są działania podejmowane między innymi przez Ministerstwo byłej Dzielnicy Pruskiej. 3 lutego 1921 r. Minister byłej Dzielnicy Pruskiej skierował do Wojewodów Poznańskiego i Pomorskiego pismo, w którym zwracał uwagę na to, że niektóre z urzędów w dalszym ciągu używały do pieczętowania listów zaklejek⁵ o barwach i godłach pruskich oraz innych oznak byłych władz pruskich. W związku z tym, że naruszało to i obrażało uczucia patriotyczne ludności i niewątpliwie było niezgodne z obowiązującym już prawem odrodzonego państwa Minister b. Dzielnicy Pruskiej zabronił takiej dalszej praktyki. Pozostałe zapasy tego typu materiałów biurowych zalecał sprzedać fabrykom papieru. Zezwolił jednakowoż na zużycie zapasów formularzy i papieru z godłem i oznaczeniami byłych władz pruskich, z zastrzeżeniem, że należy je zakryć lub przekreślić, a na przygotowywanych na nich pismach umieszczać odpowiednie oznaczenia władz polskich. Zaznaczono również, że wykroczenia przeciw powyższym postanowieniom będą skutkowały dochodzeniami dyscyplinarnymi wytaczanymi kierownikom urzędów, które dopuszczają się złamania zakazów. W ostatnim zdaniu Minister porucił Wojewodom Poznańskiemu i Pomorskiemu wydanie dalszych zarządzeń wykonawczych w tej sprawie⁶. Za realizację polecenia Ministra b. Dzielnicy Pruskiej można uznać pismo UWP z kwietnia 1921 r. skierowane do starostów, prezydentów i burmistrzów województwa, w którym podkreślono, że mimo obowiązujących przepisów władze komunalne

⁵ Zaklejki – to suche pieczęcie, zazwyczaj o barwionym tle, na odwrociu pokryte warstwą kleju, służące do zamykania korespondencji, niekiedy też zastępujące pieczęć i uwierzytelniające pismo. W sferze ikonograficznej i werbalnej nawiązujące do pieczęci używanych przez instytucję (osobę fizyczną), będącą ich użytkownikiem (dysponentem), zob.: Słownik, w: *Opracowanie materiałów sfragistycznych*, s. 135.

⁶ AP Bydgoszcz, UWP, sygn. 1342, s. 6.

w dalszym ciągu używają poniemieckich pieczęci, zwłaszcza w korespondencji z władzami niemieckimi. W piśmie tym zaleca się usunąć te pieczęcie z urzędów i przypomnieć o konsekwencjach dyscyplinarnych⁷. Zdarzały się również ponaglenia skierowane bezpośrednio do danego organu czy urzędu; przykładowo Wojewoda Pomorski pismem z 9 maja 1921 r. przynaglał burmistrza Golubia do podania informacji czy z urzędu usunięto, a tym samym czy zaprzestano używania, pieczęci niemieckich⁸.

Na niższym szczeblu administracji uśmiercanie zaborczych systemów sfragistycznych przejawiało się m. in. rozpowszechnianiem informacji o obowiązującym języku urzędowym oraz zaleceniami wycofania z użytku pieczęci niemieckich. Już w czerwcu 1920 r. Wojewoda Pomorski skierował takie pismo do starostów województwa i prezydentów Torunia oraz Grudziądza. Zwracał w nim uwagę na to, że obowiązującym językiem urzędowym jest język polski oraz zabronił załatwiania spraw urzędowych w języku niemieckim. Zezwolił na używanie starych druków i formularzy do momentu wyczerpania zapasów, wskazał jednak, że bezwarunkowo zabrania się używania *starych niemieckich pieczętek*, a wykroczenia wobec tego zarządzenia będą traktowane jak wykroczenia służbowe. W myśl tego pisma starostowie i prezydenci miast mieli poinformować podległe sobie organy (magistraty, urzędy policyjne) o obowiązujących zasadach i konsekwencjach nieprzestrzegania ich. Egzemplarz tego pisma zachowany w aktach Wydziału Powiatowego w Toruniu nosi adnotację by odpis przesłać do burmistrzów i wójtów, wewnątrz zaś pismo miało przejść przez *wszystkie biura* urzędu. Zakładając, że polecenie zostało zrealizowane możemy zaobserwować ścieżkę, jaką zarządzenie miało dotrzeć na niższe szczeble administracji⁹.

Na przykładzie sfragistyki II RP możemy mówić m.in. o planie uśmiercenia całego systemu oraz o uśmiercaniu poszczególnych pieczęci. Śmiercią całego systemu byłoby planowane ustanie funkcjonowania systemów pieczęci sprzed reformy wprowadzonej w 1927 roku. I mimo tego, że w przepisach końcowych Rozporządzenia 1927 znalazł się zapis według, którego Ustawa 1919 i wydane na jej podstawie rozporządzenia straciły moc obowiązującą, to nie uśmierciły one automatycznie dawnego systemu sfragistycznego. Jak wynika z przedstawionych w niniejszej pracy przykładów śmierć ta była teoretyczna, bowiem jeszcze długi czas po wejściu w życie zapisów prawnych stanowiących podstawę utworzenia nowego systemu sfragistycznego, pieczęcie, które w świetle obowiązującego prawa powinny być już

⁷ AP Toruń, Wydział Powiatowy w Toruniu, sygn. 1, b.p.

⁸ AP Bydgoszcz, UWP, sygn. 6197, s. 15.

⁹ AP Toruń, Wydział Powiatowy w Toruniu, sygn. 1, b.p.

martwe, żyły obok nowych. Stanowiły surogat do czasu wprowadzenia do użytku pieczęci zgodnych z nowymi wytycznymi. W efekcie nadsystem sfragistyczny II RP w drugiej połowie lat 20. to funkcjonujące równocześnie różne systemy pieczęci, które się wzajemnie przenikały. To walne uśmiercenie dawnego systemu pieczęci było utrudnione przez wskazane już wyżej trudności w egzekwowaniu przez aparat państwowy respektowania nowego prawa, trudności ekonomiczne państwa, które jako jeden pośród innych czynników wpływały na przedłużające się okresy prekluzyjne.

Niemniej, choć jak wskazano proces ten był trudny i powolny, spotykamy pośród materiałów archiwalnych dowody na to, że formalnie martwe pieczęcie były wycofywane z obiegu urzędowego, a tym samym dawny system sfragistyczny obumierał, przynajmniej częściowo. Paragrafy 19. i 21. Rozporządzenia 1928 wyjaśniały, że pieczęcie zniszczone, należące do zlikwidowanych urzędów lub pieczęcie *starego typu*, po wprowadzeniu nowych pieczęci, za pośrednictwem wskazanych władz nadrzędnych, powinny być przekazane Mennicy Państwowej. Próby egzekwowania tego zapisu poświadczają powtarzane wskazania by przekazywać do Mennicy pieczęcie *starego typu*, które konsekwentnie umieszczano w pismach przewodnich w łączności z którymi władze przesyłały podległym urzędom zamówione nowe pieczęcie.

Bardzo ciekawy i obszerny materiał w tym względzie przedstawia *Wykaz starych pieczęci wycofanych z użycia i zwróconych do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych*. Znajduje się on w aktach UWP. Obejmuje pieczęcie starostw powiatowych i grodzkich, lekarzy powiatowych oraz powiatowych lekarzy weterynarii. Choć sam wykaz jest niedatowany, to daty skrajne jednostki sugerują, że powstał między 1931 a 1937 rokiem. Za rokiem 1931 przemawia fakt, że zaraz po wykazie wycofanych pieczęci znajduje się dokumentacja z maja 1931 r. dotycząca zamówień nowych pieczęci właśnie dla starostw powiatowych i lekarzy powiatowych oraz to, że w dalszej części tej jednostki znajduje się brudnopis pisma do MSW w sprawie przesłania wykazu i 75. wycofanych pieczęci z prośbą o przekazanie ich Mennicy Państwowej¹⁰. Wykaz wycofanych i zwróconych pieczęci składa się z 76. pozycji; w tabelarycznym ujęciu przedstawiono odciski poszczególnych pieczęci oraz treść napisu otokowego. W zdecydowanej większości są to pieczęcie, które swoim wyobrażeniem spełniały normy Ustawy 1919 lub nawiązywały do tego wzoru godła państwowego, choć znajdują się w spisie dwie pieczęcie, które wyobrażały już wzór godła państwowego z Rozporządzenia 1927¹¹.

¹⁰ AP Bydgoszcz, UWP, sygn. 1355, s. 72.

¹¹ Tamże, s. 5-19.

Prawdopodobnie wykaz ten był swego rodzaju wewnętrzną notatką, która miała w UWP utrwalić informację o tym, jakie pieczęcie otrzymała od podległych sobie urzędów w celu zwrócenia ich władzom centralnym. Inny przykład stanowią m.in. pisma z 1932 r. od Starosty Powiatowego Lubawskiego i Starosty Morskiego znajdujące się w jednostce aktowej poświęconej sprawom nadzoru nad inwentarzem i czystością. Wynika z nich, że przesłali oni do UWP nieużywane w urzędach pieczęcie. Choć do części z tych pism dołączone były odciski tych pieczęci, nie zachowały się one w omawianej jednostce aktowej. Tylko jedno pismo zawiera odcisk pieczęci powiatowego lekarza weterynarii Powiatu Morskiego, która przedstawia orła z Ustawy 1919, niemniej wnioskując z momentu, z którego pochodzą owe pisma, należy przypuszczać, że w przypadku pozostałych również chodzi o pieczęcie sprzed 1927 r.¹².

Inny przykład stanowią akta Starostwa Powiatowego w Międzychodzie, które obrazują przebieg wymiany starych pieczęci na nowe w ramach jednego starostwa. Na wskazywanym już wcześniej odpisie pisma MSW z 12 maja 1930 r. dotyczącym sytuacji przejściowej między okresami prekluzyjnymi, które 9 czerwca 1930 r. zostało przesłane przez Wojewodę Poznańskiego do wiadomości naczelników wydziałów [UW Pzn] oraz dyrektora robót publicznych, wyższego urzędu ubezpieczeń i starostów powiatowych UW Pzn podkreślił polecenie nadesłania do Urzędu Wojewódzkiego starych pieczęci po otrzymaniu nowych¹³. Na piśmie tym odnotowano, że na dzień 20 czerwca kiedy wpłynęło do urzędu nie otrzymał on jeszcze zamówionych pieczęci. W dalszych adnotacjach na tym piśmie znajdują się daty, pod którymi w dalszym ciągu odnotowywano brak nowych pieczęci. Najprawdopodobniej miało to służyć urzędowi jako potwierdzenie zasadności używania pieczęci starego typu i tego, że dotychczas nie przekazano ich Mennicy Państwowej. W tej samej jednostce aktowej znajduje się również pismo UW Pzn z 23 marca 1931 r. skierowane do starostów województwa, zawierające informację, że osobną przesyłką nadano do urzędów pieczęcie metalowe z napisem: Starosta Powiatowy w ...¹⁴. W piśmie tym polecono wszelkie dokumenty opatrywać nową pieczęcią. Podkreślono, że od chwili otrzymania nowego typariusza posługiwanie się pieczęciami kauczukowymi jest niedopuszczalne i podobnie jak w innych pismach przewodnich dot. nowych pieczęci podkreślono konieczność przekazania starych pieczęci za pośrednictwem Urzędu Wojewódzkiego i MSW do Mennicy. Z pisma tego wynika ponadto, że na realizację zamówienia pieczęci dla lekarza powiatowego i powiatowego lekarza weterynarii

¹² AP Bydgoszcz, UWP, sygn. 1315, s. 22-25.

¹³ AP Poznań, Starostwo Powiatowe w Międzychodzie, sygn. 35, b.p.

¹⁴ Tamże.

trzeba jeszcze poczekać, w związku z czym mają oni prawo w dalszym ciągu używać dotychczasowych pieczęci. Brudnopis pisma z 31 marca 1931 r. skierowanego ze Starostwa Powiatowego w Międzychodzie do MSW przez UW Pzn, wraz z którym przesyłano *dwie pieczęcie gumowe używane dotychczas* potwierdza, że urząd ten otrzymał przesyłkę, o której mowa powyżej. Z kolei z pisma z 21 września tamtego roku wynika, że do urzędu dotarły nowe pieczęcie dla lekarzy powiatowych, bowiem Starosta Powiatowy w załączeniu do tego pisma przesłał do UW Pzn dwie pieczęcie kauczukowe lek. powiatowego oraz lekarza weterynarii¹⁵.

Ciekawego i uzasadnionego argumentu, który miał podkreślić wagę wycofania z użytku dawnych pieczęci przedstawił UWŚ. W piśmie z 3 marca 1931 r. skierowanym do naczelników wydziałów Urzędu Wojewódzkiego, starostów i kierowników policji województwa śląskiego, prezesa Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego, Wyższego Urzędu Ubezpieczeń Społecznych oraz Zakładu Badania Żywności i Przedmiotów Użytku w Pszczynie informowano o przedłużeniu okresu przejściowego na wymianę pieczęci urzędowych na nowe do 1933 roku. Jak wyjaśniono termin ten został przesunięty by władze mogły legalnie używać dotychczasowych pieczęci, ponieważ Mennica Państwowa nie była w stanie w pierwotnie naznaczonym terminie dostarczyć wszystkim urzędom pieczęci nowego typu. Co jednak najistotniejsze w tym piśmie to fakt podkreślenia przez UWŚ, że niezwłocznie po otrzymaniu przez urzędy nowych pieczęci należy zaniechać używania starych pieczęci i odesłać je do Urzędu Wojewódzkiego. Podkreślono, że *równoczesne używanie przez tę samą władzę (urząd) pieczęci dawnego i nowego typu mogłoby w konsekwencji stać się przyczyną kwestionowania autentyczności dokumentów*¹⁶.

Wątpliwości jak szeroko należało interpretować sformułowania: *dawne pieczęcie/pieczęcie dawnego typu* przejawiały się np. pytaniami czy obowiązek zwrócenia Mennicy pieczęci dotyczy tylko tych wykonanych z metalu czy również wykonanych z kauczuku. W aktach Starostwa Powiatowego w Międzychodzie zachowała się odpowiedź MSW w tej sprawie. Pismem z 23 kwietnia 1931 r. Ministerstwo wyjaśniało, że zgodnie z § 21.

¹⁵ Z jednej strony dowodów na stopniowe uśmiercanie systemu sfragistycznego wynikającego z Ustawy 1919 czy innych pieczęci, które nie miały swojego miejsca w systemie sfragistycznym utworzonym Rozporządzeniami 1927 i 1928 dostarcza dokumentacja aktowa administracji państwowej i samorządowej, w której utrwalona jest korespondencja dotycząca wycofania z obiegu urzędowego danych pieczęci. Z drugiej zaś strony w związku z tym, że zachowana dokumentacja dotycząca zamówień pieczęci czy przebiegu ich życia ze względu na różne czynniki wskazywane już w tej pracy dotrwała do czasów współczesnych w mocno zróżnicowanym stopniu można domniemać, że podobnie rzecz miała się z dokumentacją dotyczącą śmierci pieczęci. Prawdopodobnie część tej dokumentacji nie zachowała się w wyniku strat wojennych czy decyzji ówczesnych o jej brakowaniu, wysoce prawdopodobnym jest również, że w ogóle nie powstała, a część *zgonów* pieczęci odbyła się w ciszy.

¹⁶ AP Katowice, UWŚ, sygn. 74, s. 16.

Rozporządzenia 1928 do Mennicy należy zwrócić WSZYSTKIE pieczęcie urzędowe dawnego typu, czyli zarówno metalowe jak i kauczukowe. Podkreślono również wskazaną w rozporządzeniu ścieżkę takiego zwrotu¹⁷. Kwestia przekazywania pieczęci zniesionych urzędów budziła przedmiot rozważań różnych instytucji. Katarzyna Jaskółka-Leśniak w swojej pracy przy okazji omawiania rozstrzygnięć z 1935 r. dotyczących przekazywania dokumentacji aktowej zniesionych gmin jednowioskowych odnotowała, że przedmiotem dywagacji były również ich pieczęcie. Archiwum w Krakowie wnioskowało do Krakowskiego Urzędu Wojewódzkiego by wraz z dokumentacją aktową i dokumentową przekazać również tłoki pieczętnie zlikwidowanych gmin, jako historyczny materiał sfragistyczny. Jednak Wydział Samorządowy Urzędu Wojewódzkiego wyjaśnił, że w myśl przytoczonych powyżej zapisów Rozporządzenia 1928 mają one być przekazane Mennicy Państwowej. Co ciekawe Autorka relacjonuje, że omawianym rozstrzygnięciom towarzyszył również postulat zmian w Rozporządzeniu 1928, które skutkowałyby przekazaniem wycofanych pieczęci do Wydziału Archiwów Państwowych lub urzędów wojewódzkich pod opiekę konserwatorów¹⁸. Jak wynika z dalszej narracji przyjęcie takiego postulatu mogło być słuszne. Przytoczony przez Autorkę przykład przetopienia przez Mennicę zbyt wielu pieczęci dowodzi z jednej strony szerokiej interpretacji przepisów co do konieczności przekazywania Mennicy wszystkich pieczęci danej jednostki, z drugiej strony nieprecyzyjności zapisów Rozporządzenia 1928. Nie wyjaśniono bowiem czym są *pieczęcie dawnego typu/dawne pieczęcie*, nie wskazano również co Mennica będzie robiła ze zgromadzonymi tłokami. Z ekonomicznego punktu widzenia przetopienie wycofanych z użytku typariuszy miało uzasadnienie, surowiec był wykorzystany do produkcji nowych tłoków, co niewątpliwie miało znaczenie wobec czasowych problemów ekonomicznych państwa. Z punktu widzenia wartości historycznej i naukowej kwestia ta jest już dyskusyjna, bowiem trudno wskazać granicę między zabytkowym tłokiem pieczętnym a takim, który przedstawia wyłącznie czasową wartość użytkową. Ówczesny ustawodawca jak widać nie pochylił się nad tym by rozstrzygnąć tę kwestię. Zdaje się, że jak dotąd zagadnienie wartościowania tłoków pieczętnych nie zostało podjęte przez środowisko archiwalne¹⁹.

¹⁷ AP Poznań, Starostwo Powiatowe w Międzychodzie, sygn. 35, b.p. Zob. również: AP Katowice, UWŚ, sygn. 74, s. 18.

¹⁸ K. Jaskółka-Leśniak, *Kształtowanie zasobu archiwalnego przez Archiwum Ziemskie (Państwowe) w Krakowie w latach 1919-1939* [rozprawa doktorska], Kraków 2023, s. 272-274.

¹⁹ Kwestia wątpliwości co do słuszności przetapiania pieczęci urzędowych przez Mennicę podnoszona była również po wojnie. Nieodwracalne zniszczenie pieczęci stało w sprzeczności z zauważoną wartością historyczną materiałów sfragistycznych jakimi są tłoki. Jak wynika z tekstu W. Fabjańskiego dr Józef Szwaagrzyk, kierownik Gabinetu Numizmatyczno-Sfragistycznego Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, po 1975 r. i dokonanej wtedy reformie administracyjnej kraju zabiegał o to by podobny los - *zniszczenie kasacyjne*, czyli przetopienie pieczęci na surowiec, nie spotkał tłoków pieczętnych administracji PRL. W ten sposób zbiory

Ostatecznie najbardziej namacalną formą śmierci pieczęci i zdaje się, że jedyną właściwą jaką przewidywało prawo w II poł. lat 20. było jej zniszczenie w Mennicy Państwowej czyli przetopienie wycofanych z użytku typariuszy. Odzyskany w ten sposób surowiec wykorzystywano do produkcji nowych pieczęci. Władysław Terlecki w swojej pracy poświęconej dziejom Mennicy Warszawskiej/Państwowej streszcza zasady, które wprowadziła reforma sfragistyczna z 1927 r. wskazuje między innymi na to, że *wszystkie pieczęcie dotychczas używane, metalowe i kauczukowe, niezgodne z brzmieniem ustawy, urzędy winny przekazać do mennicy, równocześnie z otrzymaniem nowej pieczęci*²⁰. I choć nie odwołuje się bezpośrednio do tego co Mennica czyniła ze zgromadzonymi tłokami, można się domyślać, że podobnie jak w przypadku zmian w systemie monetarnym, kiedy w ramach przygotowań do bicia nowych rodzajów monet Mennica przetapiała na surowiec nadwyżki gromadzone w Banku Polskim, tak wycofane z użytku pieczęcie również przetwarzano na potrzebny surowiec. Potwierdza to również fakt opisywanych przez W. Terleckiego możliwości technologicznych Mennicy, która w tym czasie posiadała odpowiedni sprzęt hutniczy, dzięki czemu świadczyła również tego rodzaju usługi prywatnemu sektorowi jubilersko-grawerskiemu²¹.

Inną formą śmierci pieczęci, która niekoniecznie trafiła do Mennicy Państwowej była klasyczna w rozumieniu sfragistyki kasacja, czyli celowe uszkodzenie tłoka czyniące go niezdatnym do użycia²². Exempla takich kasacji można zobaczyć w Zbiorze sfragistycznym Archiwum Państwowego w Katowicach. Pierwszy przykład to kauczukowa matryca, z której wycięto pasek kauczuku. Drugi przykład przedstawia klin wsunięty pomiędzy matrycę pieczęci a jej rękojeść.

Gabinetu powiększyły się o prawie 3000 tłoków pieczętnych. Zob.: W. Fabijański, dz. cyt., s. 556. Szerzej proces przejęcia przez Ossolineum typariuszy zlikwidowanych urzędów administracji powiatowej opisuje R. Forysiak-Wójciński. Przytacza on m.in. argumentację Józefa Szwagrzyka skierowaną najpierw do Mennicy, a następnie do Premiera PRL, według której *Tłoki te, składane w Mennicy w celu przetopienia, traci bezpowrotnie kultura narodowa, a szczególnie nauka historyczna i jej integralna dyscyplina – sfragistyka, dla której pieczęć i tłok pieczętny są materiałem badawczym*. Zob.: R. Forysiak-Wójciński, dz. cyt. s. 121-146.

²⁰ W. Terlecki, *Mennica Warszawska 1765-1965*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1970, s. 182.

²¹ Tamże, s. 168, 173-175, 179-180.

²² *Vocabularium*, s. 159.

*Il. 19. Kauczukowa pieczęć Śląskich Technicznych Zakładów Naukowych w Katowicach;
AP Katowice, Zbiór sfragistyczny, sygn. 86, fot. J. Jankowska*

*Il. 20. Kauczukowa pieczęć Urzędu Wojewódzkiego Śląskiego; AP Katowice, Zbiór sfragistyczny, sygn. 89,
fot. J. Jankowska*

W efekcie zagubienia bądź kradzieży pieczęci powstawała w systemie sfragistycznym luka, którą dla sprawnego funkcjonowania aparatu państwowego należało niezwłocznie wypełnić. Przez ogłoszenia w publikatorach urzędowych oraz korespondencję wewnętrzną urzędów dokonywano unieważnienia zaginionej/skradzionej pieczęci. Uśmiercano tę pieczęć, by zastąpić ją nową. Miało to na celu uniemożliwić ewentualne nadużycia za pomocą zaginionych typariuszy. Nowa pieczęć wchodziła w to samo miejsce systemu, na ten sam jego szczebel – należała do tego samego dysponenta i była poświadczeniem tych samych kompetencji, wyobrażała ten sam wizerunek napieczętny i legendę, nie była jednak tą samą pieczęcią. Przed okrzepnięciem norm sfragistycznych w początku lat 20. XX w. dla odróżnienia nowej pieczęci od tej, która umarła dokonywano modyfikacji graficznych w postaci zmiany lub

dodania dywizorów lub innego rozmieszczenia napisów napieczętych. Dla przykładu w 1925 r. po kradzieży pieczęci sołeckiej Ślesina (pow. bydgoski) *polecono zakupić nową pieczęć sołecką odmienną od skradzionej o tyle, że w obwódce zamiast jednej będą dwie gwiazdki*²³. Inny przykład stanowi zaginiona w 1925 r. pieczęć miasta Książa (pow. śremski), której nowy egzemplarz odróżniono od zagubionej przez dodanie małych kwadratów pomiędzy słowami: „Magistrat miasta Książa” a napisem: „pow. Śremski”²⁴. Skradzioną w 1926 r. pieczęć USC na obwód Nowawieś w Płowężu zastąpiono nową, w której dokonano zmiany w zapisie legendy. Napis: „Rzeczpospolita Polska Urząd Stanu Cywilnego Nowawieś (pow. Brodnicki)” zmodyfikowano przez rezygnację z nawiasu oraz zrównanie wielkości czcionki, na skradzionej pieczęci napis: „pow. Brodnicki” był wyrażony literami o mniejszym kroju niż reszta legendy, nowa pieczęć miała napisy jednolitej wielkości²⁵. Po 1927 r. takie pieczęcie odróżniano od siebie jedynie numerami arabskimi jako kolejne egzemplarze pieczęci tego samego rodzaju.

Jeszcze innym rodzajem śmierci pieczęci było jej fizyczne zużycie w wyniku częstej eksploatacji. Taka forma śmierci dotyczyła szczególnie pieczęci, których stempel wykonano z kauczuku²⁶. Ten elastyczny materiał po pewnym czasie tracił swe właściwości, a rozpulchniony tuszem stempel mógł zmieniać swoje wymiary. Stąd widoczne na odciskach pieczęci kauczukowych rozbieżności w średnicach pieczęci tego samego rodzaju należących do jednego urzędu. Odciski zabrudzonego tuszem i kurzem typariusza traciły również na czytelności wizerunku napieczętego. Są to jedne z tych wad typariuszy kauczukowych, które Mennica podnosiła dowodząc, że działają na niekorzyść wiarygodności pieczęci. Ciekawym przykładem śmierci pieczęci było spalenie typariusza. *Zaznaczam, że pieczęćka wójtostwa Rutkowice była tak dalece zniszczona, że trzeba było ją koniecznie zastąpić nową. Stara pieczęćka tegoż wójtostwa została spalona* – tak w korespondencji dotyczącej pieczęci wójtowskich Starosta Powiatowy Działdowski relacjonował losy pieczęci z Rutkowic²⁷.

Niedbałe użytkowanie typariusza, w wyniku którego stempel pieczęci został mocno zanieczyszczony tuszem nie służy również pieczęciom wykonanym w metalu. Przykłady

²³ Dz. Urz. Województwa Pomorskiego 1925, nr 28, poz. 128, <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/77118/edition/70763/content>, dostęp: 6.10.2024.

²⁴ Dz. Urz. Woj. Pomorskiego 1926, nr 4/5, poz. 34, <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/77181/edition/70815/content>, dostęp: 6.10.2024.

²⁵ Dz. Urz. Woj. Pomorskiego 1926, nr 27, poz. 160, <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/77246/edition/70876/content>, dostęp: 6.10.2024.

²⁶ Przykładowo w piśmie Starosty Powiatowego w Toruniu z 9 stycznia 1932 r. znalazła się prośba o rychłe dostarczenie pieczęci z odwołaniem do wcześniejszych pism, z których wybrzmiewa pilna potrzeba zaopatrzenia urzędu w nowe pieczęcie. Szczególną uwagę zwraca np. wzmianka o tym, że pieczęć wpływu jest do tego stopnia zużyta, że datę wpływu na piśmie i tak należy uzupełniać ręcznie, zob. AP Bydgoszcz, UWP, sygn. 1315, s. 36.

²⁷ AP Bydgoszcz, UWP, sygn. 1347, s. 49.

potwierdzające powyższe stwierdzenia można zobaczyć między innymi w Zbiorze sfragistycznym Archiwum Państwowego w Katowicach. Fotografie przedstawione poniżej prezentują wskazane powyżej efekty eksploatacji tłoków pieczętnych. W pierwszej kolejności porównanie stanu zanieczyszczenia i zatarcia reliefu gumowego typariusza pieczęci Starostwa w Katowicach z pieczęcią Starostwa w Świętochłowicach, która zachowała się w dobrej kondycji. Kolejny przykład to stosunkowo mocno zanieczyszczony metalowy typariusz pieczęci Wyższego Urzędu Ubezpieczeń w Katowicach.

Il. 21. Kauczukowa pieczęć Starostwa w Katowicach; AP Katowice, Zbiór sfragistyczny, sygn. 87, fot. J. Jankowska; Kauczukowa pieczęć Starostwa w Świętochłowicach; AP Katowice, Zbiór sfragistyczny, sygn. 284, fot. J. Jankowska

Il. 22. Metalowa pieczęć Wyższego Urzędu Ubezpieczeń w Katowicach; AP Katowice, Zbiór sfragistyczny, sygn. 16, fot. J. Jankowska

Mówiąc o śmierci pieczęci warto wskazać jeszcze na jej epizodyczne życie pośmiertne, czyli np. wykorzystanie pieczęci zlikwidowanych urzędów do stworzenia swoistej bazy danych nt. używanych przez nich pieczęci. Przykładem takiego działania mogą być tablice, najpewniej przygotowane przez władze okupacyjne, zawierające odciski pieczęci sądów, notariuszy, urzędów skarbowych i komorników zachowane w Zbiorze materiałów ulotnych Archiwum Państwowego w Bydgoszczy²⁸. Dalszy los typariuszy jest nieznany, można zakładać, że po wykonaniu odcisków zostały wykorzystane jako materiał do wyprodukowania nowych tłoków. Niemniej na krótką chwilę zostały ponownie powołane do życia by stworzyć pomoc informacyjną. Nie spełniały już bowiem funkcji właściwych pieczęci, a stanowiły zbiór informacji, o tym jakich pieczęci używały władze II RP. Już z czasów zaborów znana była praktyka przejmowania przez zaborcę dokumentacji administracji okupowanych terenów. Szczególną wagę do tego przykładano w zaborze pruskim, wychodząc z założenia, że by dobrze administrować podległym terenem należy go znać, stąd szerokie zainteresowanie nowych władz dawną administracją i innymi polami życia gospodarczo-społecznego. Takie samo podejście przejawiał również okupant w czasie II wojny światowej²⁹. W tym przypadku rozpoznanie pieczęci administracji zlikwidowanego państwa miało najpewniej uchronić władze okupacyjne przed fałszerstwami dokumentów, których mogła się dopuścić okupowana społeczność.

²⁸ AP Bydgoszcz, Zbiór materiałów ulotnych, sygn. 35, spis 1; sygn. 36, spis 1; sygn. 41, spis 1.

²⁹ Opisane działanie wpisuje się w przedstawione przez Annę Żeglińską praktyki przejmowania i ewidencjonowania przez okupanta mienia państwowego i prywatnego, w tym m.in. archiwaliów, zob.: A. Żeglińska, *Losy i straty zasobu registratur władz i urzędów II Rzeczypospolitej – założenia metodologiczne przewodnika historyczno-ustrojowego*, w: *Historia i pamięć. Studia z dziejów XX wieku*, Olsztyn 2011, s. 453-454.

A b d r ü c k e

der von den Polen nach Batorz Bezirk Lublin gebrachten
polnischen Dienstsiegel des Amts- und Landgerichts in
G r a u d e n z .

Il. 23. Przykładowa tablica z nagłówkiem; AP Bydgoszcz, sygn. 35, spis I, fot. J. Jankowska

Innym przykładem życia pośmiertnego pieczęci jest ponowne powoływanie do życia tłoków schowanych przez lata w szufladach urzędniczych biur. Te martwe pieczęcie w nowych realiach politycznych, dzięki odpowiednim modyfikacjom zyskiwały nowe, pośmiertne życie. Mam tu konkretnie na myśli pieczęcie II RP, które w strukturach administracji powojennej, po odjęciu Orłu Białemu korony³⁰, używano w dalszym ciągu.

³⁰ Warto w tym miejscu zaznaczyć, że wskazana metoda dostosowania przedwojennych pieczęci przez odjęcie korony z głowy orła lub korektę napisu wykonywana była zarówno przez Mennicę Państwową jak i prywatny sektor grawerski. R. Forysiak-Wójciński podkreślał, że koszt takiej usługi w Mennicy był tego samego rzędu co

Przykłady takich typariuszy wskazywali W. Fabijański i R. Forysiak-Wójciński analizując zbiór typariuszy władz powiatowych PRL znajdujący się w Dziale Numizmatycznym Muzeum Książąt Lubomirskich w Zakładzie Narodowym im. Ossolińskich³¹.

Jeszcze jedną formą życia pośmiertnego pieczęci jest życie typariuszy w kręgach kolekcjonerskich. Osoby zbierające materiały sfragistyczne niejednokrotnie prócz prowadzenia prywatnej kolekcji, chętnie dzielą się nią pod względem informacyjnym z szerszym odbiorcą. Przykładem takiej działalności jest portal Sigillarium. Prowadzony przez J. Giersza i M. Kopniaka *Ogólnopolski rejestr pieczęci*, a w nim rejestry typariuszy II RP³² są cennym źródłem informacji o pieczęciach 20-lecia międzywojennego.

Na zakończenie tych rozważań warto zwrócić uwagę, że śmierć pieczęci nie dotyczy wyłącznie typariusza. Odcisk pieczęci również może umrzeć, znane są bowiem przypadki odrywania czy przełamywania pieczęci, zarówno średniowiecznych jak i nowożytnych. W przypadku pieczęci późnonowożytnych, a zatem w zdecydowanej większości odcisków tuszowych pod względem technicznym śmierć pieczęci może nastąpić na skutek celowego uszkodzenia, przekreślenia czy zamazania odcisku. Zupełnie nieintencjonalnie odcisk pieczęci mógł umrzeć na skutek niechcianego uszkodzenia pisma czy też wyblaknięcia tuszu, przez co pieczęć traciła czytelność. Dla omawianego okresu i tego konkretnego systemu sfragistycznego brak przepisów czy procedur, które odnosiłyby się do uśmiercania odcisków pieczęci. Niemniej za jedną z możliwości można uznać wskazywane już przy omówieniu zaburzeń życia pieczęci unieważnianie przez władze, na łamach Dzienników Urzędowych i w korespondencji urzędowej, dokumentów, które mogły zostać opieczątowane pieczęciami skradzionymi lub sfalszowanymi.

zamówienie nowej pieczęci. Niewątpliwie z tej przyczyny część administracji kierowała się z taką potrzebą do prywatnych grawerów. Zob. R. Forysiak-Wójciński, dz. cyt., s. 131.

³¹ W. Fabijański, dz. cyt., s. 558-559; R. Forysiak-Wójciński, dz. cyt., s. 121-146.

³² *Rejestry tłoków pieczęci II RP (1928-1939)*, w: sigillarium.pl, <https://sigillarium.pl/index.php/rejestr-tlokow-pieczetnych-ii-rp/>, dostęp: 6.10.2024.

Zakończenie

Przedstawione w pracy życie pieczęci w II RP, od jej narodzin do śmierci jest w istocie zarysem funkcjonowania ówczesnego systemu sfragistycznego II RP oraz przemian jakie przechodził w trakcie konstituowania i petryfikacji. Przytoczone przykłady z dokumentacji aktowej, pochodzące zarówno z korespondencji urzędowej, dokumentów oraz wykazów pieczęci używanych przez urzędy tworzą obraz systemu sfragistycznego. Poddane analizie materiały dowodzą, że omawiany w powyższej pracy system był hybrydą powstałą w wyniku nałożenia się na siebie kilku systemów pieczętnych.

Zestawiona w rozdziale 1. terminologia i prowadzone wokół niej rozważania prowadzą do dwóch zasadniczych wniosków. Po pierwsze zastosowanie na gruncie badań historycznych, a konkretnie sfragistycznych pojęcia systemu musi iść w parze z pogłębioną refleksją dotyczącą właściwego rozumienia postrzegania zjawisk w sposób systemowy. Po drugie zaś przegląd tradycyjnej terminologii sfragistycznej w odniesieniu do badań sfragistyki późnonowożytnej pokazuje, że konieczne jest pewne uwspółcześnienie tezauryś pojęciowego. Pożądanym jest osadzenie go w badanym kontekście, uwzględniając zmiany, które zaszły na przestrzeni dziejów pieczęci. Wniosek taki skłonił mnie do przedstawienia własnych propozycji terminologicznych na potrzeby powyższej pracy. W kontekście rozważań prowadzonych w powyższej pracy najważniejsze propozycje dotyczą definicji państwowego systemu sfragistycznego:

Państwowy system sfragistyczny to ogół pieczęci urzędowych administracji publicznej (państwowej i samorządowej) trwający w czasie działania dysponenta, funkcjonujący w ramach określającego go ustroju, prawa i praktyki administracyjno-kancelaryjnej, które tworzą i wpisują poszczególne jego elementy w relacje między nimi zachodzące. System taki składa się z podsystemów, co jest odzwierciedleniem złożoności struktur państwowych.

oraz definicja dysponenta pieczęci, który w zaproponowanym ujęciu państwowego systemu sfragistycznego może być rozumiany dwojako, a nawet trojako. Po pierwsze jako byt prawny jakim jest państwo jako takie i po drugie każdorazowo jako poszczególne organy administracji tego państwa jako wykonawca woli tego dysponenta, ostatecznie zaś jako urzędnik posługujący się pieczęcią w imieniu organu. Wobec czego wyróżniamy:

- dysponenta nadrzędnego – państwo

- dysponenta nominalnego – organ (urząd) administracji państwowej lub samorządowej
- dysponenta faktycznego – urzędnik, czyli osoba podejmująca decyzję o przystawieniu pieczęci do dokumentu.

Opisane chronologicznie w rozdziale 2. zmiany zachodzące w prawie sfragistycznym pokazują, że był to dość dynamicznie rozwijający się aspekt ustawodawstwa II RP. Z prostej analizy samych aktów prawnych można wyciągnąć wniosek, że w 20-leciu międzywojennym funkcjonowały dwa, następujące po sobie systemy sfragistyczne. Skonfrontowanie takiego spojrzenia z przytoczonymi przykładami pokazuje przede wszystkim, że zagadnienie państwowego systemu sfragistycznego było o wiele bardziej złożone niż możnaby uznać na podstawie samych norm prawnych. W rzeczywistości państwowy nadsystem sfragistyczny składał się z elementów pochodzących z trzech systemów sfragistycznych. Zaś rzeczywistość kancelaryjna nie zawsze była spójna z obowiązującym prawem. Przytoczona korespondencja władz naczelnych z władzami niższego szczebla uwidacznia, że samo kształtowanie się systemu sfragistycznego było uzależnione od jego otoczenia, czyli norm prawnych, które niekiedy wymagały dopracowania i doszczegółowienia. Takie postulaty były obecne zarówno w odniesieniu do Ustawy 1919, jak i później w kontekście Rozporządzeń 1927 i 1928. Zaprezentowane z rozdziale 2. przykłady pieczęci PRM czy MSW obrazują stosunek ówczesnych władz do realizacji ujednolicenia systemu sfragistycznego w początkowym okresie jego funkcjonowania. Prowadzi to do refleksji dotyczącej interpretacji wizerunku orla kładzionego na pieczęciach, z której wynika, że był on mniej rygorystyczny niż możnaby przypuszczać. Zaś przeanalizowane przykłady normatywów niższego szczebla, jak instrukcje o charakterze kancelaryjno-biurowym czy zarządzenia resortowe dotyczące pieczęci wykazały, że kwestie używania pieczęci urzędowych niekiedy były przemilczane lub opisane w niewystarczający sposób.

Funkcjonowanie systemu sfragistycznego II RP omówione przez pryzmat metafory życia pieczęci pozwoliło na uwypuklenie czynników determinujących życie tego systemu oraz trudności, z którymi się zmagał. Rozdział 3. Poświęcony narodzinom pieczęci obrazuje przejście od nieuregulowanego procesu zamówień pieczęci (przed 1927 r.) do opisanego w prawie procesu produkcji pieczęci urzędowych powierzonego Mennicy Państwowej, po zniesienie monopolu tego państwowego przedsiębiorstwa. Dokumentacja aktowa dotycząca zamówień pieczęci dostarcza informacji o tym jak wyglądała procedura zamówień pieczęci oraz doręczanie typariuszy do właściwych urzędów i zasady ich ewidencjonowania. Ponadto

prześledzone materiały archiwalne informują o trudnościach związanych z tymi zamówieniami, a co za tym idzie, o problemach unifikacji systemu sfragistycznego. Pojawiające się wątpliwości dotyczące tego jakie jednostki administracji są upoważnione do posiadania pieczęci urzędowych oraz podnoszone przez urzędy zapotrzebowania na konkretne rodzaje pieczęci dowodziły, że zaprojektowany w normatywach system wymagał dopracowania. Podnoszony przez urzędników brak funduszy na zakup nowych typariuszy był jednym z czynników hamujących proces narodzin pieczęci. Ponadto nieuregulowane kwestie prawne dot. samorządowych pieczęci urzędowych oraz czasami niewyjaśniona opieszałość władz zwierzchnich w stosunku do zamówień administracji samorządowej to kolejne okoliczności spowalniające ujednolicenie systemu sfragistycznego. Ostatecznie zaś cały proces spowalniały przedłużane okresy prekluzyjne na wprowadzenie nowych pieczęci. W teorii przesuwanie terminu granicznego było odpowiedzią na napotykaną trudności. W efekcie jednak rozwiązanie to sprawia wrażenie demotywowania do sprawnego przeprowadzenia reformy sfragistycznej.

Przedstawiona w rozdziale 4. analiza materiałów archiwalnych UWP pozwoliła odtworzyć system sfragistyczny tego urzędu na przełomie lat 30. XX w. Zaprezentowane zestawienie pieczęci, wraz z informacjami o powiązaniu konkretnych typariuszy z danymi komórkami urzędu prowadzi do wniosku, że struktura systemu sfragistycznego nie była uzależniona od struktury organizacyjnej tego urzędu. Liczbowo zaś wielkość systemu sfragistycznego UWP przekraczała zakładaną w okólniku MSW z 1930 r. minimalną liczbę 5. typariuszy. System sfragistyczny UWP potwierdza, że również na szczeblu administracji wojewódzkiej proces unifikacji pieczęci zachodził powoli.

Zebrane w toku kwerendy materiały dowodzą, że choć zgodnie z wolą ustawodawcy władze naczelne dążyły do skodyfikowania zasad używania pieczęci, to proces ten zatrzymał się na gromadzeniu od urzędów informacji nt. dotychczasowej praktyki w tym względzie. Omówiona w rozdziale 4. korespondencja urzędowa, w której zawarte były listy pieczętowanych dokumentów dowodzi, że w związku z brakiem właściwych przepisów urzędy II RP używały pieczęci w oparciu o dotychczasową praktykę. Mimo pewnych punktów stycznych, powtarzających się w sprawozdaniach urzędowych jednorodnych grup pieczętowanych dokumentów, brak przepisów regulujących uzus sprawiał, że w zakresie używania pieczęci panowały pewne rozbieżności. Elementem życia są też czynniki zakłócające jego spokojny bieg, w przypadku życia pieczęci chodzi o zaburzenia systemu związane z zagubieniem, kradzieżą lub fałszerstwem pieczęci. Analiza materiałów archiwalnych oraz dzienników urzędowych, szczególnie szczebla wojewódzkiego, pokazała, że aparat

administracyjny wypracował pewne procedury, które miały za zadanie przeciwdziałać lub minimalizować skutki takich zaburzeń.

Rozdział 5. poświęcony śmierci pieczęci obrazuje wycofywanie pieczęci urzędowych z użytku kancelaryjnego. Śmierć pieczęci następowała w wyniku różnych okoliczności. Najbardziej oczywiste wydają się być te związane ze zniszczeniem typariusza w toku użytkowania, kasacją tłoków czy ich zagubieniem bądź kradzieżą. W kontekście prowadzonych w pracy rozważań na pierwsze miejsce wysuwa się śmierć całych systemów sfragistycznych bądź ich elementów związana ze zmianą prawa sfragistycznego. W przypadku ziem byłego zaboru pruskiego na początku lat 20. XX wieku wiązało się to z ponagleniami władz administracji publicznej, by wycofały z użytku pieczęcie związane z administracją zaborczą. W dalszej kolejności, w związku z wprowadzoną w 1927 roku reformą sfragistyczną rozpoczął się żmudny proces wymiany pieczęci wprowadzonych do systemu Ustawą 1919, jak i tych odwołujących się w sferze wyobrażenia napieczętnego do orła Rady Regencyjnej czy innych wizualizacji orła. Przeanalizowane w pracy materiały archiwalne pokazują, że śmierć pieczęci była związana z narodzinami pieczęci. Proces wycofywania pieczęci niezgodnych z obowiązującymi wzorami był uzależniony od procesu zamawiania i wprowadzania do obiegu nowych typariuszy. I choć jak wynika z przytaczanych w pracy przykładów oba te procesy napotykały trudności i zachodziły stosunkowo powoli, to nie można powiedzieć, że bezskutecznie. Rozdział 5. zamyka refleksja o pośmiertnym życiu pieczęci podparta przykładami takiego życia przez ponowne użycie wycofanego już tłoka po odpowiednich jego modyfikacjach czy obecność pieczęci w zbiorach kolekcjonerskich.

Jak wskazywano przy analizie podstaw prawnych sankcjonujących życie pieczęci urzędowych, choć formalnie można mówić o tym, że w 1919 roku powołano do życia jeden system sfragistyczny, który zastąpiono w 1927 r. nowym, w rzeczywistości pierwszy system nie przestał funkcjonować wraz z wprowadzeniem w życie postanowień rozporządzeń z drugiej połowy lat 20. Prawdę mówiąc nie przestał funkcjonować do końca II Rzeczypospolitej, tak jak system utworzony Rozporządzeniami 1927 i 1928 nie zdążył się w pełni rozwinąć. Zadecydowały o tym różne czynniki. Jednym z nich były przedłużające się niemal do końca niepodległości okresy przejściowe wydłużające czas wprowadzenia nowego systemu sfragistycznego w życie oraz fakt, że samo prawo sfragistyczne ulegało modyfikacjom. Kolejnym był czynnik ludzki w postaci urzędników, którzy z różnych względów nie stosowali się do litery obowiązującego prawa. Szły za tym również względy ekonomiczne, jak podnoszony przez urzędników brak funduszy na zakup nowych pieczęci. Wpływ na sytuację

miało również tempo realizacji zamówień nowych typariuszy. Na proces zamawiania pieczęci wpływ miały również zmieniające się regulacje dotyczące uprawnień do prowadzenia produkcji pieczęci urzędowych, a ostatecznie deregulacja systemu wypracowanego przez Mennicę Państwową. Zasadniczy wpływ na przestoje w zamawianiu nowych pieczęci miały planowane i rozpięte w czasie zmiany struktury administracyjnej kraju, które rzutowały na zmiany nazw dotychczasowych urzędów czy faktyczny brak regulacji w sferze heraldyki samorządowej. W niektórych przypadkach o trudnościach w unifikacji systemu sfragistycznego decydowały partykularne przywiązania do innych niż ustawowe wzorów orłów prezentowanych na pieczęciach. Innym powodem, który również należy brać pod uwagę były niskie kompetencje urzędników, prace z zakresu biurowości wskazują, że administracja II RP borykała się z problemem niedostatków w postaci wykwalifikowanej kadry urzędniczej.

W rezultacie w systemie sfragistycznym II Rzeczypospolitej funkcjonowały zarówno pieczęcie odpowiadające przepisom obowiązującego prawa, takie, które nawiązywały do tego prawa, ale różniły się od ustalonych wzorów detalami bądź rysunkiem orła, jak również i te będące spadkiem po instytucjach przedpaństwowych czy będące pozostałością po biurowości władz zaborczych. Taki stan rzeczy z jednej strony mógł wynikać z niskiej świadomości personelu urzędniczego, który mógł nie zdawać sobie sprawy z wagi jaką dla spójności wizerunku administracji państwowej ma manifestacja symboliki państwowej, z drugiej strony mógł być przejawem zwykłej niesubordynacji. Jednakże trzeba pamiętać o tym, że przypadki używania pieczęci niezgodnych w danym czasie z literą prawa zdarzały się również w administracji wysokiego szczebla, której trudno zarzucić zatrudnianie niewykwalifikowanego personelu urzędniczego. To prowadzi do sugerowanej już wcześniej refleksji nad różnicami mentalności społeczeństwa doby 20-lecia międzywojennego. Z perspektywy człowieka współczesnego, który zwykł bardzo ściśle interpretować prawo posługiwanie się w 2. poł. lat 30. pieczęciami z orłem zgodnym ze wzorem Ustawy 1919 było niezasadne i wbrew systemowi sfragistycznemu. Jednak biorąc uwagę, że dotyczyło to nie tylko urzędów niższego szczebla, trzeba przyjąć, że niekoniecznie wynikało z niewiedzy czy lekceważenia prawa. Mogło świadczyć o swobodniejszej interpretacji tego prawa. Prawdopodobnie wobec podnoszonych już wielokrotnie trudności natury administracyjno-ekonomicznych w procesie unifikacji systemu sfragistycznego można założyć, że administracja publiczna wychodziła z założenia, że jeśli co do zasady w polu pieczęci znajdował się wizerunek orła opisanego w ustawodawstwie, sprawa tego jak dokładnie orzeł ten był wyrysowany była drugorzędną.

Jadwiga Staniszkis w swojej pracy poświęconej patologiom struktur organizacyjnych tłumaczyła opór przed zmianami. *Analiza zmagających się z wprowadzaniem zmian do systemu instytucji jest zajęciem pasjonującym. Zmagania te są bowiem przejawem tendencji do samoindukowanej stagnacji systemu o rysach biurokratycznych przejawiającej się w oporach w toku wprowadzenia zmian typu strukturalnego. (...) Należy bowiem pamiętać, że wprowadzenie zmian strukturalnych systemu instytucji w sposób ciągły, w chwili gdy stare rozwiązania organizacyjne przeplatają się w nowymi, stwarza szereg napięć i to zarówno natury społecznej, jak i ekonomicznej*¹. Na poparcie swoich słów J. Staniszkis przytoczyła metaforę O. Neuratha odwołującą się do przebudowy szkieletu statku na bardziej opływowej, dokonywanej przez żeglarzy w trakcie rejsu. Biorąc to pod uwagę oraz uwzględniając różnice zdań budowniczych-żeglarzy co do kierunku działań, po pierwsze trudno przewidzieć ostateczny kształt ich pracy, a po drugie należy zauważyć, że zadanie jest niewątpliwie trudne². Podobnie jest z wprowadzaniem zmian w strukturze organizacyjnej zhierarchizowanych instytucji, bez większego znaczenia jakiego typu są to zmiany. I choć w przypadku II RP można przekonywać, że skoro było to młode państwo, w którym struktury prawno-administracyjne dopiero się kształtowały tym łatwiej powinno przebiegać formowanie systemu sfragistyki państwowej. Jest to jednak przekonanie błędne. Byłoby one słuszne, gdyby struktury II RP powstawały w próżni. Jednak na opracowywanie nowych rozwiązań kancelaryjnych nakładały się m.in. dotychczasowe doświadczenia kadry urzędniczej (a więc kancelaryjne systemy państw zaborczych), nowe nurty dotyczące zagadnień organizacji biurowości napływające z zachodu oraz różne wizje środowisk decyzyjnych. Samo więc wypracowanie zasad biurowości II RP stanowiło niemałe wyzwanie. Mając w pamięci inne uwarunkowania, jak okresowe problemy ekonomiczne młodego państwa staje się jasnym, że wdrożenie w życie kolejnych systemów sfragistycznych, zarówno w roku 1919 jak i 1927 napotkało na szereg przeciwności losu i nie było zadaniem łatwym.

Odwołując się do sygnalizowanych w rozdziale 1. klasyfikacji systemów prezentowany w niniejszej pracy system sfragistyczny można syntetycznie opisać jako: nadystem sfragistyczny, który tworzą systemy niższego rzędu, złożone ze swoich podsystemów. Ponadto był to system otwarty, który prowadził wyminę ze swoim otoczeniem. Był to również system dynamiczny, wykazujący zmiany w czasie. Przejawiało się to nie tylko na płaszczyźnie, praktycznej, czyli wdrażania systemu w życie (zamawiania nowych i wymiany starych

¹ J. Staniszkisz, *Patologie struktur organizacyjnych (próba podejścia systemowego)*, Wrocław 1972, s. 103-104.

² O. Neurath, *The International Encyclopedia of Unified Science*, vol. 11, Illienseid 1944, s. 485.

pieczęci), ale również w sferze jego prawnego kształtowania. Ocena skutków zdolności tego systemu do samoregulacji może przynieść różne rezultaty. Już bowiem sama zdolność do akomodacji systemu zasługuje na pozytywną ocenę. Kwestią drugorzędną jest wskazanie skuteczności zachodzących w czasie zmian. Jednoznaczna ocena powinna być artykułowana z uwzględnieniem faktu, że w 1939 r. przerwano ciągłość działalności państwa. Trzeba zatem pamiętać, że okres 20. lat to relatywnie mało czasu na wdrożenie złożonych zmian systemowych. Można zatem przypuścić, że gdyby nie wybuch II wojny światowej, nawet przy uwzględnieniu wskazanych w niniejszej pracy czynników utrudniających unifikację systemu sfragistycznego, proces ten zakończyłby się powodzeniem.

Odwołując się do postawionego na wstępie pracy pytania o to, jak przebiegało kształtowanie się systemu sfragistycznego II Rzeczypospolitej należy stwierdzić, że był to proces złożony i dynamiczny. Jako główne etapy tego procesu należy wskazać formowanie się prawa sfragistycznego w 1919 roku, następnie jego reformę w latach 1927 i 1928 oraz zmiany wprowadzane w latach 30. XX w. Kolejne etapy to wdrażanie zapisów prawa w życie, wycofywanie z użytku pieczęci niezgodnych z obowiązującymi wzorami oraz zastępowanie ich nowymi. Analiza normatywów wyższego i niższego szczebla skonfrontowana z praktyką pokazała, że niejednokrotnie realizacja założeń ustawodawcy od nich odbiegała. Niemniej napotymane odstępstwa przeważnie da się uzasadnić wpływem otoczenia systemu sfragistycznego, na który składało się nie tylko obowiązujące prawo, ale również uwarunkowania natury gospodarczo-ekonomicznej i społecznej. Na obszarze ziem byłego zaboru pruskiego kształtowanie się systemu sfragistycznego trzeba postrzegać również przez pryzmat swoistej odrębności prawnej wynikającej ze stopniowej unifikacji administracji tych ziem z resztą kraju, funkcjonowaniem do 1922 r. Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej oraz regionalnym przywiązaniem do pewnych form wizerunku orła. Wskazywane trudności hamujące niekiedy sprawną unifikację systemu sfragistycznego nie stanowiły praktycznej przeszkody dla jego działania. Choć obecność w systemie sfragistycznym, szczególnie po 1927 roku, pieczęci niezgodnych z obowiązującym wzorem można uznać za niewłaściwe czy wręcz rażące, należy podkreślić, że stanowiły one konieczną protezę, służącą przede wszystkim sprawnej realizacji zadań administracji publicznej. Przytoczone przykłady dowodzą, że choć system sfragistyczny nie był idealny to spełniał swoje zadanie. Ponadto wskazane w rozdziale 4. przypadki nadużyć wobec pieczęci pokazują, że system administracji publicznej był zdolny wytworzyć procedury służące ochronie systemu sfragistycznego, tak by niwelować jego ewentualne zaburzenia.

Zaprezentowany w powyższej rozprawie przykład nie wyczerpuje zagadnienia. Poruszona tematyka została omówiona dla obszaru ziem byłego zaboru pruskiego, ze szczególnym uwzględnieniem przykładu Urzędu Wojewódzkiego Pomorskiego, nie stanowi zatem całościowego ujęcia dla obszaru II Rzeczypospolitej Polskiej. Niewątpliwie pożądanym byłoby przeprowadzenie analogicznej analizy dla ziem byłych zaborów austriackiego i rosyjskiego. Jest to dezyderat do podjęcia dalszych badań w tym zakresie. Niemniej omówiony przykład ziem byłego zaboru pruskiego przedstawia mechanizmy i czynniki determinujące przebieg procesu kształtowania się systemu sfragistycznego II RP. Można założyć, że wskazane czynniki i okoliczności miały w większym lub mniejszym zakresie analogiczny wpływ na przebieg unifikacji systemu sfragistycznego na obszarze całego kraju.

Bibliografia

Akty prawne

Dziennik Ustaw

- Dz. U. 1919, nr 69, poz. 416, Ustawa z dn. 1 sierpnia 1919 r. o godłach i barwach Rzeczypospolitej Polskiej,
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19190690416>, dostęp: 26.11.2023.
- Dz. U. 1927, nr 115, poz. 980, Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dn. 13 grudnia 1927 r. o godłach i barwach państwowych oraz o oznakach, chorągwiach i pieczęciach, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19271150980>, dostęp: 26.11.2023.
- Dz. U. 1928, nr 11, poz. 86, Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dn. 19 stycznia 1928 r. o organizacji i zakresie działania władz administracji ogólnej,
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19280110086>, dostęp: 26.10.2024.
- Dz. U. 1928, nr 65, poz. 593, Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dn. 20 czerwca 1928 r. o pieczęciach urzędowych,
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19280650593>, dostęp: 26.11.2023.
- Dz. U. 1929 nr 48 poz. 396, Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dn. 28 czerwca 1929 r. o pieczęciach urzędowych w Zarządzie Centralnym Ministerstwa Sprawiedliwości, jako też sądach i urzędach wymiaru sprawiedliwości i więziennictwa,
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19290480396/O/D19290396.pdf>
dostęp: 18.02.2024.
- Dz. U. 1930 nr 23 poz. 219, Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dn. 24 marca 1930 r. o zmianie Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dn. 28 czerwca 1929 r. o pieczęciach urzędowych w Zarządzie Centralnym Ministerstwa Sprawiedliwości, jako też sądach i urzędach wymiaru sprawiedliwości i więziennictwa,
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19290480396/O/D19290396.pdf>,
dostęp: 18.02.2024.
- Dz. U. 1930, nr 55, poz. 464, Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dn. 30 czerwca 1930 r. w sprawie wewnętrznej organizacji starostw oraz trybu ich urzędowania, wydane w porozumieniu z Ministrami Pracy i Opieki Społecznej, Przemysłu i Handlu, Robót Publicznych, Rolnictwa oraz Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego,
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19300550464/O/D19300464.pdf>,
dostęp: 10.05.2024.

- Dz. U. 1930, nr 80, poz. 629, Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dn. 24 listopada 1930 r. w sprawie zmiany Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dn. 13 grudnia 1927 r. o godłach i barwach państwowych oraz oznakach, chorągwiach i pieczęciach, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19300800629>, dostęp: 26.11.2023.
- Dz. U. 1931, nr 107, poz. 831, Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dn. 2 grudnia 1931 r. w sprawie zmiany Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dn. 20 czerwca 1928 r. o pieczęciach urzędowych, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19311070831>, dostęp: 10.10.2024.
- Dz. U. 1932, nr 60, poz. 571, Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dn. 11 lipca 1932 r. Kodeks Karny, <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19320600571/O/D19320571.pdf>, dostęp: 27.02.2021.
- Dz. U. 1933, nr 29, poz. 246, Ustawa z dn. 14 marca 1933 r. w sprawie zmiany Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dn. 13 grudnia 1927 r. o godłach i barwach państwowych oraz o oznakach, chorągwiach i pieczęciach, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19330290246>, dostęp: 26.11.2023.
- Dz. U. 1933, nr 88, poz. 686, Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dn. 31 października 1933 r. o pieczęciach notariuszów i organów izb notarialnych, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19330880686>, dostęp: 15.08.2024.
- Dz. U. 1937, nr 17, poz. 111, Ustawa z dn. 3 marca 1937 r. w sprawie zmiany Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dn. 13 grudnia 1927 r. o godłach i barwach państwowych oraz o oznakach, chorągwiach i pieczęciach, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19370170111>, dostęp: 26.11.2023;
- Dz. U. 1938, nr 5, poz. 32, Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dn. 24 listopada 1937 r. o znakach wojska i marynarki wojennej, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19380050032>, dostęp: 17.12.2023.
- Dz. U. 1939, nr 2, poz. 8, Obwieszczenie Prezesa Rady Ministrów z dn. 12 października 1939 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dn. 13 grudnia 1927 r. o godłach i barwach państwowych oraz o oznakach, chorągwiach i pieczęciach, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19390020008>, dostęp: 26.11.2023.

Monitor Polski

Mon. Pol. 1920, nr 251, Rozporządzenie Rady Ministrów z dn. 28 października 1920 r. w sprawie biurowości Ministerstw,
<https://academica.edu.pl/reading/readSingle?cid=6925641&uid=6925691>, dostęp: 18.02.2024.

Mon. Pol. 1930, nr 220 poz. 302, Rozporządzenie Ministra Pracy i Opieki Społecznej z dn. 27 sierpnia 1930 r. o pieczęciach urzędowych w Zarządzie Centralnym Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej oraz w podległych urzędach i zakładach państwowych,
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WMP19302200302/O/M19300302.pdf>,
dostęp: 18.02.2024.

Mon. Pol. 1931, nr 113 poz. 165, Rozporządzenie Ministra Pracy i Opieki Społecznej z dn. 9 maja 1931 r. o uzupełnieniu Rozporządzenia Ministra Pracy i Opieki Społecznej z dn. 27 sierpnia 1930 r. o pieczęciach urzędowych w Zarządzie Centralnym Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej oraz w podległych urzędach i zakładach państwowych,
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WMP19311130165/O/M19310165.pdf>,
dostęp: 18.02.2024.

Mon. Pol. 1931, nr 196, poz. 273, Uchwała Rady Ministrów z dnia 24 sierpnia 1931 r. o przepisach kancelaryjnych w administracji publicznej,
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WMP19311960273/O/M19310273.pdf>,
dostęp: 18.02.2024.

Resortowe dzienniki urzędowe

Dz. Urz. MbDzP 1920, nr 18, poz. 173, Obwieszczenie Ministra b. dzielnicy pruskiej z dn. 31 marca 1920 r. w sprawie wytwarzania tłoków pieczętkowych oraz powielania pieczętek, <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/294336/edition/241630>,
dostęp: 05.08.2020.

Dz. Urz. MPiT 1921, nr 13, Okólnik: Usterki urzędów pocztowych w obrocie oszczędnościowym i czekowym PKO,
<https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/407653/edition/384305/content>, dostęp: 23.02.2024.

Dz. Urz. MPiT, 1928, nr 27, poz. 129, Przepisy Ministerstwa Poczty i Telegrafów z dn. 9 listopada 1928 r. o oznaczeniu korespondencji wojskowej i Korpusu Ochrony Pogranicza jako wolnej od opłaty pocztowej,
<https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/407893/edition/384531/content>, dostęp: 22.02.2025.

Dz. Urz. MK 1928, Nr 18, poz. 222, Rozporządzenie Ministra Komunikacji z dn. 25 lipca 1928 r. w sprawie pieczęci urzędowych,
<https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/375151/edition/357335/content>, dostęp: 15.09.2023.

Dz. Urz. MSW 1930, nr 3, poz. 48, Okólnik nr 24 z dn. 21 lutego 1930 r. w sprawie pieczęci dla władz i urzędów administracji ogólnej,
<https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/95762/edition/89037/content>, dostęp: 23.10.2024.

Dz. Urz. MSW 1930, nr 14, poz. 293, Okólnik nr 158 z dn. 3 września 1930 r. w sprawie pieczęci urzędowych samorządu terytorialnego,
<https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/95846/edition/89121/content>, dostęp: 23.10.2024.

Dz. Urz. MWRiOP 1931, nr 11, poz. 127, Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dn. 2 listopada 1931 r. o pieczęciach urzędowych w Zarządzie Centralnym Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego jako też we władzach, urzędach, zakładach, instytucjach, podległych Ministerstwu Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego,
<https://bbc.mbp.org.pl/dlibra/publication/12818/edition/11615/content>, dostęp: 02.08.2024

Dz. Urz. MSW 1933, nr 4, poz. 54, Okólnik nr 24 z dn. 14 marca 1933 r. o oznakach i pieczęciach urzędowych samorządu terytorialnego,
<https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/96003/edition/89280/content>, dostęp: 20.08.2024.

Dz. Urz. MSW 1934, nr 10, poz. 93, Okólnik nr 54 z dn. 11 kwietnia 1934 r. o pieczęciach dla Komisarzy ziemskich i ich używaniu,
<https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/96144/edition/89422/content>, dostęp: 8.09.2024.

Wojewódzkie dzienniki urzędowe

Dz. Urz. Woj. Pomorskiego 1925, nr 28, poz. 128, Dotyczy skradzionej pieczęci sołtysa gminy Ślesin w powiecie Bydgoskim,
<https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/77118/edition/70763/content>, dostęp: 6.10.2024

Dz. Urz. Woj. Pomorskiego 1926, nr 4/5, poz. 34, Dotyczy zaginionej pieczęci urzędowej miasta Książa, <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/77181/edition/70815/content>,
dostęp: 6.10.2024.

Dz. Urz. Woj. Pomorskiego 1926, nr 27, poz. 160, Dotyczy pieczęci Urzędu Stanu Cywilnego na obwód Nowawieś,
<https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/77246/edition/70876/content>, dostęp: 6.10.2024.

Dz. Urz. Województwa Kieleckiego, 1927, nr 5, s. 14,
<https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/41013#structure>, dostęp: 6.03.2021.

Dz. Urz. Województwa Poznańskiego,
<https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/79241#structure>, dostęp: 6.03.2021.

- Dz. Urz. Województwa Kieleckiego 1925, nr 2, s. 11,
<https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/88203/edition/81632>, dostęp: 20.07.2024.
- Dz. Urz. Województwa Warszawskiego 1921, nr 4, s. 73,
<https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/100936/edition/93963>, dostęp: 20.07.2024.
- Dz. Urz. Województwa Warszawskiego 1926, nr 2, s. 20,
<https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/101749/edition/94784>, dostęp: 20.07.2024.
- Dz. Urz. Województwa Warszawskiego 1925, nr 10, s. 9,
<https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/101267/edition/94296/content>, dostęp:
20.07.2024; nr 11, s. 9,
<https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/101268/edition/94297/content>, dostęp:
20.07.2024.

Inne akty prawne

- Verordnung wegen des Königlichen Titels und Wappen, Berlin, 9. Januar 1817, w:
Rechtsgrundlagen der Heraldik. Gesetze und Verordnungen des 19. und 20.
Jahrhunderts, hrs. R. Nagel, Köln 1988,
https://afz.lvr.de/media/archive_im_rheinland/publikationen/archivhefte/LVR_Archivheft19.pdf, dostęp: 18.12.2023.
- Ustawa karna austriacka o zbrodniach, występkach i przekroczeniach z dnia 27 maja 1852 No 117 DPP, obowiązująca w okręgach sądów apelacyjnych w Krakowie i we Lwowie oraz Sądu Okręgowego w Cieszynie, Warszawa 1924, s. 226-227,
<https://bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/publication/94894/edition/96225/content>, dostęp: 16.12.2020.
- Kodeks Karny Rzeszy Niemieckiej z dnia 15 maja 1871 r. z późniejszymi zmianami i uzupełnieniami po rok 1918 wraz z ustawą wprowadzą do Kodeksu Karnego dla Związku Północno-niemieckiego (Rzeszy Niemieckiej) z dnia 30 maja 1870 r., Poznań 1920, s. 62, <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/show-content/publication/edition/71376?id=71376>, dostęp: 16.12.2020.
- Zbiór Ustaw Pruskich 1891, Ordynacja gminna dla siedmiu wschodnich prowincji Monarchii Pruskiej z dn. 3 lipca 1891 r., w tłumaczeniu:
<https://www.sbc.org.pl/dlibra/publication/edition/211534>, dostęp: 11.10.2024 r.
- Ministerial-Blatt für die Gesamte Innere Verwaltung in den Königlich Preussischen Staaten, 1891, 52. Jahrgang, S. 52, No 45, Verfügungen an den Königl. Regierungs-Präsidenten Herrn N. zu N. vom 28. Januar und 5. Februar 1889, betreffend die Dienstsiegel der Gemeindevorstände der Landgemeinden, <https://digitale-sammlungen.de/en/view/bsb11480653?page=68,69>, dostęp: 04.01.2025.
- Kodeks Karny z 1903 r. z uwzględnieniem zmian i uzupełnień obowiązujących w Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 1 maja 1921 r., Warszawa 1922, s. 61-62,
<https://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/publication/50138/edition/50650/content>,
dostęp: 16.12.2020.

Niepublikowane:

Zarządzenie Ministra Rolnictwa i Reform Rolnych z dn. 27 marca 1933 r. wydane w porozumieniu z Ministrem Spraw Wewnętrznych o pieczęciach urzędowych dla izb rolniczych i podległych im instytucyj, AAN, PRM, sygn. 6.59/VI 59-4, b.p.

Zarządzenie wewnętrzne Prezesa Rady Ministrów Nr 16972 w sprawie używania i przechowywania pieczęci urzędowych w Prezydium Rady Ministrów, AAN, PRM, sygn. 3.5/III 16972.23, bp.

Materiały archiwalne

Archiwum Akt Nowych

Prezydium Rady Ministrów w Warszawie 1917-1939

sygnatura: 4.45/IV Rkt. 45, t. 3, Korespondencja w sprawie używania pieczęci urzędowych i w sprawie niewłaściwych napisów na lokalach władzy administracji I i II instancji oraz rozporządzenie Ministrów Spraw Wojskowych, Zagranicznych, Wewnętrznych, Sprawiedliwości w sprawie wykonania ustawy z dnia 1 VIII 1919 r. o godłach i barwach RP;

sygnatura: 4.45/IV Rkt. 45, t. 4, Korespondencja w sprawie używania pieczęci z herbem państwowym przez władze i urzędy państwowe;

sygnatura: 4.45/IV Rkt. 45, t. 9, Projekt rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej o godłach i barwach państwowych oraz o znakach, chorągwiach i pieczęciach. Korespondencja;

sygnatura: 3.5/III 16972.23, Prezydium Rady Ministrów. W sprawie używania i przechowywania pieczęci urzędowych w Prezydium Rady Ministrów;

sygnatura: 6.59/VI 59-4, [Zarządzenia Ministra Rolnictwa i Reform Rolnych o pieczęciach urzędowych dla izb rolniczych i podległych im instytucji];

sygnatura: 6.59/VI 59-2/1-15, Rozporządzenie, ustawy /i projekty/ o godłach i barwach państwowych oraz o odznakach, chorągwiach i pieczęciach;

sygnatura: 3.3/III 15303.21, W. Bojarski, w/m. Rachunek na sumę Mk. 1800 za pieczęcie;

sygnatura: 3.5/III 363.23, W sprawie przekazania właściwym organom pieczęci urzędowych b. tymczasowej Rady Stanu i b. Komisji Urzędniczej.

Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w Warszawie 1918-1939

sygnatura: 4.3/III 1114, Instrukcja biurowa dla polskich Urzędów Powiatowych.

Ministerstwo Opieki Społecznej w Warszawie 1918-1939

sygnatura: 8, Organizacja Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej [Zakresy czynności, instrukcja kancelaryjna, korespondencja].

Ministerstwo Komunikacji w Warszawie [1916, 1919-1921] 1922-1939

sygnatura: 273, [T. 9 Przepisy kancelaryjne Biura Wojskowego D.O.K.P.].

Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w Warszawie 1917-1939

sygnatura: 411, Pieczęcie urzędów parafialnych i rota przysięgi dla duchowieństwa i obywateli katolików – forma korespondencji i tytulatura duchowieństwa.

Ministerstwo Apropowizacji w Warszawie [1915-1916] 1917-1921 [1922-1924]

sygnatura: 361, [Prowincjonalne organy aprowizacyjne: sprawy personalne i płac pracowników; organizacja i kompetencje władz aprowizacyjnych I i II instancji, wzory pieczęcie referentów aprowizacyjnych; Środki komunikacji, lokale; preliminarze budżetowe, kredyty. Sprawozdania, okólniki, instrukcje, pokwitowania, korespondencja.];

sygnatura: 431, [Radom, Referent Aprowizacyjny: objaśnienia zarządzeń; sprawy personalne pracowników; skład Rady i Komisji Aprowizacyjnej; aprowizacja miasta, organizacja, przekazanie biura Referatu, nadużycia, działalność Referenta, zaburzenia; wydatki, kredyty, budżet, pieczęcie Inspektoratu Okręgu; lustracje powiatu. Protokoły, sprawozdania, rezolucje, korespondencja.].

Archiwum Państwowe w Bydgoszczy

Państwowy Bank Rolny Oddział w Grudziądzu [1851] 1925-1939 [1961]

sygnatura: 9778, Okólniki Naczelnego Dyrektora Państwowego Banku Rolnego w Warszawie.

Urząd Wojewódzki Pomorski w Toruniu 1919-1939

sygnatura: 410, Pieczęcie urzędowe;

sygnatura: 442, Administracja wewnętrzna starostwa w Pucku;

sygnatura: 1315, Nadzór nad inwentarzem i czystością;

sygnatura: 1342, Sprawy innych wydziałów, opracowane w Wydziale Prezydialnym. Tom I;

sygnatura: 1344, Akta specjalia w sprawie fałszowania pieczęci;

sygnatura: 1347, [Wzory pieczęci urzędowych dla wójtów];

sygnatura: 1351, [Zamówienia pieczęci urzędowych USC];

sygnatura: 1355, [Pieczęcie urzędowe];

sygnatura: 1358, Godła, barwy i pieczęcie urzędowe;

sygnatura: 1359, Godła, barwy i pieczęcie urzędowe;

sygnatura: 1361, Godła, barwy i pieczęcie urzędowe;

sygnatura: 2165, Akta generalja w sprawie: Tajne okólniki;

sygnatura: 6117, Pieczęcie i odznaki władz i organów samorządowych;

sygnatura: 6197, [Magistrat miasta Golubia, pow. wąbrzeski – usunięcie pieczęci niemieckich];

sygnatura: 7006, Sprawy organizacji Wojewódzkiej Komisji Dyscyplinarnej i Wyższej Komisji Dyscyplinarnej w Poznaniu.

Zbiór materiałów ulotnych Archiwum Państwowego w Bydgoszczy 1818-1994,
2002, 2023

sygnatura: 14, Próbniki pieczęci, 1870-1950, spis 1;

sygnatura: 15, Próbniki pieczęci, 1870-1950, spis 1;

sygnatura: 35, Próbniki pieczęci, 1870-1950, spis 1;

sygnatura: 36, Próbniki pieczęci, 1870-1950, spis 1;

sygnatura: 41, Próbniki pieczęci, 1870-1950, spis 1.

Wydział Powiatowy w Świeciu [1868] 1920-1939

sygnatura: 18, Przewodniczący Wydziału Powiatowego [okólniki wojewody, uchwały Wydziału].

Akta miasta Wyrzyska 1839-1939

sygnatura: 23, Godła i oznaki.

Zbiór tłoków pieczęci Archiwum Państwowego w Bydgoszczy 1874-1939

sygnatura: 56, Pieczęć Rady Szkolnej Miejscowej w Lubczy.

Archiwum Państwowe w Toruniu

Starostwo Powiatowe w Toruniu [1848] 1920-1939

sygnatura: 9, Projekty organizacji władz i urzędów na terenie powiatu;

sygnatura: 44, Sprawy służbowo-osobiste Starosty powiatowego;

sygnatura: 66, Akta specjalne dotyczące spraw administracyjnych;

sygnatura: 73, Nadzór ogólny nad urzędowaniem podległych urzędów i organów państwowych i samorządowych.

Wydział Powiatowy w Toruniu [1874] 1920-1939

sygnatura: 1, [Sprawy urzędowe Wydziału Powiatowego Toruń];

sygnatura: 2, Betreffend: die Landräte/Akta ogólne Wydziału Powiatowego;

sygnatura: 20, Satzungen des Kreises Thorn Land für Kommunal-Beamten/Statuty pow. Toruńskiego wiejskiego dla powiatowych urzędników i funkcjonariuszów komunalnych;

sygnatura: 269, Nadesłania odbitek pieczęci i własnoręcznych podpisów p.p. wójtów, sołtysów i I. ławników oraz przeł.[ożonych] obsz[arów]. dwor.[skich].

Archiwum Państwowe w Poznaniu:

Starostwo Powiatowe w Międzychodzie [1890-1918] 1919-1939 [1945-1948]:

sygnatura: 35, Organizacja i tryb urzędowania starostw.

Starostwo Powiatowe w Nowym Tomyślu [1832-1918] 1919-1939

sygnatura: 112, Odniemczanie urzędów, szkół, bibliotek.

Archiwum Państwowe w Katowicach

Urząd Wojewódzki Śląski w Katowicach [1892] 1922-1939 [2011]

sygnatura: 8.1.1/74, Pieczętowanie dokumentów pieczęciami urzędowymi;

sygnatura: 1/376 , [Adres hołdowniczy: „Włodarzowi ziemi śląskiej, wojewodzie drowi Michałowi Grażyńskiemu w 10-lęcie urzędowania – społeczeństwo śląskie”, odciski pieczęci stowarzyszeń, podpisy członków zarządów].

Zbiór sfragistyczny XVI w. – 1985

sygnatura: 15, Pieczęć Urzędu Wojewódzkiego Śląskiego;

sygnatura: 16, Pieczęć Wyższego Urzędu Ubezpieczeń w Katowicach;

sygnatura: 86, Pieczęć Śląskich Technicznych Zakładów Naukowych w Katowicach;

sygnatura: 87, Pieczęć Starostwa w Katowicach;

sygnatura: 89, Pieczęć Śląskiego Urzędu Wojewódzkiego;

sygnatura: 284, Pieczęć Starostwa w Świętochłowicach.

Archiwum Państwowe w Łodzi

Urząd Wojewódzki Łódzki 1918-1939

sygnatura: 1211, Kasyno Urzędników Urzędu Wojewódzkiego w Łodzi;

sygnatura: 2635, [Sprawy różne – budżetowe i administracyjne samorządów gminnych i powiatowych];

sygnatura: 2667, [Różne w sprawach gospodarczych i administracyjnych samorządów];

sygnatura: 2715, [Okólniki w sprawach samorządowych].

Archiwum Państwowe w Bydgoszczy Oddział w Inowrocławiu

Starostwo Powiatowe Inowrocławskie w Inowrocławiu [1895] 1919-1939

sygnatura: 102, Protokoły zrzeczenia się obywatelstwa polskiego;

sygnatura: 290, Akta Okręgowego Urzędu Ziemskiego w Poznaniu dot. Inowrocław XVIII karta 752.

Wydział Powiatowy w Inowrocławiu [1894] 1919-1939 [1940]

sygnatura: 963, Akta dot. gminy Turzany.

Starostwo Powiatowe Mogileńskie w Mogilnie 1919-1939

sygnatura: 65, Akta generalne w sprawie Dziennika Urzędowego;

sygnatura: 347, Poświadczenia i uznania obywatelstwa polskiego;

sygnatura: 451, Akta specjalne w sprawie orędownika pow..

Wydział Powiatowy w Mogilnie [1900] 1919-1939

sygnatura: 16, Wybór sołtysów i ławników Wola Wapowska.

Starostwo Powiatowe Strzelińskie w Strzelnie [1881] 1919-1932 [1938]

sygnatura: 25, Godła i odciski pieczęci;

sygnatura: 146, Poświadczenia obywatelstwa polskiego;

sygnatura: 164, Poświadczenie obywatelstwa.

Wydział Powiatowy w Strzelnie 1891-1919 [1940]

sygnatura: 4, Wasserungsgenossenschaft Kusnierz - Woycin – Trzcianek;

sygnatura: 9, Spółka drenarska Sieraków.

Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz

GStA PK, I H.A., Slg. I/32.

GStA PK, VIII H.A., Slg. I/9.

Literatura

- (m.), *O czystość języka*, „Iskra. Dziennik polityczny, społeczny i literacki”, 8, 1917, nr 214, s. 2, <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/658914/edition/624242/content>, dostęp: 1.09.2024.
- Adamczewski Marek, *O Orle Białym z 1926 r. w stylizacji kazimierzowsko-jagiellońskiej na „Pomniku dla synów Ziemi Słupskiej poległych w walce o wolność Polski w latach 1914-1918-1920”*, „Polonia Maior Orientalis”, 6, 2019, s. 123-146.
- Adamczewski Marek, *Orzeł Biały 1927-2017 ver. Orzeł Biały 2.0. Uwagi na marginesie prac prowadzonych w Ministerstwie Kultury i Dziedzictwa Narodowego nad zmianą ustawy o godle państwowym i nad korektą realizacji plastycznej orla państwowego*, „Rocznik Łódzki” 68, 2018, s. 67-108.
- Adamczewski Marek, *Orzeł Biały z 1 VIII 1919 – idealny wzór polskiego orla państwowego czy „heraldyczne nieszczęście”? Uwagi na marginesie inicjatywy obywatelskiej w sprawie przywrócenia „tradycyjnego” herbu Rzeczypospolitej*, „Studia z historii społeczno-gospodarczej” 20, 2018, s. 7-42.
- Adamczewski Marek, *Orzeł Biały, ale jaki? Poszukiwania formy polskiego orla państwowego w okresie międzywojennym*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego” 16, 2017, s. 7-46.
- Adamczewski Marek, *Pieczęcie urzędowe władz lokalnych z obszaru Polski centralnej. Cz. 3: Pieczęcie władz miejskich do 1950 r.*, Zgierz 2010, ss. 301.
- Adamczewski Marek, *Sfragistyka państwowa i samorządowa II Rzeczypospolitej Polskiej. Geneza niektórych rozwiązań prawnych*, Warszawa 2019, ss. 247.
- Adamczewski Marek, *Uwagi w sprawie systemów sfragistycznych i typologii pieczęci miejskich*, w: *Dawne pieczęcie. Typologia – metody badań – interpretacje*, red. Z. Piech, Warszawa 2015, s. 99-144.
- Baniecki Adam, Bednarek Dariusz, Żygadło Dorota, Forysiak-Wójciński Robert, Gut Paweł, Leśniewska Jolanta, Hlebionek Marcin, *Materiały do polskiego słownika sfragistycznego*, „Archiwista Polski”, 2010, nr 3, str. 43-56.
- Bauman Szymon, Chrzęszcz Paulina, *Wytwórcy i sprzedawcy pieczęci ogłaszający się w prasie poznańskiej w latach 1815-1939*, „Przegląd Archiwalno-Historyczny”, 6, 2019, s. 133-166.
- Bauman Szymon, *Krakowscy wytwórcy pieczęci w pierwszej połowie XX w. Wprowadzenie do zagadnienia*, „Krakowski Rocznik Archiwalny”, 25, 2019, s. 63-127.
- Bauman Szymon, *Krakowska rodzina Fischhabów i jej firma rytowniczo-pieczętarska w latach 1900/1904-1950*, w: *Cracoviensis civitas – singulare totius Poloniae decus*, red. M. Chruściak, Z. Piech, M. Stinia, Kraków 2018, s. 207-232.

- Bednarek Dariusz, Sokołowska Dorota, Żygadło Dorota, *Problem opisu pieczęci (w formacie FOPAR na podstawie kart inwentarzowych pieczęci A i B)*, w: *Problemy opracowania archiwaliów staropolskich w skomputeryzowanych systemach informatycznych*, Komputeryzacja Archiwów, t. 1, Toruń 1994, s. 29-42.
- Bobowski Kazimierz, *Dawne pieczęci na Pomorzu Zachodnim. Zabytki prawa i kultury z epoki Gryfitów*, Szczecin 1989, ss. 167.
- Bobowski Kazimierz, *Ze studiów nad pieczęciami i systemami sfragistycznymi stosowanymi na Pomorzu Zachodnim do końca XIII w.*, „Przegląd zachodniopomorski”, 30, 1986, z. 1, s. 117-135.
- Bobrow Ryszard, *Złotnicy i jubilerzy prowincji Królestwa Polskiego*, Warszawa 2017, ss. 182.
- Chmurski Antoni, *Reforma administracji*, Warszawa 1926, ss. 38.
- Czem powodowałem się przy projektowaniu obecnego godła państwowego. Wywiad z prof. Zygmuntem Kamińskim*, „Sztuka Złotnicza, Zegarmistrzowska, Jubilerska i Rytownicza: 1928, nr 4, s. 56.
- Dąbrowski Adam, *Obieg pism w centrali Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w Warszawie w latach 1918-1939*, w: *Dzieje biurokracji na ziemiach polskich*, t. 3, red. A. Górak, T. Latawiec, D. Magier, Radzyń Podlaski 2010, s. 527-543.
- Dąbrowski Adam, *Projekt ramowej instrukcji o pracy biurowej dla referentów merytorycznych urzędów administracji rządowej autorstwa Stefana Stosyka ze stycznia 1932 r.*, „Teki Archiwalne. Seria nowa”, 12, 2017, s. 5-22.
- Degen Robert, *Kancelarie i archiwaisci. Garść uwag na temat wpływu pracowników archiwów państwowych na mechanizmy pracy biurowej w Polsce po 1918 roku*, w: *Dzieje biurokracji na ziemiach polskich*, t. 2, red. A. Górak, D. Magier, Lublin-Siedlce 2009, s. 267-277.
- Dereń Andrzej, *Niemieckie XIX i XX-wieczne pomoce archiwalne i ich przydatność w archiwach śląskich*, „Archeion” 62, 1975, s. 27-30.
- Dereszyńska-Romaniuk Melania, *Kancelaria Urzędu Wojewódzkiego Pomorskiego w Toruniu w latach 1919-1939*, Warszawa 1998, ss. 234.
- Dorcz Krzysztof, *Pieczęcie miejskie i gminne oraz wykonawcy pieczęci w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim (do 1830 r.)*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego”, 6, 2003, s. 63-72.
- Dymmel Piotr, *System sfragistyczny średniowiecznego Lublina. Próba rekonstrukcji*, w: *Pieczęć w Polsce średniowiecznej i nowożytnej. Zbiór studiów*, red. P. Dymmel, Lublin 1998, s. 193-215.
- Dział Urzędowy. Protokół posiedzeń VI-ej sesji Rady Archiwalnej w dn. 19 i 20 grudnia 1928 r.*, „Archeion”, 1929, t. 5, s. 19-20.

- Dział Urzędowy. Protokół posiedzeń VII-ej Sesji Rady Archiwalnej w dn. 28-29 marca 1930 r.*, „Archeion”, 1930, t. 8, s. 25.
- Ewald Wilhelm, *Siegelkunde*, München-Berlin 1914, ss. 376.
- Fabijański Władysław, *Próba klasyfikacji i nazewnictwa w kancelariach urzędów oraz instytucji polskich XX wieku*, w: *Dawne pieczęcie. Typologia – metody badań – interpretacje*, red. Z. Piech, Warszawa 2015, s. 553-579.
- Findeisen Władysław, Quade Edward Q., *Metodologia analizy systemowej*, w: *Analiza systemowa – podstawy i metodologia*, red. W. Findeisen, Warszawa 1985, s. 86-137.
- Forysiak-Wójciński Robert, *Drugie życie pieczęci urzędowej. Na przykładzie kolekcji typariuszy pieczęci urzędów PRL z lat 1945-1975 w zbiorze sfragistycznym Działu Numizmatycznego Muzeum Książąt Lubomirskich w Ossolineum*, „Archiwa-Kancelarie-Zbiory”, 13 (15), 2022, s. 121-146.
- Giersz Janusz, *Pieczęcie – niedoceniana i nie do końca znana działalność Mennicy Warszawskiej*, „Biuletyn Numizmatyczny”, 2018, z. 4 (392), s. 263- 291.
- Godło i barwy Rzeczypospolitej Polskiej*, rysunki Z. Czaykowski, tekst S. Łoza, Warszawa 1921.
- Golcon Jacek, *Prezydium Rady Ministrów w latach 1918-1939. Struktura, zakres kompetencji i działalność projektodawcza. (Zarys problemu)*, „Czasopismo prawno-historyczne”, 64, 2012, z. 2, s. 371-390.
- Graficy o Orle Polskim*, „Grafika Polska”, 1927, z. 3, s. 10-16.
- Graniszewski Leszek, *organ administracji publicznej*, w: *Słownik pojęć w administracji publicznej*, red. I. Wieczorek, J. Szymanek, Łódź 2018, s. 147-148
- Gut Agnieszka, *Herby powiatów i gmin w prowincji Pomorze w okresie międzywojennym*, Szczecin 2005, ss. 154.
- Gut Paweł, *Pieczęć urzędowa pruskiej administracji prowincjonalnej w latach 1808-1945*, w: *Dawne pieczęcie. Typologia – metody badań – interpretacje*, red. Z. Piech, Warszawa 2015, s. 507-527.
- Gut Paweł, *System sfragistyki państwowej w Prusach w XIX i XX wieku*, w: *Dawne pieczęcie. Typologia – metody badań – interpretacje*, red. Z. Piech, Warszawa 2015, s. 493-506.
- Habr Jaroslav, Vepřek Jaromir, *Systemowa analiza i synteza*, Warszawa 1976, ss. 467.
- Haisig Marian, *Kilka lub więcej pieczęci jednego właściciela – różnica ich znaczenia prawnego*, w: M. Gumowski, M. Haisig, S. Mikucki, *Sfragistyka*, Warszawa 1960, s. 85-92.
- Harvey Paul Dean Adshead, McGinness Andrew, *A guide to British medieval seals*, Toronto 1996, ss. 136.

- Hausner R., *Zmiana konstytucji a usprawnienie administracji*, Warszawa 1931, ss. 71 [odb. „Gazeta Administracji i Policji Państwowej”, 13, 1931, nr 8-9, <https://polona.pl/item-view/59c3e9b6-2f51-4f3c-9087-dc7005b625c6?page=12>, dostęp: 1.10.2024.
- Hausner Roman, *Poczynania organizacyjno-oszczędnościowe w Polsce w latach 1918-1934*, Warszawa 1935, ss. 352.
- Heraldyka samorządowa II Rzeczypospolitej (1918-1939). Materiały z sesji naukowej Włocławek 24-25 października 2001 roku*, red. S. K. Kuczyński, Włocławek 2002, ss. 321.
- Hlebionek Marcin, *Kilka uwag o pieczęciach XIX wieku, na przykładzie zaboru pruskiego*, w: *Nauki pomocnicze historii: teoria, metody badań, dydaktyka*, red. A. Jaworska, R. Jop, Warszawa 2013, s. 191-200.
- Hlebionek Marcin, *Kształtowanie się polskiej sfragistyki urzędowej na ziemiach byłego zaboru pruskiego. Przykłady byłych Prus Zachodnich i Wielkiego Księstwa Poznańskiego*; referat wygłoszony na międzynarodowej konferencji sfragistycznej zorganizowanej w Kijowie w 2017, [w druku].
- Hlebionek Marcin, *Pieczęcie królów pruskich*, „Archiwista Polski”, 2008, nr 2, s. 55-68.
- Hlebionek Marcin, *Pieczęcie na ziemiach polskich pod zaborem pruskim. Zarys problematyki*, w: *Dawne pieczęcie. Typologia – metody badań – interpretacje*, red. Z. Piech, Warszawa 2015, s. 529-551.
- Hlebionek Marcin, *Pieczęcie starostów bydgoskich w zasobie APB*, „Kronika Bydgoska”, 28, 2006, 319-345.
- Hlebionek Marcin, *Pieczęć jako obiekt archiwalny. Wybrane problemy*, w: *Teoria archiwalna wczoraj – dziś – jutro*, Toruńskie Konfrontacje Archiwalne, t. 2, Toruń 2011, s. 303-320.
- Hlebionek Marcin, *Sfragistyka w systemie nauk. Podstawowe pojęcia sfragistyczne*, w: *Opracowanie materiałów sfragistycznych w archiwach*, red. P. Gut, M. Hlebionek, Warszawa 2020, s. 15-18.
- Hlebionek Marcin, *W stronę Sigillum. Problemy opisu pieczęci w polskich archiwach*, „Archiwista Polski”, 2006, nr 4, s. 9-26.
- Hohenlohe-Waldenburg Friedrich Karl zu, *Sphragistische Aphorismen. 300 mittelalterliche Siegel systematisch classificirt und erläutert*, Heilbronn 1882, ss. 123.
- Ihnatowicz Ireneusz, *Projekt instrukcji wydawniczej dla źródeł historycznych XIX i początku XX wieku*, „Studia Źródłoznawcze”, 7, 1962, s. 99-124.
- Inskrypcje na pieczęciach: treści, formy, funkcje*, red. P. Pokora, M. Hlebionek, T. Kałuski, Poznań 2016, ss. 157.
- Jajuga Teresa, Jajuga Krzysztof, Wrzosek Krystyna, Wrzosek Stefan, *Elementy teorii systemów i analizy systemowej*, Wrocław 1993, ss. 229.

- Jankowska Jagoda, *Administracyjne procedury postępowania w przypadkach kradzieży, zagubienia, nadużycia bądź fałszerstwa pieczęci w dwudziestoleciu międzywojennym*, „Archiwa-Kancelarie-Zbiory”, 12, 2021, s. 11-29.
- Jaskółka-Leśniak Katarzyna, *Kształtowanie zasobu archiwalnego przez Archiwum Ziemskie (Państwowe) w Krakowie w latach 1919-1939*, Kraków 2023, ss. 332.
- Kittel Erich, *Siegel. Mit über 400 Abbildungen und 8 farbingen Tafeln*, Lipsk 1970, 530.
- Kołacz Włodzimierz, *Kancelaria wojskowa okresu międzywojennego 1918-1939*, „Rocznik Archiwalno-Historyczny Centralnego Archiwum Wojskowego”, 2009, nr 2, s. 17-51.
- Konieczny Józef, *Inżyniera systemów działania*, Warszawa 1983, ss. 386.
- Konstankiewicz Marek, *Kancelaria starostw województwa lubelskiego w latach 1919-1939*, Lublin 2011, ss. 256.
- Konstankiewicz Marek, *Rola starosty powiatowego w załatwianiu spraw urzędowych w okresie II Rzeczypospolitej*, w: *Dzieje biurokracji na ziemiach polskich*, t. 1, red. A. Górak, I. Łuć, D. Magier, Lublin-Siedlce 2008, s. 417-431.
- Konstankiewicz Marek, *Ustrój starostw województwa lubelskiego w latach 1919-1939*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny”, 2, 2005, s. 277-297.
- Kozyra Waldemar, *Polityka administracyjna ministrów spraw wewnętrznych w zakresie organizacji i funkcjonowania urzędów organów administracyjnych w latach 1918-1926*, w: *Dzieje biurokracji*, t. 8, red. T. Bykowska, A. Górak, J. Legieć, Lublin 2018, s. 19-40.
- Kozyra Waldemar, *Procesy kancelaryjne i decyzyjne w Urzędzie Wojewódzkim Lubelskim w latach 1919-1939*, „Rocznik Chełmski”, 7, 2001, s. 169-185.
- Kozyra Waldemar, *Urząd Wojewódzki w Lublinie w latach 1919-1939*, Lublin 1999, ss. 360.
- Krejčík Tomas, *Pečet v kultúre stredoveku*, Ostrava 1998, ss. 365.
- Kuczyński Stefan Krzysztof, *Pieczęcie książąt mazowieckich*, Wrocław 1978, ss. 435.
- Kuczyński Stefan Krzysztof, Pudłowski Leszek, *Udział archiwów państwowych w tworzeniu herbów okresu międzywojennego*, „Archeion”, 1987, t. 82, s. 97-137.
- Kuczyński Stefan Krzysztof, *Spory o godło Rzeczypospolitej*, „Kultura”, 1978, nr 39 z 24 XI, s. 13.
- Kuczyński Stefan Krzysztof, *Z niedawnych dziejów godła Rzeczypospolitej*, „Kultura”, 1979, nr 29 z 22 VII, s. 4.
- Kulikowski Roman, *Analiza systemowa i jej zastosowanie. Modelowanie środowiska, zarządzanie i planowanie rozwoju*, Warszawa 1977, ss. 355.
- Lasala Fernando de, Grisar Josef, *Aspetti della sigillografia. Tipologia, storia, materia, e valore giurudico dei sigilli*, Roma 2005, ss. 141.

- Laszlo Ervin, *Systemowy obraz świata*, Warszawa 1978, ss. 144.
- Łaszewski Ryszard, Salmonowicz Stanisław, *Historia ustroju Polski*, Toruń 1995, ss. 177.
- Łoza Stanisław, *Orzeł Polski*, „Grafika Polska”, 1927, z. 3, s. 2-9.
- Łunarski Jerzy, *Inżynieria systemów i analiza systemowa*, Rzeszów 2010, ss. 302.
- Malec Dorota, Malec Jerzy, *Historia administracji i myśli administracyjnej*, Kraków 2003, ss. 266.
- Manteuffel Tadeusz, *Początki współczesnej państwowej biurowości polskiej jako materiał do organizacji regestratur w urzędach państwowych (1917-1920)*, „Archeion”, T. 5, 1929, s. 45-58.
- Manteuffel Tadeusz, *Wykaz akt w kancelarii urzędu*, „Archeion”, 19-20, 1951, s. 178-193.
- Manteuffel Tadeusz, *Wykaz akt. Wskazówki praktyczne*, Warszawa 1935, ss. 40.
- Maráz Karel, Sfragistika, *Studijní texty pro posluchače pomocných věd historických a archivnictví*, Brno 2014, ss. 268.
- Mazur Marian, *Pojęcie systemu i rygory jego stosowania*, w: *Materiały Szkoły Podstaw Inżynierii Systemów*, nr 2, Orzysz 1976. Przedruk: „Postępy Cybernetyki”, 2, 1987, s. 21-29.
http://www.autonom.edu.pl/publikacje/mazur_marian/pojecie_systemu_i_rygory_jego_stosowania.php, dostęp: 08.02.2023.
- Motas Mieczysław, *Pomoce kancelaryjne w centralnych urzędach i instytucjach w okresie międzywojennym*, „Archeion”, 35, 1961, s. 105-129.
- Motas Mieczysław, *Z dziejów kancelarii Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w latach 1931-1939*, „Archeion”, 44, 1966, s. 213-219.
- Motas Mieczysław, *Zarys dziejów kancelarii Ministerstwa Spraw Wewnętrznych 1918-1931*, „Archeion”, 43, 1966, s. 155-164.
- Neurath Otto, *The International Encyclopedie of Unified Science*, vol. 11, Illieneid 1944, s. 485.
- Orzeł Biały. Źródła do historii herbu państwa polskiego (1815-2015)*, t. 1, *Orzeł Biały 1815-1914*, red. M. Adamczewski, Warszawa 2021, ss. 324.
- Orzeł Biały. Źródła do historii herbu państwa polskiego (1815-2015)*, red. M. Adamczewski, t. 2, *Orzeł Biały 1914-1944*, opr. M. Adamczewski, I. Florczak, Warszawa 2021, ss. 1119.
- Pastoureau Michel, *Les sceaux*, Turnhout 1981, ss. 80.
- Perkun Vitaliy, *Katalog pieczęci z ziem ukraińskich ze zbiorów Profesora Mariana Gumowskiego*, Warszawa 2011, ss. 578.

- Piech Zenon, *Pieczęć jako źródło ikonograficzne: ze studiów nad ikonografią historyczną*, „Sfragisticznij Soricznik”, 5, 2015, s. 21-87.
- Piech Zenon, *Studia nad legendą pieczęci Piastów*, „Sfragisticznij Soricznik”, 6, 2016, s. 205-264.
- Piech Zenon, *Średniowieczne pieczęcie tynieckie*, w: *Benedyktyni tynieccy w średniowieczu. Materiały z Sesji Naukowej Wawel-Tyniec, 13-15.10.1994*, red. K. Żurowska, Kraków 1995, s. 121-140.
- Piech Zenon, *Uwagi Adama Chmiela i Władysława Semkowicza o herbach wojewódzkich II Rzeczypospolitej*, w: *Heraldyka i okolice*, red. A. Rachuba, S. Górzyński, H. Manikowska, Warszawa 2002, s. 155-169.
- Pieczętki, pieczęcie i adresy jako przedmiot badań kryminalistycznych*, red. W. Lisowska, Warszawa 2000, ss. 74.
- Piekarczyk Stanisław, *Historia, kultura, poznanie. Książka propozycji*, Warszawa 1972, ss. 394.
- Piekarczyk Stanisław, *Propozycje teorii (wokół „Metodologii historii” J. Topolskiego)*, „Przegląd Historyczny”, 61, 1970, z. 1, s. 95-111.
- Piekarczyk Stanisław, *Z problemów polisemantyzacji kultury; próba konstrukcji modelu*, „Studia Źródłoznawcze”, 16, 1971, s. 1-24.
- Pogorzelski Witold, *Pitagorejskie życie badaczy systemowych. Operacyjny wyraz filozofii nowej ery*, Warszawa 2004, ss. 310.
- Posse Otto, *Die Siegel der Deutschen Kaiser und Könige von 751 bis 1806. Band IV 1711-1806, 1871-1913*, Dresden 1913, ss. 48 + tbl.
- Prawo administracyjne*, red. M. Wierzbowski, Warszawa 2017, ss. 704.
- Przygodzki Jacek, *Komisje dla usprawnienia administracji w Polsce w okresie międzywojennym*, w: *Dzieje biurokracji*, t. 4, red. T. Bykowska, A. Górak, G. Smyk, Lublin 2016, s. 749-758.
- Przygodzki Jacek, *Komisje dla usprawnienia administracji w Polsce w okresie międzywojennym*, w: *Dzieje biurokracji*, t. 6, red. T. Bykowska, A. Górak, G. Smyk, Lublin 2016, s. 749-758.
- Pudłowski Leszek, *Z najnowszych dziejów Orła Białego*, w: *Orzeł Biały. Herb Państwa Polskiego. Materiały z sesji naukowej w dniach 27-28 czerwca 1995 roku na Zamku Królewskim w Warszawie*, red. S. K. Kuczyński, Warszawa 1996, s. 267-295.
- Rabik Vladimír, Labanc Peter, *Tibenský Martin, Vybrané kapitoly z PVH (sfragistika)*, Trnava 2013, ss. 74.
- Robaczewski Antoni, *Biurowość w Polsce*, „Gazeta Administracji i Policji Państwowej”, 1930, nr 19, s. 683-691.

- Robótka Halina, *Archiwa państwowe i reforma biurowości w Polsce międzywojennej*, „Archeion” 93, 1994, s. 83-95.
- Robótka Halina, *Kancelaria urzędów administracji państwowej II Rzeczypospolitej*, Toruń 1993, ss. 197.
- Roman Joseph, *Manuel de Sigillographie Français*, Paris 1912, ss. 401.
- Romanowski Piotr, *Kancelaria centrali Ministerstwa Spraw Zagranicznych – organizacja, podział zadań, personel, w latach 1918-1939*, w: *Dzieje biurokracji*, t. 6, red. T. Bykowska, A. Górak, G. Smyk, Lublin 2016 s. 759-780.
- Romanowski Piotr, *Najważniejsze elementy reformy kancelarii centrali Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie w 1933 roku*, „Radzyński Rocznik Humanistyczny” 16, 2018, s. 85-111.
- Romanowski Piotr, *Obieg pism w centrali Ministerstwa Spraw Zagranicznych w latach 1918-1939. Zarys problematyki*, w: *Zarządzanie dokumentacją, archiwistyka i... koty. Księga jubileuszowa Profesor Haliny Robótki*, Warszawa 2016, s. 57-63.
- Romanowski Piotr, *Przekształcenia organizacyjne w centrali Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie w latach 1918-1939*, w: *Dzieje biurokracji*, t. 10, red. A. Górak, J. Kukarina, D. Magier, Lublin 2019, s. 107-134.
- Ryszewski Bohdan, *Problemy i metody badawcze archiwistyki*, Toruń 1985, ss. 201
- Sienkiewicz Piotr, *Analiza systemowa. Podstawy i zastosowania*, Warszawa 1994, ss. 273.
- Słownik, w: *Opracowanie materiałów sfragistycznych w archiwach*, red. P. Gut, M. Hlebionek, Warszawa 2020, s. 129-135.
- Smoczyński Marcin, *Racjonalizacja biurowości w działaniach komisji dla usprawnienia administracji publicznej w II Rzeczypospolitej*, w: *Dzieje biurokracji. Biurokracja republiki*, t. 10, red. A. Górak, J. Kukarina, D. Magier, Lublin 2019, s. 143-158.
- Smoczyński Marcin, *Walczmy o usprawnienie administracji! Komisje dla usprawnienia administracji publicznej i ich rola w racjonalizacji polskiej biurowości do roku 1956*, Toruń 2023, ss. 472.
- Sprawozdanie – Mennica Państwowa w Warszawie*, Warszawa 1935, ss. 113,
http://bc.wbp.lublin.pl/dlibra/docmetadata?id=29123&from=&dirids=1&ver_id=&lp=2&QI=4CD6691A734CC4AA94264D658E8604A7-1, dostęp: 13.04.2024.
- Staniszis Jadwiga, *Patologie struktur organizacyjnych (próba podejścia systemowego)*, Wrocław 1972, ss. 166.
- Stieldorf Andrea, *Siegelkunde. Basiswissen*, Hannover 2004, ss. 120.
- Stostyk Stefan, *Przepisy kancelaryjne dla urzędów administracji publicznej w teorii i praktyce*, Warszawa 1934, ss. 44.

- Stosyk Stefan, *Przepisy o przechowywaniu akt w urzędach administracji publicznej*, Warszawa 1936, ss. 42.
- Straszak Andrzej, *Analiza systemowa na progu XXI w.*, w: *Analiza systemowa i zarządzanie. Książka jubileuszowa z okazji 50-lecia pracy naukowej Romana Kulikowskiego*, red. K. Mańczak, Warszawa 1999, s. 209-224.
- Stróżyk Paweł, *Stan, potrzeby i możliwość badań nad pieczęciami polskimi z XIX i XX wieku, ze szczególnym uwzględnieniem pieczęci z lat 1939-1989*, w: *Sfragistyka w warsztacie badawczym historyka dziejów najnowszych*, red. R. Kościański, E. Skibiński, P. Stróżyk, Studia i Materiały Poznańskiego IPN, T. 53, Poznań-Warszawa 2022, s. 23-44.
- Szulc Eugeniusz, *Materiały do biografii medalierów, grawerów stempli, pracowników mennicy i numizmatyków w świetle akt parafii ewangelickich w Warszawie*, „Wiadomości Numizmatyczne”, 26, 1982, z. 1-2, s. 33-47.
- Terlecki Władysław, *Mennica Warszawska 1765-1965*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1970, s. 287.
- Teter Lucjan, *Biurowość wojskowa w latach 1928-1939*, „Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej”, 1971, nr 3, s. 18-34.
- Topolski Jerzy, *Metodologia historii*, Warszawa 1968, ss. 474.
- Topolski Jerzy, *Prawda i model w historiografii*, Łódź 1982, ss. 392.
- Vocabulaire international de la sigillographie*, ed. S. Rici Noè, Rome 1990, ss. 389.
- Vocabularium internationale sigillographicum*, ed. K. Müller, L. Vrtel, Bratislava 2016, ss. 618.
- Wasiutyński Bohdan, *Ustrój władz administracyjnych, państwowych i samorządowych*, Encyklopedia prawa obowiązującego w Polsce, cz. 1, z. 2, Poznań 1925, ss. 149.
- Żeglińska Anna, *Losy i straty zasobu registratur władz i urzędów II Rzeczypospolitej – założenia metodologiczne przewodnika historyczno-ustrojowego*, w: *Historia i pamięć. Studia z dziejów XX wieku*, Olsztyn 2011, s. 445-489.
- Netografia
- [J. Penc], *System otwarty- open system*,
<http://www.placet.com.pl/?mod=Leksykon&hs=%20system%20otwarty&act=View&r=3>, dostęp: 5.12.2024.
- Pieczęcie urzędników państwowych (zabór austriacki)*, w: sigillarium.pl,
<https://sigillarium.pl/index.php/pieczecie-urzednikow-panstwowych-zabor-austriacki/>,
dostęp: 20.02.2025.

Pieczęcie urzędników samorządowych (zabór austriacki), w: sigillarium.pl,
<https://sigillarium.pl/index.php/pieczecie-urzednikow-samorzadowych-zabor-austriacki/>, dostęp: 20.02.2025.

Rejestry tłoków pieczęci II RP (1928-1939), w: sigillarium.pl,
<https://sigillarium.pl/index.php/rejestr-tlokow-pieczetnych-ii-rp/>, dostęp: 6.10.2024.

Słownik terminologii dla opisu archiwalnego materiałów sfragistycznych, opracowany przez Zespół Naukowy ds. przygotowania wskazówek metodycznych do opracowania materiałów sfragistycznych w zasobie Archiwów Państwowych, Jelenia Góra 2009 r.,
http://adacta.archiwa.net/file/slo_sfra_ost.pdf, dostęp: 05.05.2023.

ANEKS ŹRÓDŁOWY*

1.

1920 XI 4, Warszawa

Pismo Ministerstwa Rolnictwa i Dóbr Państwowych do Prezydium Rady Ministrów, w sprawie rozporządzenia wykonawczego do ustawy z dn. 1 sierpnia 1919 r. o godłach i barwach Rzeczypospolitej.

Or. AAN, Prezydium Rady Ministrów, sygn. 4.45/IV Rkt. 45, t. 3, s. 47-48.

Do Rady Ministrów

w miejscu

Wobec dokonywanej obecnie w Centrali, a częściowo i w urzędach II i III instancji Ministerstwa Rolnictwa i Dóbr Państwowych reorganizacji wewnętrznej odpowiedź na pismo powyższe uległa pewnej zwłoce. Obecnie, po ustaleniu w zarysach ogólnych całego plany reorganizacji, mam zaszczyt zakomunikować, że prawo używania pieczęci państwowej winno, zdaniem mojem, przysługiwać:

- I. W pierwszej instancji: 1) Zarządowi Centralnemu Ministerstwa Rolnictwa i Dóbr Państwowych, 2) Głównej Komisji Ochrony Lasów.
- II. W drugiej instancji: 1) Zarządom Okręgowym lasów państwowych, (które zostaną wydzielone z istniejących dotąd, a podlegających reorganizacji Zarządów Okręgowych Dóbr Państwowych), 2) Zarządowi Stadnin Państwowych, 3) Inspektoratom pomocy rolnej we Lwowie i Krakowie – aż do czasu wcielenia do urzędów wojewódzkich.
- III. W trzeciej instancji: 1) Nadleśnictwom, 2) Zarządom depots ogierów państwowych, 3) Państwowemu Zarządowi Dóbr Arcyksięcia Karola Stefana Habsburga w Żywcu, 4) Państwowemu Zarządowi Dóbr Arc. Fryderyka Habsburga w Cieszynie, 5) Państwowemu Zarządowi Dóbr Arc. Karola Rajnera w Izdebniku, 6) Kierownictwom państwowych szkół rolniczych.

* Punktem odwołania do przygotowania Aneksu źródłowego była propozycja instrukcji wydawniczej Ireneusza Ihnatowicza, zob.: I. Ihnatowicz, *Projekt instrukcji wydawniczej dla źródeł historycznych XIX i początku XX wieku*, „Studia Źródłoznawcze”, 7, 1962, s. 99-124.

IV. A nadto: 1) Państwowemu Instytutowi Naukowemu gospodarstwa wiejskiego w Puławach, 2) Państwowemu Urzędowi Metrologicznemu, 3) Państwowemu Urzędowi Torfowemu i 4) Państwowemu Laboratorjum Weterynaryjnemu.

Poza wymienionymi urzędami, wszystkie inne samodzielnie dotąd istniejące urzędy, które miałyby prawo używania pieczęci państwowej, jak np. Urząd Zagospodarowania Odłogów, Departamenty rolnictwa i weterynarii, referenci rolni i t.p. zostały lub w najbliższym czasie zostaną wcielone bądź do poszczególnych sekcji Ministerstwa, bądź też do urzędów wojewódzkich lub powiatowych.

Co do otoku pieczęci, podzielam najzupełniej zdanie p. Prezydenta Ministrów, że winien on zawierać oznaczenie organu wykonawczego urzędu.

2.

1920 VIII 15, Warszawa

Pismo Głównego Urzędu Likwidacyjnego do Prezydium Rady Ministrów w sprawie prawa używania pieczęci państwowych.

Or. AAN, Prezydium Rady Ministrów, sygn. 4.45/IV Rkt. 45, t. 3, s. 56.

Odpowiadając na pismo z dnia 2 b.m.Nr. I093I, Główny Urząd Likwidacyjny zawiadamia, że prawo używania pieczęci państwowej winno przysługiwać Komisarzom Głównego Urzędu Likwidacyjnego we Lwowie i Poznaniu, Pełnomocnikom Urzędu w Paryżu i Wiedniu, oraz Komisjom Szacunkowym Głównym i Miejscowym.

Co się tyczy otoku pieczęci, to powinien on zawierać oznaczenie kierownika odnośnego urzędu, a mianowicie: „Komisarz Głównego Urzędu Likwidacyjnego na Małopolskę”, „Komisarz Głównego Urzędu Likwidacyjnego na b. zabór pruski”, „Pełnomocnik Głównego Urzędu Likwidacyjnego w Paryżu” to samo w Wiedniu, oraz nazwę Urzędu, mianowicie: „Komisja Szacunkowa Główna w Warszawie” to samo we Lwowie i Poznaniu, wreszcie „Komisja Szacunkowa Miejskowa w”.

3.

1922 II 24, Warszawa

Pismo Ministerstwa Przemysłu i Handlu do Prezydium Rady Ministrów, w sprawie używania pieczęci z godłem państwa przez urzędy i agendy ministerstwa.

Or. AAN, Prezydium Rady Ministrów, sygn. 4.45/IV Rkt. 45, t. 4, s. 80-81.

Do PREZYDJUM RADY MINISTRÓW w m i e j s c u.

Na tamt. Nr. 26544 z dnia 1 lutego 1922.

W załatwieniu okólnika Prezydium Rady Ministrów co do używania przez urzędy państwowe pieczęci okrągłych z herbem państwa, Ministerstwo Przemysłu i Handlu wyjaśnia co następuje:

Ministerstwo posiada i używa pieczęci okrągłej z herbem państwa, a to według wzoru Nr. 3 do art. 1 p.2 ust. z dn. 1.8.1919 Dz.Ust.Nr.69 poz. 416 pieczęć ta, zgodnie z instrukcją biurową, odciskana jest na wszelkich aktach, mających znaczenie dokumentu, przechowuje ją zaś Kierownik Kancelarii Wydziału Prezydjalnego Ministerstwa.

Co do urzędów i agend, podległych Ministerstwu, to przedewszystkiem używają własnych pieczęci okrągłych z herbem państwa wszystkie urzędy główne, istniejące autonomicznie przy Ministerstwie Przemysłu i Handlu są to:

1. Urząd Patentowy Rzeczypospolitej Polskiej,
2. Główny Urząd Miar,
3. Głównych Urząd Probierczy,
4. Główny Urząd Przywozu i Wywozu,
5. Państwowy Instytut Geologiczny,
6. Państwowy Urząd Naftowy,
7. Państwowy Urząd Węglowy w likwidacji,
8. Biuro Komitetu Węglowego,
9. Główna Dyrekcja Państwowych Zakładów Górniczych i Hutniczych,
10. Dyrekcja Państwowych Zakładów Salinarnych, [sic.]
11. Oddział Likwidacji Demobliu Wojskowego „DEMAT”,
12. Wydział Rozrachunkowo-Likwidacyjny.

Poza tymi urzędami i agendami głównymi używają pieczęci okrągłych z herbem państwa także odnośne urzędy pierwszej i drugiej instancji. Są to:

- a) Wydziały Przemysłowe przy Województwach,
- b) Starostwa i Urzędy Górnicze,
- c) Okręgowe i miejscowe Urzędy Miar,
- d) Urzędy Probiercze w Krakowie i Lwowie,
- e) Oddziały P.Urzędu Węglowego w likwidacji w Poznaniu i Krakowie,
- f) Oddziały Biura Komitetu Węglowego w Sosnowcu, Dziedzicach, Herbach, Hanulinie, Oświęcimie i Szczakowej,
- g) Ekspozytury Oddziału Likwidacji Demobilu Wojskowego w dwunastu województwach oraz Oddział Likwidacji Zdobyczy Wojennej w Wilnie,
- h) Ekspozytury Wydziału Rozrach.-Likwidacyjnego w Białej Podlaskiej, Terespolu i Brześci Litewskim.

Używają pieczęci okrągłej z herbem państwa również Departamenty Ministerstwa: Ogólny /I/, Górniczo-Hutniczy /II/, Przemysłowy /III/, Handlowy /IV/ oraz Marynarki Handlowej /V/.

Pieczęć główna Ministerstwa Przemysłu i Handlu, której odbitkę podaje się w załączeniu, posiada kształt i formę przepisaną, ustawą i wzorami godeł i barw państwowych. Pieczęcie wszystkich innych agend, wyliczonych powyżej są zarówno pod względem wielkości, jak zwłaszcza wyglądu godła państwowego, zupełnie rozmaite. Wszystkie w otoku zawierają nazwę urzędu odnośnego, niektóre nawet z napisem „Ministerstwo Przemysłu i Handlu. Urząd...”

Wedle specjalnie z a r z ą d z o n e j ankiety pieczęcie są odciskane wszędzie tylko pod aktami o znaczeniu dokumentów. Są to: zaświadczenia personalne wszystkich rodzajów /kolejowe, emerytalne, specjalne/, uwierzy-telnione odpisy akt zagubionych lub zniszczałych, pełnomocnictwa, umowy na dostawy, statuty spółek akcyjnych, koncesje przemysłowe i handlowe, rachunki, чеки, świadectwa i zaświadczenia dla stron /nprz. Zezwolenia przywozu i wywozu, listy przewozowe węglowe/, nominacje członków kolegiów i t.p. Wyliczenie wszystkich przypadków nastręcza poważne trudności wobec różnolitych funkcji, jakie spełniają poszczególne agendy Ministerstwa. Nie odciska się z reguły pieczęci w korespondencji informacyjnej ze stronami i urzędami państwowymi.

Pieczęcie przechowuje z reguły albo kierownik agendy, albo specjalnie upoważniony przezń do tego starszy urzędnik.

W zakończeniu Ministerstwo pozwala sobie zwrócić uwagę na potrzebę wydania ze strony Prezydium Rady Ministrów szczegółowej instrukcji w tych kwestjach, zwłaszcza w odniesieniu do zasad:

- 1- czy Departamenty Ministerstw mogą używać pieczęci z godłem państwa i nazwą departamentu w otoku,
- 2- czy pieczęcie okrągłe urzędów autonomicznych rozmiarami i formą stosować się muszą do wzoru Nr.3 powołanej na wstępie ustawy o godłach i barwach państwowych, a w szczególności, czy mogą zawierać w otoku nazwę Ministerstwa, któremu podlegają,
- 3- czy do władz i urzędów prowincjonalnych /1 i 2 instancji/ nie należałoby wprowadzić okrągłych pieczęci różniący się od wzoru, podanego pod Nr.3 powołanej ustawy.-

4.

1921 IV 29, Warszawa

Spis władz i urzędów podległych Ministerstwu B. Dzielnicy Pruskiej, którym należy przyznać prawo używania pieczęci państwowej.

Or. AAN, Prezydium Rady Ministrów, sygn. 4.45/IV Rkt. 45, t. 3, s. 73-75.

Wojewoda Pomorski w Toruniu

Urząd Wojewódzki w Toruniu

Wojewoda Poznański w Poznaniu

Urząd Wojewódzki w Poznaniu

Starosta Grodzki w Poznaniu

Starostowie

Prezydenci miast Bydgoszczy (?), Toruniu i Grudziądzu,

Burmistrzowie,(?)

Komisarze Obwodowi, (w Województwie Poznańskim),

Wójtowie (w Województwie Pomorskim), (?)

Wojewódzki Sąd Administracyjny w Toruniu

Wojewódzki Sąd Administracyjny w Poznaniu,

Wyższy Urząd Ubezpieczeń w Toruniu

Wyższy Urząd Ubezpieczeń w Poznaniu,

Wojewódzka Rada Administracyjna w Toruniu, (?)

Wojewódzka Rada Administracyjna w Poznaniu, (?)

Nadleśniczowie państwowi,

Urzędy Budownictwa Melioracyjnego

Państwowe Inspekcje Budowlane,

Inspekcje Dróg Wodnych Województw

Urzędy Katastralne

Państwowe Urzędy Budownictwa Naziemnego.

Państwowe Urzędy Budownictwa Wodnego

Lekarze Powiatowi

Wydziały Powiatowe

Urzędy Stanu Cywilnego

Państwowy Instytut Rolniczy w Bydgoszczy

Komisarz Rządowy przy Zachodnio-Pruskich Towarzystwach Kredytowych
Komisarz Rządowy przy Towarzystwie Kredytowym Ziemskim, w Poznaniu
Naczelný Koniuszy Stadnin Państwowych b. Dzielnicy Pruskiej,
Zarząd Stadniny Wielkopolskiej w Sierakowie,
Zarząd Stadniny Wielkopolskiej w Gnieźnie,
Zarząd Stadniny Pomorskiej w Starogardzie,
Wielkopolska Izba Rolnicza w Poznaniu,
Pomorska Izba Rolnicza w Toruniu,
Okręgowy Urząd Ziemski w Poznaniu,
Wielkopolska Izba Skarbowa w Poznaniu,
Pomorska Izba Skarbowa w Grudziądzu,
Urząd Zbożowy b. Dzielnicy Pruskiej,
Komisarz Rządowy dla spraw obrotu ziemniakami b. dz. pruskiej,
Urząd Cukru b. Dzielnicy Pruskiej,
Państwowa Salina w Inowrocławiu,
Inspektoraty Przemysłowe,
Sądy Apelacyjne,
Prokuratorzy przy Sądach Apelacyjnych,
Sądy Okręgowe,
Prokuratorzy przy Sądach Okręgowych,
Sądy Powiatowe,
Prokuratorzy przy Sądach Powiatowych,
Sądy Pokoju,
Główne Kasy Sądowe,
Kasy Sądowe,
Komornicy Sądowi,
Zakłady Karne,
Notariusze (na obwód sądów Apelacyjnych),
Rozjemcy
Mężowie Zaufania dla uprzywilejowanych testamentów,
Inspektorzy Pracy w rolnictwie,
Państwowe Urzędy Pośrednictwa Pracy,
Urząd Walki z Lichwą i Spekulacją (Centrala w Poznaniu i poszczególne Ekspozytury),
Urząd Główny Archiwów Państwowych b. Dzielnicy Pruskiej,

Archiwum Państwowe w Poznaniu,
Komisarz Państwowy dla przejęcia Zarządu Cywilnego.
Najwyższy Trybunał dla spraw ubezpieczeniowych w Poznaniu,
Trybunał Dyscyplinarny przy Ministerstwie B. Dzielnicy Pruskiej

5.

1923 X 16, Warszawa

Zarządzenie wewnętrzne Prezesa Rady Ministrów Nr 16972 w sprawie używania i przechowywania pieczęci urzędowych w Prezydium Rady Ministrów.

Or. AAN, Prezydium Rady Ministrów, sygn. 3.5/III 16972.23, bp.

Zarządzenie wewnętrzne

W sprawie używania i przechowywania pieczęci urzędowych w Prezydium Rady Ministrów zarządzam co następuje:

I. Pieczęcie okrągłe z orłem państwowym

Pieczęcie otrzymują w przechowanie i używanie z reguły tylko naczelnicy wydziałów względnie naczelnik kancelarii i to na skutek mego osobistego zarządzenia.

Niniejszem upoważniam:

Naczelnika Wydziału Administracyjnego do przechowywania:

- a) pieczęci kauczukowej z napisem „Prezydium Rady Ministrów”
- b) „ „ „ „Prezes Rady Ministrów”

Naczelnika Wydziału finansowo-gospodarczego do przechowywania:

- a) dwóch pieczęci kauczukowych z napisem „Prezydium Rady Ministrów”
- b) pieczęci metalowej do laku z napisem „Prezydium Rady Ministrów”

ponadto przechowuje Naczelnik Wydziału finansowo-gospodarczego na składzie matryce wszystkich pieczęci urzędowych i pieczęcie rezerwowe.

Naczelnik Kancelarii przechowuje:

- a) pieczęć państwową kauczukową
- b) „ „ metalową do laku
- c) „ kauczukową z napisem „Prezydium Rady Ministrów”
- d) „ metalową do laku z napisem „ „ „
- e) „ kauczukową z napisem „Prezes Rady Ministrów”.

Pieczęcie używane są za wiedzą i na zarządzenie Naczelnika Wydziału względnie Naczelnika Kancelarii. Pieczęcie przechowywać mają być osobiście przez Naczelnika Wydziału względnie Naczelnika Kancelarii zawsze pod pewnem zamknięciem, w miejscu dającym dostateczną gwarancję bezpieczeństwa. Wyjątkowo może Naczelnik Wydziału powierzyć pieczęć podwładnemu urzędnikowi, i w tym jednak wypadku

ponosi za należyte przechowanie i zgodne z przepisami używanie pieczęci osobistą odpowiedzialność. Pieczęcie państwowe przechowywane być mają osobiście przez Naczelnika Kancelarii w kasie żelaznej i używane będą tylko po uprzednim zasięgnięciu decyzji Podsekretarza Stanu.

Zamówienie nowej pieczęci urzędowej może nastąpić tylko po zasięgnięciu decyzji Podsekretarza Stanu.

Znajdujące się u PP. Naczelników Wydziałów względnie Naczelnika Kancelarii pieczęcie z napisem „Prezydent Ministrów” należy doręczyć Naczelnikowi Wydziału finansowo-gospodarczego dla zużytkowania w celach archiwalno-muzealnych. Również należy oddać Naczelnikowi Wydziału finansowo-gospodarczego w przechowanie na skład znajdujące się obecnie w Wydziałach względnie Kancelarii duplikaty pieczęci urzędowych.

II. Pieczęcie podłużne.

(Pieczęcie z napisem zawierającym w tekście słowa: „Prezydjum Rady Ministrów”, lub „Prezes Rady Ministrów”)-

Pieczęcie te mogą być powierzane w przechowanie i używanie urzędnikom w Wydziale względnie w kancelarii pod odpowiedzialnością i kontrolą Naczelników Wydziałów względnie Naczelnika Kancelarii; przechowywane mają być pod pewnem zamknięciem.

PP. Naczelnicy Wydziałów i P. Naczelnik Kancelarii przedłożą mi wykaz używanych obecnie w wydziale pieczęci podłużnych.

Zamówienie nowej pieczęci może nastąpić tylko po zasięgnięciu decyzji Podsekretarza Stanu.

ad I i II

Proszę o przedłożenie p. Podsekretarzowi Stanu w dniach 3 sprawozdania na piśmie wykonaniu niniejszego zarządzenia.

6.

1930 V 26, Warszawa

Fragmenty tymczasowej instrukcji o przechowywaniu i używaniu pieczęci Państwowego Banku Rolnego.

Or. AP Bydgoszcz, Państwowy Bank Rolny Oddział w Grudziądzu, sygn. 9778.

§ 4

Pieczęcie Państwowego Banku Rolnego są używane:

a/. normalna do tuszu – przy wszelkiego rodzaju pisemnych oświadczeniach Banku, zawierających zobowiązania, zwolnienia od zobowiązań, lub zrzeczenia się praw, przy wydawaniu wszelkiego rodzaju zaświadczeń dla władz lub urzędów państwowych i samorządowych, oraz osób prywatnych, sporządzaniu odpisów dokumentów i wyciągów z ksiąg handlowych, zawieraniu umów służbowych, a także wystawianiu zaświadczeń, legitymacyj i dokumentów w związku z przyjmowaniem na służbę, awansami, przeniesieniami, delegacjami oraz zwolnieniami pracowników Banku;

b/. – do laku – przy opakowywaniu korespondencji wartościowej i wszelkiego rodzaju przesyłek pocztowych, oraz oparafowywaniu ksiąg handlowych Banku, względnie w tych wypadkach, gdy jeden z dokumentów, wymienionych w p. a zawiera więcej niż jeden arkusz, i

c/. – mała do tuszu – przy stemplowaniu listów zastawnych i obligacyj melioracyjnych Banku, wystawianiu legitymacyj i zaświadczeń dla użytku instytucyj ubezpieczeń społecznych, cechowaniu korespondencji i Banku, przesyłkę, której opłaca się ryczałtem, oraz w tych wszystkich wypadkach, gdy ze względu na szczupłość miejsca nie może być użyta pieczęć normalna.

(...)

§ 15

W razie zaginięcia pieczęci na terenie Instytucji Centralnej lub Oddziału Głównego, osoba, której pieczęć zaginęła, zawiadamia o tem natychmiast swego bezpośredniego przełożonego i Sekretarza Generalnego. Sekretarz Generalny w myśl § 18 Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 20.VI.1928 r./Dz. U. R. P. Nr. 65, poz. 593/ powoduje wysłanie przez Bank odnośnego zawiadomienia do władzy przełożonej /Min.

Reform Rolnych/, prokuratora właściwego Sądu Okręgowego oraz Mennicy Państwowej w Warszawie.

W razie zaginięcia pieczęci na terenie innych Oddziałów Banku, Dyrektor odnośnego Oddziału zawiadamia niezwłocznie o tem prokuratora Sądu Okręgowego w/g. miejsca zaginięcia pieczęci oraz Sekretarza Generalnego Banku, który ze swej strony powoduje zawiadomienie przez Bank władzy przełożonej oraz Mennicy Państwowej.

W miejsce zaginionej pieczęci, Sekretarz Generalny wysyła nową.

(...)

1922 XI 14, Puck

Pismo Starosty powiatu puckiego do Wojewody Pomorskiego dotyczące potwierdzenia odbioru nowych pieczęci urzędowych oraz informacji nt. dotychczas używanych w urzędzie pieczęci.

Or. AP Bydgoszcz, UWP, sygn. 442, s. 27.

Do Pana Wojewody Pomorskiego Ila
w Toruniu

Potwierdzam niniejszem odbiór pieczęcie, przesłanej mi powyższem pismem

Do niniejszego załączam:

1./ Jedną pieczęć: STAROSTWO PUCKIE, którą przejąłem od mego poprzednika i co do której nie mogę stwierdzić, czy zakupioną została na koszt Państwa lub komuny,

2./ jedną pieczęć: Polski Delegat Powiatowy Puck, którą zakupił swego czasu dla poprzednika mego prawdopodobnie Podkomisarjat N.R.L. w Gdańsku.

W posiadaniu mojem znajduje się jeszcze pieczęć: STAROSTA W PUCKU, którą zakupiłem na koszt powiatu. Z pieczęci tej usuwam nieprzepisowego orzełka i zamierzam ją zużyć do kasowania znaczków stemplowych w myśl § 12 cyft. b przepisów w przedmiocie opłat stemplowych – Dz. U. r. 22 nr. 38 poz. 319 str. 592 -.

Dalszą pieczęć: STAROSTWO POWIATU PUCKIEGO, która jest własnością Wydziału Powiatowego i którą swego czasu dałem przerobić z stempla: BUDOWNICZY POWIATU PUCKIEGO, dam zmienić na: WYDZIAŁ POWIATOWY POWIATU PUCKIEGO zgodnie z § 15 ust. 3 regulaminu dla Wydziałów Powiatowych z dnia 28.II.1884 r. – Dz. Ministr. S. Wewn. str. 41. -.

Starosta

Starosta
powiatu puckiego

PUCK, dnia 14. listopada

1922.

Liczba dz. 445/22 Prez.

Przy odpowiedzi należy podać
niniejszą liczbę dziennika

Do

Pana Wojewody Pomorskiego IIa

w

Toruniu.

Ot. pieczęci starostwa.
asze: nr. IIa - 3139/22
dnia 9. XI. 22.

Potwierdzam niniejszem odbiór pieczęci, przesłanej mi
powyższem pismem.

Do niniejszego załączam:

- 1./ Jedną pieczęć: STAROSTWO PUCKIE, którą przejąłem od
mego poprzednika i co do której nie mogę stwierdzić, czy
zakupioną została na koszt Państwa lub komuny,
- 2./ jedną pieczęć: Polski Delegat Powiatowy Puck, którą
zakupił swego czasu dla poprzednika mego prawdopodobnie
Podkomisarjat N.R.L. w Gdańsku.

W posiadaniu mojem znajduje się jeszcze pieczęć:
STAROSTA W PUCKU, którą zakupiłem na koszt powiatu. Z pie-
częci tej usuwam nieprzepisowego orzełka i zamierzam ją
zużyć do kasowania znaczków stemplowych w myśl § 12 cyfr.
b przepisów w przedmiocie opłat stemplowych - Dz.U.r.22
nr.38 poz.319 str.592 -.

Dalszą pieczęć: STAROSTWO POWIATU PUCKIEGO, którą jest
własnością Wydziału Powiatowego i którą swego czasu da-
łem przerobić z stempla: BUDOWNICZY POWIATU PUCKIEGO, dam
zmienić na: WYDZIAŁ POWIATOWY POWIATU PUCKIEGO zgodnie
z § 15 ust.3 regulaminu dla Wydziałów Powiatowych z dnia
28.II.1884r. - Dz.Ministr.S.Wewn.str.41. -.

Starosta:

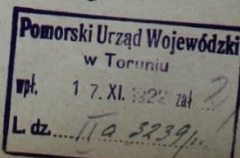
z pieczęci

D. J. 20/XI. 1922

Do ark. 2100-6 Puck

Jedyny

Lipster

Średnice pieczęci od góry: 31 mm; 29 mm; 37 mm; 37 mm; 33 mm.

ANEKS IKONOGRAFICZNY

1.

Pierwszy system sfragistyczny II Rzeczypospolitej

Orzeł królewsko-polski (Rady Regencyjnej)

sygn. 2/8/III 363

sygn.69/83/1

sygn. 2/19/361

Warianty orla królewsko-polskiego

sygn. 7/10/164

sygn. 7/6/347

sygn. 69/84/20

sygn. 7/6/65

Orzeł królewsko-polski Stanisława Thugutt'a

sygn. 2/19/431

sygn. 7/10/146

Wielkopolski wariant orla królewsko-polskiego

sygn. 7.4.963

sygn. 7/8/16

sygn. 7/11/4

Wzór orla autorstwa Teodory Mukulowskiej

sygn. 69.83.89

sygn. 7/6/451

sygn. 7/10/164

Wzór orla autorstwa Kazimierza Kierskiego

sygn. 7/2/102

sygn. 7/10/146

Drugi system sfragistyczny II Rzeczypospolitej

Orzeł wg wzoru z Ustawy 1919

sygn. 2/8/III 15303/21

sygn. 6.181.18

sygn. 6/2912/14 spis 1

sygn. 2/8/Rkt. 45 t. 9

sygn. 2/8/Rkt. 45 t. 4

Warianty orla wg wzoru z Ustawy 1919

sygn. 2/19/431

sygn. 7/2/290

sygn. 2/8/Rkt. 45 t. 4

sygn. 2/14/411

sygn. 2/8/Rkt. 45 t. 4

sygn. 69/84/2

sygn. 7/2/102

sygn. 7/11/9

sygn. 69/83/2

sygn. 69/83/1

sygn. 7/10/25

Trzeci system sfragistyczny II Rzeczypospolitej

Orzeł wg wzoru z Rozporządzenia 1927

sygn. 2/8/59-2.1-15

sygn. 2/8/VI 59-2

sygn. 93/210/130

sygn. 7/2/107

sygn. 7/6/65

sygn. 6/4/27186

sygn. 7/6/347

Warianty orla i ułożenia pieczęci wg wzoru z Rozporządzenia 1927

sygn. 7/6/165

sygn. 53/4352/181

sygn. 7/10/164

2.*

**System sfragistyczny UWP w 1930 r. przypisane do poszczególnych komórek UWP –
na podstawie wykazów z jednostki archiwalnej AP Bydgoszcz, UPW, sygn. 1350**

I Wydział Prezydialny

* Zdecydowano się przedstawić dwa aneksy prezentujące elementy systemu sfragistycznego UWP w 1930 r. Aneks ikonograficzny nr 2 przedstawia odciski pieczęci w układzie odpowiadającym sprawozdaniom wydziałów urzędu, które wykazały posiadanie pieczęci urzędowej. Z kolei Aneks ikonograficzny nr 3 przedstawia te same odciski w układzie odpowiadającym zaprezentowanemu w treści rozdziału 4., wynikającemu z przypisania danej pieczęci do grup typariuszy jednego rodzaju.

Wydział Prezydialny – Oddział Budżetowo-Gospodarczy

II Wydział Bezpieczeństwa Publicznego – brak pieczęci

III Wydział Samorządowy – brak pieczęci

IV Wydział Administracyjny

V Wydział Zdrowia Publicznego

VI Wydział Przemysłu i Handlu

VII Wydział Rolnictwa

VIII Dyrekcja Robót Publicznych

IX Wydział Wojskowy – brak pieczęci

X Wydział Pracy i Opieki Społecznej

3.

Elementy systemu sfragistycznego UWP w 1930 r. w układzie odpowiadającym poszczególnym rodzajom pieczęci – na podstawie wykazów z jednostki archiwalnej AP Bydgoszcz, UWP, sygn. 1350.

Pieczęcie wojewody

Pieczęcie urzędu wojewódzkiego

Pieczęcie wyspecjalizowanych komórek urzędu

4.

**Pieczenie wycofane z UWP - na podstawie wykazu starych pieczęci wycofanych z użycia
i zwróconych do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z jednostki archiwalnej AP
Bydgoszcz, UWP, sygn. 1350.**

ANEKS ILUSTRACYJNY

1.

1928 VII 25, Warszawa

Wzornik Mennicy Państwowej z wymiarami pieczęci państwowych i samorządowych oraz długości napisów napieczętnych, załącznik do Rozporządzenia Ministra Komunikacji.

Or. Dz. Urz. Ministerstwa Komunikacji 1928, Nr 18, poz. 222, Rozporządzenie Ministra Komunikacji z dn. 25 lipca 1928 r. w sprawie pieczęci urzędowych.

2.

Przykładowy typariusz i oznaczenia pieczęci produkowanych przez Mannicę Państwową

2.

Or. AP Katowice, Zbiór sfragistyczny, sygn. 170

2A

Or. AP Bydgoszcz, Zbiór tłoków pieczęci, sygn. 56

Or. Zbiór prywatny

2B

Or. AP Katowice, Zbiór sfragistyczny,
sygn. 15

2C

Or. AP Katowice, Zbiór sfragistyczny,
sygn. 15

Spis ilustracji

- Il. 1. Zdjęcie Dziennika Ustaw 1919, nr 69, poz. 146: pieczęć wzór No 1 z nałożoną siatką, której linie pionowe wskazują zbieżność punktów na wzorze pieczęci z punktami na linii przedstawiającej jej przekrój, oprac. J. Jankowska
- Il. 2. Zdjęcie Dziennika Ustaw 1919, nr 69, poz. 146: pieczęcie wzór No2 i No 3, fot. J. Jankowska
- Il. 3. Zdjęcie Dziennika Ustaw 1927, nr 115, poz. 980, wzór 9, fot. J. Jankowska
- Il. 4. Wzory pieczęci dla Głównego Urzędu Ziemskiego i jednostek mu podległych; AAN, PRM, sygn. 4.45/IV Rkt. 45, t. 3, s. 54, fot. J. Jankowska
- Il. 5. Tablica pieczęci używanych w Okręgowej Dyrekcji Robót Publicznych w Tarnopolu; AAN, PRM, sygn. 4.45/IV Rkt. 45, t. 4, s. 29, fot. J. Jankowska
- Il. 6. I Odciski pieczętek kauczukowych i lakowych w użyciu; AAN, PRM, sygn. 3.5/III 16972.23, b.p., fot. J. Jankowska
- Il. 7. III Odbitki matryc; AAN, PRM, sygn. 3.5/III 16972.23, b.p., fot. J. Jankowska
- Il. 8. Zestawienie odcisków pieczęci Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, oprac. J. Jankowska
- Il. 9. Odcisk pieczęci Polskiego Urzędu Powiatowego w Marjampolu; AAN, MSW, sygn. 4.3/III 1114, b.p., fot. J. Jankowska
- Il. 10. Formularz wykazu urzędów (jednostek administracyjnych), które mają być zaopatrzone w pieczęcie, Załącznik do Rozporządzenia Ministra Komunikacji z dn. 25 lipca 1928 r. w sprawie pieczęci urzędowych; Dz. Urz. Min. Kom. 1928, Nr 18, poz. 222, fot. J. Jankowska
- Il. 11. Odciski pieczęci samorządu zawodowego; AP Katowice, UWŚ, sygn. 376, s. 25, fot. J. Jankowska
- Il. 12. Rachunek za zamówione pieczęcie; AAN, PRM, sygn. 3.3/III 15303.21, fot. J. Jankowska
- Il. 13. Przykład pisma w sprawie przesłania tłoków pieczęci do właściwego starostwa powiatowego; AP Bydgoszcz, UWP, sygn. 1355, s. 28, fot. J. Jankowska
- Il. 14. Przykładowe odciski wzorcowe tłoków pieczęci przesłanych do właściwego starostwa powiatowego; AP Bydgoszcz, UWP, sygn. 1355, s. 29, fot. J. Jankowska
- Il. 15. Formularz dotyczący przesłania pieczęci dla Urzędu Pośrednictwa Pracy w Grudziądzu; AP Bydgoszcz, sygn. 15, spis 1, fot. J. Jankowska
- Il. 16. Pismo starosty powiatowego w Wyrzysku z odciskami pieczęci urzędowych; AP Bydgoszcz, AmW, sygn. 23, fot. J. Jankowska
- Il. 17. Zezwolenie na przyjazd opatrzone sfałszowaną pieczęcią starostwa powiatowego w Świeciu; AP Bydgoszcz, UWP, sygn. 1344, fot. J. Jankowska

- Il. 18. Sfałszowana i oryginalna pieczęć starostwa powiatowego w Świeciu; AP Bydgoszcz, UWP, sygn. 1344, fot. J. Jankowska
- Il. 19. Kauczukowa pieczęć Śląskich Technicznych Zakładów Naukowych w Katowicach; AP Katowice, Zbiór sfragistyczny, sygn. 86, fot. J. Jankowska
- Il. 20. Kauczukowa pieczęć Urzędu Wojewódzkiego Śląskiego; AP Katowice, Zbiór sfragistyczny, sygn. 89, fot. J. Jankowska
- Il. 21. Kauczukowa pieczęć Starostwa w Katowicach; AP Katowice, Zbiór sfragistyczny, sygn. 87, fot. J. Jankowska; Kauczukowa pieczęć Starostwa w Świętochłowicach; AP Katowice, Zbiór sfragistyczny, sygn. 284, fot. J. Jankowska
- Il. 22. Metalowa pieczęć Wyższego Urzędu Ubezpieczeń w Katowicach; AP Katowice, Zbiór sfragistyczny, sygn. 16, fot. J. Jankowska
- Il. 23. Przykładowa tablica z nagłówkiem; AP Bydgoszcz, sygn. 35, spis 1, fot. J. Jankowska